

Aage Solbakk

Julevsámegiellaj jårggålám: Lars Th. Kintel ja Anders Kintel

SÁME ÁJGIJ TJADÁ 1

**Joarkkaskávllå J2 ja J3
SÁME HISTÁVRRÅ**

ČálliidLágádus

Aage Solbakk

*Julevsámegiellaj jårggålam:
Lars Th. Kintel ja Anders Kintel*

SÁME ÁJGIJ TJADÁ 1

**Prográmmafáhka sáme
histåvrrå ja sebrudahka**

Joarkkaskåvllå J2 ja J3 SÁME HISTÅVRRÅ

Sisadno

ÁLGGO SÁME JA SEBRUDAHKA 6

Gåsstå báhiti sáme..... 6

Sámij máddara 8

Nuorttasáme årrombátsudisá..... 8

Oarjjelsáme årrombátsudisá..... 13

Boarrásamos tjálasaj duodastusá..... 15

Vehi giellahistávrrá..... 17

SÁME GASSKAÁJGEN 23

Vikinŋa rievvu 23

Harald Hårfagre /

Vuopptafávrra ja sáme..... 25

Hålogalasj oajvve Ottar..... 29

Sámij værrodus –

 gånågisá monopávllån..... 41

 Ådå værrorájá..... 46

 Birke sámijt værrodi..... 49

 Kalmardoarro ja sáme..... 56

BIVDDOSIJDDA 1500-1750 64

Gáldo ja åtsådibme 65

Årrom..... 66

Sijdaj vijddudahka..... 72

Ælådusá ja værrodibme..... 73

Gåddebivddoåsadusá..... 80

Bivddoråkke..... 80

Vuobman..... 82

Ákkes..... 84

Ietjá gåddebivddovuoge..... 84

Luossaguolástus ja guolimbierggasa..... 90

Sijdaj organisierim ja fábmodes..... 95

Várjjaga sijdda 100

Várjjaga sijda ælådusvuohke rievddagoah tá..... 104

Julevu Sáme sijda..... 108

Divtasvuodna..... 108

Tjærro- ja vuovddesijda..... 111

IESJMIERREDIMES NUORTTARIJKAJ HÁLLDUJ 120

Svierik lij åvdemusån

 kolonisierimin..... 122

 Nássjá silbbagruvvo..... 124

 Ælådusá rievddagåhti 131

Ællosujtto åvddån ja vijddån..... 132

Merrasáme ålggin aj slihturij 138

 Rijkarådjá 1751 ja Sámekodisilla..... 140

DANMÁRKO-VUONA STIVRRIMA VUOLLÁJ 146

Danmárkka-Vuodna doarjju ådåviesajdiddijt..... 148

Báhpa stáhta guhka giehtan..... 151

Girkko, misjåvnnå ja åhpados..... 156

Svierik nanni misjåvnnåv..... 157

Thomas von Westen – «sámij apoasstal»..... 160

Knud Leem..... 161

Biret-Ånde – Anders Porsanger..... 162

Garra-Jorta..... 166

P. V. Deinboll..... 169

Nils Vibe Stockfleth 170

 Ællosujto vijddånibme dagáj gåssjelisvuodajt oajválattjajda..... 171

 Rájáj stieggim 1852..... 174

 Vájkkudusá ællosujttuj..... 174

SÁME LIDJIN SUOHPÁDISRÁSE VUONA EDNAMIN – GALGGIN ÅLLÅSIT ASSIMILIERIDUVVAT 188

 Vuona gånågis nuortta Sáme – «Finnmárko åmastiddjen»..... 188

 Nasjonalissma bájnnegoah tá Vuona sebrudagáv 189

 Sosiáladarwinissma..... 193

 Suoma ballo dárojduhttemav åvdedij 195

 Skåvlå lidjin ájnna

 dårojduhttemin 200

 Dænovåkke stuovesårro galggin dårojduhteduvvat Vuona bånddurin..... 207

 Svieriga bielesámij ællosujtto Vuona bielen galgaj gártjeduvvat..... 216

 Vuodna mierredij duodde sámelágan ællosujtov ájn vil gártjedit..... 218

 Svierik dåssju ællosámijt dånkkidij..... 219

 Vuona-Svieriga ællosujttokonvensjåvnnå..... 222

 Gålldåsáme – gierddam álmuk..... 226

<i>Beahcánsijdda</i>	226
<i>Báhçeveisijdda</i>	229
<i>Njávdamsijdda</i>	232
<i>Guoládaknjárga gállldásáme</i>	234

«VIESSUS SÁME ÁLMMUK!» –

DÁROJDUHTTEMA VUOSTELDIBME.....236

Sáme áhpadiddje njunnjutjin.....	236
Sábme Vuona Stuorradiggáj.....	237
Vuona ja Svieriga bielen oarjjelsáme vuododin sáme siebrijt.....	241
Sáme rijkatjáhkanime majt oarjjelsáme ásadin.....	244
Nuorttasáme vuododi rijkaorganisasjávna.....	250
<i>1920 rijkatjáhkanime Bonjákan</i>	251
<i>Sámelissta 1921 stuorradiggeválgajda</i>	253
Dæno sáme politihkkára gæhttjale barggijbelludagá baktu politihkkit.....	255
Ufuhtá sámesiebrre 1921 – 1925.....	259
<i>Diehto I fábm</i> o.....	263

SÁME DÁHKKIDUVVI SIERRA ÁLMMUGIN

DÁROJDUHTTEMA LÁHPADIBME 1945-1980.....264

Sáme oahpestiddje válldi ávdásvásstádusáv.....	264
Sámegiella vieleduvvá.....	268
Sáme nuorttaguovlo dásen barggagáhti.....	272
Jage 1956 Sámekomitiedja – ájgge sámij bælláj járgijdj.....	278
<i>Sámekomitiedja</i>	279
Sáme politihkalasj organisierim ádstuhteduvvá ja dábmarabbon sjaddá.....	284
«Vuosedup sáme vuojnjanav» – ČSV-seminára Guovddagæjnon 1970.....	288
Sáme njunnjutijit ja oahpestiddijit váksjodahttjáj.....	294
1970-láhko – sáme kultuvrradájma luorkijdibme.....	297

Girje sisadno

Oahppogirije le tjáleduvvam joarkkaskávlá sámij oahppo- ja fáhkaplána vuodo milta joarkkaskávláj. Fága namma le Prográmmafáhka sáme histávrrá ja sebrudahka J2 ja J3.

Girje oajvvenamma le *Sáme ájgij tjadá 1* man tiebmá le sáme histávrrá jieŋaájges mijá ájggáj.

Nuppe girije dán rájdon le *Sáme ájgij tjadá 2* man tiemá li sáme árvo ja væráltvuojnno ja sámij sadje álgoálmugij væráldin.

ÁLGGO SÁME JA SEBRUDAHKA

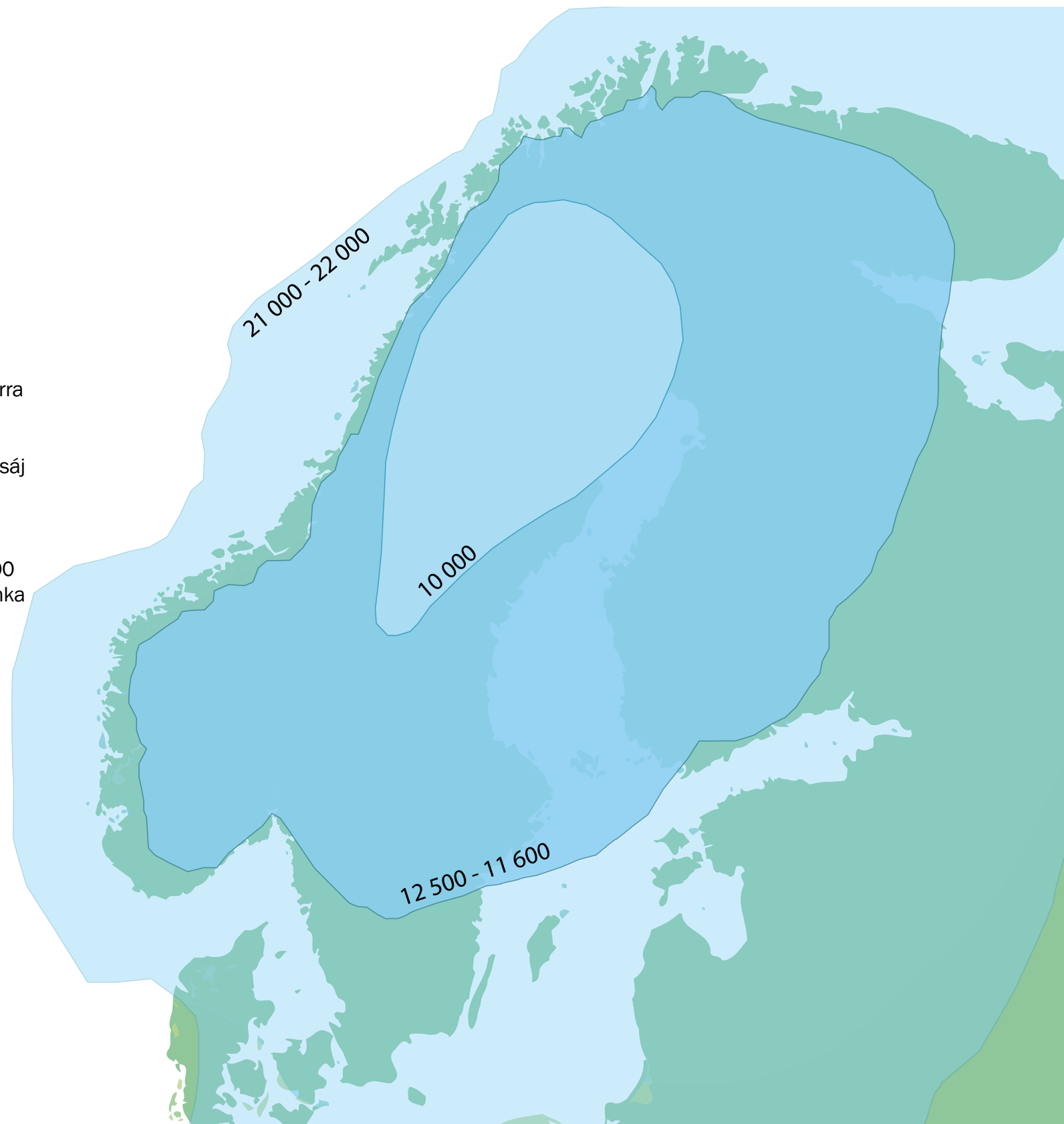
Gásstá báhti sáme

Állo teorijja li sáme ájttegij birra, gásstá sij báhti ja makkir ulmusjtjerdaj li sij berulattja. Fysihkalasj-antropolávgálasj átsádallama li aj dagádum ja dan baktu gæhttjalam duodastit sámijn li ájnnašik álgop dábddomerka.

Dálusj sáme mujttalusá subtsasti guhkes vájaldimij birra ávdđál gá sáme vijmak jávsádin ednamijda mij uddni gáhtjoduvvá Sábmen. Boarrásamos mujttalusá náhki dan ájggáj goassa sáme álggin noajdástallat. Mujttalusáj milta lej vájaldibme Sábmaš dáhpaduvvam guovtet guovlos: vájaldibme nuorttat jali vájaldibme oarjját.

Mij diehtep maŋemus jieŋnaájgge nágáj birrusij 13 000 jage ávdđála mijá ájggelágo (å.m.å). Dalloj gáhtjáj viehka vijdes jiehkke mijá guovlojt. Ja lej viehka tjoaskes daj ájgi. De biváldatjáj maŋenagi, jiehkke suddagáhtin, luoh toga ællájin ja ulmutja ihtalin.

Gásstá da álggoulmutja báhtin ja gudi da lidjin, le gássjel javllat. Állo várudisá li sijá boahthemis. Guokta oajvveteorijja li læhkám: álggoulmutja báhtin nuortas mijá guovlojda merragátte milta oarjját ja oarjjeallet; nubbe le sij báhtin oarjját ja oarjelullet, jiehkij lulle-rabdav mij maŋenagi sutta.

Maŋemus jieŋnaájgge loahppa birrusij 10 000 jage ávdđála mijá ájge (å.m.å).

Sámij máddara

Nuorttasáme årrombátsudisá

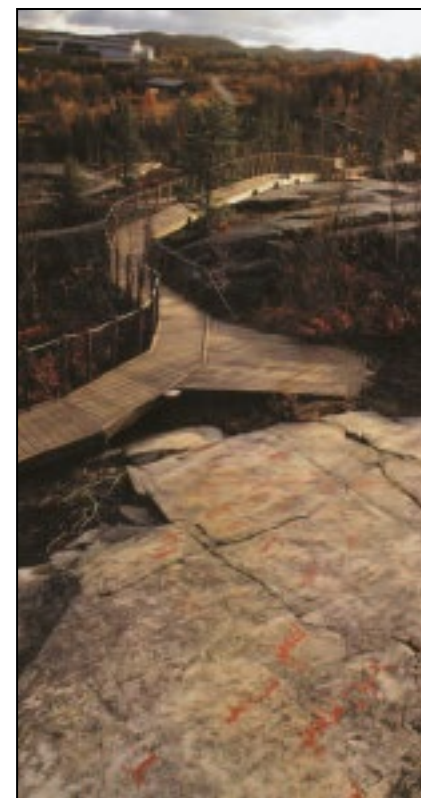
Nuortta Sáme merragádde guovlojn vuohttuji vuostasj ulmutja birrusij 10 000 jage ávddål mijá ájge. Nav boares årromijt li Råmså universitiehtha arkeolåvgå Bjørnar Olsen ja Inger Storli gávnnam Sárnjårga guovlon Máhkarávjon.

Råmså universitiehtha arkeolåvgå guoradallamin boarrásamos dâbdos gierggeájge årrombájkev Sárnjårgan Máhkarávjon. Gåvvå: Råmså dâvvervuorkká.

Vuona arkeolåvggå Anders Nummedal guoradaláj boares årrombátsudisájt Gorravárri lahkusin Álltán giesen 1925. Dâppe sán gávna j skábanijt, njuollanjuniijt ja gierggenijbijt ma lidjin birrusij 10 000 jage boarrása. Dáv gierggeájge kultuvrav gâhtjudij sán Gorravárrekultuvrran.

1970-lågon gávnnin álllo baktegâvvusijt Álltán. Tjoahkkáj li registrieriduvvam 2500-3000 gâvvusa ja le Europa stuoråmus baktegâvostjoahkke. Gâvvusa li sierralågátja dan gâktuj gâ vaddi buorre máhttelisvuodajt dâdjadit gierggeájge ulmuttij sosiåla ja vuoŋŋalasj iellemav.

Bâktegâvvusa Jiepmaluovtan Álltán. Da li nav sierralågátja, ja jagen 1987 váldeduvvin maŋen UNESCO værålde kultuvrra-årbbelisstaj. Álltå dâvvervuorkká vuojnnu duogen. Gåvvå: Álltå dâvvervuorkká.

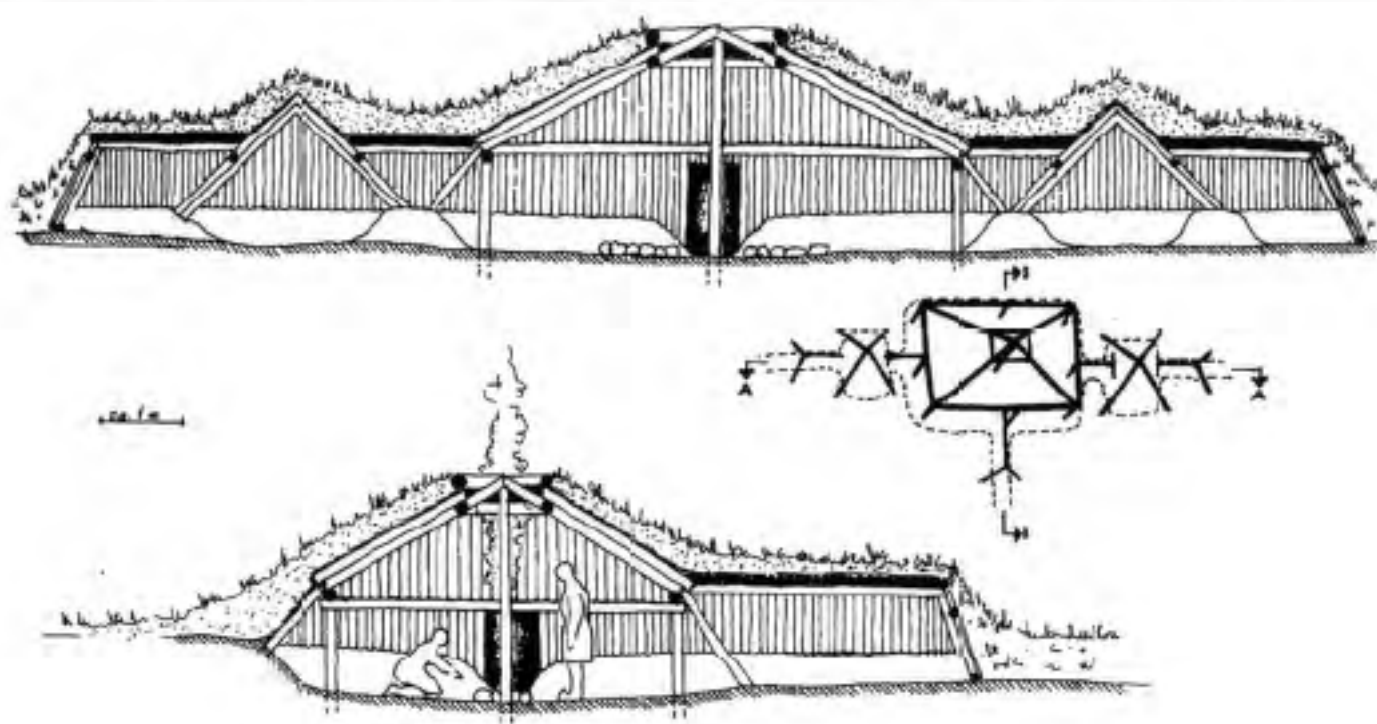

Årrombátsudis, goahtesadje, Ceavccageadgin Várjjat. Gåvvå: Várjjat Sáme dâvvervuorkká.

Várjavuona birrusijn li ulmutja årrom gâjt 10000-11000 jage. Ceavccageadgenjårgan li gávnnum årrombátsudisá ma li gâjt 10 500 jage boarrása. Stuorravuona guovlon máhttep tjuovvot årromrieviddamav lãvkkidaktsiehkij milta várrebáldan. Bajemus årromtsiehkke li birrusij 6500 jage boarrása.

Dán lãhkáj sáme viessun Várjavuona gáttien birrusij 2000 jage å.m.å
Sárggum: Arvid Sveen.

Sárggo la ájadallam suláj náv lij Várjavuona sámij árromgoahte tsieggiduvvam.
Sárggum: I. Schanche, Sjøsamene ved Varangerfjorden, 2005.

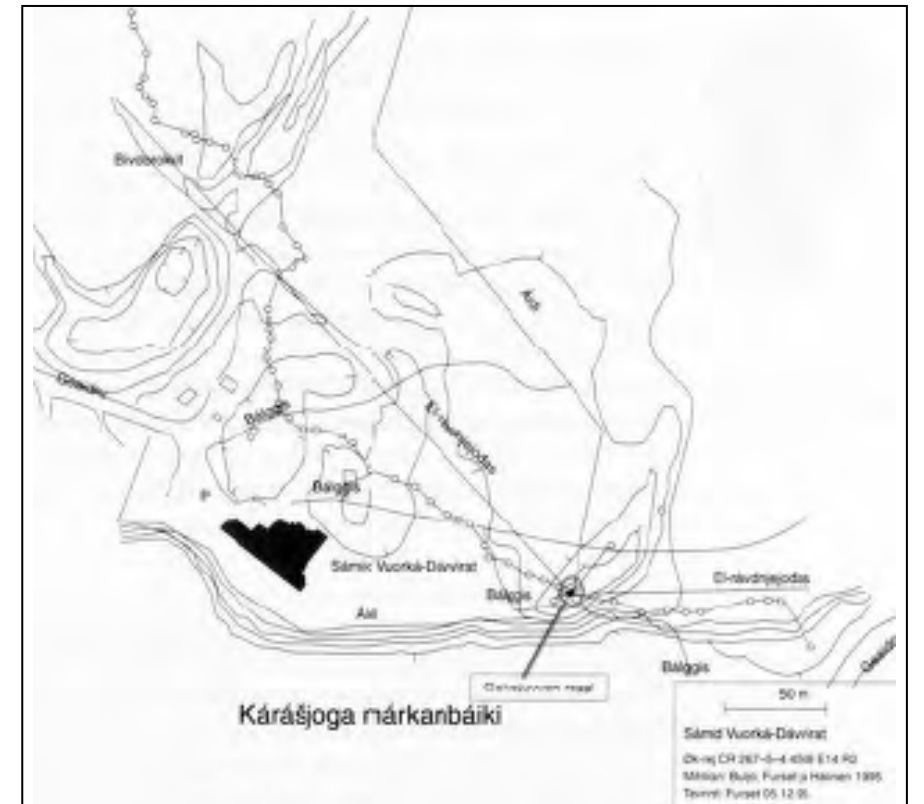

Dát unnes ulmusjhábme dagádum tjoarves le gávnum muhtem
dálusj goahtesajen Storravuonan Unjárga suohkanin. Soajttá lij
dåhku biejadum muhtem jábmám ulmutja mujtton.
Gávva: Várijat Sáme dávvervuorkká.

Giesen 1994 ja 1995 Vuona ja Suoma arkeolávgá átsádin ja
biejvviin birrusij guoktalák bivddoråkke Guovddagæjnon (Guovda-
geainnus) ja Kárásjjågån (Kárásjogas).

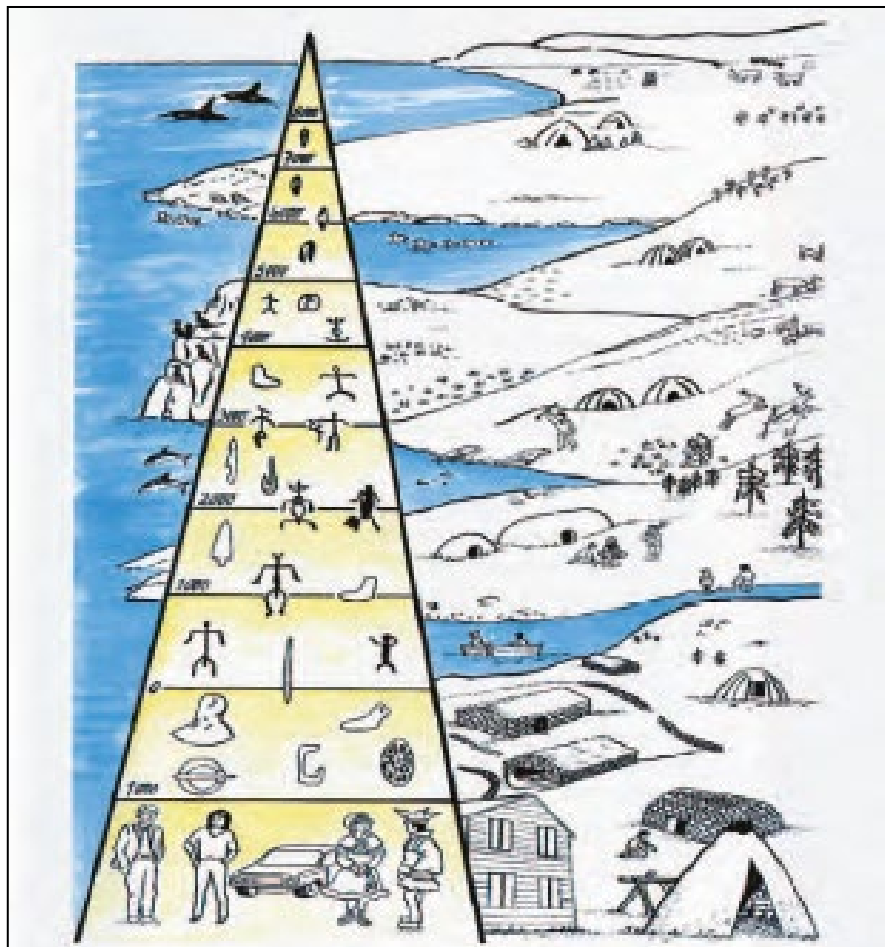
Kárásjjågån (Kárásjogas) átsádin duola degu rákkijt márnánbájken
Sámij vuorkkádávverij nuorttalín. Átsádime vuosedi ienemus rákke
li biejjviduvvam gávddaj 2500 ja 2000 gasskaj å.m.å. Muhtema li
vil boarråsappo. Råkke li gåddebivdduj aneduvvam.

Kárásjjågå (Kárásjoga)
márnánbájke kártta masi li
sárgoduvvam bivddoråkke
ma li gájt 5000 jage boar-
råsa. Bivddoråkke li riggasij
mierkkiduvvam.
Kártta: Davvi Girji.

Bivddorågge Kárásjjågån
(Kárásjogas). Vigdis
Stordahl tjuodtjomin rákken.
Gávviduvvam 1970-lågon.
Gávva: Sámiid Vuorká-
Dávvirat.

Ájggetábælla vuonet Nuortta-Vuona kultuvrrarievddama oajvveásijt jieŋaájges dálásj ájggáj. Sárggum: Christine Hoel.

Gássjel le arkeologijja gáldoj vuodon biedjat tjerdalasj nammadusáv dájda ulmutijda gudi gierggeájge adnin dájat árudagájt ja bivddorákkijt. Arkeologijja bátsudisá dáppe subtsasti binnáv tjerdalasj gulluvasjvuoda birra.

Valla udnásj Finnmárko tjerdajn li sáme boarrásamos tjerdalasj álmuk dáppe davven. Arkeologijja professávrá Bjørnar Olsen árvval jahketuvsán á.m.á lij viehka guovdásj gávdda sáme kultuvra hábbmimin.

Antropolávgáv Knut Odner la muhtem mudduj avtan mielan Olsenijn valla árvval sáme tjerdalasjvuoda hábbmim dáhpáduváj vehik manjelattja, birrusij mijá ájggelågo rájes ja Suomaluvota birrusijn. Giellaprofessávrá Pekka Sammallahti nammat suomagiela ja sámegiela innovasjávna jali sieradusá vuohtugáhtin birrusij 2000 jage á.m.á

Oarjelsáme árrombátsudisá

Sáme li Oarjje-Vuona Østerdalenin árrum gájt de 2500 jage. Dalloj sij viessun sarvva- jali ælljabivdos. Birrusij 1500 jage ájge bivdosáme árrun ja viejddjin Østerdalenav miehtáj, Elveruma rájes oarjjan gitta Trøndelåga rádjáj nuorttan. Dav arkeolávggá Jostein Bergstøl tjielggi, guhti i guoradallam dáj guovloj árrum- ja hávddebátsudisájt.

Duola degu e hávddebátsudisá gullu ednambarggoálmugij, valla bivddoálmugij, ja átsáiddje ij iehpeda dá li bivddosámij bátsudisá. Danen gá sáme hávde li ietjálágátja gá dáltja ednambarggij hávde. Sáme hávde li unnebu ja dajn li állo njuollanjunje ja bivddoræjdo. Ednambarggij hávdijn li dábálattjat doarrobierggasa, dakkára gá sverde.

Sæmme guovlojn le aj vallje bivddorákkijis ja li suláj dakkára ma li gávnum nuortta Sámen. Bivddorákke sarvajda jali eljajda li aneduvvam bránssåjge rájes gitta boarrásap gierggeájge rádjáj, 500-låhkuj. Manjela adnegáhtin bivddorákkijt duoddarin. Dalloj lij gádde ájnnasamos.

Bergstøl le aj 1000 jage boaras árrombátsudisájt átsádam Lesjaguovlon. Da gulluji vikiŋaájggáj. Árran, goahtesaje ja gádjij salljo li dan lágátja ahte iehpedik li sáme bátsudisá. Sån árvval suv gávnadisá máhtti duodastit sága-giehto vikiŋagånågisá Harald Hårfagre birra guhti vállduj «sámegånågisá» Svose niejdajn. Svose ároj Dovre-guovlon, ij nav guhkken ierit Lesja árrombátsudisájs (gehtja s. 29).

Oarjelsáme árrombátsudisá li aj dassta rijkarájá nuppe bielen, Vivalen-guovlon, majt svenska átsáiddje Inger Zachrisson le átsádam. Da gulluji vikiŋa- ja gasskaájggáj.

Dán sáme hávddesajen Renajågâ lahka Ámot-guovlon li gávnnum buollám nissuna ja álmma bátsudisá ma li 1500 jage boarrása.
Gávvá: Jostein Bergstøl.

Bergstøla átsádimguovllo, mij la suoiveduvvam jali mierkkiduvvam. Rigása vuosedi oarjjel-sáme árrombátsudisájt ma gulluji vikiŋŋa- ja gasskaáiggáj. Kártta dagáduvvam Bergstøla kártaj milta. Kártta: Mihkku Solbakk.

Boarrásamos tjálalasj duodastusá

Oana oadtjop gâ sáme álmuga tjerdalasjvuodas dalá maŋŋela gâ mijá ájggelâhko álggâ. Jagen 98 almoduvvá vuostasj tjálalasj giehtto mij sámijt nammat. Romak histávrrátjâlles *Cornelius Tacitus* nammat *Germania*-girjenis álmugav *fennin*, gejt átsádidde árv- vali li sáme. Dát sjattaj moadda tjuohte jage sámij nammadussan. Álmuga nammadus sjattaj aj álgon árronguovlo nammadussan, Finnmark, mij nappu merkaj «Sámeednam».

Sámij árroma vijddudahka birrusij 2000 jage dássta ávddâla.

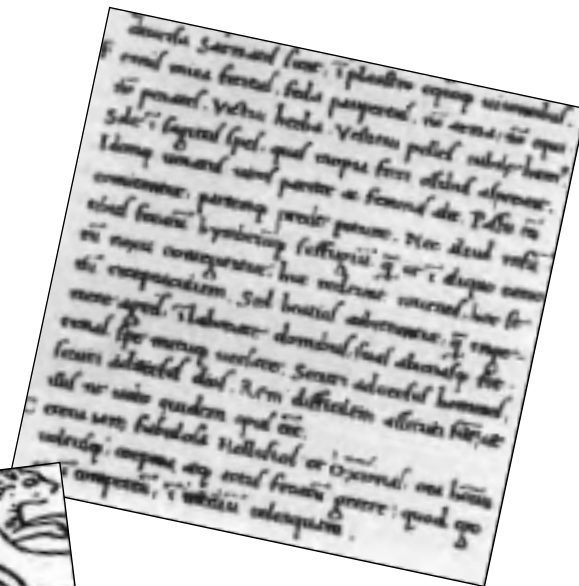
Fennij birra

Fennijn le sierralágasj imáj miehttsedille ja suorgganahhte hæjosvuohta. Siján ælla værjo, e hesta, e goade. Biebbmon li sjatto, biktasin náhke, oaddadahkan ednam. Ájnna dárvo le njuolajn, maj snjutjev sij dahki dávtes gå ij la ruovdde. Miehttse-bivddo viesot sæmmiláhkáj álmamajt ja nissuniijt. Da vuojn tjuovvu álmamajt juohkka sadjáj ja gættjádalli oasev sállahis. Ij la ga mánájda ietjá suodje návdiij ja dálkij vuosstij gå muhtemlágasj risselåvdagoadásj. Dáhku barggoulmutja máhttsi, dat la boarrásij dárvo. Valla sijá mielas le dakkár iellem buorep gå bældoj nanna sjuohkadit, goahtetsieggimij vâjvástuvvat jali doajvoj ja balujn ietjas ja nuppij åbmudagáv huksat. Dârvos ulmutjin ja dârvos jubmelijn li sij állâm divna gâssjelamos viggamus-saj, namálattjat sij e dârbaha majdik sávvat.

Romak histâvrråtjálle Tacitusa, jagen 98.

Sábmáj: Samuli Aikio.

Tacitusa Germania-girje loahppa manna nammat fenni álmugav - sámijt.

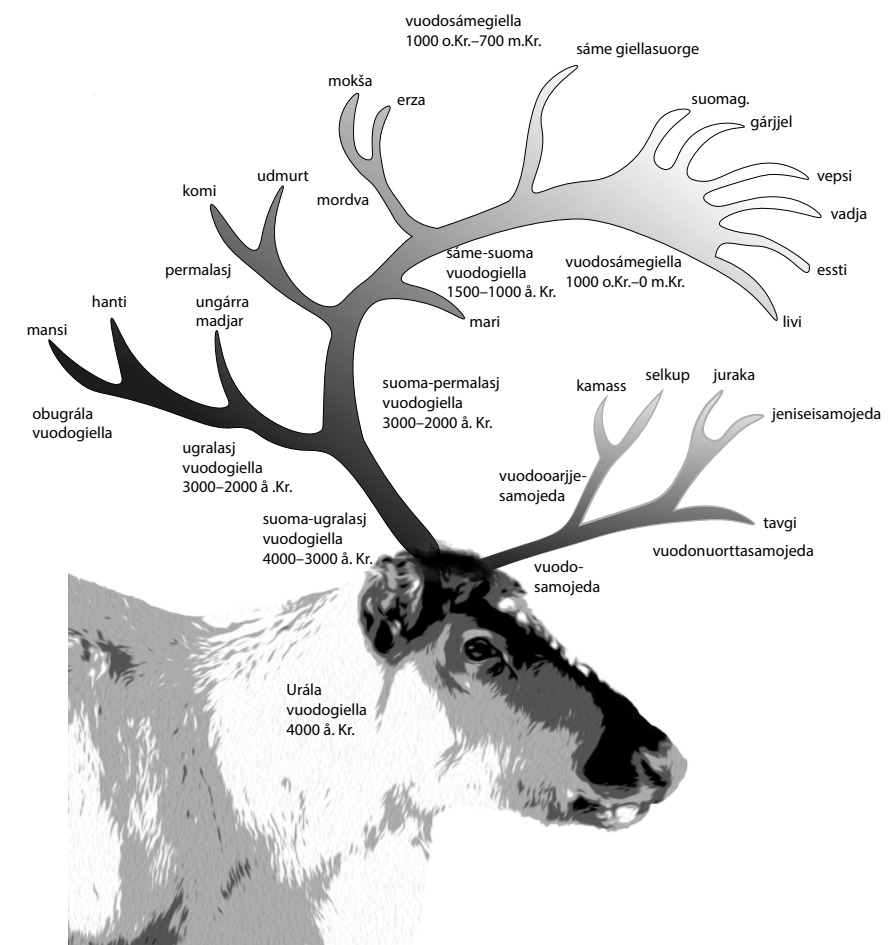

Sáme bivdon, Olaus Magnus, jahke 1555.

Vehi giellahistávrrå

Jagen 1935 almodij suobmelasj giellaåtsådiddje Paavo Ravila teorijjav jut sámegiella ja suomagiella libá aktisasj vuodogielas vuolggám, sáme-suoma vuodogielas. Ravila teorijjav doarju duola degu suobmelasj giellaåtsådiddje Erkki Itkonen, Mikko Korhonen ja Pekka Sammallahti.

Giellaåtsådiddje ja professávrrå Pekka Sammallahti la árvvalam stuorra oasse suobmelattjaj mâttojs li álgoálgon hållam muhtemlágasj boaras indoeuropealasj gielav ja dá mâtto li Gasska-Europas vuolggám.

Berajtjoarvve

Dálásj uråla gielaj histâvrålasj suorgudahka máhttå berajtjårvijn gâvådít, gånna li aj árvvaluvvam ájgge. *Tjuorgas: Britt Hansen.*

«Vuodogielas» jali urála vuodogielas li muhtem bivddosebrudak- ja berajvuodabágo bissum. Bivddosebrudagá bágo li: *ájmmē* (suomagiellaj: äimä), *bådnet* (suomagiellaj: punoa), *hålggå* (suomagiellaj: ulku), *juoksa* (suomagiellaj: jousi), *nahta*, *njuolla* (suomagiellaj: nuoli), *buodo*, *suhkat*, *suodna* (suomagiellaj: suoni), *viejkke*.

Berajvuodabágo li: *tjiehtje* (suomagiellaj: setä), *goasske* (bágon ij la vássta suomagiellan), *mannje* (suomagiellaj: miniä), *niejdda*, *vívva* (suomagiellaj: vävy), *vuonev* (suomagiellaj anoppi), *vuohppa* (suomagiellaj: appi).

Dán gávddaj gulluji lassen dákkár bágo gá: *biejvve*, *tjalmme*, *tjiddje*, *ieme-*, *giella*, *gådtjå*, *guolle*, *jåhkå*, *suollne*, *månne*, *njammat*, *njoallot*, *njoammel*, *oajvve*, *salla*, *bievlla*, *siedja*, *suoskat*, *vuodjat*, *vuoppta*, *lådje*.

Suoma-ugralasj vuodogielas li dakkár bágo bissum: *adám*, *ahke*, *áhttje*, *båhtjet*, *balvva*, *baksim*, *biellje*, *bårggå*, *buodo*, *tsuodtsa*, *tjaktja*, *tjållet*, *tjoalle*, *tjuohppat*, *tjuolggo*, *tjuobma*, *dålgge*, *davek*, *ædno*, *ieddne*, *iehke*, *goahte*, *gåddet*, *gådet*, *gålldet*, *jiegge*, *liebma*, *lådde*, *mielggá*, *njålmmē*, *njuovvat*, *oarbes*, *varra*, *vuodja*, *vuobdda*, *vuobddet*.

Dålusj indoeuropealasj gielajs li muhtem bágo boahtám suoma-ugralasj gielajda. Sámegielan dájda gulluji: *tjoarvve*, *guollit*, *tjuohte*, *viehtjer*, *riessjme*, *hiertik*, *oadtje* ja *giesse*.

Suoma-permelasj vuodogiela gávddaj gulluji duola degu dá bágo: *asse*, *áddjá*, *biehtse*, *bielggē*, *vierdav*, *bena*, *boatsoj*, *gáma*, *goasskem*, *gådet*, *guoppar*, *vaddnem*, *snjuktja*, *oarre*, *riehpen*, *vuollat*.

Suoma-volgalasj vuodogiela gávda bágo: *álldo*, *bassap*, *boalldet*, *tjavelk*, *tjåhkåt*, *tjuollat*, *ájvvo*, *doares*, *vanntsa*, *gielldet*, *giersse*, *giesse*, *gidá*, *jávrrē*, *gåhpåt*, *mielle*, *njadet*, *sadjet*, *suovva*, *vájmmō*, *vuoggā*.

Sáme-suoma vuodogiela bágo:

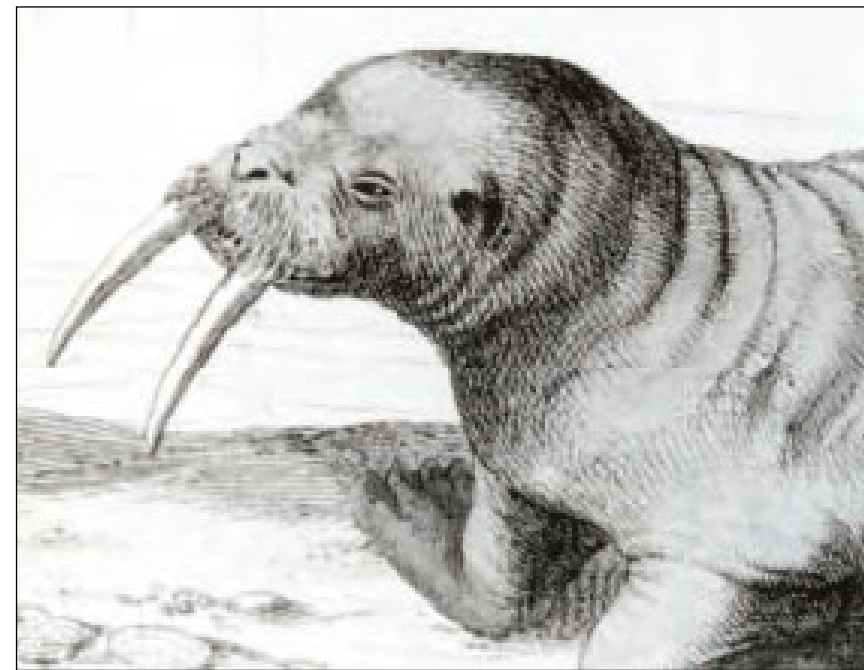
áhkkō, *ájmmo*, *basse* (< germ.), *bievlla*, *boassjo*, *tjehkat* (< balt.), *tjuollat*, *jårmme*, *juoksa*, *duollje*, *duottar*, *viermmē*, *gahper*, *gæjnno*, *giedde*, *gierkav*, *goarrot*, *gukse*, *guojmmē*, *jåddo*, *juojggat*, *niehpe*, *åsskot*, *ruovdde* (< germ.), *sabek*, *sájtte*, *sábme*, *siebrre*, *sijdda*, *beraj*, *suoloj*, *vadjat*, *viellja*, *vuotta*.

Sáme-suoma vuodogiella le luojkasbágojt válldám dålusj báltalasj gielajs, ma gulluji indoeuropealasj giellafamilljaj, buojk.: *luossa*, *suollne* ja *hierggē*. Sámegiela ja lullemerasuoma germánalasj luojkkambágo, buojk. *guosse* ja *lájbbe*, li boahtám guhkesájgij tjadá, soajttá juo álggám vuodogermánalasj gielas ja vissásit vuodskandinávalasj gielas.

Slávalasj gielaj bágo aj li, buojk. *báhppa*, *báhken*, *ådåsist* ja *gisstá*. Sámegielas la suomagiella válldám muhtem bágojt, buojk. *sivakka* (sabek), *tammukka* (dåbmuk) ja *tunturi* (duottar).

Ruossjagielan li aj luojkasbágo sámegielas, buojk. *mårssjå* ja *bålde*. Mårssjå le aj vijddánam gitta ienñilsgiellaj, *morse*. Duottar la sjaddam álm mugijgasskasasj báhkōn, gá dat le váldeduvvam gielddasámegielas ruossjagiellaj ja ruossjagielas váldeduvvam vas ietjá gielajda, dagu dárogiellaj *tundra*.

Gálđo duola degu: Pekka Sammallahti: *The Saami Languages. An introduction*. Davi Girji 1998.

Mårssjå.

Majt máhttep Tacitusa giehto hárráj javllat? Sån gæhttal gávvit sámij iellema iehtjádij diedoj ja giehtoj baktu. Sån iesj ij lim sámijt vuojnnám, ittij ga maná Sámen.

Gå dárkkelappot guoradallap Tacitusa giehtov, de la jáhkedahte jut *fennit* – jali sáme – árrun Lullemera lullebielen. Giellaåtsáiddje árvvali sáme árrun dalloj, ierit udnásj Sámes, nav guhkken oarjján gå St. Petersburga guovlojn.

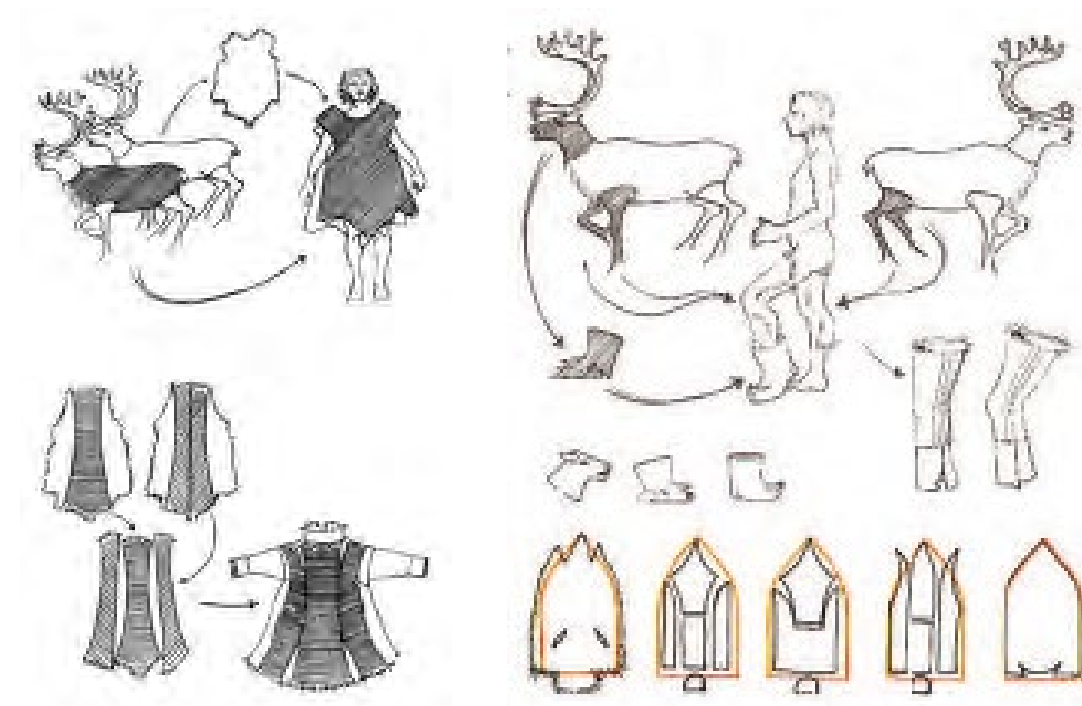
Áramus gasskaájge almoduvvin tjállusa sámij birra ma dâhkkiij giehtton. Bysántalasj histávrrátjálle Prokopios (birrusij 490-570), guhti ároj Konstantinopelin (udnásj Istanbulan), nammat histávrrá-girjenis *skritiphinoi*-álmugav, gudi li tjuojggesáme. Dát subtsas sáme li dån dâlutja rájes tjuojggam. Tjuojggesámijt aj nammat langobárdalasj histávrrátjálle Diaconus, guhti viesoj birrusij 725-795. Langobárdalattja árrujin Nuortta-Italiáj álmukvájaldusájge (bir. 400-500/600 m.m.á).

Oasse Herefordkárta
birrusij 1280. Márju li
sáme tjuojgge sárgoduv-
vam njárggaj gâhtjoduvvam
«Noreya» – Vuodna.
Sujna I soabbe ja oanegis
sabega.

Dâlusj gárvo lidjin náhkes

Sáme gárvo jali biktasa nammaduvvi vuostasj bále girjâlasjvuodan dalloj manjela Kristusa riegádime. Romak histávrrátjálle Tacitus tjállá jagen 98 *Germania*-girjenis sáme gárvo lidjin náhkes. Nav tjállá aj bysántalasj histávrrátjálle Prokopiosa 500-lâgo gasskamutton ja langobárdalasj Diaconus 700-lâgo lâhpan. Diaconus tjállá sån la iesj vuojnnám sámij náhkkegárvojt ma sjumustahtti germánaj «tunika», mij âlij buolvajda.

Tjuojggasa vuosedi man láhkâj dâlusj sáme adnin gâtténâhkijt bivtasgoarromij.
Tjuojggasa: Berit Marit Hætta.

Hárjjidusá

1. Goassa nágáj maŋemus jieŋaájgge?
2. Nuortta Sáme, Finnmárko merragáŋten li arkeolávgá átsádam viehka boares árrombátsudisájt. Man boarrása li da?
3. Gánná Oarjjel-Sámen le arkeolávggá Bergstøl átsádam boares árrombátsudisájt. Man boarrása li da?
4. Massta vuolggá nammadus Gorravárrekultuvrra? Majt diedá dan kultuvrav birra.
5. Majt átsát arkeolávggá?
6. Goassa nammaduvvi sáme vuostasj bále tjálalasj gáldojn? Gánná árrun sij?

Duoddehárjjidusá

Juogosbarggo. Dijá guovlon (suohkanin) li vissásijt dâlusj árrombátsudisá. Kárttijit ja gâvvijit dajt! Man boarrása máhtti liehket dá árromsaje jali goahtesaje? Dahkit «átsádallamav» dan birra ja dágástallit báhŋusijt klássalanján. Diedojt máhttebihtit guovlo girjjevuorkás ja dávvervuorkás oadtjot.

SÁME GASSKAÁJGEN

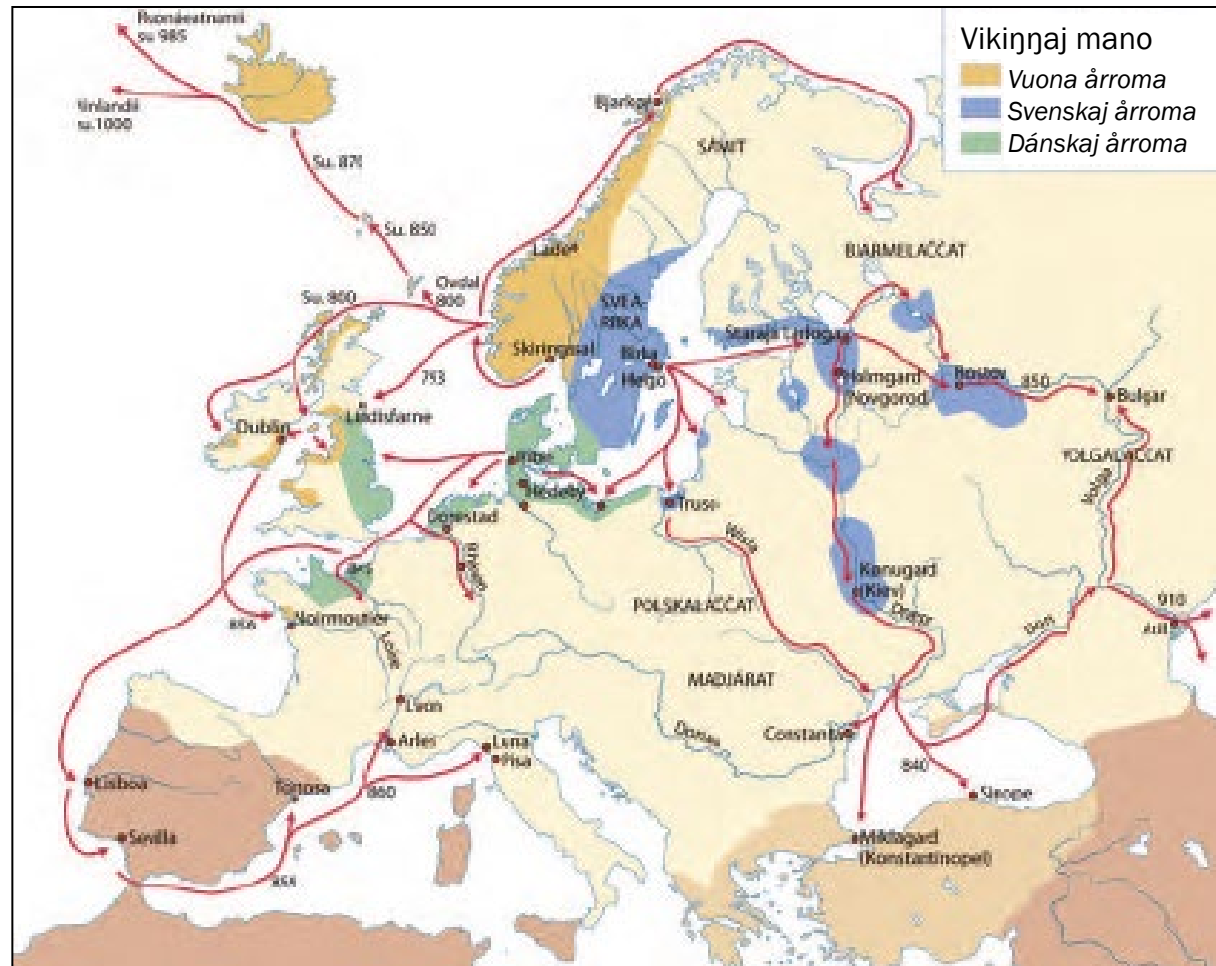
Vikiŋŋa rievvu

Vikiŋŋaájgge (birrusij 800-1066) le viehka sierralágásj Nuortta-rikkaj histávran. Dalloj jáhtegáhtin állusa vijddát. Dá ulmutja gáhtjoduvvin vikiŋŋan. Sij rievvun, valla sij aj oasástallin, dahkin stádajt, kolonisierijin vijdes guovlojt ja vuododin ádâ stádajt.

Vikiŋŋamanojt jádedin oajve genna lidjin doarrofuova majna lidjin buorre ja basstelis værjo. Dasi lassen lij siján doarrom vuojŋŋan. Gâ álmma lidjin manon, de nissuna barggjin divna sijda bargojt.

Oasesmanojn vikiŋŋa aktan barggjin háhkuhittjat hávsajt, gálvojt ja barggijt. Oasesmano buoragit vuorbástuvvin danen gâ nuortta guovloj gálvo lidjin dárbulattja ja ávkkása. Dakkára lidjin náhke, mâršjâtjalána ja ruovdde.

Maneldijn sijáv unnán vuostálasstin, danen gâ Europan lidjin sissŋálasj rijdo. Svenska lulás jáhtin, ja dânska dahkin rievvommanojt Englânndaj ja Frankriikaj. Vuonaga vas bârjâstin Atlánta suollujda. Dâbdos vikiŋŋaájge oajvve lij Ottar, guhti ároj Hålogalándan. Suv giehtto le tjáledum 800-lágo lâhpan. Suv oajvveruhtavuojtto lij værov válldet ja rievvot sámijt (gehtja maŋŋelin). Vargga sâmmi ájge viesoj Oarjje-Vuonan Harald Hårfagre guhti lij tjoahkkim Vuonav avta rijkkan. Sâŋ lij válldum sáme niejdajn, namájn Snøfrid.

Vikinǵaj jáhtema.

Vikinǵaj hávsa máhttin guhkes gaskajt bårjástit ja gierddin garra dálkijt.

Harald Hårfagre / Vuopptafávrrro ja sáme

Nav gáktu lip láhkám joarkkaskávlá vuostasj girjen, de Haralda vuopptafávrrro tjoahkkij Vuonav avta rijkkan 800-lágo láhpan. Harald le aj gáhtjoduvvam namájn Harald **Dovrefostre**. Sága-giehtojs boahtá ávddán Dovre lij viehka ájnas várre gánná mihtoga viháduvvin. Doppe ájvij ja gánágisáj bárne gæhttjalín fámojisá, háhkuhin diedojt ja dáppe iejvvijin váre nissunijt. Moadda oajve/jádediddje tjadádin gæhttjalímájgev Dovre-váren gánná de viháduvvin. Nav galggá liehket dáhpáduvvam Harald Vuopptafávrruj aj. Nuorran Harald dáppe bajássjattaj ja áhpaduváj.

Haralda rijka tjoahkkidijn lij aj Dovre ájnas oasse. Harald maŋena-gi vuollástii guovlov ja tjanáj dajt suv rijkkaj gállasjvuodaj baktu. Maŋemusát vájllujin sáme. Snorre tjielggi *Heimskringla*-giehton gáktu Harald iejvvij sáme niejdav Snøfridav ruohttaiehkeda Tofte-dáben Dovre-váre vuolen. Harald nav gieroj niejddaj, guhti lij sijdaiseda jali «sámegánágisá» Svose niejdda. Harald vállduj sujna ja nav sáme aj tjadnasin suv rijkkaj. Sáj oattjojga niellja bárne ja akta dajs lij Sigurd Rise. Sigurd Rise áddjov lij Sigurd Syr, guhti lij vas Harald Hardråde áhttje. Jus galggá ságamujttalusájda jáhkket, de la Snøfrid Vuona gánágisáj máddo Harald Hardråde baktu. Snøfrid áhkkova bárnne Harald Hardråde gádduj doaron Stamforda Bridge lahka Englándan ragátmáno jagen 1066.

Arkeolávvggá Knut Odner árvval dát vállda giehtto la jahtto jali bávvá. Dav galggá dádjadit jali ájádallat dan láhkáj jut Vuona gánágisvielden lij mak muhtem lágásj tjerdalasj aktijvuohta sáme álm mugijn. Ietjá átsádiddje gis li dan vuojn on jut máhttelis lej vuona njunnjusjoajve válldudin sáme sijddaisedij niejdaj, dagu aj arkeologijjalasj gávnnuma árru duodastime.

Arkeolávvggá Inger Storli tjielggi átsádimenis (2006) jut gávnnum li nissunhávde sáme hervaj vuonagij (dáttej) árronguovlojn. Nuppe guovlluj li vas gávnnum nissunhávde skandinávalasj hervaj tjielgga sáme árronguovlojn. Dát árru vuosedime jut sáme nissuna li dáttej árronguovlojn hávddáduvvam ja dáttea nissuna gis hávddáduvvam sáme árronguovlojn.

Nuorttariikalasj-germánalasj sebrudagán tjanáduvvin álu aktij-vuoda válldumij baktu. De máhttá ájadallat jut hávddegávnusa vuosedi vuona njunnjusjoajve li sáme niejdaj válldudam.

Harald Hårfagre – Harald Vuopptafávrru. Tjuorgas: Olav Engebrigtsen/BONO.

Giehtto Snøfrida birra

Muhtem dálve lij Harald hejajn Opplándajn. De gáhtjoj hejajt dahkat Tofte-dåben. Ruohttaiehkeda bádij sábmme Svosa dâhpâj dalloj gâ gånâgis lij bievden tjâhkkâhime. Svosa sárnoj bâgov gånâgissaj boahitet âlgus suv lusi. Gånâgis suhtaj bâgo âvdâs, ja âlmâj guhti lij bâgov sunji sárnum, buvtij vas gånâgisâv vasjev âlgus. Valla Svosa âjn gáhtjoj suv mannat sisi dajna sæmme mâhkijn, ja javllat jut sâñ le gal dat sábmme gesi gånâgis lij loabedam goadev tsieggit nuppe bællâj tjâro. Gånâgis manâj âlgus, ja de sjattaj nav jut sâñ loabedij vuolgget sáme fárruj suv sijddaj. De manâj badjel tjâro vâjku muhtema vâgodin ij galga vuolgget ja muhtema vas galggâ. Gâ de dâhku bádij, de Snøfrid tjuodtjelij bajâs. Sâñ lij Svosa niejdda, ja fâvromus nissun majt lij vuojnnâmv. Sâñ fâlañ gånâgissaj gâre dievav juhkusis. Gånâgis váldij dav ja vil suv giedav. Gånâgis mielastuvâj dan ga bättâ Snøfridaj.

Gånâgis váldij Snøfridav moarssen ja vállduj sujna. Sâñ iehtsij suv vâjmostis. Sâj oattjojga niellja bárne: Sigurd, Gudrød, Ragnvald ja Halvdan.

De jámij Snøfrid. Valla ittij sâñ gâktuk báinov mâlso. Sâñ lij ruoppssismuodok degu dalloj gâ viessomin lij. Gånâgis tjâhkkâhij álu lijka báldan ja vuordij dav vas ællât. Nav vássin gâlmmâ jage. Gånâgis lij guhkev surgon gâ Snøfrid lij jábmâm, ja rijka âlmmuk mârâstij gâ dat vâjkkudatjâj gånâgisâ jiermijda. Torleif Spake gáhtjoduvâj gånâgissaj dâktârin. Sâñ sárnoj nâv gånâgissaj: lj la imâj, gånâgis, gâ dâñ dakkâr fâvros ja buorre nissunav guddneda suv látjon ja skarlagen sinna, degu sâñ duv bivddij, valla dâñ sihke suv ja ietjat guddneda uhtsebut gâ vuogas le, dajna lâgijn gâ i hávddâda suv.

Snøfridav rumâj de boaldeduvâj ja hávddâduvâj. Dat rájes bádij vas gånâgis almajda. Sâñ stivrrij rijkav ja sjattaj gievrâra gâ âvddâla, sâñ besaj vas ávvudallat âlmmâjnis, ja sij vas sujna, mij rijkkaj sjattaj ávvon.

Sihke gånâgis ja suv âlmmâ jáhkkinn Snøfrid lij gånâgisâv allasis tjadnam noajddegâñstaj.

Sábmâj hiebadum: Nils Jernsletten, Låkkangirji 2 1970.

Vuona friddjamærkka mij vuoset Harald Hårfagrev ja sámeniejdav Snøfrid - Dovre-våre vuolen gánná sáj válldujga. Tjuorgas: Posten, Sverre Morken.

Hålogalasj oajvve Ottar

Miján li viehka buorre diedo hålogalasj oajve Ottara birra suv «Ottara giehto» baktu mij la ájmon bisodum. Giehto baktu oadtjop aj diedoht sámij birra gejt Ottar værrodij ja rievvoj.

Ottar subtsas sán lij vuonagij nuorttamos viesát. 800-lágo gi-etjen manáj sán oarjás Vuona merragáttev Danmárkkuj ja de Englándaj, gánná gánágis Alfred suv vuosstájvöldij. Ottar subtsas-tij årrombájkes ja manoj birra, ja gánágis Alfred gávnaj suv giehtov nav ájnnasin ja váldij dav manen **Orosiusa** værálthistávrrágirjáj mav sán lij járggálahttám anglosáksalasj giellaj. Orosius lij spánka munjka guhti lij værálthistávrváv 400-lágon tjállám. Navti bisoj Ottara giehtto ájmon manep ájggáj. Histávrráatsádiddje áskeldi állu dasi majt Ottar subtsas, danen gá sán iesj la vásedam dajt majt subtsas.

Ottar subtsastij sujna sijdaguvlonis, mij luodjomláhkáj ij la tjieggasit tjieggiduvvam, li vehi slihtura. Sujna lidjin moadda låge gusájs, sávtsajs ja svijnijs. Dasi lassen lidjin sujna hesta maj sán ednamav bálltij. Sujna ij lim stuorra bælldo. Huoman lij sán addnes álmáj, ja lidjin iehtjádaj aj dakkára gá sán Hålogalándan. Sujna lidjin dalloj gá gánágisáv guossidij, guhttatjuohte vuovdek gæhttjoielle, majt sij boahtsun gæhtjudin. Sáme bivddin daj gættijt.

Sijá ájnnasamos sisboahito lij værro mav sáme hæhttuin sidjij mákset. Værov máksin duola degu láttedálgij, gætténáhkij ja ietjá iellijnáhkij, mårstjålánij ja mårstjå- ja nuorjonáhkij.

Dá diedo subtsasti Ottara sáme vuolebuttja ettjin viejddi dæss-ju sisednamin, valla bivddin aj merraiellijt, dakkárijt gá mårstjåjt ja svállájt, ja tjoaggin láttedálgijt laddébávtijs merragátten. Sáme máksin værov nákkujn Ottarij dan milta majt ájmmudin: Boandámus mávsij lågenanvihtta niedenáhke, vihtta gætteduolje, avtav biernanáhkev, lågev æbbára dalgij, avtav bierna- jali tjævránáhkemuottáv ja guokta háksaduoge ma dagáduvvin nuorjo- jali mårstjånáhkkes. Dát vattos avta ulmutjis lij dan vierde stuorre jut sán vissásit mávsij værov nággon ávvá sijda ávdås. Ottar le værrodam ja rievum sámesijdajt ij dæssju merragættijn ja

- Ottara sijdda
- Ottara «riikka»
- Guojna
- Sámit = Sáme
- Sámit = Sáme
- Ottara mátkkit = Ottara mano
- Bjarmeriikka = Bjarmerijikka

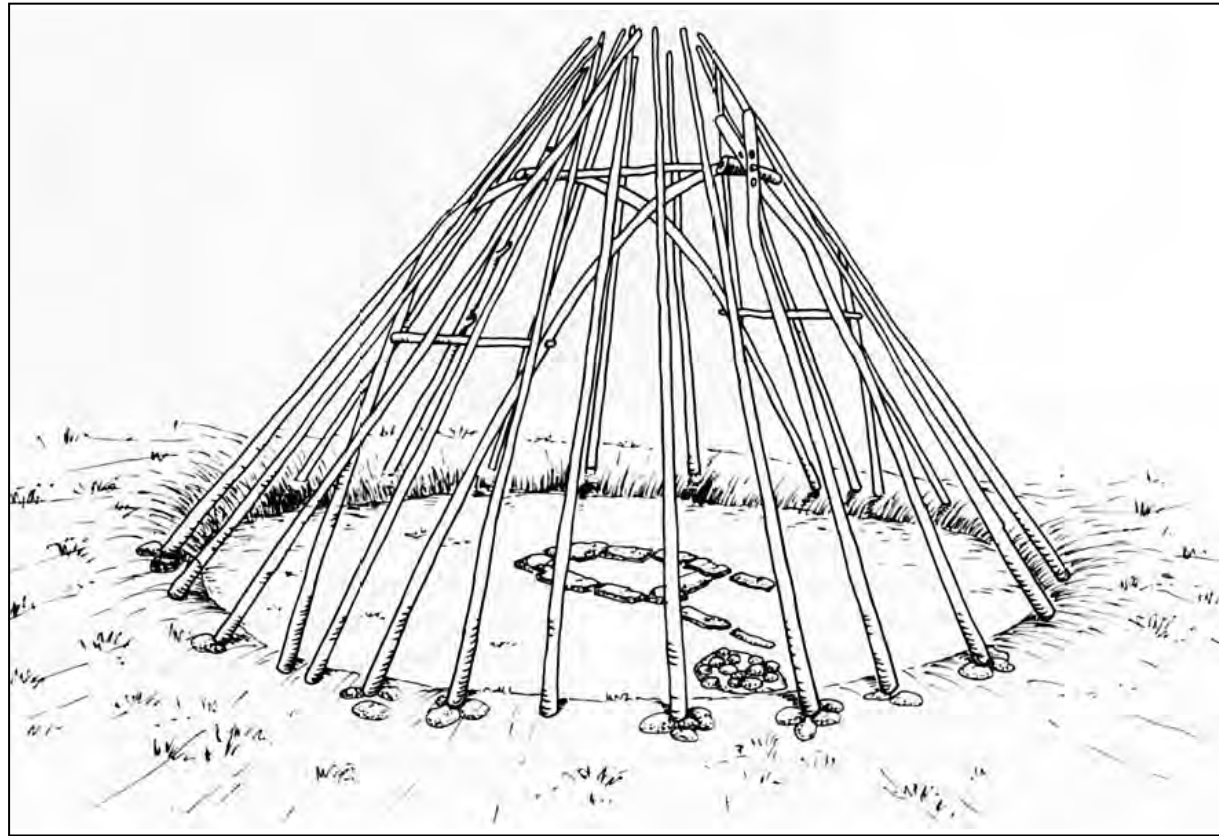
Ottara sijdda ja mano birrusij 900 m.m.á.

vuodnabadájn, valla aj sisednamijn. Sis Råmsån rijkarájá guovlon li arkeolåvgå åtsådam goahtesajijt majt árvvali gulluji 800-1300 gávddaj. Åtsådiddje, degu Mulk ja Storli, árvvali dá li sáme árron-bátsudisá. Dáppe li familja árrum, sihke álmma, nissuna ja maná. Råmså arkeolåvggá Inger Storli árvval muhtema dájs bátsudisájs li gábe állduj báhtjema hárráj. Dat merkaj dalusj sámijn lij juo muhtem lágasj boatsojæládus dájman. Histávrråprofessåvrrå Lars Ivar Hansen dálkku dájst bátsudisájt ietjá láhkáj gá Storli. Sån árvval dalusj sáme bivddin ja guollijn, ja sijá náhke lidjin «sámeværo» majt hålogalasj oajve gájbbedin sijás.

Dá sáme gálvo lidjin nav mávsulattja Ottar-gádtasj ahte siján lij vissásit doarrovehka mij gájbbedij adnet sámeværov. Doarrovehkaj lij dárbbbo ij dássju háhkuhit sáme boannudagájt, valla aj suodjalit dájst gálvojt jádedijn oarjás. Dájst sámegálvojt fievrriin Europa oasesmárnánijda, gánnå máksin buorre hattev gálvoj ávdås. Ájnna sik mávsulattja lidjin mårstjåtalána, majna mak lidjin noajddefåmo. Da aj aneduvvin hærvvan.

Ottara giehto milta lidjin állo mårstjå nuortta Sáme vuonajn vikinjá-ájge, ja sáme aj bivddin dájst. Sámegiela nammadus mårstjå le manjela váldedum luojkasbáhkcon ruossja-, fránskka- ja ienjielgjel-laj. Sámegielan li viehka állo merraiellij nammadusá, ma subtsasti merrabivddo lij viehka boares ja sierralágásj sáme æládus.

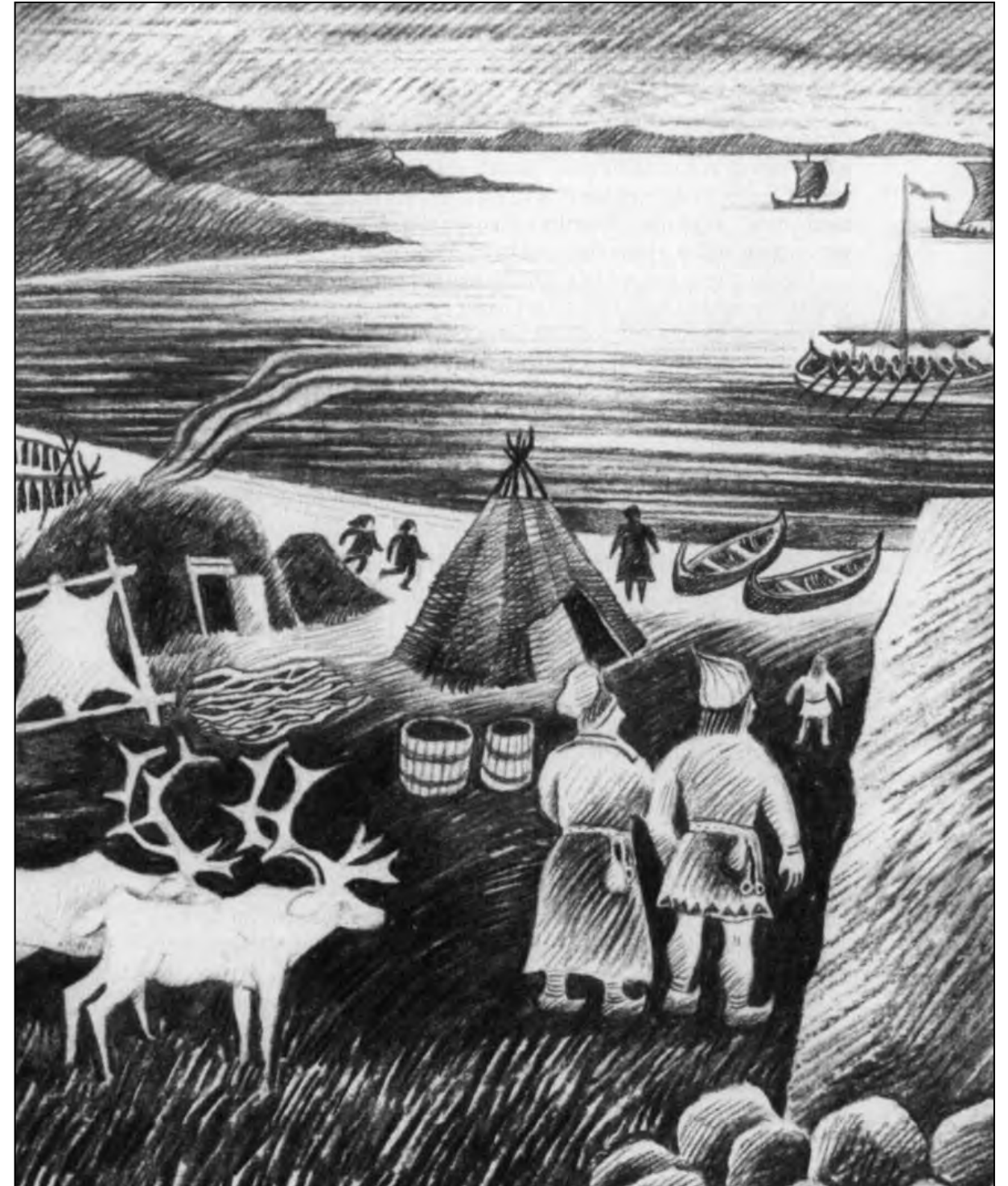
Ottar lij mårjju vuostasj vuonak guhti manáj Vielggismerraj. Dat rájes álggin vuonaga dájvváj dájst guovlojn maneldit. Vuoná Vielggismerra guovlojn lidjin állo mårstjå ja náhkkegálvo. Álgon dá lidjin bivddomano, valla da manenagi sjaddin rievommannon, mij vájkkudij guovlo ulmutja sjaddin ålov gierddat.

Dákkára lidjin sámij árudagá duottar-guovlon vikiŋaájge.

Mårssjå mårstjåjvajn. Mårstjålána lidjin ájnnasa oasesgálvon.
Gávvá: Atlas Major, Amsterdam 1662.

Sijdda Várjavuona guovlon vikiŋaájge, birrusij 1000 m.m.á. Gávvá: Arvid Sveen.

Ottara giehtto

Ottar subtsastij hærrásis gånågis Alfredij sán lij vuonagij nuorttalamos viesát. Sán javlaj sán ároj ednama nuorttaoasen, Alleábe lahka. Sán aj subtsastij ednam jali gádde jávsådij hármmat guhkás nuortas dassta. Valla dat lij ájbas ávtas, ietján gá duoggu dággu árru sáme ma dálvijt viejddiji ja giesijt bivddi meran.

Sán subtsastij akti sunji badjánij miella átsádit man guhkás nuortas ednam manáj, jali árru gus ávtas guovlojn nuorttalín ulmutja. De sán vuolgij bårjástittjat njuolgga nuortas. Gálmma bieje lij sujna ávtas ednam oalges bielen ja rabás áhpe gárå bielen. Dalloj sán lij nav guhkken nuorttan gá majt sválesbivdde bruvkkui guhkemussaj mannat. De sán jårkij manos njuolgga nuortas nav guhkás gá sán jávsådij vil gálmån biejeven. Danna ednam njuolgga gávaj lulås, jali merra ednama guovlluj, sán ittij diede goappá láhkáj. Valla dav sán diedij danna sán alátbiekkav ja vehik nuorttobiekkav vuordij. De sán lulås bårjástij gáddegurav nav guhkás gá nieljen biejeven álij.

Dan manjela sán hæhttuj nuorttobiekkav vuorddet, danen ednam gávaj njuolgga oarjås jali merra ednama guovlluj, sán ittij diede goappá láhkáj. Ja de sán danna bårjástij njuolgga oarjås nav guhkás gá álij bårjástit vidån biejeven. Dáppe lij stuorra ædno mij rahpasij ednama guovlluj. De sij gávvin ædnorájge bajås, danen gá sij ettjin duosta bårjástit miehtáj ædnonjálmev balo diehti. Danen gá nuppe bielen æno lidjin viesáda. Miehtáj suv mano lij ávtas ednam suv vantsa oalges bielen, ietján gá guolástiddje, láddebivdde ja væjddára - ja sij lidjin divna sáme.

Bjarmelattja lidjin ednamijdesa barggam viehka buoragit, valla sij ettjin duosta dáhku mannat. Valla darjesámij ednam lij ájbas ávtas, ietján gá gággu væjddárin lidjin árruha, jali guolástiddje jali láddebivdde.

Bjarmelattja subtsastin sunji állo giehtoj sihke sijá ednama ja ednamij birra ma lidjin sijá birrusijn, valla sán ittij diede mij dassta lij duohta dajna gá sán ij lim iesj vuojnnám dajt. Suv mielas ároj nav ahte sáme ja bjarmelattja hállin vargga sæmmilágásj gielav.

Sán ittij maná dáhku dæssju ednamijt átsáditattjat, valla ávdemusát mårsjáj diehti, dajna gá dajn lij sierralágásj buorre dákte tjalánijn - sij buktin muhtem dakkár bånijt gånågissaj - ja daj náhkke hiehpá buoragit háksabádden. Dát sváles la állu unnep gá ietjá svállá; dat ij la guhke gá gietjav állena. Valla suv guovlon la buoremus sválesbivddo, da la nielljalák gávtse állena guhke ja stuorámusá vihttalák állena guhke. Daj birra sán subtsastij sij gudás gáddin dakkárijt guhttalåge guovte biejeven.

Sán lij viehka addnes álmåj dakkár ábmudagáj hárráj massta sijá boannudadahka boahdá, dat merkaj miehtseiellij hárráj. Sujna lidjin dalloj gá gånågisáv guossidij, guhttatjuohte vuovdek gæhttoielle. Dájt iellijt sij gáhtjudin boahhtsun. Guhtta dajs lidjin vuorjedimboahhtsu. Sáme adni dajt viehka alla árvvon, dajna gá sij daj gáttijt bivddi.

Sán gulluj rijka njunnusabmusij sæbrráj, huoman ællim sujna ienebu gá guoktalåhke gusáv ja guoktalåhke sávtsav ja guoktalåhke svijnev. Ja dav binnáv majt sán pluovvij, pluovvij sán hestaj. Valla sijá sisboado li ienemusát da væro majt sáme máksin sidjij. Dakkár værron lidjin iellij náhke ja dálge, ja mårsjátjalána ja hávsabátte ma li mårsjánåhkes ja nuorjonåhkes dagáduv-vam. Juohkkahasj máksá ietjas máhtukvuoda milta. Addnemusá galggi mákset lågenanvihtta niedenåhke ja vihtta gátteduolje, ja avtav biernanåhkev ja lågev æbbára dalgij ja avtav bierna- jali tjævrrånåhkkemuottáv ja guokta hávsabátte, goappátjagá guhttalák állana guhke, nubbe galggá liehket dagáduvvam mårsjånåhkes ja nubbe nuorjonåhkes.

Sán subtsastij vuonagij rijkka lij viehka guhke ja siegge. Divna ednam majt máhtta giedden jali bælldon adnet, le merragáttén. Valla huoman le moatten sajen viehka ráktjo. Lulås ja badjelin li ávtas duoddara, ároduvvam ednamij miehtáj. Dájn duoddarijn árru sáme. Ja ároduvvam ednam le gábdemus oarjelin ja siekkep madi nuorttalijda manná...

Ja de oarjelij oase ednamis, nuppe bielen duoddara la Sveaednam gitta ednama nuorttagæhtjáj, ja mijá ednama nuorttaoase buohta la Guojnaj ednam. Guojna båhti muhttijn rievvommanojda vuonagij vuosstij badjel duoddarij, ja muhttijn vas vuonaga rievvu sijáv. Ja duoddarin li juohkka sajen viehka stuorra jávre, ja guojna guoddi vantsajdisá gájkke ednama milta dájda jávrija ja dáppet sij vuonagij guovlojt rievvu. Siján li viehka unna ja viehka giehppis vadasa.

Ottar giehttu dat guovllo gånå sán árru, gáhtjoduvvá Hålogalanndan.

Gáldo: Norges Offentlige Utredninger (NOU) 1984:18. Sáamásta: Aas.

Birrusij 100 jage manjela ietjá hålogalasj oajvve Tore Hund, ráddij Hålogalanndan. Sán sjattaj viehka addnes Biarmia rievvommanoj manjela.

Vikinŋa rievvomín Biarmia-rijkan. Gávva: Snorre, Vuona gånågisgiehto.

Manonis lulás Ottar manáj gitta Biarmia-rijkan. Olaus Magnus 1555.

Sån værov váldij ja rievoj sámijt. Viehka mávsulasj gálvo lidjin náhke ja mårsjátjalána majt sån vuobdij Englándan. Da lidjin buoremus eksportagálvo Vuonas. Vuona gånågis oarjjan háljij ietjas vuolláj oadtjot dáv oassásav ja sisboadov – nav vuollástij sån åbbå Hålogalandav.

Rijddo buolláj. Gånågis Olav guhti lij massam fámov oarjje Vuonan, gæhttalij de oadtjot fámov åbbå Vuona badjel. Doarrofuovajn sån Stiklestada bájkev lahkanij Jemtlándas Svierigis. Stiklestadan li Tore Hund vuorddemin ja ietjá hålogalasj oajve doarrofuovajnisá.

Gånågisá doarrofuovva ládaj. Gånågis hávvádahttá Tore Hunda oalgev. Valla suv tjiegos værjjo lij assás sáme náhkkebivtas mav sáme lidjin sunji gårrom. Biktasin lij dakkár noajddefabmo jut ettjin makkirak værjo dasi baste. Nav tjállá Snorre Sturlasson. Gånågis Olav gádduj. Sån oattjoj manjela namá Basse Olav, man birra máhtá Vuona histávran láhkát (*Ulmütja ájgij tjadá 1*).

Manenagi hålogalattjaj oajve fámoduvvin, ja muhtema jáhtin oarjás ja válldujin Oarjje-Vuona ádela-berrahijda. Gånågis oattjoj de tsoaptsev stivrrigoahdet sáme náhkkeoassásij ja værov válldet sijás.

Tore Hund Stiklestadan.
Gávva: Snorre, Vuona
Gånågisgiehto.

Gånågis Olav gáttedallá. Gávva sárgoduuvam 1300-lågo álgon. Le dálla Nidaros-girkkon.

Sámij værrodus – gånågisá monopávllån

Sáme náhke sjaddin nav ájnna Vuona gånågissaj, ja sán mierredij jagen 1115 jut nuorttaln «Umeyarsund» jali Ubmejávve ij lim iehtjádijn gá gånågísán loahpe oasástallat sámij ja værrodit sijáv. Dat sjattaj gånågísá monopávllån. Dáv sán dagáj danen gá dán ráje nuorttaln ittij máhte dábálasj værov gájbbedit, dagu ietjån ietjas rijka vuollásattjajs. Nuortta Sábme vuojn ittij gullu Vuona gånågísá ráddima vuolláj, ja dáppe gånågís hæhttuj gilbbot ietjá fábmovioldij jali rijkaj náhkkeoasástallij ja rievvárij sáme mávsulasj gálvoj nanna.

Værrorádje 1115. Nuorttaln «Umeyarsund» jali Ubmejávrrri ij lim iehtjádijn gá gånågísán loahpe oasástalátjit sámij ja sijás værov válldet.

Sáme dahkin doarrohávsajt vuonagiida. Snorre tjállá Sigurd Slembe birra guhti báhtarij Sážžáj (Senjan) gánná sán oattjoj sámijt dagátjit sunji hávsajt. Sán lij báhtaram Hålogalánnđaj maŋŋela gá lij gáddám gánágisáv Harald Gille. Árodijn 1138-39 dálvev Sážžán (Senjan) sán oattjoj sámijt dagátjit guokta hávsa, ma lidjin suonaj goaroduvvam, ja lågenanguokta ulmutja suhkin goabbák bielen. Dá hávsa lidjin nav jáduga jut ittij aktak háksa nagá doarredit dajt. Nav Snorre tjállá. Sigurd Slembe álmájis Sážžán (Senjan). Gávva: Snorre. Gánágisgiehto.

1100-lågon lidjin Vuona gánágisá biddnustalle Sámen ávdemusát *guojna*. Sij lidjin oasestiddje, væjddára ja rievvara ja báhtin Badáluovta nuorttaguovlos, degu aj Ottar tjielggi. Birrusij sæmme ájge *gárijela* ihtegáhtin Sábmáj oasástalátjit ja rievotjit. Sij gullujin Novgoroda vuolláj mij lij slávalasj stáhtta ja jávsádj dan ájge davás gitta Guoládaknjárggaj.

Dáttjaj árron davás vijddánij merragátte milta gitta Várjjagij, ja oases- ja rievvomano danna nuorttan joarkeduvvin. Da Novgoroda stáhtav ájttin. Nav Novgorodav fursstá gáhtjoj gárijelij ja ruossaj rievvot merragátte bájkij oarjás gitta Málatvuona rádjáj. Ja 1300-lågo álgon lidjin rijdo nav stuorrum, vargga lij sjaddam doarro Novgoroda ja Vuona gaskan. Sæmme ájge Vuona fábmodus tsieggij ladnev Várgájda duostotjit gárijelij ládamijt. Ladne aktijvuodan tsieggiduváj aj girkko, mij viháduváj 1307. Vehik maŋŋelasj Vuodna biejjaj virggáj lednahærráv nuortta Sábmáj, Finn-morkkaj. Dán rádjáj gájt árvvaluváj Vuona stáhtafábmo jávsát.

Tjuorgas vuoset doarov vuonagij ja ruossaj/gárijelij gaskan. Maŋen li aj «tjuojggesáme», gudi lidjin «jáhtela mannat muohttaga milta giehppis sabegij». Olaus Magnus 1555.

Várggáj (Vardø) laddne tsieggiduváj 1300-lågo álgon, duostotjit ruossaj/gárijelij ládamijt. Sæmme ájge viháduváj girkko dáppe. Mij ep diede makkirin laddne lij dalloj. 1450 ja 1500 gaskan tsieggiduváj ádå laddne, mav dát modælla vuoset.

Historia Norvegiæ sámij birra

Historia Norvegiæ, mij lij 1100-lågo gietjen tjáledum, li viehka miellagiddis gávvidusá sámij birra: Rádjalahkusin Vuonajn le ávtas miehttseguovllo, ja da dáv ednamav sierrin báhkienijn. Dán miehttseguovlon árru sáme («finnas») ja villda ielle. Sáme bárri iellij biergov biellenjuoskan ja adni náhkijt biktasin. Sij li oalle buorre bivddoulmutja ja sij jáhtáli birrusin avtaj avtaj, ælla ga siján fássta árudagá. Sij árru biessegádijn, majt sij guoddi hárdó nanna, ja gá sij giddiji juolggáj šalladuvvon muorajt majt sij gáhtjudi namájn «ondros» ja dav báttáv gá «sarva» (cervi) oaggot tjadá muohtaskáblaj ja badjel vastes ednamij, de sij jáhtelappot manni gá látte, nissuna ja máná fáron. Dajna gá ælla siján fássta árroma, valla sij vájaldi birrat-birra dan milta gá luogtogij vallje vuoset bivddosajijt gá hiebalgis ájgge boahdá.

Dáppe li lohrameahttun állo villa viessot, bierna, stálpe, albas, riephiha, sobelat (márjju niede), tjævrrá, mievrrit, vaddnema. Sámij ednamin li valjet aj oarre ja buojddaga. Divna dáj iellij náhkij sij máksi juohkka jage stuorra værov Vuona gånågissaj, gen vuolláj sij gullujin.

Gálldo: Storm 1880. Sámásta: Samuli Aikio, 1986.

Sáme viejddimin – tjuojga. Olaus Magnus 1555.

Lapp, vuovjjusj, sabmi

Gasskaájgen ihtá lapp-moallánahka sámij birra. Girjenis *Gesta Danorum* (dánskaj dago) birrusij jagen 1200 Saxo Grammaticus gáhtjut sámij ednamav *utraque Lappia*, mij lij oasse nuortta-ednamijs. *Lapp* sámij nammadussan gávnnu Vuona-Svieriga gånågisa mærrádusán jages 1328 mij nannij birkelattjaj nav gáhtjodum boares rievtesvuodajt jáhtet Sáme ja sámijt værrodit. Árvvaluvvam le nammadus Ladoga-guovlos la vuolggám ja suomagielak birke li dav adnám. Udnásj nuortta-Suobma ham gáhtjoduvvá suomagiellaj *Lappi*. Svierigadárogielan ja estigielan *lapp* merkaj ruvdda- jali náhkkeđuogņas. Soajttá nammadusáv lidjin álgos adnegoahtám Svieriga vikiŋŋa Ladoga-guovlon gánná siján lidjin árudagá. Dán ájádusá milta la nammadus járggáluvvam sámegiela moallánagájn *vuovjjusj*, mij merkaj ruvdda- jali náhkkeđuogņas, jali aj bivddosiebrre, mij máhttá læhkám álmuga ietjas nammadus. Tjieggidus bivddosiebrre árru hiehpamin buoragit jage 1328 gånågisa mærrádusá lapp-nammadussaj majt Knut Bergsländ la dán láhkáj tjieggmim: *jáhtte vuovddeulmutja gudi álmukgiellaj gáhtjoduvvi Lappan*.

Gássjel le oadtjot tjieggasin manen sáme gáhtjudin ietjasa gasskaájgen. Boarrásamos tjálalasj gálldo spedjilassti vieres ulmutijj vuojnojt ja tjieggidusájt. Sámij ietjasa nammadusá esski vuohhtuji 1600-lågon tjálalasj gálldojn. *Laponia*-girjenis jagen 1673 Svieriga professávrrá Schefferus tjállá sijá ietjasa nammadus le *Sabmi*, ja dav sij gáhtjudi *Sameednam*. Valla vædjá liehket *semsveinum* boarrásamos tjálalasj duodastus sámij ietjasa nammadusá birra, mij nammaduvvá muhtem islándalasj giehton biejjviduvvam birrusij 1270 jahkáj.

Tsárra Ivan 3 (1462-1503).

Ádå værrorájá

Vuodna ja Svierik sábadin aktisasj lihtov jali uniávnáv jagen 1319. Dan maŋŋela esski de buolláj rijdo vuonagij ja ruossaj gaskan. Svierik ja Novgorod lijga aj rijddalahttjám, ja nav snárruj aj Vuodna dájda rijdojda.

Sihke 1320 ja 1323 ládin ruossja doarrohávsa nuortta Sáme ja dallusj nuortta Vuona merragáddeguovlojt. Ládama vájkkudin jut rijka gæhttjalin rijddoássijn sábadit.

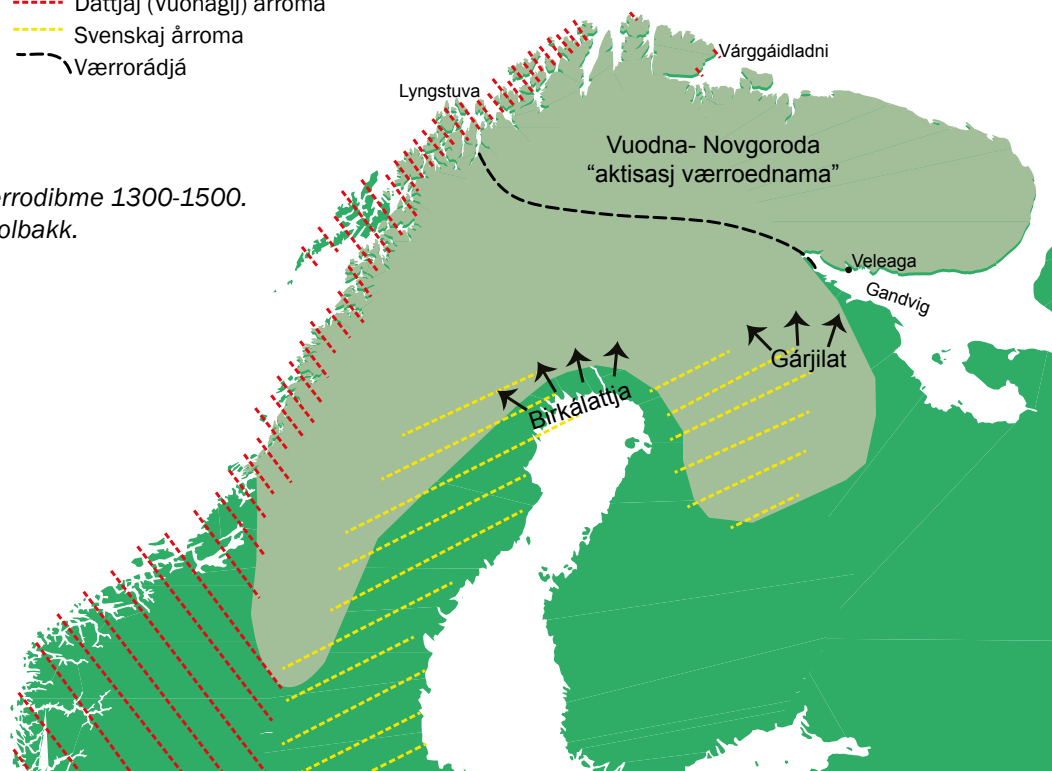
Nöteborg-ráfe sáhpamusán jagen 1323 guorrasin rádjáj Svieriga ja Novgoroda republihka gaskan navti vaj gárjjela máhttin hieredik sámijt værrodit Badáluovta nuorttalin.

Jagen 1326 sábaduváj dan mudduj vaj nuorttaguovlojn galgaj friddja oasestibme ja jáhtálus joarkeduvvat «degu ávddál». Ájnna-samos huoman lij gárjjela oadtjun rievtesvuodav sámijt værrodit lvgu rádjáj, maŋŋelasj alás gitta Málátvuona rádjáj. Nuorttaguovllo Málátvuona rájes gitta Guoládaknjárga lullegæhtjáj sjattaj de dássta duohku goappátij stáhtaj aktisasj værroguovllon gánná sáme gierddagáhtin guovtegerdak vierromáksemav.

Rádjáássje huoman bátsij tjielgak, ja rievvom- ja doarromano joarkeduvvin gitta 1500-láhkuj. Birrusij sáemmi ájge Moskva tsárra, Ivan 3. (162-1503), váldij Novgorodav vuollásis.

- Sámi árroma
- Dáttjaj (Vuonagij) árroma
- Svenskaj árroma
- Værrorádjá

Árrom, rája ja værrodibme 1300-1500.
Kártta: Mihkku Solbakk.

Tjude

Sámijn li ájmojn állo giehto ma mujttádahtti ruossjatjudij rievvomijt Sámen. Sáme gáhtjudin dájti rievvárijt *tjuhten* ja giehto sijá birra *tjuhtesubttsasin*. Tjude lidjin álmuk gudi báhtin lullet oases- ja rievvommáhkij. Ruossja histávrán li tjuhten gáhtjoduvvam suoma-ugralasj álmuk, gudi dan ájge árrun Vielggismerra oarjje-lin.

Árvvaluvvam la tjuhtesubttsasa gulluji dan ájggáj gá lidjin doaro ruossaj ja gárjjelij birrusij 1250 rájes 1450 rádjáj.

Gá dárkkelappot átsát dájti giehtojt, de gávnnap állo dájti li mihtokgiehto, jali tjielgga subttsasa ma gávádi ibmahijt masi ij la rat jáhkedahtte. Muhtem giehto gávádi aj dáhpádusájt ma li bájkijda tjanádum gánná luondo dille dahká dákkár giehtojt máhttelissan. Danen viertti liehket viehka várrogis ja lájttális gá tjuhtesubttsasijt ájnas gáldon adná buojk. oahppogirrijn. Valla da dáhkki giehtton gávvidime muhtem dáhpádusájt ma e dárba liehket nav duodalattja.

Sámen li bájkkenamá ma mujttádahtti dálusj ruossjatjudij rievvomijt. Dákkár namá li degu Tjudejáhká, Tjudeoajvve, Tjude-vuobme, Tjudegurra jná.

Dála I muhtem tjuhtesubtsas gálddásámij guovlos Guolá-daknjárgan:

Einnávađa oahpes

Akti báhtin tjude Njuohttejávrráj. Guoládahkaj dal mannamin, galggi viggat vuojtet Guoládagá lanev. Sij li álos, aktan lagábuj gietjavlágges. Nággidin muhtem álmáv Njuohttejávres doalvojti sijáv Guoládahkaj. De vuolggín vuoje hiergij. De sjattaj sieldes muohtailme. Oahpes ij ga vuoje ienebut riehta gæjnov, valla vuodjá bajás Einnávađav, bajebujda ja bajebujda. Einnávađda le sieldes alla várre Njuohttejávri ja Guoládagá gaskan. Tjude lidjin luovasvuoddje divna, dásju giehtalak-hiergge, mij oajvámuttjav gæssá lej tjadnasin, ja dat le gádde, udámat. Oahpes dav diedon lij nav ásadam.

Gá de báhtin alludissaj, de javllá oahpes: «lisj dávk buoremus jus sij divna hiergijt biedji rájddoláhkáj, vaj ij aktak láhppu dákkár nievres dálkken». Ja tjude javllin dat lij buoremus aj sijá miela mil-ta. De tjanádij maŋŋálakkoj divnajt, ja de vuoddjáj.

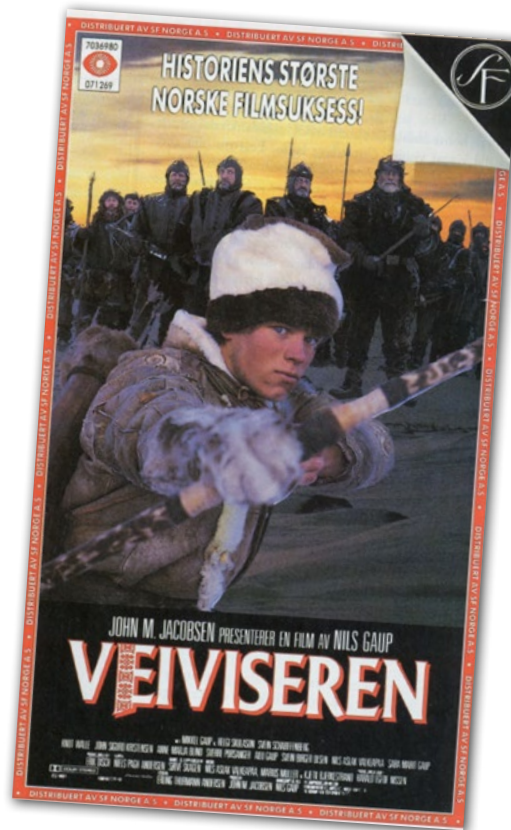
Vuodjá dakkár sajev gággu l alla tsækkobákte ja juovva vuolen. Vuodjá bákterabdav muohtaskáblaj milta dasik gá divna báhti bákterabda nali, de tjaskij tjadnasav gasskat ja svikkastij hiergijnis badjebælláj. Gádde (udámat) diehttelis tjaskij miehtebuoldav bávte badjel ja ráhttij iehtjádijt aj fárruj, nav de mannin divna bávte badjel.

De oahpes vuojij ulmutijj rádjáj, gánná iesj diedij ulmutijit lagamusán. Ároj dáppe gálmma bieje. De vuojij gehtjatjit Einnávaða juovav, hierge lidjin sármmanam ja ulmutja lidjin jábmám, dássju muhtema vil bajádallin ájvijdisá. Dajt de vil tsábmestij jámas. De váldij divna tjudijt dávverijt majt gierrisijn lij gávnnam, ja de manáj ja subtsastij Guoládagá hærrájda majt sán lij barggam. De oattjoj állo gijtov dat bargostis.

Ájn dálla le lullesámijn dat báhkovájas gá soabmásav gáttá láhppum jali hevvanam, jut: vuolggát Einnávaða čihččet logu deavdit. Dadje dat dan leaikan maiddá.

(Isak Saba 1918, Njáv dán)

Sáme oahpestiddje-filmma,
Mij sjattaj værældadåbddusin
le dagáduvvam tjuhtegiehto milta

Birke sámijt værrodi

Birke, man vuodon máhtta liehket *bjor* (= bever = vaddnem) jali Birkala (Pirkkala) bájkke Suoman, ihti histávrráj vuostasj bále jagen 1328, dalloj gá vuosteldin svenskaj kolonisierimav ietjasa guovlojn. Dalloj Svierik-Vuona gánágis nannij sijá nav gáhtjoduvvam boares rievtesvuodajt mannat Sámen ja sámijt værrodit, man ávdås galggin visses divudav gánágissaj mákset.

Sij lidjin dalloj juo vuododam oaseslihtojt Badáluovta nuorttalamos ædnonjálmiida ja juohkám sámij sijdajt gaskanisá. Sij gáhtjudin dáj sijdaj oajvveednamijt Giepmá Sábmén, Duornnusa Sábmén, Julevuv Sábmén ja Bihtáma Sábmén. 1400 ja 1500-lágon birkelattjat gæjvvanin gitta nuortta merragáttijda ja doarredin ja værrodiin dáj sámij sijdajt Divtasvuona rájes Várjijaga rádjáj.

Návti lidjin birke juogadam
Sáme sijdajt gaskanisá.
Kártta: Davvi Girji.

Værrodim- ja oasesmáhkijn ettjin birke berusta dássju sijdaj náhkis. Sij aj berustin merrasámij sijdaj gájkkeguolijs, ájnnašit 1500-lågo gasskamuttos gá Svieriga gånågis Gustav Vasa vuollástij birkij oasesdåjmajt nannitjit stáhtafámov. Dav duodasti duola degu jagen 1552 værrorijdo Várjjat sijdan, gånna gånågis ittij oattjo værov gájkkeguolijs, nav gáktu sán tjuottjodij lij læhkám árbbedáhpén. 1550-lågon jáhtuj bádi aj dábálasj svenska oases- ja guollestasjávnná Várjjagin, gånna lájggobargge guollijin Svieriga stáhta

Svieriga gånågis
Gustav Vasa.

Duornnusa-oases lij stuorra oasesguovdásj 1500-lågon. Diehki tjáhkanin ruossjaga, birke, sáme, suobmelattja, vuonaga ja iehtjåda oasástalátjit, tjállá Olaus Magnus girjenis, 1555.

åvdås.

Olaus Magnus tjuorggam niellja nuorttarikalasj tjerda. Gåro bieles: ruossjak, svenska båndor, sábme juoksa giedan ja svenska væjddár. Olaus Magnus 1555.

Birke oasesálmma buktin sámij sijdajda ávdemusát bárråmus-gálvojt, degu jáfojt, vuojav ja sáltijt ja aj dubåhkav. Lassen buktin gálvojt majt dárbašin guollebivdon, degu ruojvvåjt, ja aj ruvdaj ja ruossja ránojt majt sámij duola degu adnin loavddagin/låvdan. Viehka ájnas gálvvo lij buollemviynna, majna aj sámijt jugádin vaj bessin sijáv biehttet. Oasesálmma mannin guhkes manojt åttjudit-tjat sámij mávsulasj gálvojt ja fievrrijin gálvvovalljudagáv Badåluovta merragåddáj (gehtja kårtav s. 54).

Dålvvemano dåhpåduvvin hiergij. Oasesálmma åmastin ietja aj hiergijt, boandåmusåjn lidjin 40-50 hierge, ma giesijt lidjin sámij gæhtjon. Oasesmanojda dárbašin ållo barggosåvresvuodav. Ettjin divna oasesálmma vieje vuolgget dájda låsså manojda, ja rádjinn danen ietjasa oasesdievnårijt ja svåjnnasijt.

Oasestit sámij sijdaj lij dábålattjat lånudallamoases. Jus sámijn ællim nuoges lånudisgålvo måkset gålvoj åvdås majt lidjin oasstám, de hæhttuj oasesålmåj vaddet dajt vielggen. Jus dav ittjij dagå, de såbme luobaj oasesåbadusås ja manåj muhtem ietjå oasesålmåj. Dån låhkåj sajåjduvvin vielgge- ja oasestimaktij-vuoda sámij ja oasestiddij gaskan. Valla sámij gal ettjin oattjo nav ednagav vielggin gå buojk. svenska bånddura, danen gå sámijn ællim dakkår åbmudagå gå bånddurijn buohttidussan jali pånntan.

Birke manon værrodime sámijt. Olaus Magnus 1555.

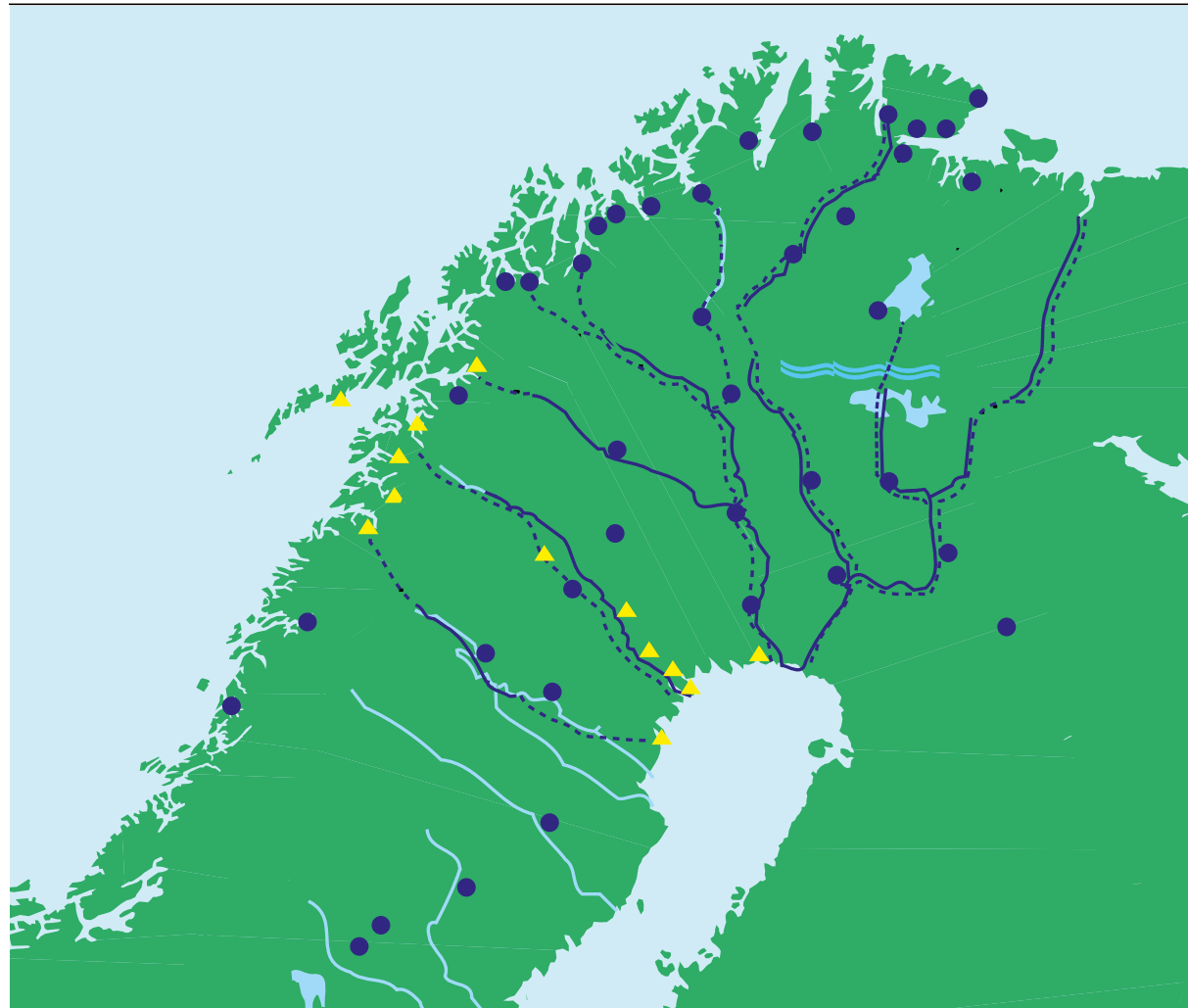
Dåkkår lij Mikkel Mortenssona nammamærkka. Sån lij Ávjovåri (Kåråšjoga) sijddaiset 1616-1620.

Sámij vielge ællim nav stuore ja vatteduvvin dåssju oanegis åjggåj. Divna vielge tjanåduvvin silbbabiednigijda danen gå såme ettjin dånkkida guohpårbiednigijt.

Sámij oassåsa vuodobiednik lij bielle rijkadåler, jali svierigadårogiellaj wågh. Gå såbme sjattaj vielggen oases-ålmåj, de ittjij tjåle vielggetjållusav pånppårij. Dan sadjåj vuoladuvåj muorraj masi tsiehkestuvåj nav galla tsiehke gå lidjin tjoahkkåj wågha. Ja de såbme sårkastij namma-merkasmuorragæhtjåj, nav muorra luoddiduvåj, ja oases-ålmåj oattjoj nuppe bielev. Muorra gåhtjoduvåj gilkkurin.

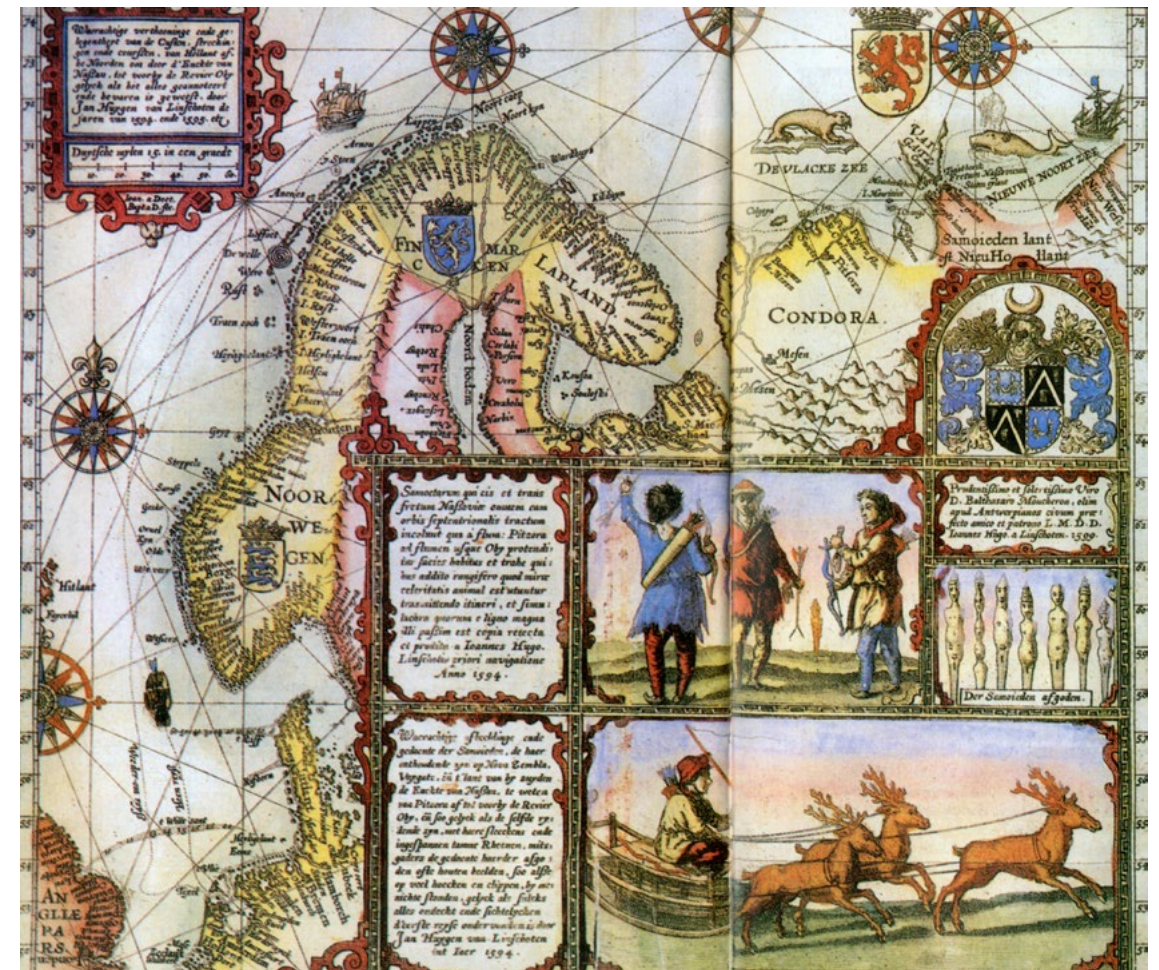
Tjuorgas vuoset lånudallamoasestimev Duornnusa Sámen (Olaus Magnus 1555). Dåhpåduvåj birge vaddin vielggin gålvojt sámijda. Vielgge ittjij tjåleduvå pånppårij. Dan sadjåj vuoladuvåj muorra masi. Ja de såbme sårkastij nammamerkas muorragæhtjåj, nav muorra luoddiduvåj, ja oasesålmåj oattjoj nuppe bielev. Muorra gåhtjoduvåj gilkkurin.

- Oasemárnánbáike ávdđála 1600
- ▲ Oasemárnánbáike manŋela 1600
- - - Giessemannulagá tjáhtjádagá
- Dálvveválkav/giesseválkav
- ~ Tjáhtjejuohko

1500-lågo gietje rájes nuortta rijka duodaj riiddalin Sáme ednamij nanna. Ja moatten sajen sjaddin sáme sijda dan diehti nággoværov mákset gálmå vælldáj: Danmárkko-Vuodnaj, Suobma-Svierigij ja Ruossaj, duola degu nuorttasáme sisednam sijda, degu Guovddagæjnno, Ávjovárri, Dædno/Juoksa ja Ohcejohka.

1600-lågon lij nuortta Sábme juo nav juohkásam nuorttaguovlo vieldij fámo vuolláj, jut sáme sijdajt gæhttjin guovtelágátjin: Danmárkko-Vuodna váldij merragáttev, gánnå merragátte viesada sáme árrun, állåset ietjas guovllon, danen gå dåssju da dâppen ráddijin. Oajválattja gæhttjin ja adnin nuortta Sáme sisguovlov vas *aktisasjguovllon*, gánnå sijá *aktisasj sáme* árrun. Dâppe guokta jali gálmå rijka gájbbedin værov sámij, danen gå avtanik ij lim álles fábmå sisednam sijdaj badjel. Álggorijkaga guolligåhtin ja oasástallagáhtin nuortta

Sáme merragáddeguovlojn juo 1300-lågo rájes. 1500-lågon dá dâjma ávdđanin gå ádå oasesgæjnno nuortta Sáme merragátte guorav Ruossaj ásaduváj. Jagen 1594 muhtem oarjep ednama ekspedisjåvnnå manáj dâppe davven. Manen lij Jan Heyghen van Linschoten, guhti mannogirjev tjálij ja dagáj kártajt guovloj badjel gánnå mannin. Dá suv nuorttarikaj kártta li viehka tjábbát sârgoduvvam. Kártan vuojnå Guoládaknjárgga le sârgoduvvam Sábmen – Lappland. Duodden le sán sârggum samojiedajt, gudi árrun «Nova Semblas» ja viessun báhkendilen, gáktu sán tjelggij.

Kalmardoarro ja sáme

Doarro Ruossja ja Svieriga gaskan vájkkudij Teusina-ráfev jagen 1595. Ruossja hæhttuj luohpadit divna nággosámevæerro gájbbá-dusájt Anársijdas ja merragáddeguovlos Várjjagis Divtasvuodnaj. Svierik oattjoj Ruossja boares rievtesvuodajt værrodit dáj guovlo sámijt. Dán sábadusá milta Svierik gájbbedatjáj guokta goalmát-oase sámevæeros Málatvuonas Várjjagij, sihke sijá (birkij) boares oasev ja Ruossja oasev. Ruossja huoman járkij sámijt værrodit Várjjaga oarjebelen. Ij nuoges dajna: Vuona sunde rievvogáhtin ruossjasámeværov dájñ guovlojn hieredittjat Ruossja ja Svieriga værrogájbbádusájt.

Muhtem sijda viertijin værov mákset gálmå stáhttaj. Dát lij låsså noade sijda viesádijda. Gåvvå vuoset dánss-ka-vuona sundev ja suv dievnárav gudi libá værov sámijis gájbbedime. Mij vuojnnep sáme giejggimin værov dudálasj sunndáj. Dievnár mierkki værro máksemav værrolisstaj. Lilienskiold 1690-lågon.

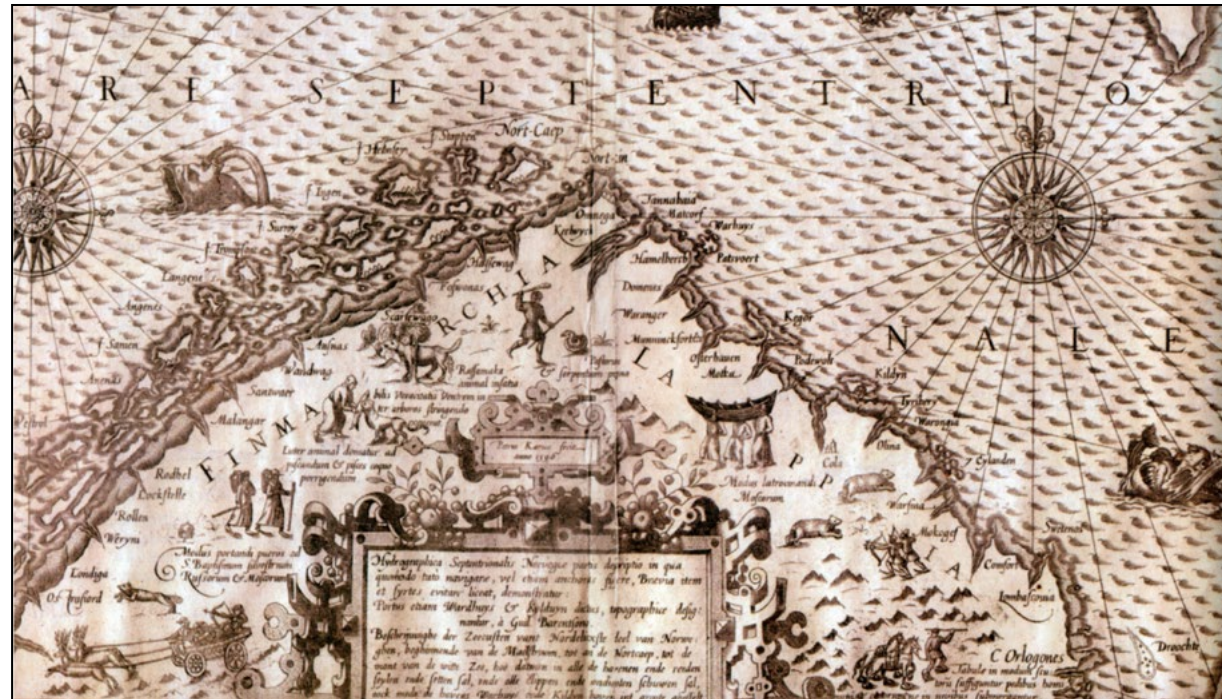
Dá rijdo vájkkudin jut jage 1612 rájes Danmárko-Vuona sunde ettjin desti besa værojt gájbbedit Guoládaknjárga sijdajs, degu ávddål lidjin dahkam. Dat rájes oattjoj Ruossja álles stivrrimfámov Guoládaknjárga moattelåge sijdaj badjel.

Danmárkko-Vuodna ájtij garrasit stráffut merragátte sáme viesádijt jus ruossjasámeværov Svierigij máksin. Svierik vas ájtij boatsojsám-ijt stráffut jus værov Danmárkko-Vuodnaj máksin.

Nav doarro buolláj, mij la gáhtjoduvvam *Kalmardoarron* (1611-1613). Doarro dáhpáduváj oarjelij Svierigin Kalmar-stáda birrusijn, valla dat galgaj tjelgadij rijddoássijjt nuortta Sámen, guhkken ierit doarrosaljos. Doarro galgaj nappu rijkarájáv tjelgadij nuorttan ja guhtimusj fábmå galgaj hálldusis oadtjot nuortta Sáme sijdajt. Svenska galggin hiereduvvat oadtjomis tsoaptsev Nuortta-Vuona vuonajda. Danen vuodnasáme Divtasvuonas davás naggiduvvin jáhtet suollujda vaj svenska sunde e jávså sijáv.

Dánsska-vuona gånågis Kristian 4 (1577- 1648), sárgoduvvam ávddåla gå manáj nuortta Vuodnaj, Finnmáarkkuj 1599 oahpås-muvátjit ietjas rijkkaj.

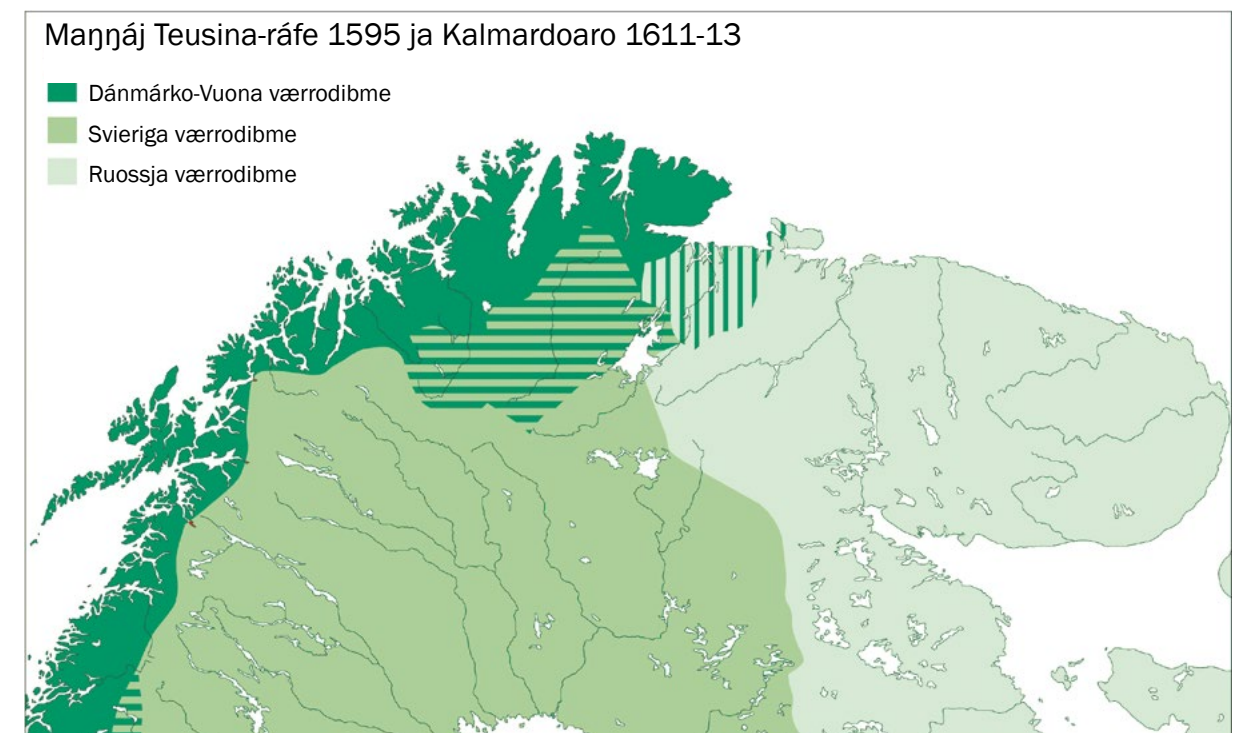
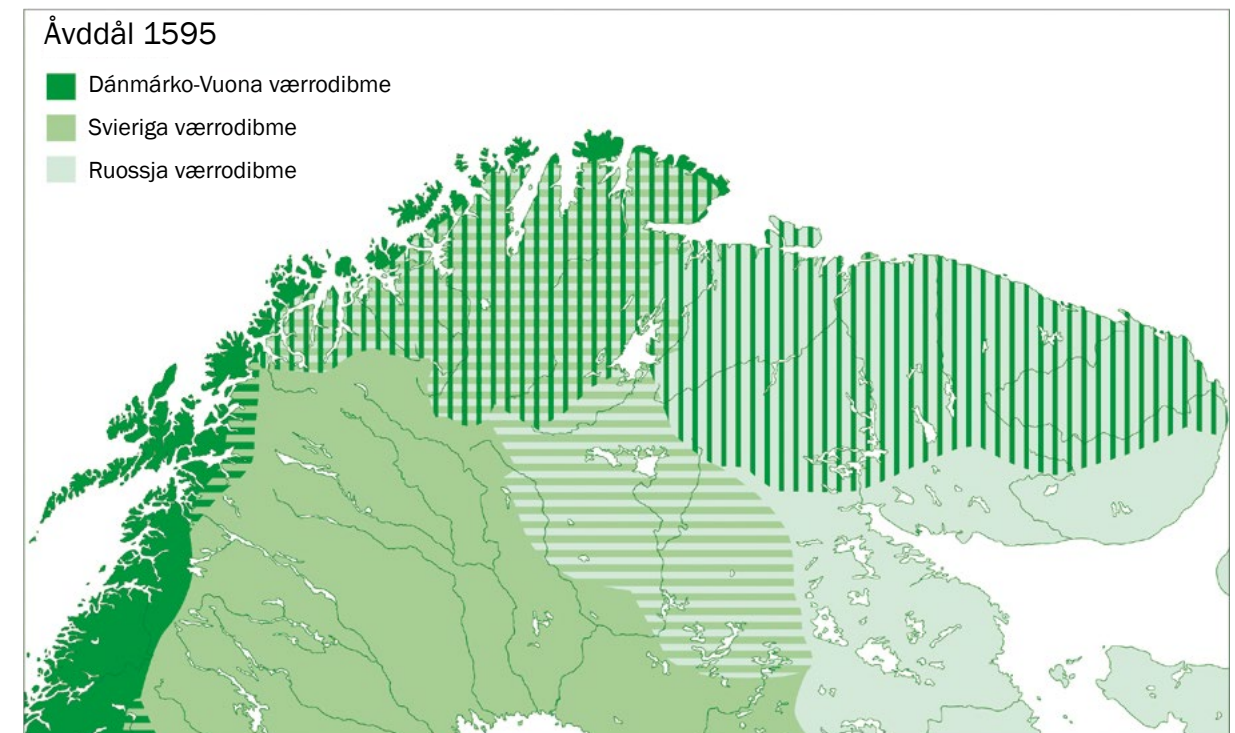

Merrakártta, Lucas Waghenauer dahkam 1596, mij lij márjju gånågis Kristiana manen gån nuorttan manáj.

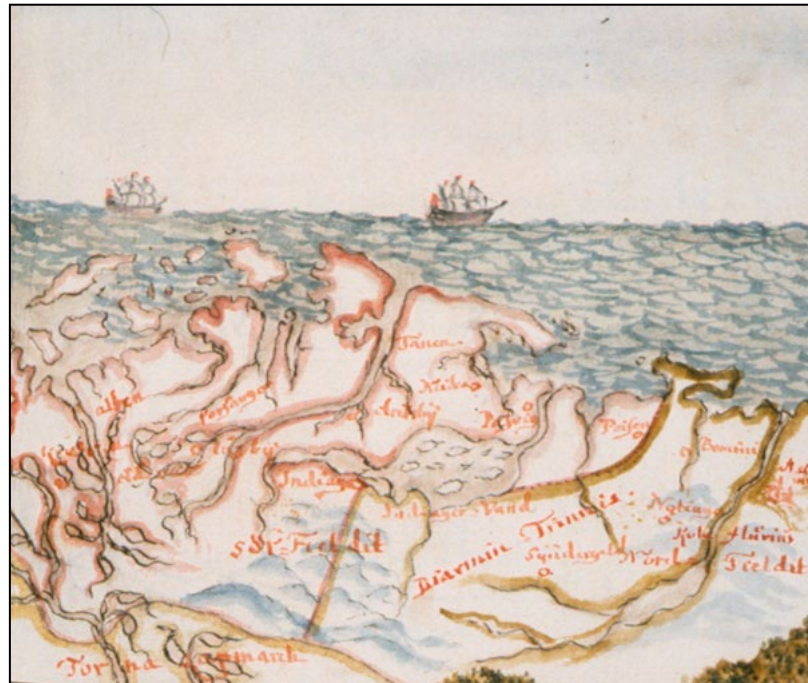

Svieriga gånågis Karl 9
(1550-1611), guhti gæhttja-
lij vuollástit åbbå nuortta
Sámev. Sån gáhtjudij ietjas
«divna sámij gånågissan».

Sámij værrodibme ávdđál 1595 (bajep), ja Kalmardoaro 1611-1613 manjela (vuolep).
Kártta: Geir T. Steigan (girjes Hansen ja Olsen 2004).

Ráfesjiehtadusán jagen 1613 tjielgadij jut merragáddesijda Várjja-
ga rádjáj galggin gullut Danmárkko-Vuodnaj, valla sisednama
sijdajn galgaj værrodibme ja oasástallam dáhpáduvvat «degu
ávddåla», nav gáktu javladuvvá sjehtadusán. Dat merkahij aktisasj
værrodibme joarkeduváj, ja nuortta Sáme sisednama sijda sjaddin
ájn gierddat guovtegærddásasj, na muhtema vil gálmågærddásasj
værrodimev gitta jage 1751 rádjáj, dalloj sábadin rijkarájáv (gehtja.
b. 144).

«Malmismanno»

Jage 1612 rájes Danmárkko-Vuodna ittij desti besa værrodit Guoládaknjárga sijdajt, degu ávdđála lidjin dahkam. Ruossjaga giellidin dav. Huoman dánsska-vuona oajválattja máddin dættodit jut siján lij ájn rievtesvuohta Guoládagá sijdajt værrodit. Danen Várjjaga sunnde dagáj juohkka jage manov Guoládahkaj jali «Malmisij» værov gájbbedittjat sámijs. Juohkka bále ruossja ámmátálmáj gieldij sundev dahkamis dav. Ruossja vuosedij Danmárkko-Vuonav mærrádussaj, mij ruossjajt gieldij værrodimes sámijt Várjjagis alás. Gávva vuoset dánsska-vuona vantsajt bårjåstime Guoládahkaj gájbbedittjat værov sámijs. Lilienskiolda 1690-lågon. 1600-lågo milta oattjoj Svieriga stáhtta manenagi tsoapt-

sevv siddaidda dálvvadisadda. Sii ássadin nanos girrkko- ja oasesbájjii diehki. Girrkko háldadus máhtii oadtjot buorep fámov sámii badjel. Vaddin aje oases- ja værrómærrádušáht ma galggin sámii hieredit vájaldimes ja jáhtemis. Oajválattja gæhttjin dáv vahágin danen gá sjeattaj gæssjel mierredit rijkarájáv ja áttjudit Svieriga badjelijgæhttjov diehki. Danen lij aje ájnas sieradit sámii ierit ednambarggiis. Sierraláhkáj tjielgas sjeattaj 1660-lágo láhpagietje mærráduš, mij máhttelisvuodav vattii duohtan dahkat ávvá Sáme sierra reserváhttan, gánná divna sáme galggin árrót. Jus sáme gávnadallin manamin guovlo álggolin, de máhttin dálága rájaduvvat ruopptot siddaiddisá.

Kalmar-doaro manjela rievddagádjij aj vuonagij dille nuorttalamos Sámen, Finnmárkon. Hansa-oaseslihtto mij gasskaájgen lij Nuortta-Vuodnaj vijddánam, lij binnum. Dát vájkkudij guolleoassásij ja dajna aj Finnmárko vuonaj ja merragátte árronij. Manjela reformasjávna guolle ij lim desti nav bivnos fásstoájgij. Ja Biergen-oassásij oasesálmma gudi 1562 lidjin oadtjum rievtesvuodajt aktu oasástallat Nuortta-Vuonan, etjin nagá dájmadit oassásijt sæmmi buoragit gá hansa-oasástalle. Guollejáhto værránij, ja ulmutja, ájnnsit vuonaga, gierddagáhtin nielgev, danen gá sijá iellem lij nav tjanádum merrabivdduj. Vuonaga báhtarahtjin nielges, ja állusa jáhtin oarjás. Sæmmi ájgen merragátte viesádj sámij lårko lassánij, ja sij gal bierggijin buoragit danen gá máhttin guovlo luondov ávkit.

Danmárkko-Vuodna gehttaj dáv vuonagij báhtarimev oarjás vahágin rijkkaj. Vuonagij lårhko ittij desti galga binnot, ja nuortas jårthemav galggin mårvtåstuhttet. Dåbddosamos la jage 1681 mærrådus, mij galgaj lasedit ulmusjlågo nuortta Sáme merra-gåttijn, udnås Finnmarkon. Mærråduså milta lij måhttelis jådedit duobbmidduvvam vierredahkkijt Finnmarkkuj. Sijån lij måhttelis-vuohta våljjit duobmov gierddat Oarje-Vuona gruvvojn jali årrot Finnmarko merragåttijn. Danen gå dat mærrådus guoskaj vierredahkke ålmmåjda, de tjålestij Finnmarko åmtaålmåj njunnjusjoajvålattajda Københavnaj:

Dujska oasesháksa sárgoduvvam 1441. Dákkár hávsaj hansaoassástalle fievrrijin gálvojt Bergen-stádas nuorttamos Sábmáj, Finnmárkkuj.

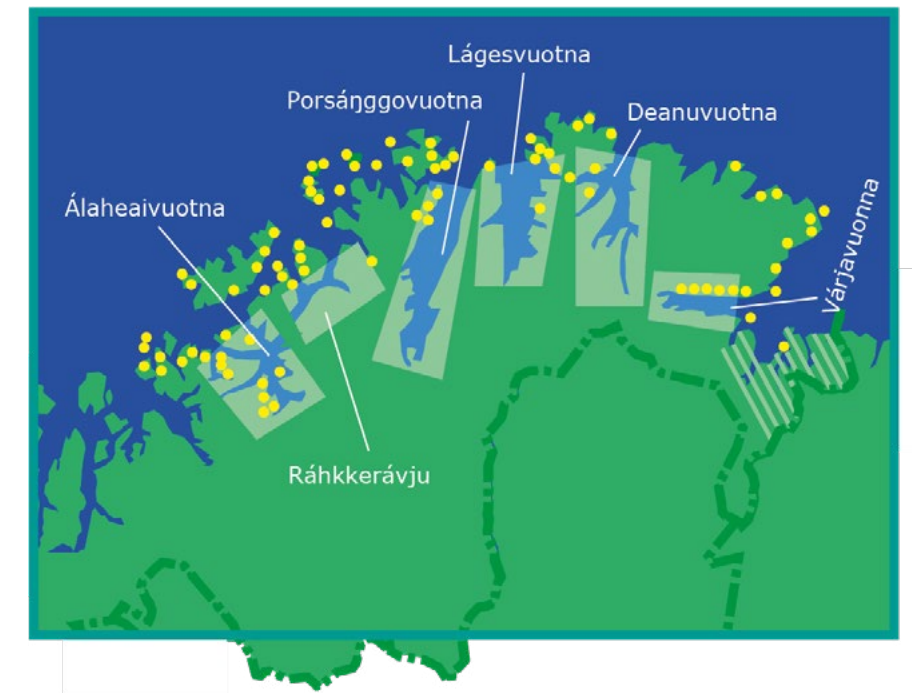
Jus diján li ilá állo álmma ja nissuna fánnjavuodan dâppe, de sáddijit muhtemijit diehki. Dâppen nuorttan li binná viesáda, ja mij dárbahip ienebut ulmutijit diehki. Jus li vil huorá ja vierredahkke gudi e luluj galga Danmárkon liehket, de sáddijit dajt diehki nuortas. Dâppe mij gal dábmap dakkárijt.

Dát mærrádus lij fámon gitta 1700-lågo gasskamudduj ja hiejte-duvaj esski 1800-lågo gasskamuttoj.

Birrusij 1600-lågon lij vuona kultuvrra udnásj Nuortta-Vuona suollujda ja njárggagietijida sajájduvvam. 1600-lågo miehtáj ja ájnnsit 1700-lågon vuona ednambargge nárrágáhtin ja jáhtegáhtin sámijvuonajda. Sij vállidin hálldusisá sámij árudagáj kolonisierimlágaj viehkijn majt oajválattja manenagi vaddin. Nav merragáddesijda hádjánahtjin ja dárojduvvagáhtin. Dárojduhttemij vájkkudij aj misjávnná mij tsoaptsev oadtjogádij 1700-lågo miehtáj.

Vuodna tjadnagádij sámijt stáhta háldadimvuogádahkaj gá biedjagádij virggáj sierra sámesundijt ma aj gáhtjoduvvin sámelænskan, «finnelensmann». Da galggin ájnnsit doajmmat boatsojsámij gaskan ja værov sijás gájbbedit. 1600-lågo lårpa rájes dá sámelenska lidjin dábálattja boatsojsijdaiseda.

Gáktu de lij sijdaj sissnjálasj dille dalloj gá nuorttarijka állásit rijdda-lahtjin ja doarrujin Sámi diehti?

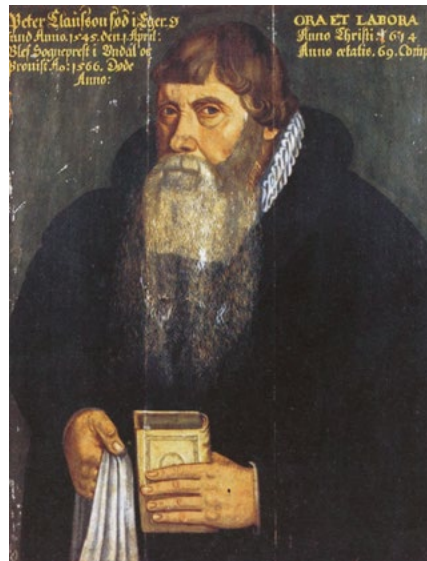
- Dáttaj sijda 1600-lågo loappagietjen
- Merrasámij oajvveårromguovlo nuorttamos Sámen.
- Gálddásámij årromguovlo

BIVDDOSIJDDA 1500-1750

Sábme

Juohkka sajen vuonaj sinna (Finnmárkon) árru sáme sæmmiláhkáj gá ietjá sajen Nordlándan. Valla stuorra duoddarin árru badje- ja boatsojsáme, «Lappefinnerne». Ja dálusj ájge, dalloj gá badje- ja merrasámijn lij siján iet- ja gånágis, dalloj dán lenan ij la árrum aktak dádtja, val- la sámij háldon lij dát ednamoasse gitta Helgelánda lena rádjáj. Ja siján la læhkám sijá ietjas sierralágásj gånágis, sihke Harald Vuopptafávro ájge, guhti nággij ávvá Vuonav ietjas vuolláj (ietján gá sámijt), ja guhkes ájgev dan maŋgela, navti vaj Vuona gånágisriikka ittij jávsáda dan ájge guhkebuj nuortas gá dálásj Helgelánda rádjáj. Valla ábbá dát oasse, mij lijnuorttalín, sihke duoddarinja merragáttén, gulluj sámijda, ja Motle sámegånágis lij suv namma, guhti dáppe rádáj Harald Vuopptafávro ájge. Valla dálla li merrasáme sjaddam Vuona krávno vuollá- sattjan, ja boatsojsáme sjaddi værov gálmá gånágissaj mákset, degu dánna ávddálin subtsastuvvá.

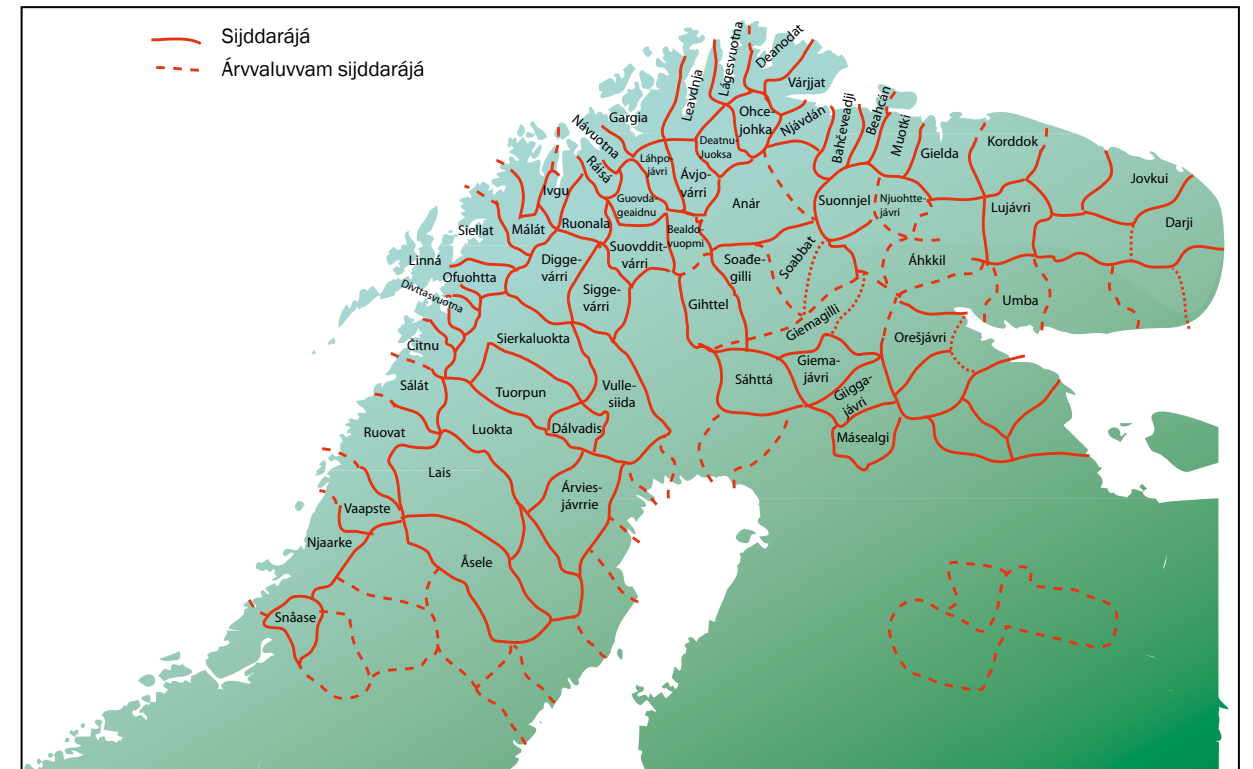
Peder Claussen Friis, 1613.
Sámásta: Samuli Aikio, 1986.

Gáldo ja átsådibme

Sijdda la guovdásj moallánahkko jali nammadus dádjadittjat sámij árbbedábálasj sebrudagá organisierimav. Uddni mij dav dábddáp duola degu nammadusájn boatsojsijdda, ja sijdda jali bájkke merrasáme hálle guovllon. Sijddaásadus la viehka boares, valla sijdda bágo etymologijja le iehpetjielgas. Árvvaluvvam le dat la berulasj suomagiela *hiisi*-báhkuj, man merkadus le miehttsehálle jali bassebájkke.

Sijddavuogádagáv li átsádam duola degu antropolávggá V. Tanner (1929), antropolávggá H. Tegengren (1952) ja etnográfá Ørnulv Vorren (1978). Maŋemus ájge li aj Råmså universitietta histávrrå- átsådiddje berustam ássjes ja almodam átsádimijdis sierra bájke- girijn, duola degu Ivar Bjørklund (1985), Einar Niemi (1983) ja Jens Petter Nielsen (1990). Gájka árvvali sijddaásadus la viehka boares, valla la maŋenagi rievddam gá stáhtaj værrodibme, oasá- stallam ja kolonisierimpolitihkka li dasi vájkkudam.

Sijda, ávddál gá rijkarádjá gieseduváj jagen 1751. Suláj rájá.

Árrom

Boarrásamos tjálos mij nammat nuorttalamos Sáme bivddosijdajt, le *Unnes giehtto Finnmárko ja dan oasástallama birra*, mij la 1500-lågo gietjen tjáleduvvam. Tjálos nammat árromdábijt, æládusvuogijt, gielav, bivtashámijt ja åskov. Tjálos ålggá dán láhkáj:

Dáppe li guovtelágásj sáme, merrasáme ja badjesáme, merrasáme gudi årru merragåtten ja badjesáme gudi årru várijn, ja dá gåhtjoduvvi namájn «Lapp».

Tjálos nammat dæssju badjesámijt ja jut sij årru várijn. Dadi ienebuv ep oattjo sijá birra diehtet. Moallánahka *badjesáme* dánna diedon hæhttu vuosedit árromij, gå sij årru sisednamin, ja ij jus sij li boatsojsáme. Boatsojæládus vuojnnet ij lim ájn sjaddam æládusvuohken nuortta Sámen.

Ja de tjálle tjielggi sámij boahtema birra, jut muhtema jáhkki sáme lulun ma boahtám muhtem imalasj náles, márjju bednaga náles, danen gå sijá giella ja hållam la nav gilljanis ja dajna gå aktak ij máhte dav riekta tjállet ja oahppat. Valla tjálle gal dasi ij la huoman jáhkkemin, dajna gå sijá rubmaha li sæmmilágátja gå risstalasj álmugij hábme. Sån tjállá biktasa li ietjålágátja gå ietjá álmugijn, dajna gå sij e ane moattelágásj skirtojt, ja tjielggi dárkkelappot sámij gárvojt, degu muottáv, gáptev, gistájt jná.

Sáme párra mannamin
gírkkuj, márjju mánás
gástadittjat.
Olaus Magnus 1555.

Unnes giehtto Finnmárko ja dan oasástallama birra

Tjáleduvvam 1500-lågo gietjen. Tjálle tjállá tjuovvovattjav biktasij birra:

Valla sijá biktasa li ietjålágátja gå ietjá álmugijn, degu dábálattjat sij e bruvkku adnet moattelágasj skirtojt, valla siján li rubmaha lagamussan gåttenáhkes duodjuhuvvam gárvo, ma jávsádi tjiebedis gitta tjårbiele gasskarádjáj. Danna li guolga ålgus ja assebielle rubmaha guovlluj, ja dav sij gåhtjudi muoddán, «piask». Ja de dasi lassen nubbe ruvddagáppte le vajáduvvam njuolgga sihke bajelt ja vuoelt dan, ja dasi le vil biejaduvvam russkis åhtsårabdda, ja dan sase li sæmmiláhkáj bajelt vuoelt ja joarkeduvvam njålmenisá ruoppsadijn, tjáhppadijn, russjkadijn jali alegijn.

Valla gå sij vuolggi duoddarij bivdduj jali vuotjátjit, de la siján bajemussan juogu stuorra muoddá jali gåttenáhkes duodjuhuvvam gáppte, mij jávsát váhká rádjáj. Dat gåhtjoduvvá muoddán ja aneduvvá dálviit, gå sij manni duoddarij bivdduj, navti vaj dat galggá liehket degu muohta ja duoddara ja rávvat dagu dálve. Dasi lassen la sámen gåttenáhkes goarodum gahper, ja dav sån biedjá oajvváj gå bivdduj vuolggá, ja dasi l sån gårnum gitta unna gåttetjoarvátijt.

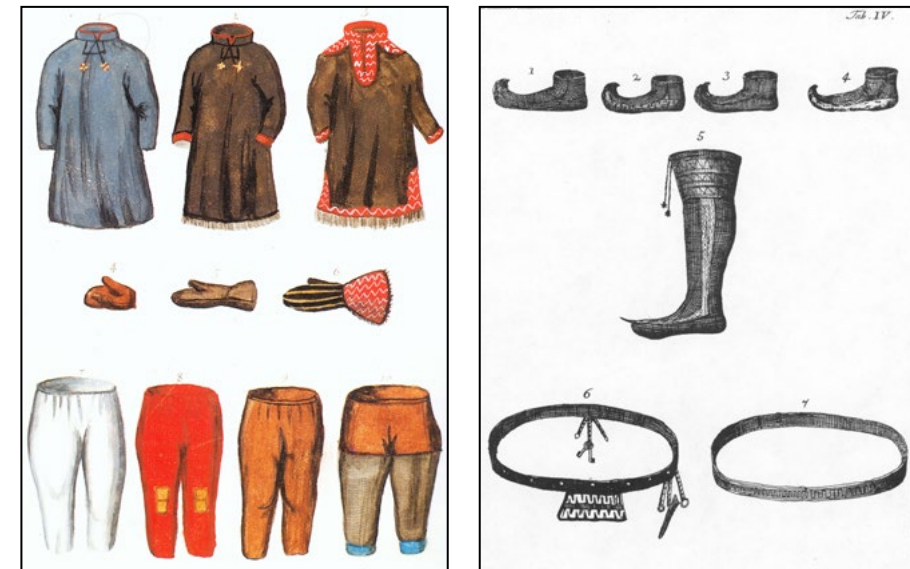
Merrasáme giesse- ja dálvegárvoj. Ovddabielen ålmmån li badjellis muoddá, rivut, gistá, nuhtaga/gålloga giesaduvvam vuoddagij, jali da máhtti liehket sahpuja. Lilienskiolda 1690-lågon

Dákkár biktasijt sán bajemussaj válldá gá bivdduj vuolggá, dajna gá náv sán máhtta gáddetjårråga lusi njáhkát nav lahka gá sihtá, gá sán la dakkárin váren, le sán dalloj le ájbas gáddenálak. Valla ietjån la sámen ruvddagahper, dan lágásj, majt sij bæjvålattjat adni. Dat la duodjuhuvvam jårbbåsin navti vaj danna la rabdan guhka tjiehkka. Dasi lassen li sujna guokta náhkkegístá, ma li gáttegábma-sijs dagádum. Dajn la guolggá ålggosguovlluj, ja da gáhtjoduvvi dárogiellaj «grinskunge», ja sámegiellaj le daj namma gístá.

Sæmmiláhkáj li sámen bajelt guolggabåvså, ma li aj gáttegábma-sijs dagádum ja man guolga li ålgusguovlluj. Daj namma le sámebåvså, «Lape buxer», ja dajt sán adná bivdon duoddarin. Valla dasi lassen li sujna båvså ruvdas jali bárkkiduvvam gáddenáhkes, majt sán adná meran ja gáhttju skodebåksan, «skode buxer». Sujna li vil gáddenáhkes dagádum sámegábмага, ja dajt sán gáhtjut ednamgáman jali láttegáman, valla ietjålágásj gábmagijt le sán nuorjonáhkes duodjuham.

Merrasáme nissuna ja niejddamánná giessegáptijn. Oalgesbiel nissuna gápten le alla tjehpuris. Lilienskiolda 1690-lågon

Gápte, gístá ja båvså.
Knud Leem 1767.

Nr. 1, 2, 3 ja 4: nuhtaga, nr. 5: sahpuv, sahpuv; nr. 6 ja 7: avve, ave gánnå l guottadak ja nállogoahte. Knud Leem 1767.

Dajt sán gáhttju merragáman, dajna gá dajt sán adná meran ja duoijt nuppijt vas váren.

Sámenissunin le aj ruvddagáppte, masi l goaroduvvam åhtsårabdda ietjålágásj ruvdas. Sån ij ane lijnev almma badjeoasen, muhtema tjiebedijn ja soabmása vas tjiebeda dagi - unna ruoppsis gahper dakkár nielljetjegak jali jårbbå barggogahpera málla ja gållo oajvvegárvutja ruvdajn degu tartarájn. Nissunin li aj båvså ruvdas jali gáddenáhkes degu ålmmån, siekke tjårbieles vuolus gitta juolgij rádjáj, párra sámegábмага, ma li vielggis gálbbenáhkes guolgaj dagádum, ja daj nanna nuorjonáktjanás, mij la viehka tjábbe.

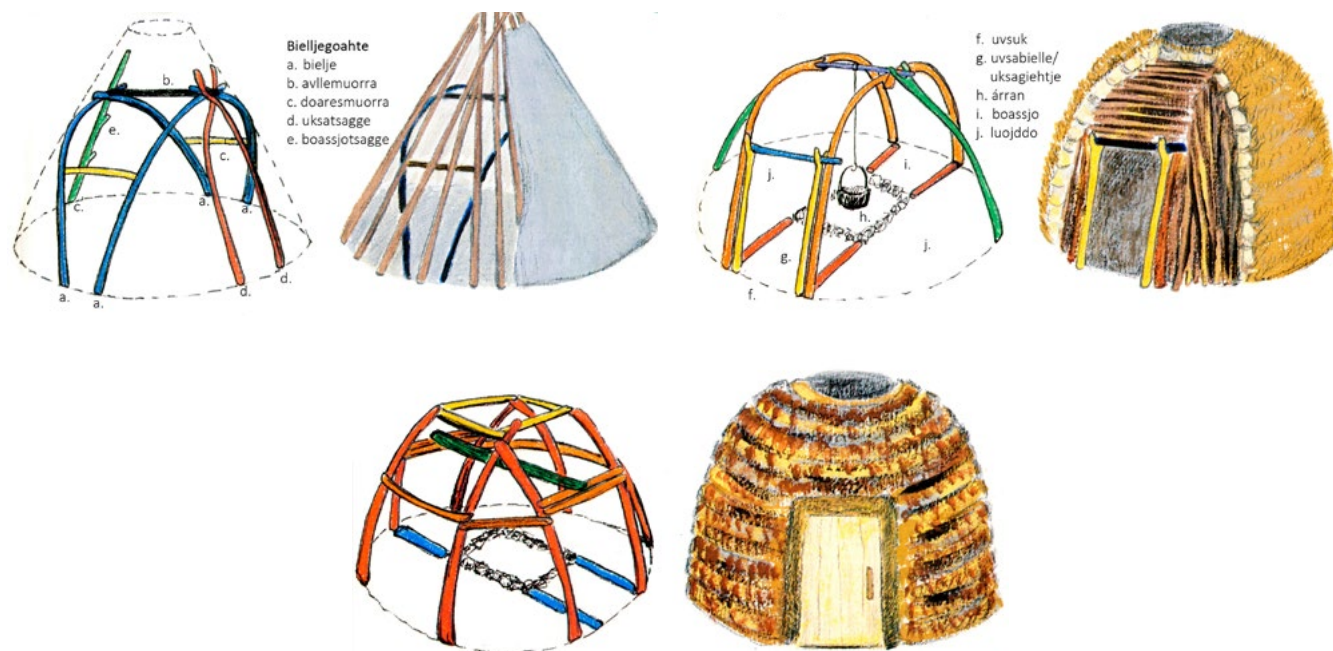
Sámásta: Samuli Aikio, 1986.

Oasesgiehto tjálle tjielggi viehka dárkkelit merragátte sáme viesádij árromav ja æládusvuogijt. Juohkka stuorra vuonan árru sáme, ja siján li sijda. Merragáddesáme jáhtáli árudagáj gaskav jábij milta náv:

- Giesijt árru sij vuodnagáttijn ja suollujn. Æládussan dalloj le merrabivddo, láddebivddo, mánnetjoaggem ja dálgge- ja ujevva-tjoaggem.
- Tjavgatj jáhti sij vuodnabahtaj, gánná sij muorajt tjuolli, duodjuhi ja vantsajt divudi ja viejddiji ja guolliji lagos badjusiin.
- Dálviht la sijá árudahka sisednamin, gánná li jávre ja jágá. Dáppe sij jávriijn bivddi, ja bivddi gáttijt ja luhtogijt.
- Gidáht máhttsi sij vas vuodnagáddáj merraj gánná bivddi tjáppa dálkken. Nievres dálkken vas duodjuhi ja vantsajt divudi, muorajt tjuolli ja viejddiji.

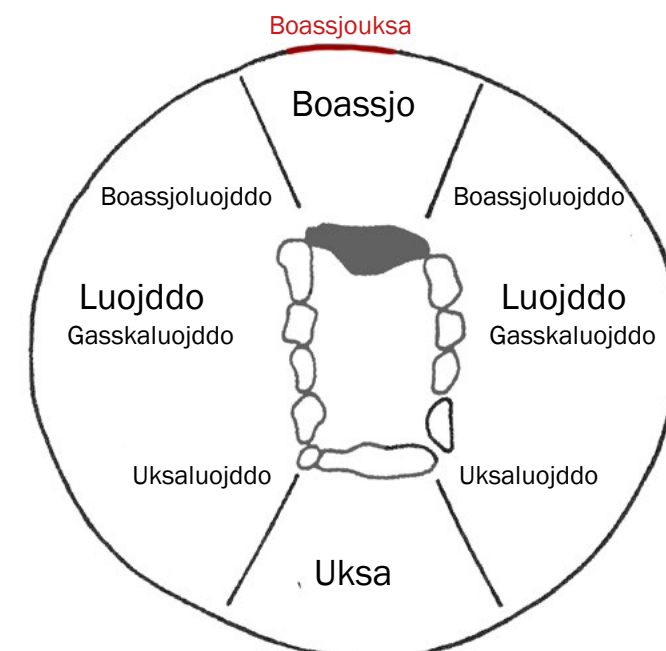
Dán lágásj árromav ja æládusvuogev duodas professávrrá Ørnulv Vorren átsádallamis vuodnaguovloj sijdaj birra. Viehka ájnas lij Várjjaga sijdda mij lij akta dajs stuorámus sijdajs nuortta Sámen. Dan birra tjielggip manjela (s. 104).

Bielljegahte.

Knud Leem tjállá náv man láhkáj merrasáme famillja anij goadev. Árrana birra gájkajn lij vásedijn sadje. Æjgádij sadje lij oalgesbielen boassjoluojdon, iset boassjo lagámusán. Mánáj sadje lij sæmme bielen gasskaluojdon. Gáro bielen sisnemusán lij bárnij ja niejdaj sadje, dievnárij sadje lij uskaluojdon. Uvsa lagámusán gávvá lij bednagij, lippaj ja gálbij sadje. Guolbbe lij duorg-gíduvvam ja duorgaj nali lidjin duolje biejaduvvam. Boassjon vuorkudin biebmajt ja gohtelihtijt, bivddobierggasijt ja goabddáv.

Boassjo duogen lij uvsasj, boassjo-uksa, mav álmma adnin gá sivi váldin biernagárodav jali – biergojt gohtáj manjela gá lidjin dav bivdon gáddám. Nissuna ettjin oattjo daggu mannat.

Sijđaj vijddudahka

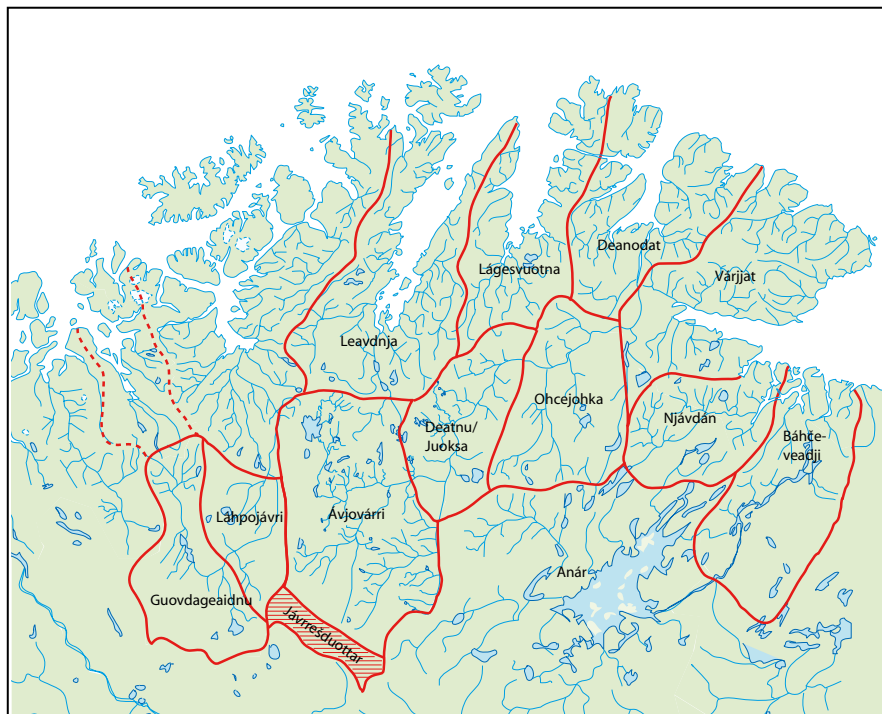
Svieriga jage 1553 værrogirijn li nammaduvvam duola degu dá nuortta sáme sijda: Ávjovárri, Guovddagæjnno, Láhpójávri, Leavdnja ja Dædno.

Dájs sijdajs lij Ávjovárri stuorámuš, gájt ulmusjlágo hárráj. Sijdan árrun 11 værromákse jali familja. Guovddagæjnnon árrun 8 familja, Láhpójávrin 4, Leavdnjan 3 ja Dænon árrun 4 familja.

Boarrásamos værro- ja duobbmogirijj baktu le máhtteliš rekonstruierit dallusj nuortta sáme sijđaj rájáj. Esski 1700-lágon tjálasj diedo lassáni, ma máhttelišvuodav vaddi, gájt muhte mærráj sárggot sijđdarájájt Sámev miehtáj.

Ienemus guovlojn sijđdarájá lidjin dan láhkáj ásaduvvam vaj juohkka sijdda galgaj buoragit bierggit viejddima ja guollima hárráj. Danen lij ájnas jus sijda sissnelin lidjin jávre, jáhkáliege ja gáddejáhtulagá. Merragáddesijđajn lidjin vuodnabadá ja suollu ájnnaša. Tjáhtjejuohko sjattaj moatten sajen luondulasj rádján sijđaj gaskan, buojk. sijđdarádjá Ávjovárri ja Dæno jali Ohcejoga gaskan. Ávjovárri sijda guovdásijgá lidjin Kárášjohka ja lešjohka, ja lagámuš bivddoednama lidjin dáj jágáj badjeliin.

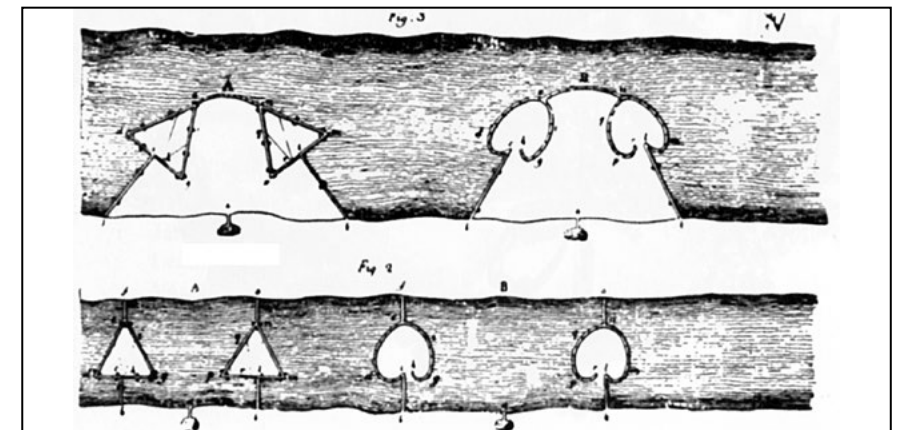
Nuorttalamos sáme sijda. Suláj sijđdarájá. Jávrrešduottar lij aktisasj gáddebivddoguovllo.

Vaddnem.

Guovtelágásj vaddnem-bivddusa jágán. Bajep stuoráp jágán. Vuolep unnep jágán.

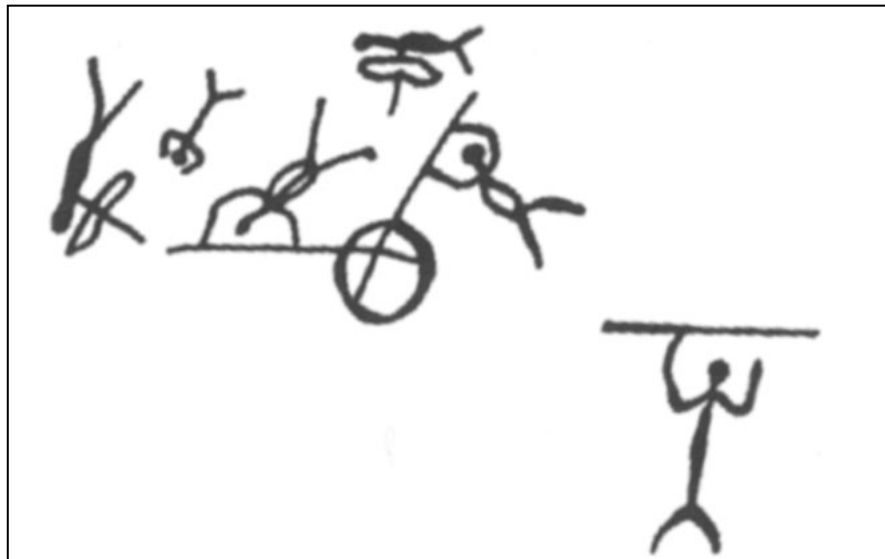
Æládusá ja værrodibme

Svieriga jage 1553 værrogirijn oadtjop diehtuj jut gádde lij viehka ájnas æládusvattáldahka bivddosijda ulmuttijda. Gáttes lij vallje ja dassta oadtjun bárrámušáv ja bivojt, ja dajna máksin aj ienemus værov stáhttaj jali «Krávnnuj». Valla værov aj máksin návdij ja luohtogij náhkijs. Viehka ájnnaš lidjin riehpihanáhke ja ájnnašab-musa njálanáhke, niede-, gierke- (jierva-) ja vaddnemanáhke.

Vaddnem nammaduvvá nuorttasáme sijđaj værrogirijn dájvváj 1500-lágo loahppaj, valla e nav állo. Ávjovárrin gáddin dajt ienemusát. Dat bivdos la báhtsám mujtton bájkkenamma *Mádjemohkki*, mij la dárojuhtedum «Bæverud» namman. Gasskamærrásattjat gáddin sijdaulmutja niellja-vihtta vaddnema jahkáj, valla muhtem jagij máhttin gáddet lågev ja ienebuv.

Biernna diehttu vuorjját værrogirjijn, duolloy dálloj akta jahkáj. Dan diehti máhtta liehket gáttedum ienebu gá mij værrogirjijn vuojnu. Sámijda lij biernna ájlis ielle, ja márju dan diehti dan náhke vuorjját aneduvvin værromáksemij. Biernabiergov adnin aj hærsskon. Biernav lij buoremus bivddet vuoratjismánon gá bádij álgus guorátjis. Bivdduj sæbrrin moattes. Bivdde birástahhtin guorátjav. Muhtem guorásjrággev skurbbagádij *ádjensáppijn* balldet biernav álgus. Guovtes adnalijga goabbák stávráv ruossot guorásjrágge ávdán, vaj biernna ij besa álgus nav jáhtelit vaj nahki dav sájtijn gáddet.

Báktegávos: Biernna-bivddo. Bivdde adnal ádjensáppi majna ájgggu guorásjrággev skurbbat ja balldet biernav álgus. Guovtes adnalibá goabbák stávráv ruossot guorásjrágge ávdán, vaj biernna ij besa álgus nav jáhtelit vaj nahki dav sájtijn gáddet.

Biernnabivddo. Schefferus 1682.

Biernnabivddo

Gá sábmme lij bierna guorátjav gávnnam ja mierredam biernav gáddet, de vállij bivddorádnajt. Ávddál gá bivdde vuolggin, de dievna-stin ájn Liebbeálmáv, mij lij biernnajibmel ja bierna suodjaliddje. Noajde goabddás máttij viehkev oadtjot ja diedojt bivdo birra. Bivdedijn ettjin galga adnet bierna oalle namáv, valla dav garvvinjali nabdassamájt adnin, buojk. áddjá, áhkko, buoldak, buovnnje ja ietjá namájt.

Gá biernav lidjin gáddám, de bivdde juojggin biernnajuojgav, mij máhtij tjuodjat dán láhkáj: Gijto Jupmil gá li dákkár iellijt midij sjiivnnjedam buorren, ja midij vaddám jálosvuodav ja fámov vuojtet dákkár sieldes ja fámulasj iellij badjel.

De vuolggin sij sijddaj bárrájt ja viettjatjit hiergev majna dav sijddaj giessi. Sijddaj manádijn válldin sij fárruj liebbebárkov majt sij bálkestin gohtáj nissunijda. De vuorddin álggolin dasik gá nissuna lidjin liebbev suoskam. Gá bivdde biehki sisi boassjbielev, de galgaj nissunijn liehket gábtjás muodoj ávdán ja galggin gæhttjat miessikriggasa tjadá tjálgádattijn liebbeállusav bivddijt muodojda. Nissuna de galggin álgus gáhtjadit.

Dan báttá gá bivddet viettjin biernav sijddaj, de iettjára rissegoadev dahkin. Dáppe vuossjin biergojt, ja dáppe álmá hæhttuojin árrót gálmá biejve. Dalloj ettjin galga árrót ietjasa iemedij lunna. Sierra giebmén vuossjin biergojt majt nissuna galggin bárrát, ja dájtt biergoj doalvvun gohtáj boassjbielev.

Gáldo: Báhppa Olaus Niurenus (1580-1645). Sámegiellaj hiebadam AaS.

Dá tjuovvovasj terma li Davvisámegiellaj, valla muhtema aj aneduvvi julevsámegiellaj.

Dábálamos garvvem-nammadusá (metafávrrálasj moallánagá) bierna birra:

Áddjá	
Áhkko	
Buoldak,	
Buoldagasj	Vielti, liehke
Buolldaáddjá	
Buolldaboadni	
Buolddacuoppu	
Darffot	Mij darfijt mujttát, dagņasijt divvre.
Luodoj ieddne	Miehttse, luonndo
Muoddá-Áddjá	Boares, addnum muoddá Muottat
Miehttse-áddjá	Meahcehas
Ruomse-gálles	Ruomsi la dagņasa
Ruomsset	
Smáldi	Dåssju aneduvvam njingálas bierna birra
Stuorra-muoddá	
Váisi (Ájlis Váisi)	Fuođđu, viesso, majt máhtta bárrát
Várijáddjá	
Viibi	Dåssju aneduvvam varris bierna birra
Eanat	Dåssju aneduvvam varris bierna birra
Easti	Dusse aneduvvam njingálas bierna birra

Garvvem-nammadusá bierna gárutásij birra:

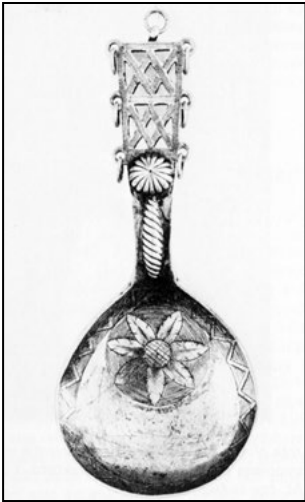
Balva	Bierna gæhppá
Jállo	Bierna vájmmo (jállo la roahkkadin arvilis ulmusj)
Liejbbe	Bierna varra (liejbbebárkko sjaddá ruoppsadin gá dan suosská)
Várre	Bierna oajvve

Tjállám Harald Gaski.

Gåjkkeguolle ja aj ájnnsit gâjkkehávvgga aneduváj værromáksem-ij. Buojk. jagen 1608 ávjovárrelattja máksin værov havgaj ma dan jage dahkin 128 lispund = S. 1185 kg. Dan sivvan lij duola degu jage 1602 værronjuolgadus, mij biejaduváj fábmuj jage 1607 rájes. Náhkkeværo sadjáj gâttebierggo ja guolle bådij, mij lij fámon gitta s. jage 1620 rádjáj. Dat rájes vas máksegháhtin ienemusá værov náhkij. Vuojná dáj ájgij lij Svierik doarromin Baltikuman ja dárbahtij állo bárråmusájt soldáhtajda. Ij lim nav álkke Svieriga stáhttaj ávk-kit náhkijt soldáhtaborramusá sadjáj. Vuostak da galggin Stockhol-maj fievrriiduvvat, ja de vuobdeduvvap Europa oasesmárnániijn. Ja de galggin rudáj bárråmusájt oasstet ma de galggin doarrosalljuj sáddiduvvat. Dalloj lij álkkep værov bárråmussan oadtjot, ma de sáddiduvvin njuolgga soldáhtajda ma lidjin doaron. Hávvgga lij buorre dan gáktuj gá dat buorebut bisoj gá buojk. luossa. Hávvgav hiebaj buoragijt gâjkkådit, gá dat ittij massám nav jáhtelit smáhkav ja æládakárvov.

Hávvgga lij ájnas værromák-sema nævvon Ávjováren 1600-lågo álgon. Soffá adnalime havgav, mav Dænon la guollim.

Silbbabassti sjattaj
maŋenagi sijdaviesádij
stáhtussymbávllán. Dajna
máksin aj sijda værov.
Gåvvå vuoset silbba-
bastiv mij lij Roandemin
dagádum1700-lågon ja
mav muhtem addnes bi-
htámsábme lej ámastam.

Silbba le aj nammaduvvam væromáksema nævvon nav árrat gå 1600-lågo álgon. 1500-lågo miehtáj ja márjju juo 1400-lågo giet-jen sáme gæhttjalin oasstet silbav ájnnasit nuortta-Vuona oases-ålm májs, ja ájnnasit silbbabastijt ma lidjin Biergunin dagádum. Sáme gudi addnen sjaddin, oasstegåhtin silbajt hærvvan ja aj stáhtussymbávllán. Silbba sjattaj maŋenagi buorre økonåvmålasj investierimin.

Juohkka álles væromákse ålmáj galgaj mákset dákkár værov:
3 gåttenáhke = 3 niedenáhke = 6 gåjkkéhávga + 1 gåttegårodav.

Jagen 1553 dá sijda máksin náv állo værov gåttenáhkij ja gårodij Svieriga stáhttaj ja dan oasesålm májda:

Svieriga stáhttaj:

Guovdageainnu sijdda	24 gåttenáhke	6 gåttegåroda
Láhpovávrrí sijdda	15 «	4 «
Deanu (Juovssa) sijdda	15 «	4 «
Ávjovári sijdda	31,5 «	5 «

Duornnusa oasesålm májda

(gudi dievnnujin kråvnåv):

Guovdageainnu sijdda	10,5 «	3,5 «
Láhpovávrrí sijdda	6 «	2 «
Deanu (Juovssa) sijdda	6 «	0 «
Ávjovári sijdda	15 «	3 «

Tjoahkkáj	122 gåttenáhke	28,5 gåttegåroda
-----------	----------------	------------------

Berajnjunnjutja máksin værov máhtukvuodasa milta. Sijdaiset gal ittij dárbaŋa værov mákset. Sån galgaj bærråjgæhttjat jut berajn-junnjutja tjåhkanin gájka dálvveårudahkaj, gåsi værrooajvålattja båhti værov gåjbbedittjat. Vuojnnet muhtema báhtaraddin mer-ragáddáj giessesajijdisesa Svieriga garra værro gåjbbedimij diehti. 1600-lågo gasskamutton lij juo sajåjduvvam årbbedåhpen jåhtet muhtem åjge jages merragáddáj bivdåtjit merraguolev vuonaj ja luosav jåhkånjålmijn.

Duola degu vuojnnu Guovddagæjno (Guovdageainnu) jagen 1663 duopmoprotokollas jut Hånsa-Heandarát berajnis bruvkkuj juohk-ka jage mannat bivddemin merraguolev merragåtten, mij lij sijå årbbedåhpe. Ávjovårega bruvkkujin luosav Álltaænon bivddet. Muhtema mannin aj Fálesnuorråj ja Leavdnjavuodnaj ja suhkin merav ja bivddin merraiellijt.

Vuona bielen lidjin dáj åjgij nievres dile, ja danen værogåjbbe-dibme dåhpåduvåj merragåttes viehka slajet ja akta gåktu. Danen márjju sijdaj ulmutja årrun guhkes åjgev jages merragåtten vaj e jåvsådalå Svieriga værogåjbbediddjijs.

Berajanjunnjutjij (væromåksij) låhko gudi værov máksin Svieriga stáhttaj (sijdaiseda, hæjo ja sij gudi årrun Vuonan jali lidjin Vuodnaj báhtaram, ettijn mávse værov):

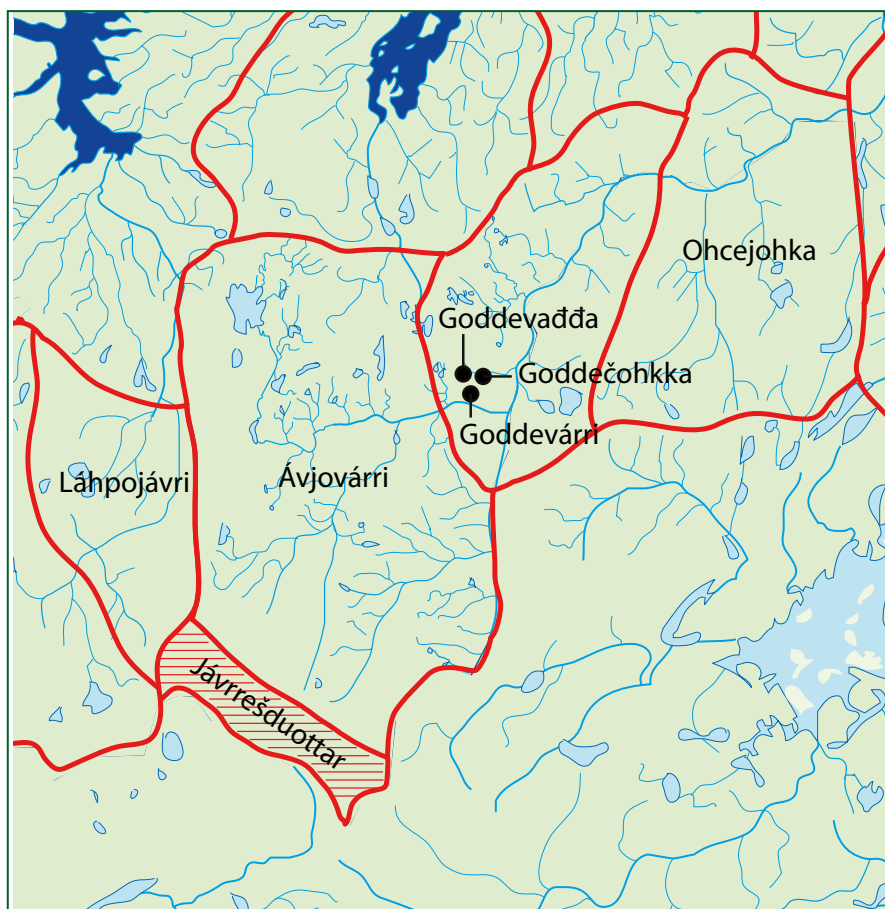
Jahke	Ávjovári	Guovdageaidnu	Ohcejohka	Deatnu
1599	25	22	9	10
1609	13	19	10	11
1619	9	16	10	5
1639	23	24	11	14
1648	8	20	6	6
1659	9	18	12	5
1669	6	15	5	3
1679	9	6	9	4
1690	14	25	22	7

Gåddebivddoásadusá

Bivddoråkke

Sijđaj sissnjelin li viehka állo gåddebivddoråkke ja -ásadusá, ma vuosedi man ájnas gådde lij dallusj bivddosebrudagá økonomijjan. Muhtem oasse dásj bivddoásadusájs lij registrieriduvvam. Bájkkenamá subtsasti aj gáttij jáhtulagájt ja man ájnas gåddebivdo lij dālen. Dakkára li buojk. Gåddevárre, Gåddejtáhkkā ja Gåddevahta ma gulluji Deanu jali Juovssa sijđaj.

Bájkkenamá ma subtsasti gåddebivdo birra.

Tjávťajt ávddāla ragāda tjāhkanin gātte ællon, ja dalloj lij buoremus gåddebivddoájgge. Gåddebivddoråkke lidjin goajvoduvvam rájddon gåddejāhtulagāj rastā. Dakkára lidjin skeraga, jieggerabda ja jávrrégātte. Råkke lidjin rissij gābtjādum, dagnasij ja vistij. Stuorāmus gādderāggetjoahkke Sámen le Golleváren mij la Deanu ja Várjavuona gaskan. Dāppe li moadda tuvsāna gādderåkke registrieriduvvam.

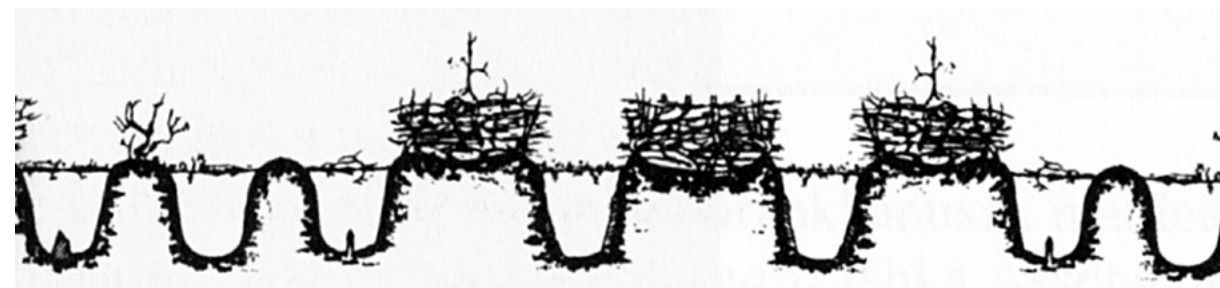
Bivddorågge Dænon

Buornna gāsi biedji biergojt majt viedtji dālvvesadjāj, dālvadissaj dālvvefierdan.

Gåddebivddoråkke.

Vuobman

Viehka buorre bivddovuohke lij vuobman, mij la moatten sajen aneduvvam. Dav duodas duola degu bájkkenamma Vuobman-jáhká, mij gálggá Anarjáhká. Anárattja adnin sijá bivddoednamijn unnep vuobmanijt majt gáhtjudin *tjivttagárdde*, mij gájt la tjivttavären aneduvvam lahka Áŋŋela.

Állo sávresvuoda gájbbedij stuorra, vijdes vuobman, man bátsudisá gávnnuji buojk. Noajddetjæron Várnjárgan. Dán vuobmanin li læhkám 500-600 miehtara guhkkusasj gierggebuodo, ma galggin gabnnjit gáttij stuorra gárdđáj - njuovvamsadjáj - gánná lij álkke iellijt gáddet. Ásadusáj lahka lidjin tjiegá jali tsiehkima, dagáduvvam jali luondulasj saje maj duohkáj bivdde tjiehkádin. Dáppe lidjin aj gierggeburá gási gárádijt vuorkudin báddásattjat.

Várnjárga vuobman la dan made stuorre jut dat hæhttu liehket dagáduvvam dán dâlen ja divodum ja aneduvvam moatte buolvaj tjadá. Ij la máhttelis jut sæmmi vuobman man sáme ájn adnin 1600-lågon, aj lij anon vikinŋaájge ja gierggeájge. Jáhkedahhte ettjin bivddovuoge rievda nav sælldát nav guhkev gá sáme bivddosebrudahka bisoj. Stuoråmus teknologijjalasj rievddadime álggin 1500-lågo gietjen gá sáme adnegåhtin birssojt.

Gåddebivddo Várnjárgan.
Bivdde gabnnjamin gáttijt
njuovvamgárdđáj.
Sárggum Arvid Sveen.

Vuobmana noajddevaldan Várnjárgan.

Tsiehkima jali soadje man duohkáj bivdde tjiehkádi. Dat la dagáduvvam vuobmansåjij lahka.

Ákkes

Ákkes lij muhtemlágásj gárdde gárdoduvvam jali gieladuvvam gåddebálggáj nali. Danna lidjin giellauvsa majda lidjin gielajt tsaggam roahkastittijt gáttijt. Giellauvsajda máhttin aj sáttijt tsaggat. Bivddovuohke la gájt dábidos Anárin, ja aneduváj ájn 1800-lágo gietjen.

Ákkesbivddo. Giella giellauvsan. Gávviduvvam 1800-lágo gietjen.

Ietjá gåddebivddovuoge

Ragátájge lij aj vuorjedibme muhtem bivddovuohke, mav hâlogasj oajvve Ottar nammat juo 800-lágo gietjen. Tjadnin låjes áldov sjuohpangæhtjáj. Bivdde gæenna lidjin gâddenáhkkebiktasa bajelt, vuorjedij áldo duogen mij lij guohtomin. Gâddesarves dav ájtsaj ja nav bádij ruohta. Gå sarves lij állemmieren, de bivdde dav gáttijt.

Gassa muohttagin lij aj buorre gáttijt viejddit. Dáv gåddebivdov gáhtjudin tjielkarin. Gå lij gassa muohta, de gátte tjâhkanin tjâr-râgin ja tjielgardin vistev. Tjielgardattijn sjaddin gurgástagá. Ijâjt biedjin bivdde gielajt dájda gurgástagájda. Gå de tjuovgudij, de luojttin bednagijt guohtombájjkkáj jali tjielkarij, ma gáttijt gielajda oagodin.

Gidádálve tjarvan lij aj dâhpe tjuojgadij gáttijt. Tjarvva guottij tjuojggeven guhti álkket jávsâj gáttev mij vuojoj. Gáttev tjuoggijjin sáttijn jali sjuohppij. Máhtij aj vuohtjet dâvggebirssujn jali luodagijn gâ dav adnegâhtin.

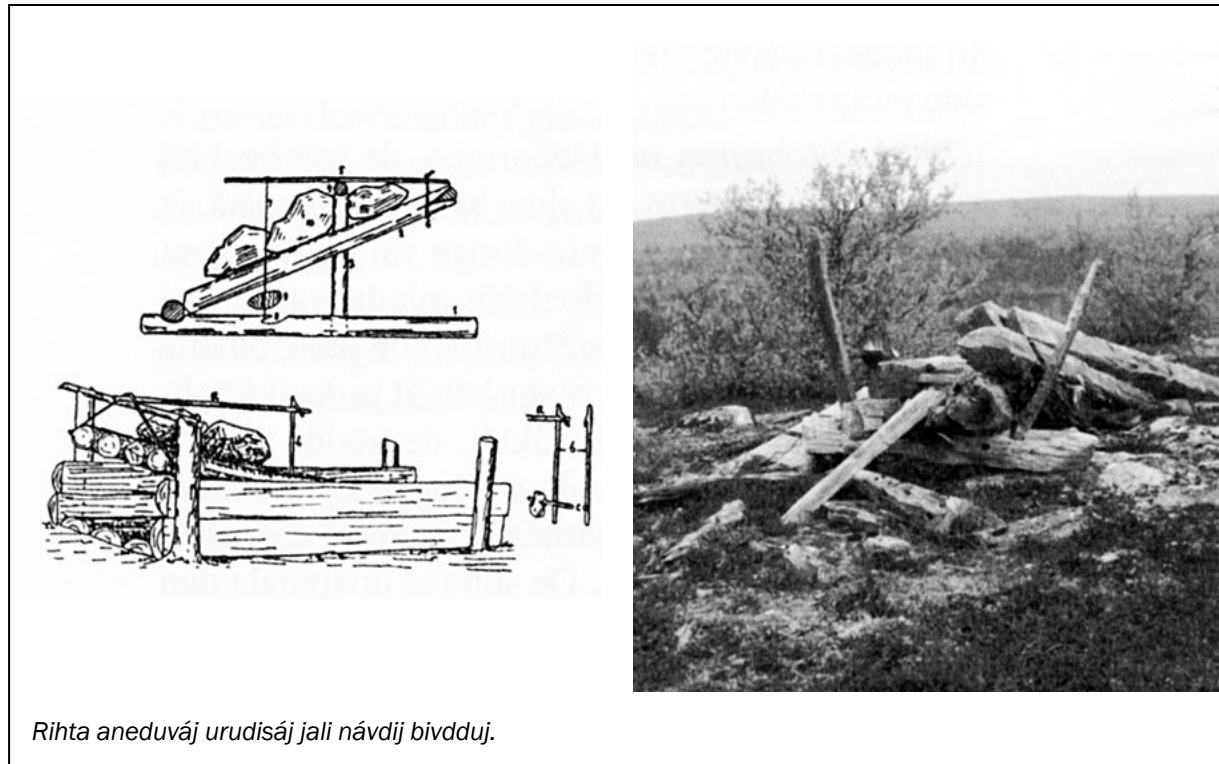
Gåddebivddo gielaj.

Dâvggebirssujn bivddemin gáttev.

Gidádálve tjarvan lij aj dâhpe gáttijt tjuojgadij, ma tjalga-din ja nav bessin dâjt gâddet.

Riebijsárek riebijbivdduj.

Rihta gávviduvvam Etnografijjalasj dávvervuorkán Oslon. Dav lij unjárgalasj Isak Saba Dávvervuorkkáj sáddim. Sån le iesj tjuodtjomin ridá guoran.

Giehtto gáddebivdo birra

Dá ielle li ma gávnnuigi Sámen, namálattjat moattelágásj ruoppsis riehipiha, tjáhppis ja vielggis riehipiha, ma dáppe gáhtjoduvvi njállan dajna gá dajt dássju val duoddarijn gávnná. Ja de niede, oarre, albbasa, stálpe (návde), bierna, gierke ja vaddnema. Dá manemusát nammaduvvam ielle gávnnuigi dássju val Giema Sámen. Dålen li aj dáppe gávnum ruoppsisgátte aj, valla dálla e desti. Guoktalåkgietja jage dás ávddåla li val guokta ruoppsisgátte gátteuvvam.

Dålla mån ájgov subtsastit dássju gáddebivdo birra, gáktu dat bájkij ja jage ájgiij milta bargaduvvá. Sáme, gudi duoddarij lahka árru, li vuoijn háhkuham guhka luodagis ja guoddelis luodakbirssojt. Dålen li sij adnám ja dálla vil ájn muhtema adni giehtadávgi. Siján la ájbas ietjá vuoge gáddebivdon gá vuovdesámijn, gudi vuolebun vuovdiijn árru. Sij manni dálviit viehka guhkás duoddarijda, navti vaj avta mähkes ájn ádjáni gáktsa, aktse jali lågev vahko.

Gå bivdde I gáddetjårrågav gávnnam, de bæhkå sån sjåvot garngelij ja buolvaj nanna, birssu ratte vuosstij, ja njåhkå giergiij ja skåblaj duogev vaj gátte e suv åjtsa. Ja sån hæhttu agev liehket miehtebielen, vaj gátte e galga sujsta hájav oadtjot. Jus sån dalloj boahotá nav lahka gátte, jut birssujn ålet vuohetjot ja dæjvvå tsåhkåj jali tjavelkdåktåj, de gådde gahttjå dalånagå. Ja bivdde ájn tjuoggi gátte tsåhkåj guhka nijbiijn. Dakkavide sån dav gáttevuovvå ja biedjå biergojt gierrisij. De sån vas gáhtjot dan tjårråga manjåj, mij báhtara vuolgij. Ja jus jåkså dav, de sån vas dahká sæmmilåhkåj gå ávddåla, ja biejevve miehtåj nav barggå nav guhkev gå vuoijnå vuohetjot, ja ij ga hiejte ávddål gå sjevnjut. Sujna la agev guojmme fáron guhti bierggasijt fievrri ja sår de hæhttu miehtsijn idjadit.

Dakkår bivdduj bruvkku åvvå sijdda vuolgget aktan, valla muhttiijn dássju gallegasj sáme aktan. Gå li bivdos gærggam, de sij juogadi sállahav bivddij (oasålattjaj) lågo milta. Valla da sáme e oattjo oasev, gudi e værov mávse, dássju val værrómåkse, jus ij udna vaddet sidjij soames bierggoruovijt våjve åvdås.

Sáme diehti buoragit dav dilev vieledit, gá bæjvásj la muohttagav lieggim ja vas idjatjoasskemis la tjarvvam nav vaj bednagav ja tjuojgge guoddá, de sij dalánagá gárvedi ja vuolggi dâhku gânnâ gâtte li, ja dagádi gielajt âvddâl gâ tjuovgut, gâttij guodudagáj birra divna gurgastágaj nali, gâggu gâtte li gurgestam vistev guodutjit, mij dálvijt la sijá biebbmon. Dát guodudagá gâhtjoduvvi tjeihkarin. Gâ de tjuovgut, de luojtti dan guodudahkaj jali tjeihkarij bednagijt, ma gâttijt balldi nav vaj da vijmak vavddi gielajda. Valla da ma bádan bessi, dajt doarredit sámé ja bednaga, ja e da háhppida ilá guhkás âvddâla gâ doarrediddje le sijáv jáksâm sájtijnisá. Gievras bena aktu aj gâddâ gâttev gâ gâskes tjáddâgav gasskat. Nav sij gâddi álles gâddetjârrâgav, nav vaj ij aktak besa bádan, vájku luluj læhkâm man ednak.

Gáldo: Báhppa Johannes Tornæus: Mitalus Sámeetnama dili birra, 1653. Sámegiellaj: Israela Ruong 1967.

Guokta lâjes ielle lidjin ájnasa sijda væjdon, namálattjatj bena ja vuorjedimboatsoj gâddebivdo hárráj. Dát lij âvddâl gâ boatsoj-æládus lij sjaddam dábálattjan 1600-lâgo gietjen. Bena lij ájnas gâddebivdon, valla dan doajmma ietjâjduváj dan milta gâ sijdaj iellemvuohke rievda. Sáme árrat dâbmagâhtin gâttijt vuorjedimboatstsun ja hierggen. Vuorjedimgâttij dâbbmat boatstsun lij juo dábálasj hâlogalasj oajve Ottara ájge 890-lâgon. Dát bivddovuohke någâj manenagi gâ gâdde binnoj. Hiergge sjattaj manenagi ienep ja ienep mávsulattjan vuojánin ja aj noadehierggen, fievrriit lássâ nádiit.

Sáme giehtto bednaga birra:

Bena bádi sáme lusi ja gatjádij bessat sunji svájnassin. Sån ittij sidá ietjá bálkáv gâ bierggoliemav ja dav binnátjav man ietján máhtij happset. Valla dalloj ittij galga sábmé tsábbmet suv gâ ittij desti nagá barggat. Gáv- vâ vuoset sáme nissunav bednagijnes.

Knud Leem 1767.

Luossaguolástus ja guollim- bierggasa

Steinar Pedersen la girjenis «Laksen, allmuen og staten» (1986) tjielgadam Deanu tjáttjádagá luossaguollima rievtesvuodahistávráv dálutjis 1888 rádjáj. Ásijt girjes lev adnám gávådittjat Ávjováre, Deanu ja Ohcejoga sijdaj luossaguollima dábijt ja rievtesvuodajt. Boarrásamos tjálalasj gáldo, ma dát sijdajt nammadi 1500-lågo gasskamutto rájes, dættodi man ájnas Dæno luossaguolástus le tjáttjádagá sijdajda.

Oasesaktijvuodan lij aj Dæno luossa ájnas. Muhtem oases-sáhpamus, tjáleduvvam Københámnan 1582, vattij loabev muhtem dánka oasesálmamáj vuolgget Dænuj luosav bivdátjit ja oasástalátjit.

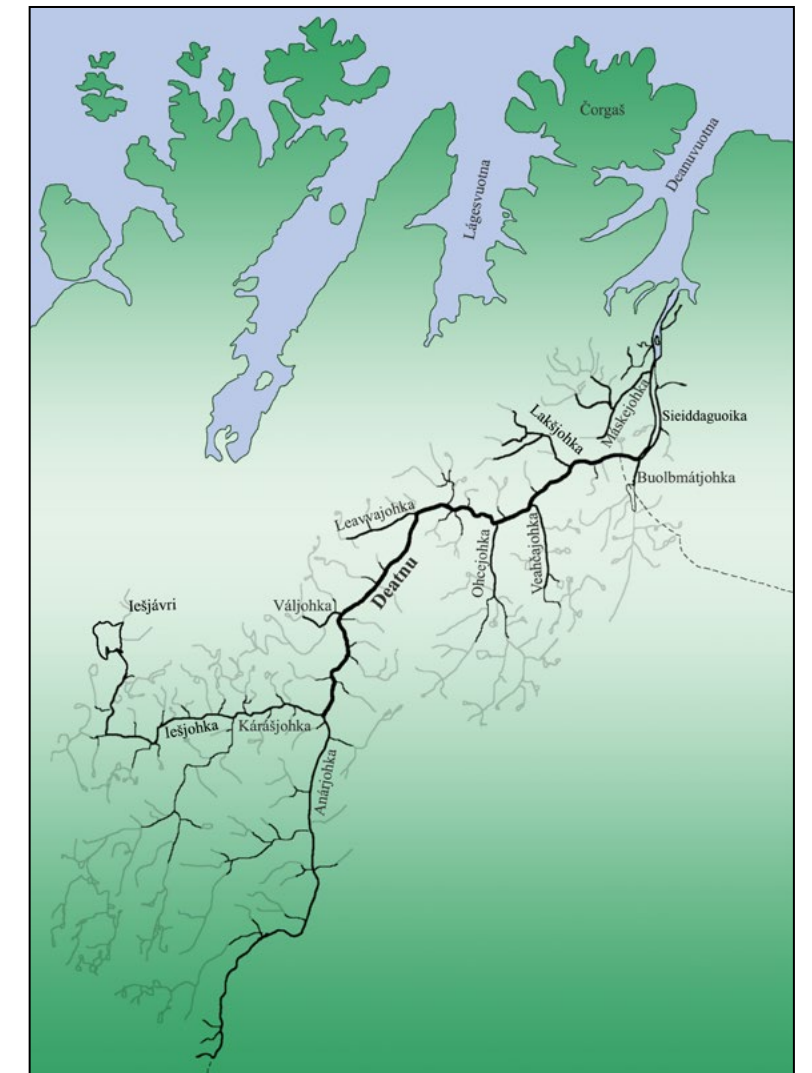
Svieriga gáldojn 1600-lågo álgon nammaduvvá «nät» = viermme bivddonævvon Dænon. Viermev le Deanutjáttjádagá sijda adnám dán dálusj rájes. Dat la viehka dálusj sámegiela báhko ja la viehka boares, márjuu báhtsijdam juo sám-suoma-ugralasj áigen. Dan juohkusij gullu aj báhko *vanás* mij lij ájnas guollimin ja diedon fievron.

Nav guhkás gá tjálalasj gáldo jávsádi dálusj ájggáj, de li sám adnám ruojvvájt viermmegádemij. Lijnev (lin) li aj adnám, valla huoman viehka unnán danen gá ittij gierda tjáttjev nav buoragít gá ruojvvá (hamp). Ruojvvájt sám áttjudin vieres oasesálmamájs.

Dænon li aj adnám náhkkes goaroduvvam vadasijt. Mañemus náhkkevanás aneduváj Kárásjågån (Kárásjogas) 1800-lågo gietjen.

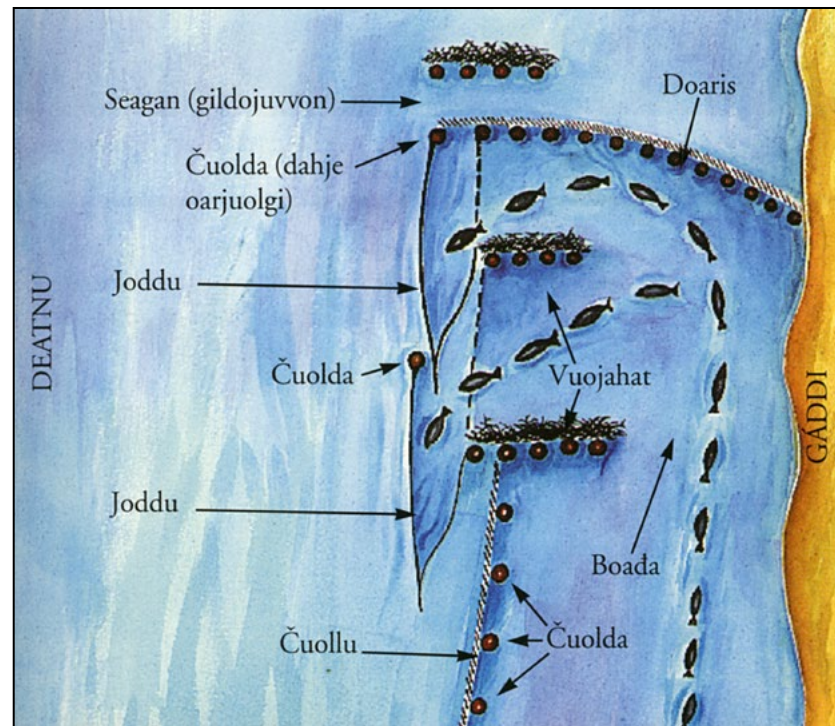
Dænotjáttjádahka

Buodo le viehka boares luossa-guollimvuohke Dænon. Buodo (mij dánna la gávviduvvam Anarjågån 1925) le viehka boares sámegiela báhko.

Buodo.

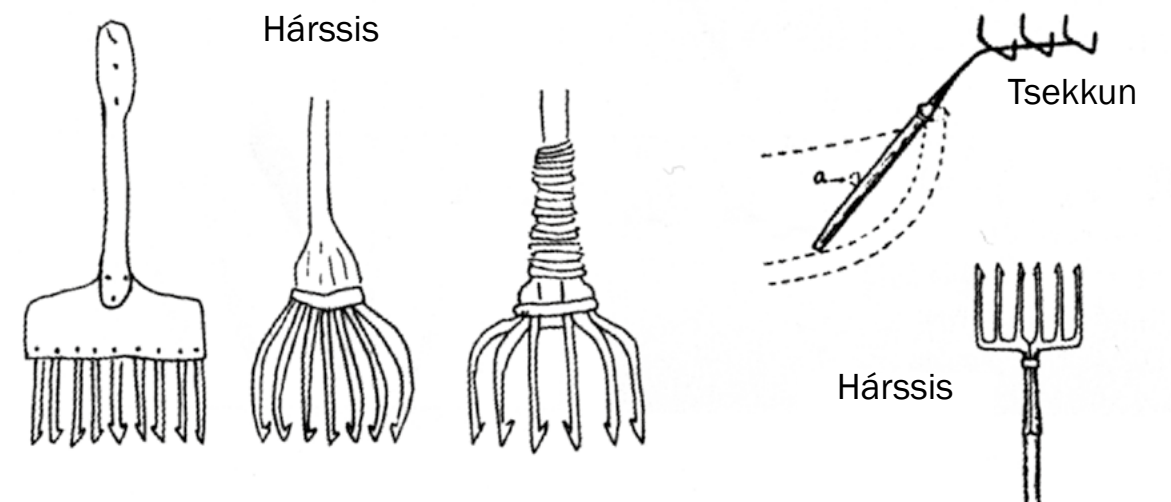
Gálddem Iij sijdaviesádij aktisasj-
bivddo. Bivddovuohke gieldeduváj jagijn 1872-73.

Hársestibme tjavtjajt dáhpa-
duváj gá ijá sjevnjudahtjin
ja ávddál gá jienoj. Tjuorgas
vuoset hársestimev Álltá-
ænon 1730-lågon.
Knud Leem, 1767.

Bierggasa ma aneduvvin
hársestimen. Hárssis majna
luosav tjuoggí, ja tsekkun
man nanna buolle sárvij
luosav tjuovgat.

Dænon li aj náhkkevadnasijt adnám.
Maŋemus náhkkevanás dagáduváj
Kárásjjågån (Kárášjogas) 1800-lågo gietjen.
Gávva vuoset náhkkevadnasav mav Jovn-
na-Ovllá – Jon Ole Andersen la dahkam.

Dålusj deadnuvanás lij guhkke ja siegge.

Sijdaj organisierim ja fábmodus

Sábme lij ávdđál gá rijkarádjá gieseduváj jagen 1751, organisieriduvvam sijddasebrudahkan. Sijddasebrudahka lij sajájduvvam ájgiť tjadá buoragit organisieriduvvam sebrudakásadussan, mij bærráj gehtjaj sijda viesádij berustimijt.

Ájnas diedo sijdaj organisierima ja fábmodusá birra li miján gálldåsámij sijdaj birra (Tanner 1929). Mij aj diehtep álov ietjá sijdaj organisierima birra, duola degu nuortta sis-sáme sijdaj birra (Solbakk 2000).

Sijdda lij familjaj aktidus mij sijdastivrav vállij. Sijda «buoremus» válljiduváj *sijdaisedin*. Sijdaiset bargaj aktan sijda vuojnŋalasj ájvijn – *nåjdijn* ássij ma gájbbedin suv máhtov ja jiermmásvuodav.

Gálldåsámij stivrannammadus lij *norraz*, *norröös*, mij la tjielgga gálldåsáme moallánahka. Ietjá nammadus lij *sobbar*, *soppar* mij le márju luojkasbáhko bohtám ruossjagielas, *sobor*, mij merkaj tjáhkanibme jali siebrre. Giema Sámen ja Dænoliegen le aneduvvam *goahtegearret*, mav suomagielak værrosunde tjállin «kotakäräjät». Sijdatjáhkanibme – gearret lej *goaden* ja nav sjattaj namman *goahtegearret*, julevsábmáj *sijdatjáhkanibme*.

Sijdatjáhkanime jádediddje lij nappu *sijdaiset*. Ietjá nammadus lij oajvveálmáj. Dá nammadusá li bissum gitta udnátjij.

Sijdatjáhkanibmáj
tjáhkanam.
Knud Leem, 1767.

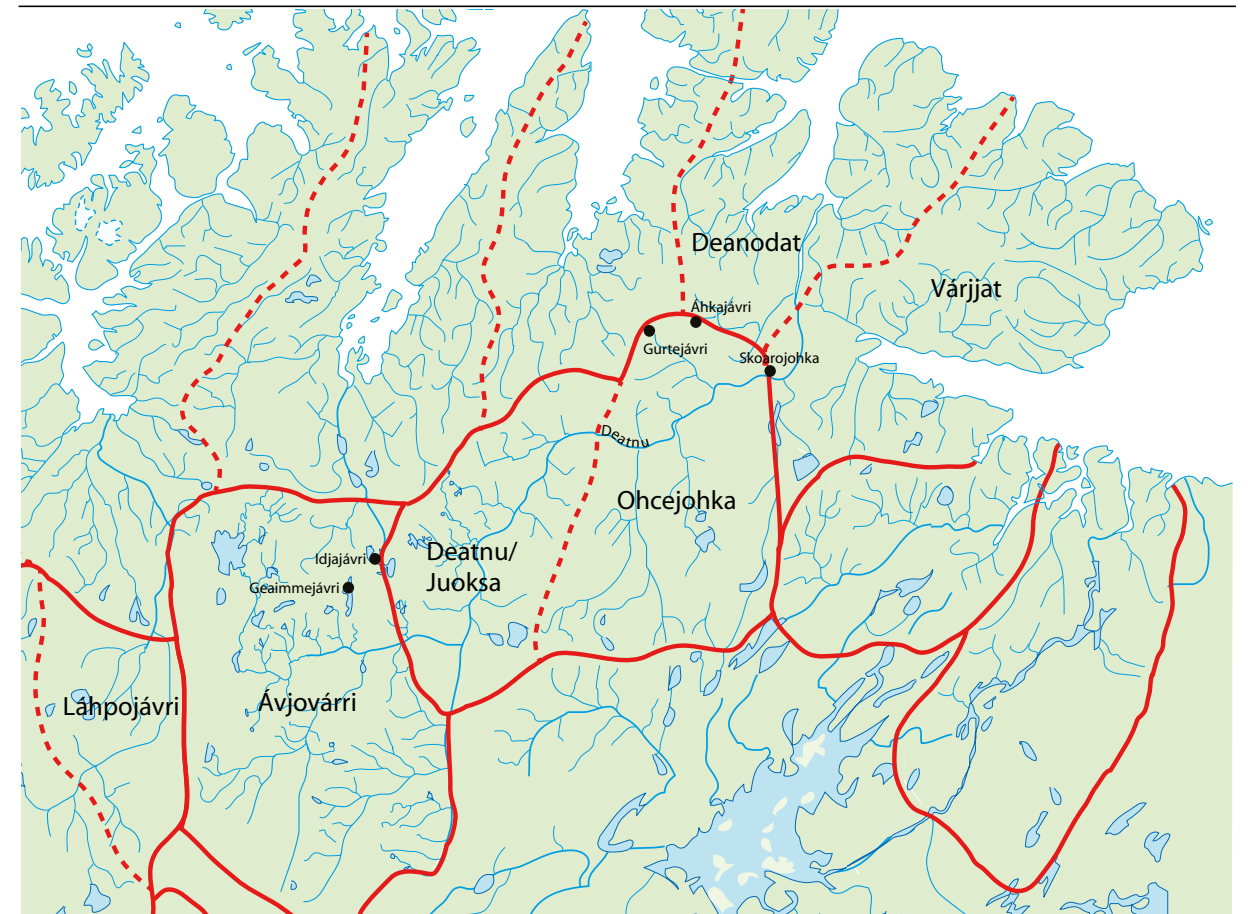
lenemus ássje majt sijdatjåhkanibme giehtadaláj, gal tjoavde-
duvvin såbalattjat ja ma ælla dabrriduvvam páhppárij. Svieriga
biele Sámen sjaddin gånågisá sámesunde sijdaj tjåhkanimtjállen.
Dat dáhpáduváj danen gå jage 1553 rájes galggin sijddaværov
gånågisá jali stáhta ávdås gájbbedit. Duornnusa Sáme værrolista
ja duobbmoprotokállá li dálle tjáledum dáhtámasijijnaj ja almo-
duvvam kompendium-hámen (Lenvik Bygdemuseum 1996-1999).
Dáj gáldoj vuodon oadtjop diehtet álov nuorttasáme sijdaj organi-
sierima, rievtesvuodaj ja árbbedábij birra.

Sijdaviesádijn lij rievtesvuolta divna luondoávkijda sijdarájáj
sissnjelin. Sijdatjåhkanibme definierij mij lij aktisasj rievtesvuolta ja
mij lij sijdaviesádij persávnålasj rievtesvuolta. Deanuliege sijdajn lij
árbbedáphen jut gálldem lij aktisasjbivddo, dav báttáv gå juohkka-
hasj sierra máhtij hársesit ja buodot. Buodosajijt máhtij árbbi.

Sijdatjåhkanibme juogij guollim- ja bivddemguovlojt familjajda.
Dá guovlo, ma aj li gåhtjoduvvam berajednamin, galggin vaddet
æládusáv juohkka familljaj. Duola degu dá berajjávren namma-
duvvi svenska værrogáldojn: Čortnatanjávri, Gurtejávri, Látnajávri,
Lavdnjos ja Áhkajávri Ohcejohka sijdan, ja Idjajávri, Geaimmejávri
ja Vuottašjávri Ávjovárri sijdan.

Sijdatjåhkanibme aj mierredij man láhkáj ja goassa aktisasj guol-
lim ja viejddim galggaj dáhpáduvvat, ja man galles juohkka famil-
jas galggin dasi sæbrat.

Sijdatjåhkanibme juogij viejddim- ja guollimsállahijt dan láhkáj vaj
juohkka famillja oattjoj ietjas oasev, vájku man sivá diehti ællim
máhttám sæbrat bivdduj. Sivvan máhtij liehket skihpudahka
jali jus ællim állessjattuk álmå familjan. Sijdatjåhkanibme aj
sjiehtadij sijddaguojmij jali ráddná sijdaj, duola degu aktisasj-
guollima birra rádjájågájn. Dákkár sjiehtadus lij Ohcejohka ja
Várjjat sijdaj gaskan vaddnembivdo hárráj Skoarojågån mij lij sijdaj
rádjájåhkå.

Nammadus Deatnu la dárojuhtedum Tana nammadussan. Deatnu lij aj sijda namma mij lij Ohcejohka ja
Ávjovárri sijdaj gaskan. Dánsska-vuona gáldojn le dat aj tjáledum Tenobyan ja Juxbyan. Jux merkaj juoksa jali
dávge. Kártta vuonet Deanuliege sijdajt ávdål rijkarájá giessemav jagen 1751. Dasi li aj mierkkiduvvam
muhtem berajjávren ma li værrogirijn nammaduvvam. Mierkkiduvvam la aj Skoarojåhkå mij lij Ohcejohka ja
Várjjaga sijdaj rádjájåhkå, gånå lidjin állo vaddnema ja majt sijda aktan bivddin.

Skoarojåhkå lij Ohcejohka ja Várjja-
ga sijdaj rádjájåhkå, gånå dålen
lidjin állo vaddnema, ja majt sijda
aktan bivddin.

Sijda háldadin ja ámastin tjáttjádagá luossabivdov. Sijda máhttin giellidet vierruhijt bivddemis luosav tjáttjádagán jus ællim sijdas áhtsám dakkár loabev. Muhtem merragátte látte jali dáttja sihtin Deanus guollit mávsedijn divudav gånågissaj. Valla sijda giellidin sijáv guollimis. Dáttja máhttin gal dákkár loabev oadtjot, valla dalloj galggin divudav sijdajda mákset, ma aj mierredin hattev.

Miehtáj 1600-lågo lij luossabivddo állássijt sijdaulmuttij háldon. Sij juogadin bivddosajijt gaskanisá ja háldadin dav buoremus vuoge milta buorren sijdajda. Duobbmogirje aj vuosedi luossasaje máhttin árbben mannat buolvas buolvvaj.

Luossabivddo lij organisieriduvvam dan láhkáj jut familja bivddin sihke aktan ja sierra. Dat tjielggjduváj Ávjovárri tjáhkanimen guovvamáno 15. bieje 1671. Sijdaiset Guhtur-Piera, Peder Gotormsson - tjielggij duola degu dav ahte giesijt ávvá sijda álm-muk bivddin luosav Kárásjjågån (Kárásjogas) ja lešjågån, valla familja lidjin luossabivddosajijt gaskanisá juogadam.

Dáhpen lij aj luosav bivddep aktan ráddná jali sijddaguoyme sijda ulmuttij goassa dat lij luondulasj. Henrik Jonsson, Láhpovári sijdas, ja Gjermund Anderssona, Ávjovárri sijdas, lijga rijddalahtjam luossasaje nanna mav sáj lijga aktan adnám rádjáguovlon. Ávjovárri tjáhkanimen guovvamáno 9. bieje jagen 1661 sábadijga sáj vas aktan bivddet, ja ássje tjoavdeduváj.

Valla luossabivdo loabedisvuodajn nuppij sijdajn galla ittijj dáhkkiduvá ja dat gujttiduváj. Guovddagæjno (Guovdageainnu) tjáhkanimen guovvamáno 9. bieje 1674 Ávjovárri Guhtur-Ovllá Olof Guttormsson ja Piera-Niljas Nils Persson tjielggijga guovddagæjnoga lidjin luosav bivddagoahtám loabe dagi «Sårwitz»-jågån. Hæhttu liehket Sarvvesjohka mij gálggå Gákkajávrráj. Tjáhkanimen tjielgaj guovddagæjnoga ællim goassak luosav dán jagån bivddám, mij dálutja rájes lij Ávjovárrij gullum. Tjáhkanibme duobbmij jut nav galgaj joarkeduvvat, valla lej ávjováregijj duogen berustit gá guovddagæjnoga sæbrin.

Vaddnem lij mávsulasj návde mij bivdeduváj aktisattjat. Gá nuora jáksin állessjattuga álldarav, de vierttijin dahkat vaddnemvuornáv. Dájna vuornáj loabedin sij buktet sijddaj divna vaddnemijt majt gáddin. Dát ij lim nav imáj, danen gá mávsulasj vaddnemnáhkij sijdda værov mávsij, majt nákkujn hæhttuin oajválattjajda mákset.

Dasi lassen lij vaddnemin ráksá mav sijda ulmutja adnin dálkkasin. Vaddnema gáhtogáhtin nuorttalamos Sámen 1600-lågon.

Gåddebivddo stuoráp bivddoásadusáj lij aktisasj viddno. Merra-gáddeguovlon lij sváles- ja mårssjåbivddo aktisasj barggo.

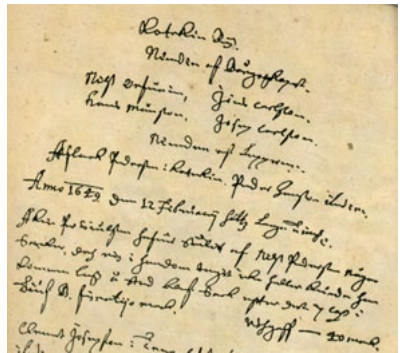
Tjáhkanibme bærrájgehttaj dárkkelit jut guollim- ja viejddim-njuolgadusá tjuovoduvvin. Sissnjálasj ássijj sábadallam lij aj ájnas sijdatjáhkanibmáj.

Sijdatjáhkanime fábmodes lij aj dáhkkidij ádå viesádijt. Ávdep ájgij lidjin dákkár ádåboahhte ienemusát sáme ietjá sijdajs. Valla 1700-lågo miehtáj nárågáhtin sijdajda ietjá viesáda, gudi vierttijin årrom-loabev sijdas áhtsát. Guovdageainnu tjáhkanimen ádåjakmáno 30. ja 31. biejevij 1724 mierreduváj jut guojna Mikkel Henriksson ja Erik Madsson bárnijnisá oadtjun loabev jáhtet Ávjovárrij. Ávjovárri sijdaiset Ivvár-Piera ja sijdaájras Piera-Niljas, gudi oassálastijga tjáhkanibmáj, miededijga dasi. Ækton lij ádåboahhte ettjin hiereda ávjováregij viejddimav ja guollimav.

Sijdatjáhkanibme dájma aj duobbmotåvllån. Ássjålasj jali siválasj gáhtjoduváj tjáhkanime ávdådå aktan vihtanij ávdådå gá duobbmot tjielggjduváj. Tjáhkanimen lidjin álu «loabedis bielmmedime» ássjen. Álu nammaduvvá duot dát álmåj lij nuorra niejdav illastam, mij máhtij liehket vahágisvállidem. Dákkár dáhpadusáj niejda æjgáda sihtin tjáhkanimev duobbmijt ássjålattjav. Muodugasj ássje lij ávd-dåla válda bielmmedime, masi lijga goappátja siválattja ja máhtijga sáhkkudallat.

Dáhpen lij aj noajdev adnet viehkken åtsådittjat mieddemijt. Noajdodijn máhtij sán ássjålattja mudov tjátjen vuojnet ja miella-sirdema baktu nággidit ássjålattjav dåbdåstittjat. Jus lij suola, de gájbbeduváj máhtsadit suolabierggasijt æjgádijga.

Ulmusjgåddemássijj tjáhkanibme duobbmij ássjålattjav gåddutjit. Guovdåsjoajválattja galggin duobmov álldahttet. Gáldåsáme sijdajn dahkin dán láhkáj: Lijka gávnot biejaduváj ja ássjålasj tjanáduváj gábbmot dasi gitta. Ja de goappátja luoiteduvájga hávdådå mij soajmma dievdeduváj. Dálvijt máhttin vas ulmusjgådde luoittet ruddnerájggáj, dibddet danna gáhtsahit moadda tijma ávdådå gá jienja vuolláj hájggåduváj.

Guovdageainnu sijda duobbmogirjes 1649.

Várjjaga sijdda

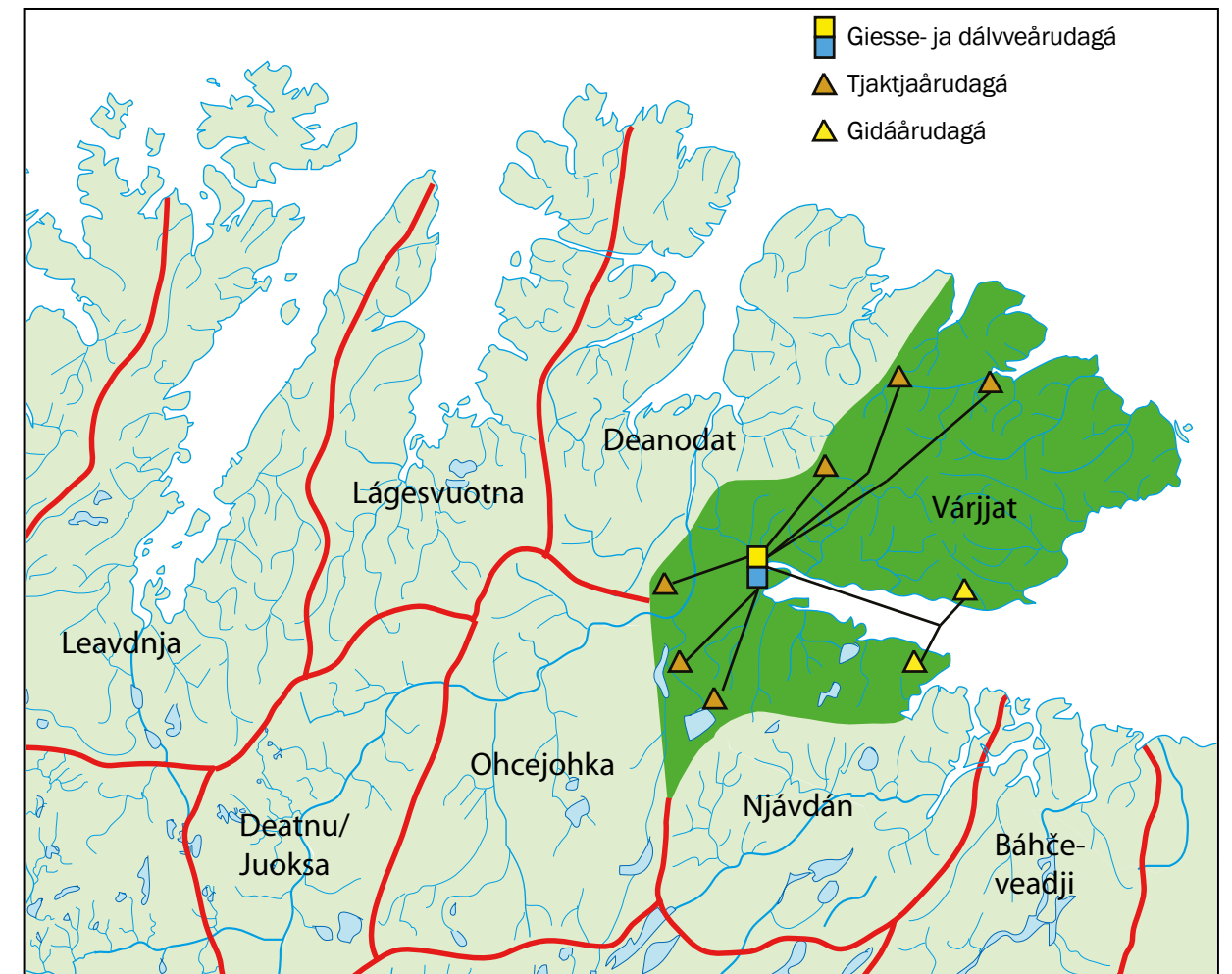
Várjjaga sijdda lij viehka stuorra sijdda gasskaájge lāhpan. 1590-lāgon ārrun sijdan vargga goalmāt oasse registrieriduvvam sāmijis nuortta Sámen (Finnmárkon). Jagen 1601 lidjin Várjjaga sijdan 67 værromákse. Jus ietjā merragāddesijda buohtastaht-tā, de lidjin sāmimi jage Deanodagā sijdan 5 værromákse, Lāgesvuona sijdan 13 ja Leavdnja sijdan 35 værromákse. Dasi duodden ārrun dan ājge juo gallegasj lāddelattja ja vargga 30 vuonak værromákse muhtem bájkátjijn Várjjaga sijdan. Dā bájkátja gal ājn e nav heva hiereda sijda ulmutijj jāhtulagājt ja iellemvuogijj. Valla 1600-lāgo miehtāj Skandināvia kultuvrra bájnnegeādjij sijda sissnjālasj iellemav misjāvnā ja oasesdājmaj baktu, ja sijda āelā-dusā ja iellemdābe rievddagāhtin.

Sijda viejddim- ja guollimdābe lidjin ālles fámon ājn 1500-lāgo lāhpan. Sijda ulmutja jāhtālin ārudagāj gaskav jageājgij milta. Duobddāgij jali luondo buore galggin jiermālattjat aneduvvat, ja ij ga iehpet gāllāduvvat. Iehpegāllādibme lij sijdajt hevadām. Ja dan vuorbedis dillāj sijda sjaddagādjij 1600-lāgov miehtāj, gā sijda ājnnasamos āelāduvuohke, gādde bivddo Várnjārgan nāgāj.

Sijda guovdātjin lij Várjavuodna. Sijddaj gullujin vuodnabadā oarjje- ja allebiele guovlo ja ienemus oasse Várnjārgas. Dálvveārudagā lidjin vuodnabadā birrusijn, gānnā lidjin āllu luohtoga ja gānnā boalldemusājt gāvnin. Dalloj sijdastivrra tjāhkanij, danen gā sijda familja lidjin tjoahkken ja āelādušā bargo ettjin gājbbeda nav āllo fámov gā ietjān jagen. Dálvveārudahkaj bāhtin aj sunde værov gājbbedittjat sijda njunnjutijis. Oasesālmma vas tjāhkanin mārnan-bájkkej *Stuorruvuodnā* oasāstālājt. Dat lij dálvveārudagā lahka.

Giesijt várjjaga sáme jāhtin giesseārudagājda vuodnarājgijis ālgus merraguolijt ja svāllājt bivdātjit. Mañjela gā slidoradno lij sjaddam dābālattjan 1600-lāgo milta, de slihtura tjuovvun mañen, vaj rāsse besaj ráfen vuodnabadān sjaddat. Guollebivddobājke lidjin merragāttev miehtāj vuona nuorttalín gājt Bierggi rádjāj. Luovta- ja vuodnabadā Várnjārga gietjen aneduvvin aj giesseājge.

Giesijt sij sēbrin aj luossabivdduj Detnuj, gānnā sij aktan bivddin duola degu Ohcejāgā ja Deanodagā sijdaj ulmutijj. Dān aktisasj luossabivdos sij gæssādin 1700-lāgon.

Várjjaga sijdda

Dalloj lij boatsojēlāduš āvddānam viehka ājnas āelāduvuohken nav vaj ij lim desti dārbbo sēbrat Deanu luossabivdduj.

Tjavtjajt sij sirddin sisednamij tjaktjaārudagājda gāttijt bivdātjit. Árratjavta bivddin gāttijt Várnjārgan āvddāl gā gātte jāhtegāhtin sisednamijda dálvveguohtomijda. Mañjetjavtja gærggij gāttijt bivddemis Gollevárri birrusijn āvddāl gā dálvaj. Gāttijt bivddin gādderākkij ja vuobmanij. Dāssju Vuodnabadā ja Deanu gaskan li registrieriduvvam moadda tuvsān gādderākke ja Várnjārgan vuobmana gādde bivdduj.

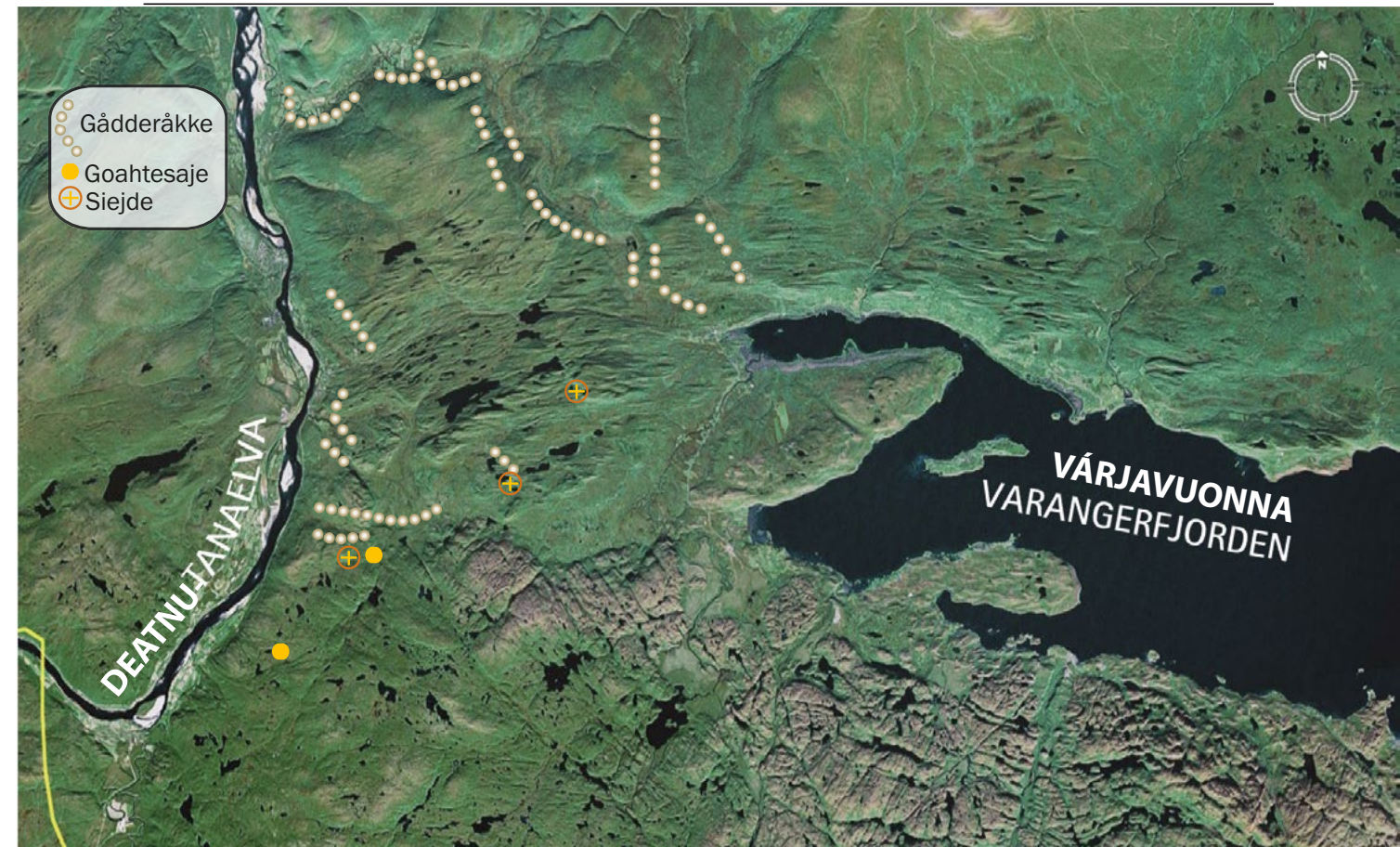
Mañjela gā gādde bivddo nāgāj mañjetjavtja, de Várjjaga sijda sáme vas jāhtin ruopptot dálvveārudahkaj vuodnabahtaj.

Dábálasj lij merrasámij gaskan nissun lij manen bivddemin merraguolev, tjelggi amtmánne Lilienskiold birrusij jagén 1690.

Sválesbivddo Várjavuonan.
Lilienskiold 1690-lågon.

Várjavuona ja Deanu gaskan li registrieriduvvam moadda tuvsán gådderåkke, majt moadda sijda aktan adnin.

Stuorravuodna lij viehka ájnas oasesguovdásj sijdajda dålusj ájge. Dåhku båhtin oasesålmma lullet ja allet oasástalátjit sámij.

Várjjaga sijda æládusvuohke rievddagoahtá

Sijda æládusvuohke juo rievddagoahtá birrusij 1600-lågo. Dádja-dahtte ja diehttelis ittij bivddosebrudahka ietjájduvá állu ijá badjel. Oase dát sebrudagás rijbbin ja ámastin ádå æládusvuogijt. Duola degu viejddim le læhkám ájnas vuodnagátte sámijda gitta udnásj bæjvváj.

Sválesbivddo joarkeduváj Várjavuonan. Tjuodtjelij aj ádå æládus, boatsojæládus mav vuodnagátte sáme álgadin. Álgon oajválattja gáhtjudin sijáv Várjjaga sábmén. Valla manenagi gá boatsojæládus dáppe vijddánij ja sajájduváj, de gáhtjudahtjin sijáv Várjjaga jáhttesábmén. Dasi lassen álggin vuodnagátte sáme slidorsujtun, mav vuonaga lidjin guovlluj buktám. Valla jáhtema árudagáj gas-kan joarkeduvvin ájn.

Æládusvuogij rievddamij sivvan árru liehkemin ávdemusát luotogij ja gáttij iehpegállådibme Várnjårgan, degu ietjá sajijn Sámen. Dasi lassen oasástallam ja garra værro gájbbádusá ma vájkkudin miehtseiellijda. Diedo ma miján li oasástallama ja værro gájbbedimij birra, subtsasti gátteduolje ja -náhke ja ietjá dárbbaga majt oadtjun gáttés, lidjin bivnnusa. Gådde nammaduvvá álu 1500-lågon bivnos sáme gálvvon. Storra oasse gáddegálvos doalvoduvvin álggorikkaj. Várjjaga sijdda tjadnasij stuorraværálda oasesmárnánij.

Várjjaga boatsojsijdan.
Lilienskiolda 1690-lågon.

Ednambarggo tjuodtjelij
Várjjaga sijdan 1600-
lågo álgon. Lilienskiolda
1690-lågon.

Boatsojæládusá ja slidorsujto ávddånibme ittij dáhpáduvá rijdoj dagi. Rijdo lidjin sihke sámij gaskan ja sámij ja vuonagij gaskan Várjjagin. Sámij gaskan tjuodtjelin rijdo danen gá sijddavuogá-dahka álgij boatsojæládusá guhka jáhtulagáj diehti hádjánit. Muhtem sáme ásadin storra boatsojælojt, rasstigáhtin boares sijddarájajt ja gæjvvánin ietjá sijdaj duovddagij ja ednamij nali. Rijdo vuonagij ja vuodnagátte sámij gaskan tjuodtjelin danen gá sjattaj gilbos sládjogiettij nanna majt goappátja álmuga sihtin sijá slidorsujttuj adnet.

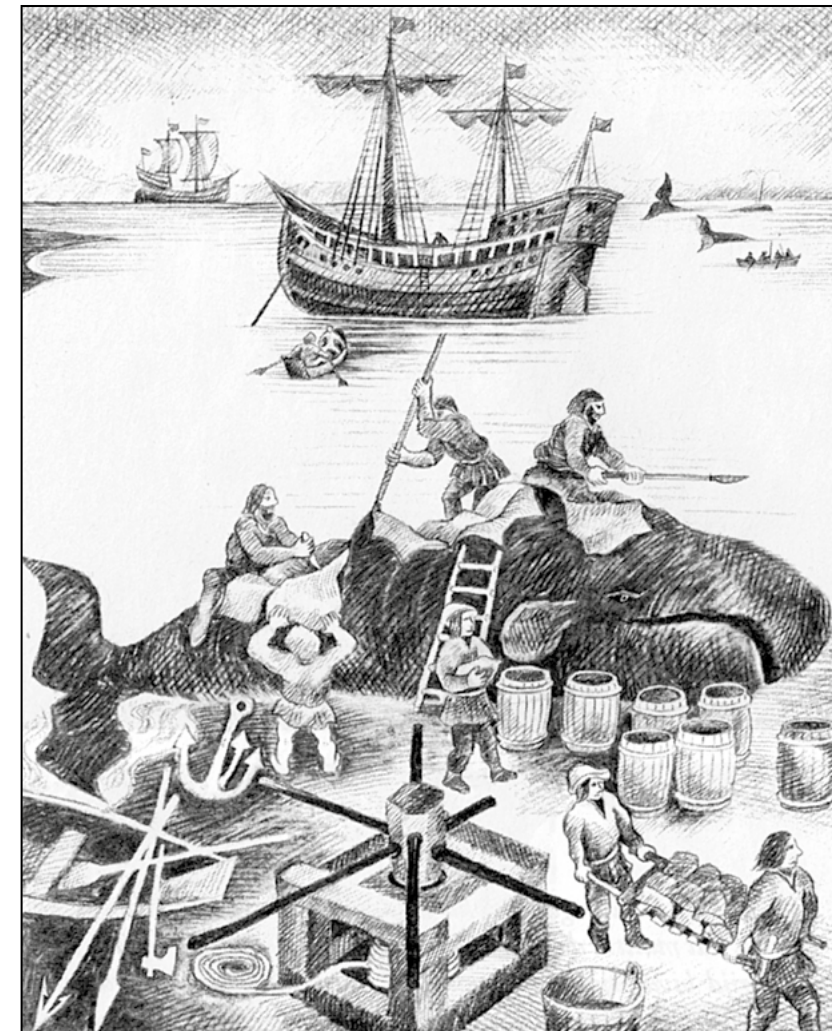
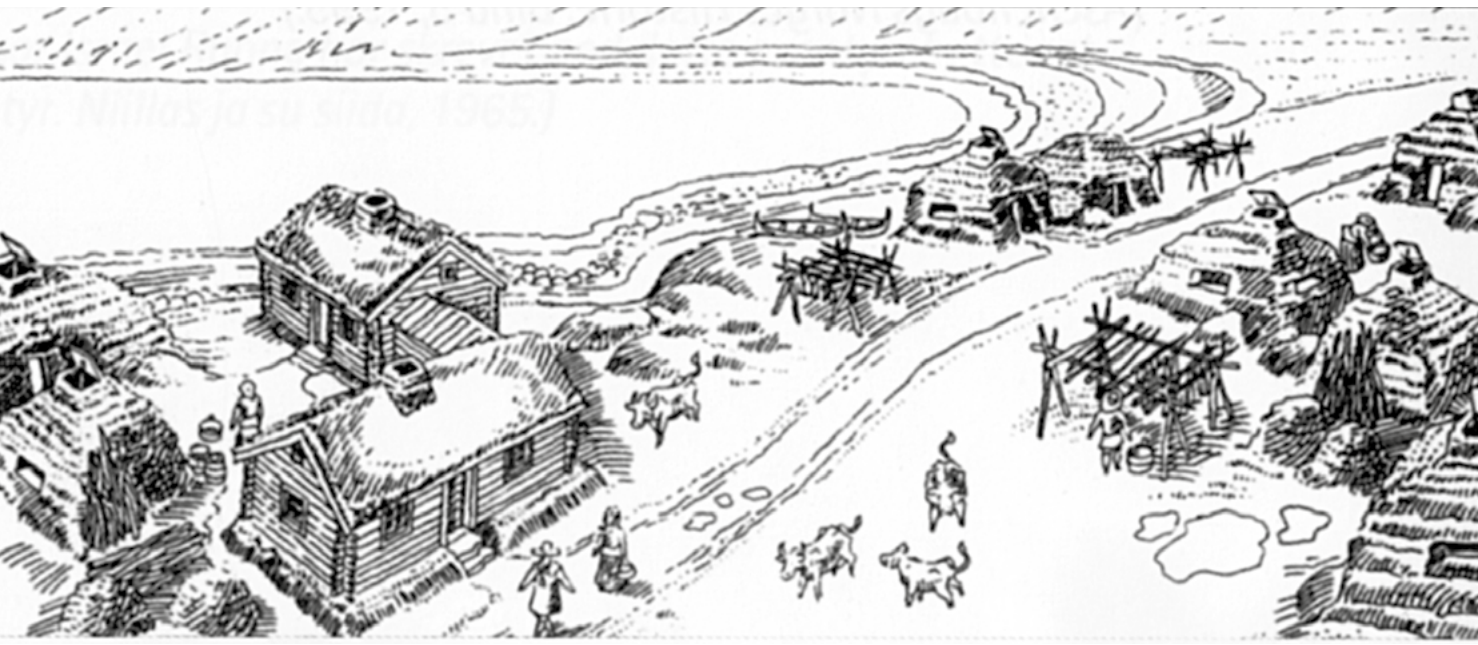
Sválesbivddo aj vájkkudij rijdojt. Sválesbivddo la viehka boares Várjjagin. Svállás lidjin dan ájge nav állu jut muhtema tsoahkkujin vuona sisi njuoraj nali, ájnnsit garra dálkken gá gátte vuosstij biekkaj. Manenagi gá vuonaga árrudin vuodnagáddáj sisnebuja ja sisnebuja, de sij ribádahtjin aj oasev dájs tsoahkkum svállájs. Sjaddin dikke ja birrusij jagen 1600 mierreduváj tsoahkkum svállá vuona sinna Sváles/uoovta sissnelin gullujin sámijda. Svállá ma gáddujin álggo vuonan, gullujin vas vuonagijda. Manenagi dát sváles-rádjá sajájduvagádjij aj tjerdalasj rádján sámij ja dáttaj jali láttij gaskan. Duola degu manná uddni buorggorádjá daggu Unjárga suohkana ja Čáhcesuolu suohkana gaskan.

Čáhcesuolot (Vadsø) 1500-lågo lāhpan. Sārggum Arvid Sveenav.

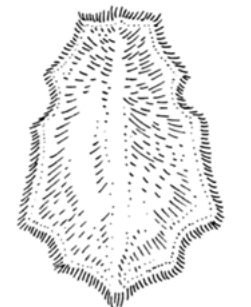
Valla ælādusrievddam vājkkudij aj dan guovlluj vaj aktisaj-barggo tjuodtjelij sāmij ja dāttjaj gasskaj. 1600-lågo gietjen oadtjop diehtusin jut dāttja gudi li Čáhcesuolluj ārrudam, aj āmasti boahthsujt ma li sāmij gæhttjon. Sāme svājnastahtji aj Čáhcesuolu dāttjajda.

Sāme svājnastahtji Tjāhtjesuollu (Vadsø) dāttjajda manŋela gā Vārjjaga sijda ælādusvuohke rievddagādij. Svājnnasa ārrun goadātjiin lahka oajvvegoadde. Sārggum Arvid Sveen.

Svālesluokta. Svāllā ma gātteduvvin dān luovta sissŋelin, gullujin Vārjjaga sijda sāmijda. Uddni mannā buorggorādja daggu Unjārgga sāmiesuohkana ja Čáhcesuollu suohkana gaskan.

1500-lågon ālggorijjaga bivd-degāhtin svāllājt duola degu Vārjavuonan. Sārggo le svāles-bivdov vuonan gāvādam birrusij 1600. Tjuorgas aj vuoset gāktu bisodin ja vuorkudin svāllebiergov ja –buojdev. Sārggum Arvid Sveen.

Duola degu dākkār sāmegālvojt oasstin ālggorijjak oasesālm-mā oasesmārnānijn Vārjjagin 1600-lågon. Sārggum Arvid Sveen.

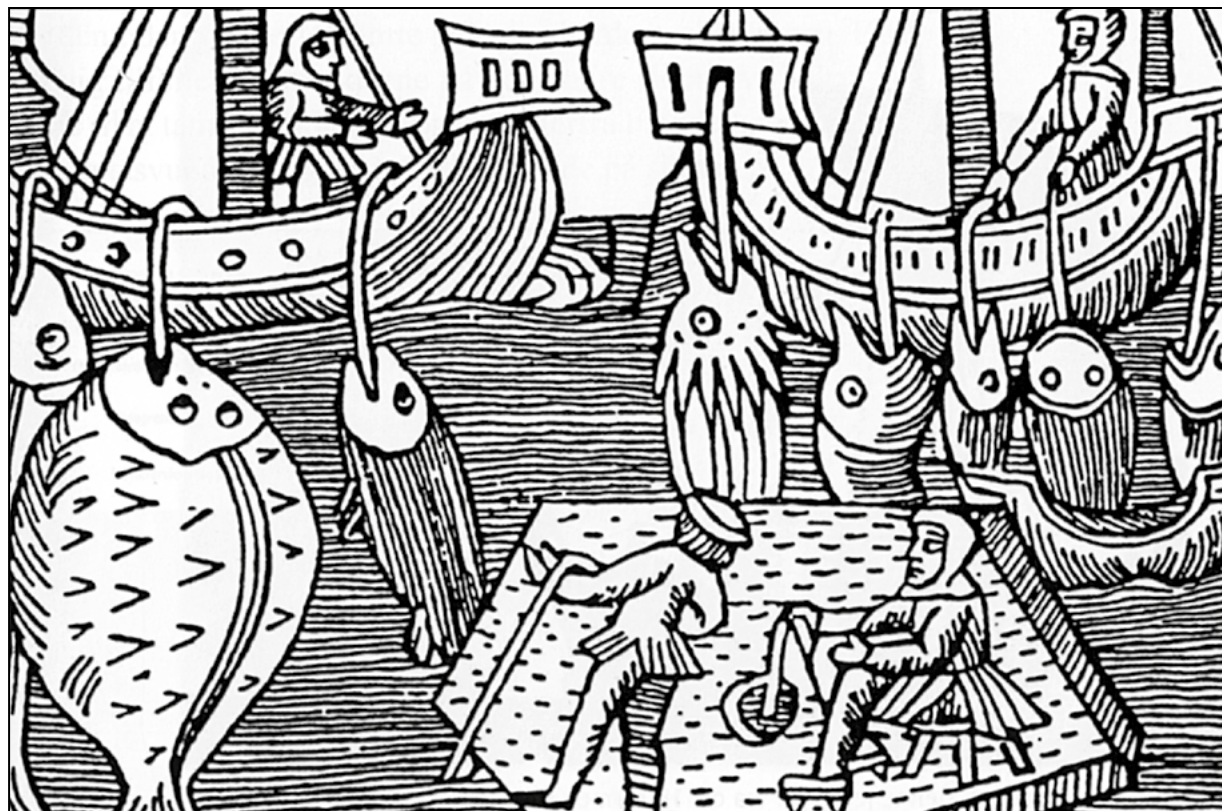
Julevu Sáme sijda

Divtasvuodna

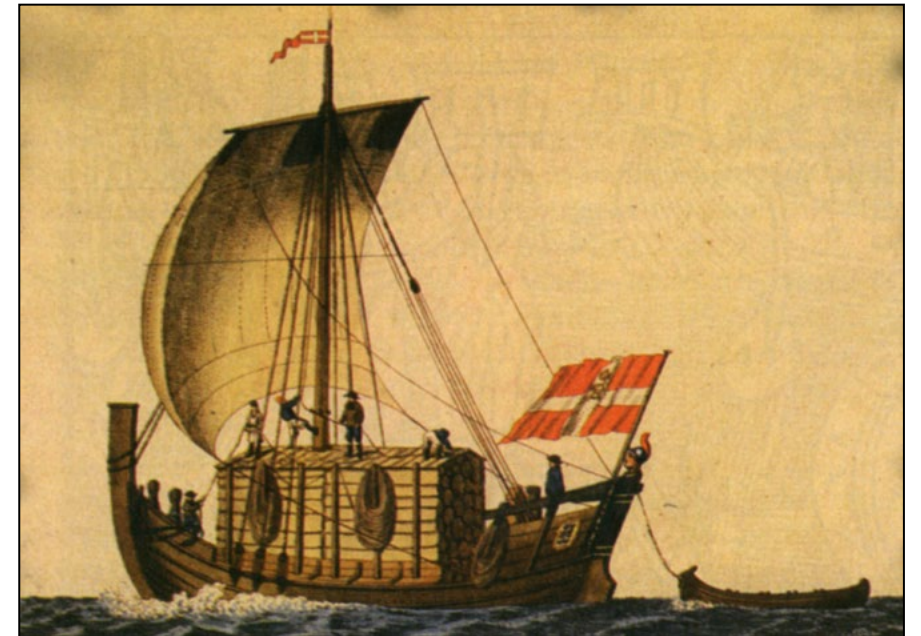
Divtasvuona sijdda guluj Julevu Sábmáj. Álgo rájes divtasvuonaga bivddin gáttijt várjin lahkusin ja guolliin Divtasvuonan. Ep vissásit diede goassa hiejttegáhtin gáttijt bivddemis stuoráp gáddebivddo-vædtsagij. Lisj dávk 1200-lågo milta gå Bierguna hanseáhta oases-tiddje stivrrigáhtin nuorttalij merragáttij gájkkeguolleoasástallamav, ja lufoahhtaguollim sjattaj mávsulattjan. Lufoahhtaguollim ja gájk-keguolleoasástallam hiebaj sidjij iellemlájbben.

Sijda æládusáj vuodon lidjin agev læhkám dimmbarij tjuollam ja guollim, ja árvvedahte sijddavuogádahka lij vuodon gå galggin vantsaj juohkusijt gárvedit loufoahhtaguollimij. Dát vuobddemguollim ittij dárbaša sijda iellemvuogev vahágahttet. Vuodnaguollim Divtasvuonan járkij degu ávddåla. Vuonan guolliin nuorjojt, smáv svállájt, tjævrrájt ja vuossjamguolijt. Gátten bivddin riehpahijt, buojddagijt ja ietjá luhtogijt. Daj náhkijt háljedin gárjjela ja birkelattja, ja dajt vuobddin lulleværålda oasástiddjijda.

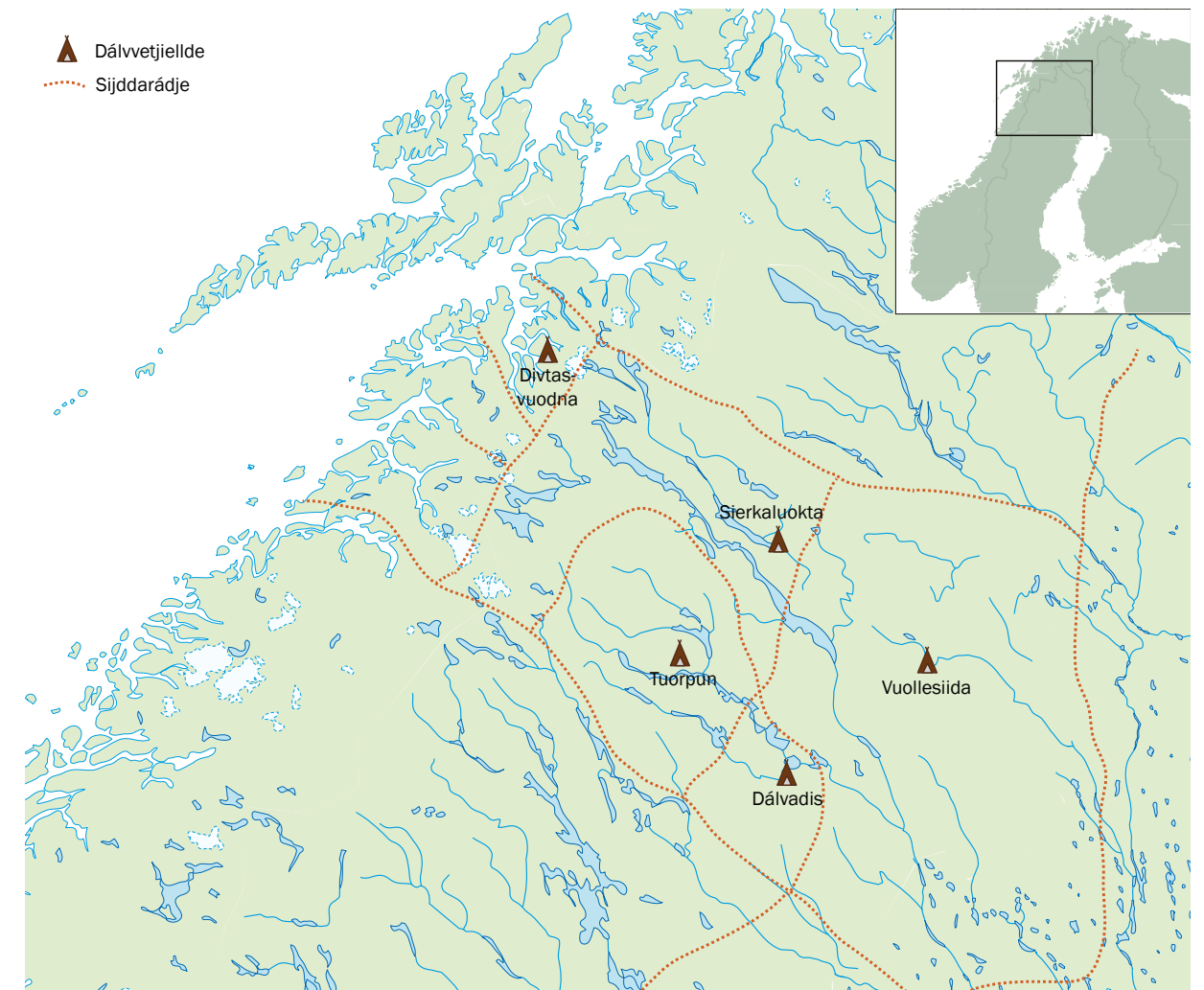
Vantsa Lufåhtaguollimin.

Dákkár vantsa mannin
gájkkeguolij nuorttat oarjås
Biergunij ja jáfoj ruopptot.

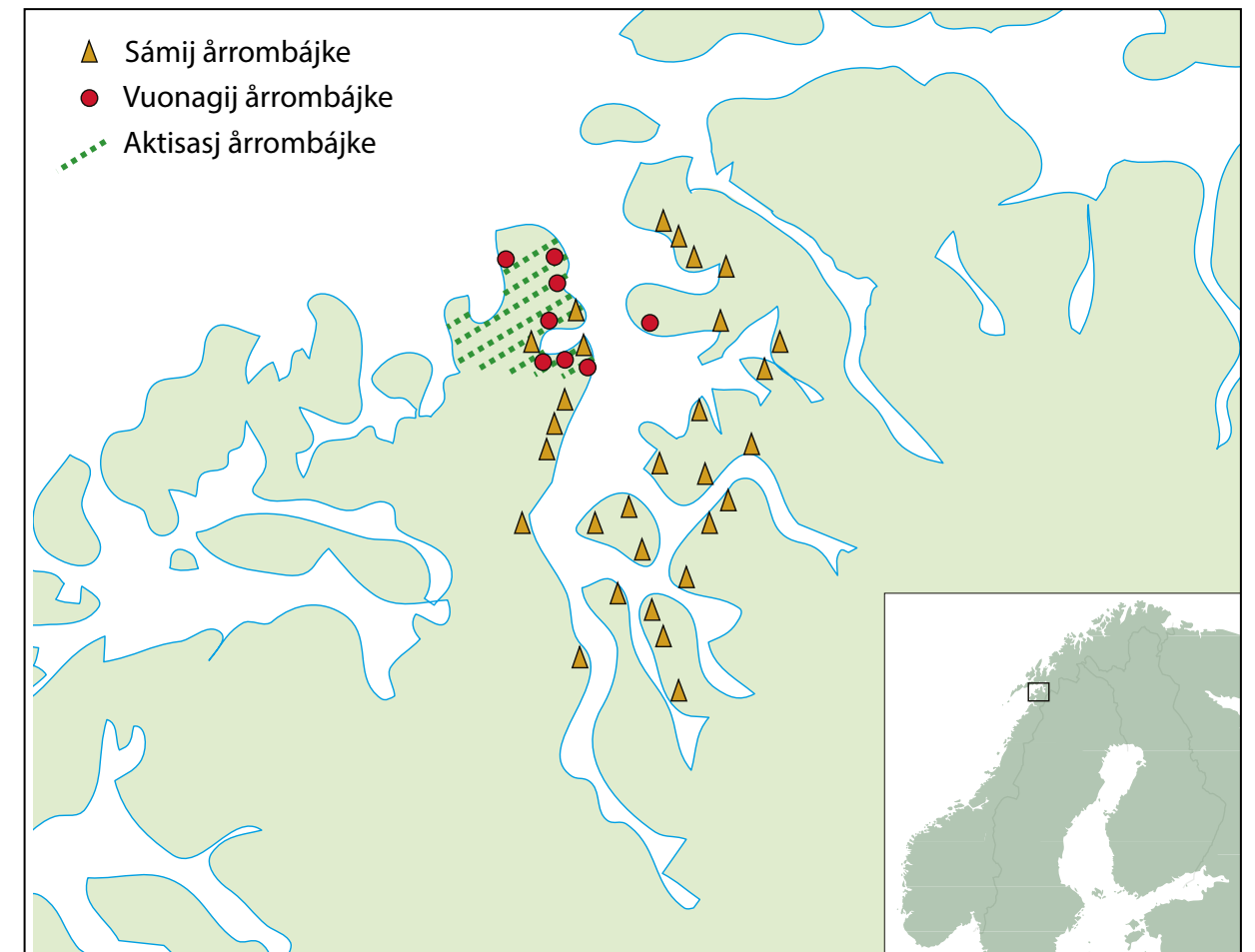
Julevu sijda

Sijda æládusvuohke ednagit rievddagádlj gá slihturij álggin ja árrujin stuovesárron. Dát dáhpáduváj 1500-lågo milta, gá svenska værrogirijn jages 1559 vuojnnu Divtasvuonan lidjin dalloj ednam-barggoståbe sjaddam dábálattjan. Oajvveárron – dálvveárrudahka – lij davvelin vuodnanjálmen, ja oajvveæládus lij guolástus ja slihtura. Sáme lidjin sjaddam stuoves árron. Vuodnabivddo járgij vuona sisnemus ásiin, gánná ettjin desti áro jagev birra. Várreguov-lojn lahkusin bivddin vehi gáttijt, dajs lij binnum rievvoma diehti. Dát dáhpáduváj ájnnsat rádjessijdajn nuppe bielen Ednamtjavelga ja vájkkudij boatsojsijda báhtsijdin. Dáppe boatsojæládus vijddánij Divtasvuodnaj. Dát dáhpáduváj 1500-lågo loahppagietjen.

Návti Schefferus gávádlj sámij dimmbartjuollamav 1600-lågon. Schefferus 1682.

Divtasvuona sijdda. Árron jagen 1665. Kártta: Mihkku Solbakk.

Tjærro- ja vuovddesijda

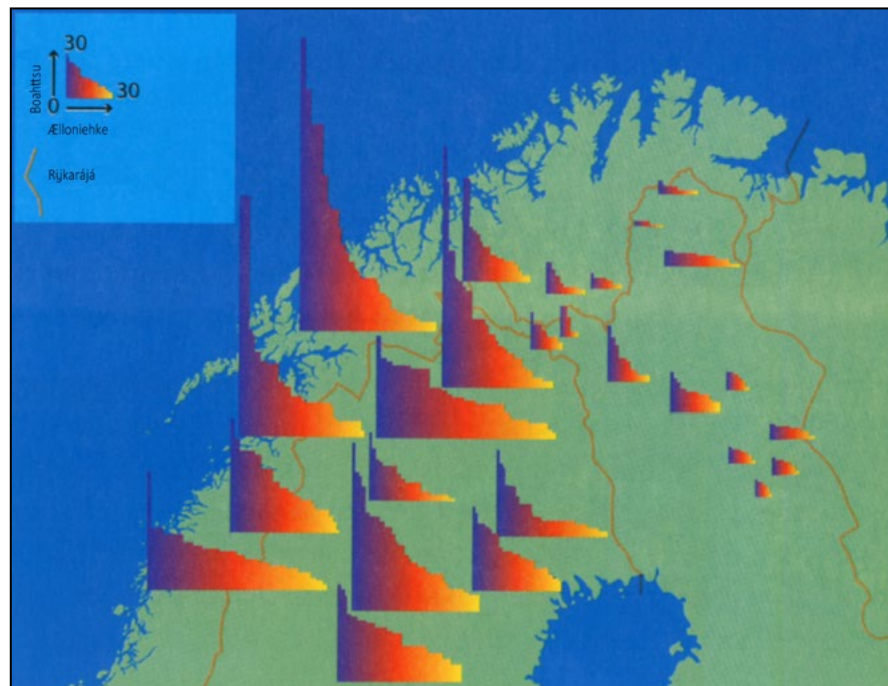
Julevu Sáme lulásj oasen lidjin 1500-lågon niellja sijda. Divtasvuona lagámussan lidjin tjærrosijda *Siergaluokta* ja *Tuorpun*. Lullelin lidjin vuovddesijda *Dálvvadis* (*Jåhkåmåhkke*) ja *Vuolle-sijdda*. Boatsojæládus badjánij álgon tjærrosijdajn, ja Siergaluovta ja Tuorpuna boatsojsáme jáhtegáhtin boahttsujisá merragáddáj Divtasvuodnaj gieseájge. Divtasvuona stuoves árron sáme ja tjærro-sáme lánudahttjáj gálvojt ja viehkedattjáj guhtik guojmedisá. Navti álgij *ráddnavuohta*, mij la vijddánam Sábmáj miehtáj ja la stuoves árron sámij ja ællosámij gaskan gitta udnásj bæjvváj rijbbam.

Tjærrosámijn gal ællim álgon stuora ælo, dagu uddni li. Juohkka familjan lij álldotjårrå mav báhtjin. Mielkes stielijin vuostáv majt ietja bárrin ja muhttijn vuobddin. Báhtjema diehti sijda tjæro ulmutja ræjnnujahttjájin boahttsujt. Tjuovvogáhtin boahttsujt ájgev miehtáj jali birra jagev.

Svænsska gånågis Karl 9. lågådiij boahhtsujt miehtáj «Svieriga» Sáme jage 1605. Låhkâm vuoset boatsojæládus lij vijddánam Julevu Sámev miehtáj. Julevu Sábme lij sjaddam boatsojæládusá ájnnašamos guovllon, madi sáme oarjjelin ja nuorttalín ájn dimmbariijt tjuollin ja guolliin. Valla Várjjaga siidan gal vuojnne-goahtep álggoboatojæládusáv dáj ájgiij, dagu lip ávddála nammadam. Esski 1600-lågo gietjen sajjáduvvá boatsojæládus ájnas æládussan nuorttalij Sámeednama miehtáj.

Jage 1605 boatsojlåhkâm aj tjielggi æloj stuorrudagáv. Stuorá-mus ælloniehe lidjin Tuorpuna siidan jali tjæron. Boandámus ámastij suláj 70 boahhtsu. Siergaluovta siida stuoremus ællonieheken lidjin suláj 30 boahhtsu, ja Dálvadisán suláj 20 boahhtsu.

Vuona værrogiirijijn 1600-lågo álgon vuojnnep Vuona sunnde vierrogåhti tjærrosámijt gudi merragáddáj boahhtsujisá båhti. Værrogiirij aj subtsasti ienemusoasse binnu Divtasvuodnaj. Moaddása båhti aj Sáltovuodnaj giesen. Muhtem jagij máksi badjel 40 ulmutja gudi Divtasvuodnaj båhti, *boatsojsámeværov*. Dát låhko la dan madi stuorre jut ælla dæssju Tuorpuna ja Siergaluovta tjærrosáme máksám dáv værov.

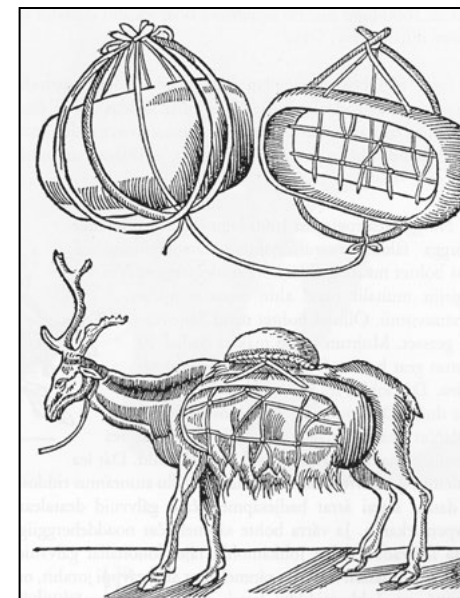

Svenska gånågisá Karl 9. «Boahhtsuj låhkâm» miehtá «Svieriga» Sáme jagen 1605. Låhkâmín ij la mañen Várjjaga siida boatsojæládusá álggo, danen gá gånågisá boatsojlåhkkiijn márjju ællim diedo siida boatsojæládusá badjánime birra, mij 1600-lågo álgon dáhpáduváj.

Sáme li áldojt dálutja rájes båhtjâm, gåktu Olaus Magnus tjielggij girjenis 1555. Valla gávva ij la állu duohta, danen gá båtje-dijn áldov gal márjju ettjin ane stávláv, ja båhtjem-lihtte dánna gal ij la náhpe hámen mav sáme adnin álldobåhtjemij. Olaus Magnus 1555.

Divtasvuodna la aj ráhtásam ietjá siidaj sámijt. Dát la dádjadahtte, gá Divtasvuodna la dán guovlo stuoremus merragáddesijdda ja danen sjattaj árrat boatsojsámij gálvoj ájnnašamos márnánin. Ja márjju sáme båhtin noadehiergiij gitta Dálvadisá jali Jåhkåmåhke rájes lánudalátjit gálvojt ja oasástalátjit. Vissásit muhtem sáme álggin oassálasstemijn, buojk mañjela gá Jåhkåmåhke sjattaj ájnas márnánbájkken 1600-lågo álgon. Dåhku båhtin svenska oasástalle gálvoj, ma lidjin aj bivnnusa Divtasvuona ja ietjá vuonaj márnánijn. Navti Julevu Sáme siida tjadnasin árrat Euruhpá márnánij.

Noadehiergge. Schefferus 1673.

Birrusij jahkáj 1600 ællim vil boatsojsámijn ælo, ja guohtom lij nuoges sijá álldotjårrågiida ja noadehiergiida. Esski 1600-lågo loahppagietjen sjaddagåhtin ælo, ja guohtomednama gárttjogåhtin merragáddeguovlojn. Histávrrådutke árvvali esski suláj 1670 sjattaj boatsojæládus ájnnašamos æládussan Julevu Sáme tjærojn ja vuovdijn.

Vuostasj boahttsu

De lij dan ájge gá ettiin gávnnu boahttsu Sámen. Sáme bivddin gáttijt. Guokta familja árodi avtan sijdan. Akti lidjin nissuna aktu goaden, dan báttáv gá álmma lidjin gáddebivdon. Ávddál vuolggin lidjin rággám álles bivddorággegárdev jávrreájdđáj sijda lahka. Rákkijt lidjin rissij gábtjám ja lavnij.

Nágin bieje bádij gáddetjårrå guotsa daggu ájde milta. Gátte ettiin vuojnnám rákkijt. Muhtem gádde guotsaj nágin rákke næjgga ja tjalgaj rissij tjadá ja gahtaj rággáj, ittij ga besa bajás. Dat lij álldo guovtijn miesijn.

Vehi maŋgelasj nissunguovtes vuolgijga áhpatjit bivddorákkijt. Gávnaiga dav miesseáldov. Áldov gal njuovajga. Valla miese lidjin nav tjáppe váj eiga rásski njuovvat. Váldijga goabbák miesev sijdaj, gási juo manájga.

Nuppe nissun njávkadij dav unna gáddemæsátjav ja dibdij dav muhtijn sisi gohtáj boahtet. Le gudát mánno. Rahttá lij ihtegoah-tám ja vuovdde ruonudisjgoah-tám. Máná tjoaggin rásijt juohkka bieje mæsátjij. Bena vuoh-toj siejbev ja njoalodij miese tjiebedav.

Gáddemiesse lájoj, hárrjánij ulmutijda ja sijájt iehtsegádj. Ja tjuovoj mánájt gási da ber mannin. Ja agev gáddemiesse bádij dan buorreluondok nissuna lusi ja bieja oajjev suv asskáj ja sidáj gal-gaj suv njávkadit. Duot nubbe nissun gis tjanáj ietjas gáddemiesev vieddesjuohpanijn goah-teguorraj soahkáj. Sån náv tjuvrrij miesev. Biebma gal. Valla ittij njávka dav goassak, ittij ga miesse goassak besa gohtáj boahtet.

Ja danna lij viek moarrás bena. Dat agev tsielaj nav vastet. Gádde-mæsásj lij agev balon. Ájgge gáláj. Muhtem sjievnnejis tjaktajjá gáddemiesse bátttev boarkkij. Dat lij giese miesskam ja rassjum. Miesse manáj gæjnnusis. Sån ij lim desti tjadnasin. Sån lij dálla friddja.

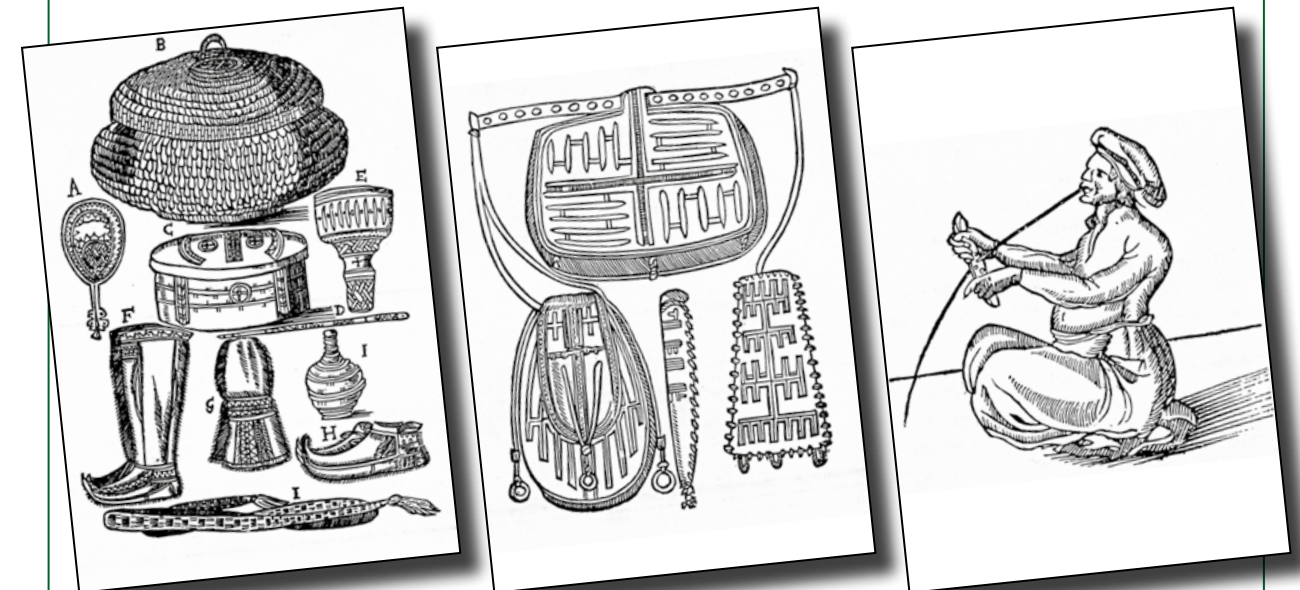
Gáddemiesse ávdemusát ruhtaj dan nuppe miese lusi. Dat lij livvajime iemeda, dan buorreluondok nissuna, goade guoran.

Boade dal! Báhtarino ulmutijs ierit, javlaj gáddemiesse guojmmásis. Valla dat nuppe gáddemiesse ittij sidá tjuovvot suv. Sån lijkuj ulmutijda ja bátsij suv lusi. Valla dpn baháluondok nissuna gáddemiesse báhtarij ietjá gáttij lusi várijda.

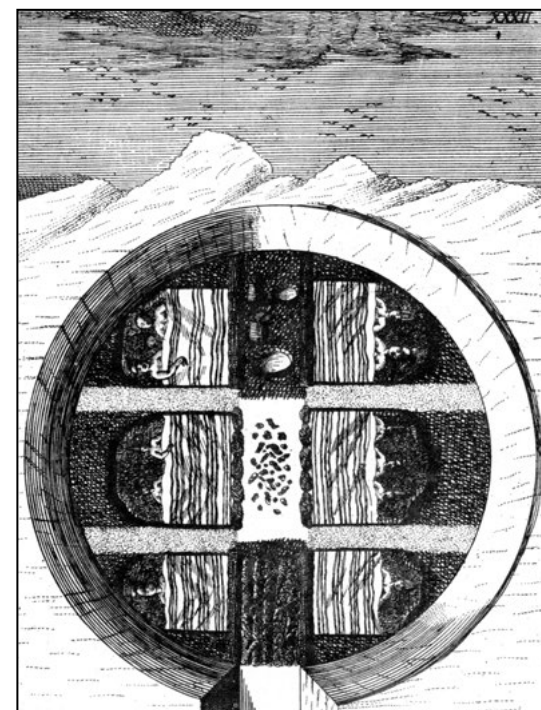
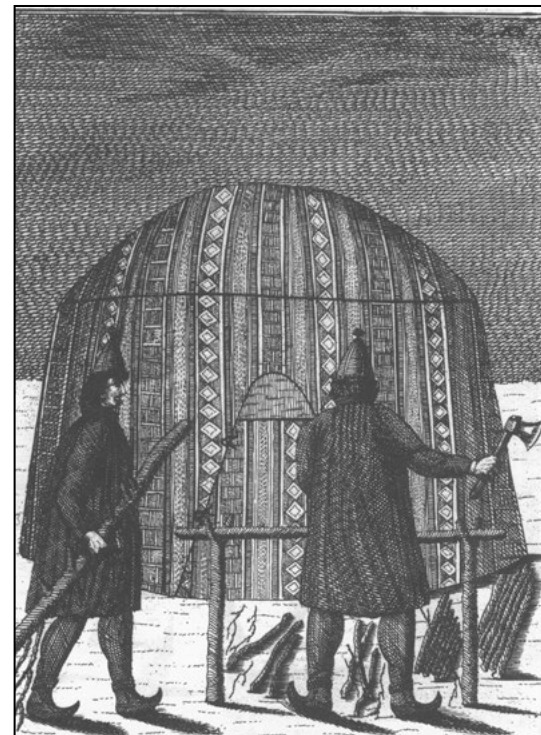
Valla dat mij ulmutij lusi bátsij, sjattaj stuorren ja ároj dan buorreluondok nissuna lunna. Dat áhpaj gierrisijt giesset ja nádjit guoddet.

Muhtem bieje lij vas akta gáddemiesse bivddorákken. Ja buorre-luondok ulmutja lidjin sæmme buore dan ádå miese vuosttij. Dat aj sjattaj ja goade ulmutijda hárrjánij ja lijkuj sidjij. Goappátja sjattajga lájes boahttsun, álldon ja sarvván. Álldo guottij miesijt ja navti oattjoj dat buorreluondok nissun lájes elutjav. Dav sån sujt-tidij dav báttáv gá iset ja bárne lidjin bivddemin. Da lidjin ulmutij vuostasj boahttsu.

(Israel Ruong hiebadam dálusj subttasa milta. Nijlas ja suv sijdda, 1965)

Sáme lidjin tjiehe duodjuhit, tjállá Schefferus girjenis mij latijnagiellaj almo-duváj jagen 1673: Álmma li tjiehe duodjuhit vantsajt, gierrisijt, smáv vedurijt, gjisajt, márssojt ja gájlágásj muorra- ja tjoarveduoijjt. Nissuna li tjiehe goarrot biktasijt ja gábmagijt ja bádnnet suonajt ja duoijjt hiervvit.

Nuorttasáme lidjin tjiehpe gádet ránojt ma aneduvvin sihke gábt-tjåsin ja lãvdagoahteloavddagin. Sij lidjin aj tjiehpe duodjuhit heargelenggiid ja dajt hiervvit. Nav tjállá Knud Leem, guhti bargaj misjonerran Ávjováre, Levnja ja Álaheadju guovlojn 1728-1735.

Julevu sáme biktasa.
Fr. Robson 1827.

Oarjjelsáme gárvo.
Norske Nationaldragter, 1852.

Hárjjidusá

1. Majt sijdda-nammadus merkaj duv birrasin uddni?
Gatjáda vuorrasap ulmutjijs!
2. Gávna duv guovlov sijda kártan.
Tjieggi sijda geografijav jali ednamijt ja tjáhtjádagájt!
3. Tjieggi duv sijda æládusvuogijt oanegattjat!
4. Gáddebivddo lij ájnas juohkka sijddaj.
Makkir gáddebivddoásadusá lidjin duv guovlo sijdan?
5. Tjieggi oajvvesieradusáv sijda ja stáhta organisierima gaskan dalloj!
6. Makkir fábmó lij sijdastivran jali goahteriektátjáhkanimen?
7. Dutka Várjjaga sijdav. Ma lidjin sijda æládusvuogij rievddama sivvan?
8. Manen badjánij boatsojæládus dáppe juo 1600-lågo álgon,
guhkas ávddål gå ietjá nuorttasáme sijdajn?
9. Manen rijdo tjuodtjelin várjjaga sámij ja dáttjaj/láttij gaskan?
10. Mij lij Divtasvuona sijda ájnnašamos iellemvuohke ávddål 1600?
11. Tjieggi oanegattjat Divtasvuona æládusrievddamav.
Manen nav dáhpáduváj?
12. Suláj goassa idij boatsojæládus Julevu Sábmen ja manen?
13. Tjieggi verddevuoda (ráddnavuoda) tjuodtjelimev.
Doajmmá gus verddevuohta desti duv guovlon uddni? Tjieggi.

Duodde härjjidusá

Noajdástallam

Várjjagin lij álmåjcggen namma lij Melker-Máhtte. Sån lij válldum ja máhtij aj girijit låhkåt. Jagen 1704 noajddegádtse båhtin suv lusi ja fállin åhpádit sunji noajdástallamav. Sån ham gulluj noajddudagá berrahij mij dálla lij luottanimen. Danen gå sån ham lij riegådam ja vuojnedeuvvam vuosstáj váldátjit dáv dáj dov. Valla sån vuornoj. Sån ittij sidá oahppat dav, vájku luluj riegådam ja vuojnedeuvvam lågev gierde dasi. Dasi duodden lij sujna rasjes oajvve mij ij gierda nav moatte dáj dov ja rahtja-musáv. Sån lij dálla vuostatjin oahppam girijit låhkåt, ja danen sån ittij máhte loabedit oahppat noajdástallama dáj dov, danen gå suv oajvve ittij gierda sisadnet guovte sierralágásj dáj do. De sihtin suv jáhkket girijásis ja jábmet ja vuojnnet makkir ávkke sujna lij dassta. Gå dálla ájggun suv givsedit ja vuornnot dál lutij gå jábmá, danen gå ittij mátte vuosstáj válldet dav buorre dáj dov mij lij suv máttaræjgådijda gullam, ja mav lidjin adnám viehkedit-tjat sihke ietjasa ja iehtjádijt dáv daj, vuorbedisvuodaj ja divna ietjá bahávuodaj ja áttjudit allasisá bierggimav ja vuorbev ja guhka iellemav. De álmåj dakkavide skihppáj, ja noajddegádtse givsedin ja vuornnun suv, gitta jámij dáj na dáv dajn.

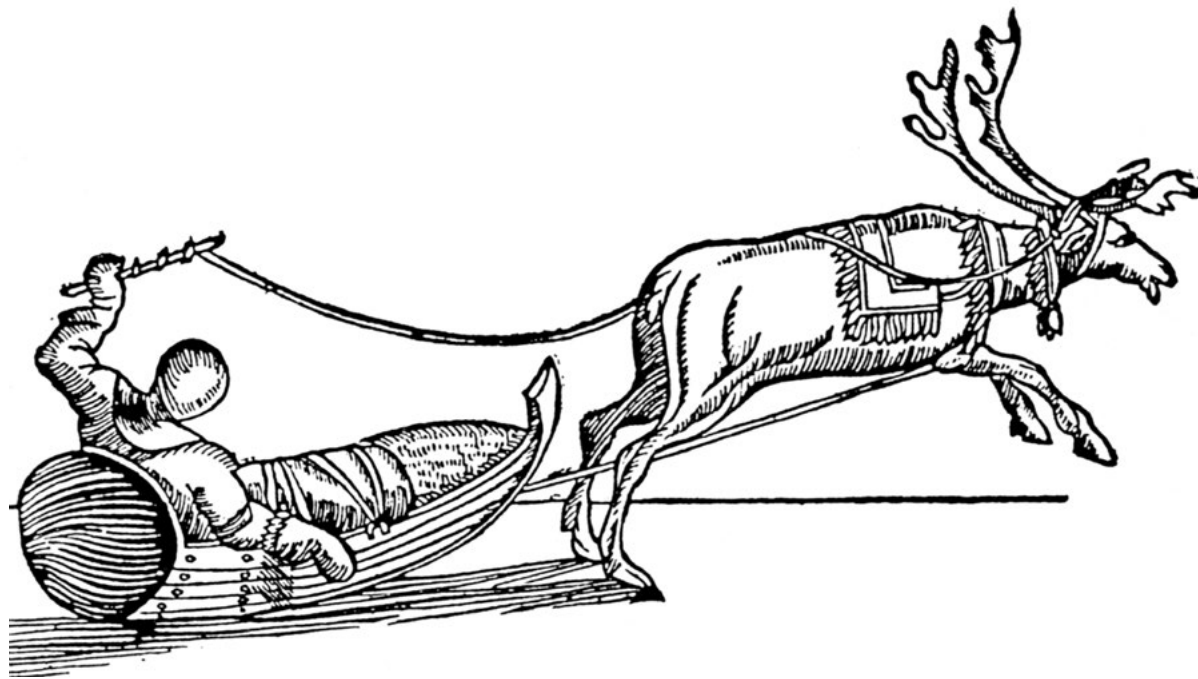
Návti tjállá misjonerra Isaac Olsen (b. 1680-1730) Várjjaga álmå Melker-Máhtte birra, gæssta noajddegádtse lidjin hekkav válldám. Olsena tjoahkkidum diedo sáme noajdevuoda åsko birra: «Om lappernes vildfarelse og overtro» (1717), li viek miellagiddis gál do nuorttasámij åsko birra, ávddål gå misjåvnnåulmutja «bájnnegåhtin sámij mielajt».

Tjále oanegis subttšasav sámij noajdevuohtaåsko birra, ávddål gå misjåvnnå bájnnegådij sámij vuojnjalasj iellemav. Ane gálldon duola degu: «Bálvvosbáikkít ja noaidevuoha Deatnogáttis».

Čállidlagádus 2006

IESJMIERREDIMES NUORTTARIJKAJ HÁLLDUJ

Sáme bivddosijda hádjánahtttájain juo 1600-lågojn udnásj Vuona ja Svieriga bielen, vehi maŋŋelabbo udnásj Suoma ja Ruossja bielen. Rijka birrusin tjavggijin væroj tjoahkkimav Sámen ja kolonisierigåhtin Sámev. Dá vájkkudin sijdaj bierggimij ja iellemlájbbáj. Sijda ulmutja hæhttujin gáddet ienep ja ienep gáttijt duhtadittjat værrosundijt. Gáddenálle vargga luottanij. Navti badjánij ællosujtto, mij garrasit rievddadij sijdaj ednamanov. Ællosujtto buvtij aj aktugasj ulmujda ábmudagájt ja daj sujto dárbov. Sijdaj vuojŋŋalasj iellem aj rievddagádj garra misjávnnådájmaj diehti. Oanegattjat javladuvvam de dán ájge sáme garrasit gierddin gá birásrija rijddalahtttájain sáme ednamij nanna ja kolonisierigåhtin Sáme sijdajt. Dá rijdo juhkin Sámev láhpallattjat nielje rijka vuolláj. Da dáhpáduvvin jagijn 1751 ja 1826.

Sáme li dâlutja rájes hiergijit adnám vuojánin, aj lássá nâdijt suvdátjit. Tjuorgas vuoset sábmme l hiergijn vuodjemin, ihkap Julevu Sámen. Schefferus 1673.

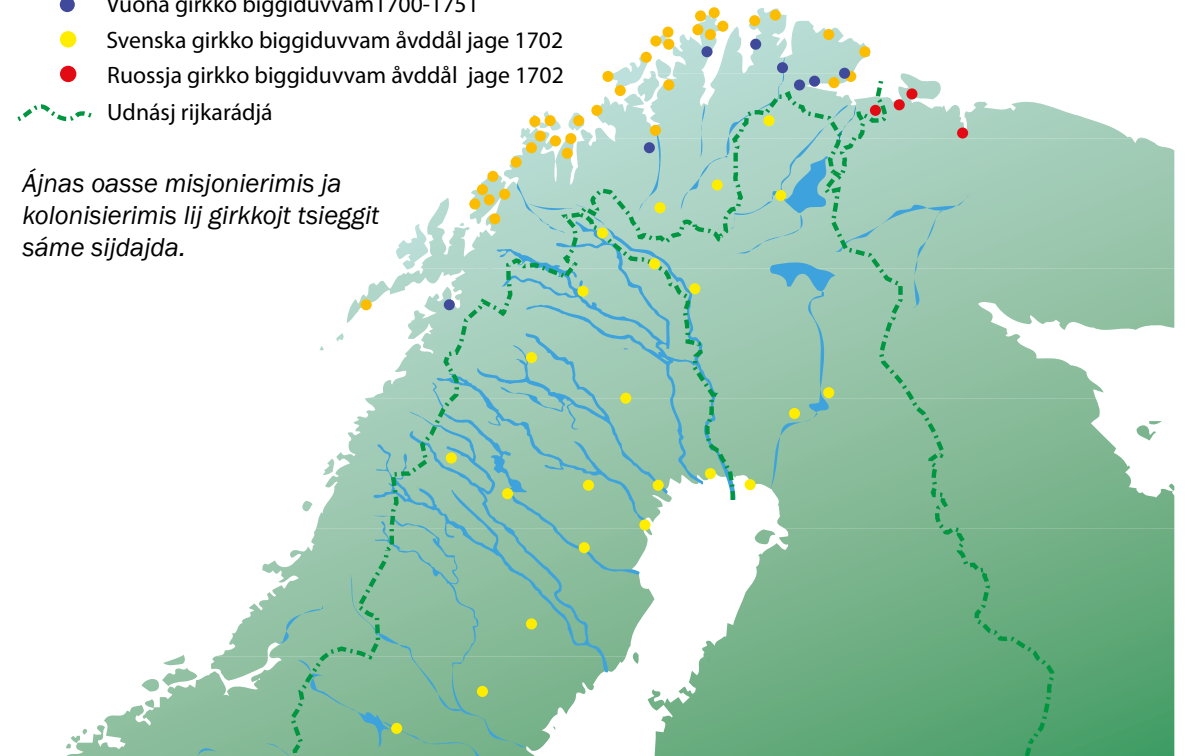
Nuorttarijkaj oajválattja ja báhpa diehtin ettjin nagá állåsit vuojttet sámijt ja sijá sijdajt allasisá jus ettjin vuojte sámij sielojt aj bællåsisá. Danen dárbaŋin gádodit sáme noajddeåskov. Nav de misjonierim tjavggiduváj. Jus sáme gávnadallin noajdåstallamin, de galggjin jábmemij duobbmduvvat. Noajdåstallam gehtjaduváj væråbun gá ietjá vierredago. Danen galggjin oajválattja nâdjijt garrasappot giehtadallat. Risstalasjvuolta gilveduváj fámujn ja vahågahttema baktu.

Noajdde noajdåstallamin. Schefferus 1673

- Vuona girkko biggiduvvam ávddål 1600-lågo
- Vuona girkko biggiduvvam 1700-1751
- Svenska girkko biggiduvvam ávddål jage 1702
- Ruossja girkko biggiduvvam ávddål jage 1702
- Udnásj rijkarádjá

Ájnas oasse misjonierimis ja kolonisierimis lij girkkojt tsieggit sáme sijdajda.

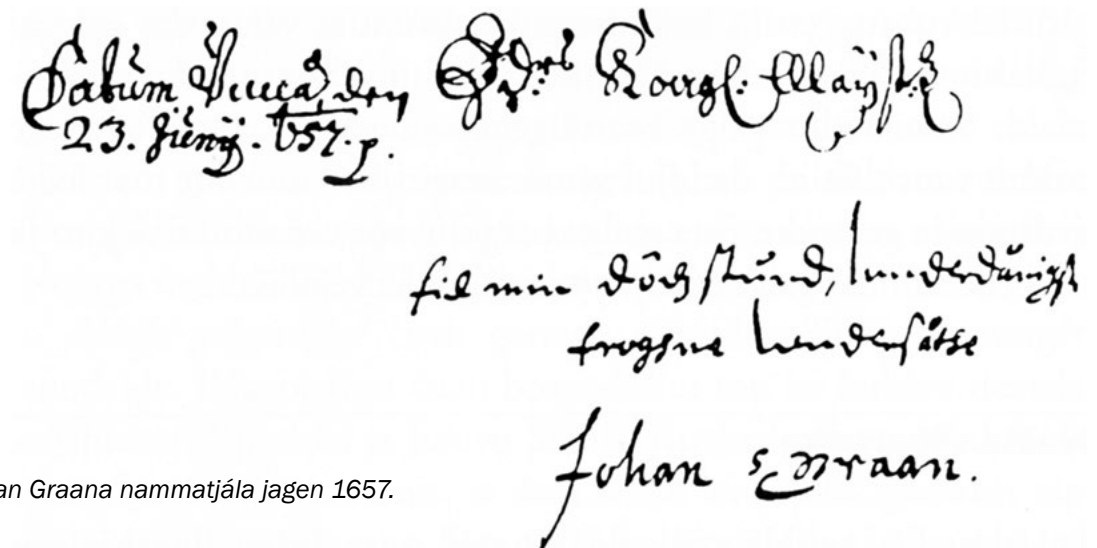
Svierik lij ávdemusán kolonisierimin

Luohtogij ja gáttij láhko gæhppánatjáj 1600-lågo milta garra bivdo diehti. Sáme náhke lidjin bivnnusa Eurávpán, ájnnašit ádel ulmutijjda. Gå sáme vil áttjudin birssojt, de dat aj vájkkudij riev-vomij. Dán duobbmima ja bivtasmálaj rievddadime diehti Eurávpán de 1600-lågo álgon stuorra náhkkeoases vargga någáj. Danen mierredij Svieriga gånågis jagen 1602 ádå værronjuolgadusájt Sáme gáktuj. Sáme galggin divudav mákset boahttsuj, guolij ja náhkij ávdås, ja dasi duodden divuda juohkka lågát gátte ávdås majt gáddin. Dát vájkkudij sijdajda.

Ij dæssju dat. Jagen 1606 ávttij Svieriga stáhtta Svieriga koloni-stajt jádátjit guhkás nuortas nannitjit Svieriga árronav. 1600-lågo gasskarájen Giema sáme lidjin gujddim boandás bándura nárrin sijáv sijdajda, válldin sijá guollejávrijt ja áttjudin nuorajt dáhku.

Jagen 1671 gæhttalij Svieriga ednamhærrá Johan Graan sámijt sjávodahttet. Ettjin dárba ballat masseimis sijá ednamijt ja rievtesvuodajt. Dát lij aj gånågisá miella, javladuváj. Valla sæm-mi ednamhærrá miejnnij sáme sijda galggin kolonisieriduvvat. Dáhku galgaj nav jáhtelit gå ber máhttelis slihturijt jádedit. Sån miejnnij ednambarggijn ællim sæmmi dárbo ja berustime gå sámijn ednamij ano hárráj. Sij ham adnin ednamijt iesjguhtik láhkáj. Svenska adnin giettijt ja sládjogiettijt, ja Sámen lidjin duod-den vuovde majt máhtij giedden boallidet ja rádjat. Duodden lidjin dáppe lasstavuovde aj majt máhtij slidorfávrrån adnet. Gånågis máhtij jálot kolonisierimav tjadádit ávkken stáhttaj, danen gå sáme álgoálgon lidjin boahtám amás ja barbáralasj tjærdan ietjá guovlojs. Lidjin gal guhkep ájge badjel árrum Sámen valla ettjin máhte vuosedit makkirak gånågislasj girjjáj, mij luluj duodastit sijá ednamijt ja guollejávrij rievtesvuodajt. Danen lij sadje sihke sámijda ja ádviesajdiddijda. Dát ávttimus dagáj 1673 sáme-ednamgirjev, nav gáhtjodum Sámeplakáhtta, mij jagijn 1695 ja 1749 ádstuhteduváj.

Johan Graan lij sáme máttojs. Suv áhttje, Gerhardus Jonæ, lij riegádam Ubbmema Sámen, valla bajássjattaj muhtem báhpa lunna Bihtámin. Sån sjattaj báhppan. Johán lågáj filosofijjav ja lågav ja sjattaj jurisstadåktårin. Jage 1642 sån nammaduváj Svieriga Alemusrievtá duobmárin – assessorin. Jage 1645 sån ádelastáduváj. Javladuvvam la dát lij ájnna bále gå sábme la bessam Svieriga riddarvieso (ádela) sebrulattjan. Jage 1653 nammaduváj ednamhærrán.

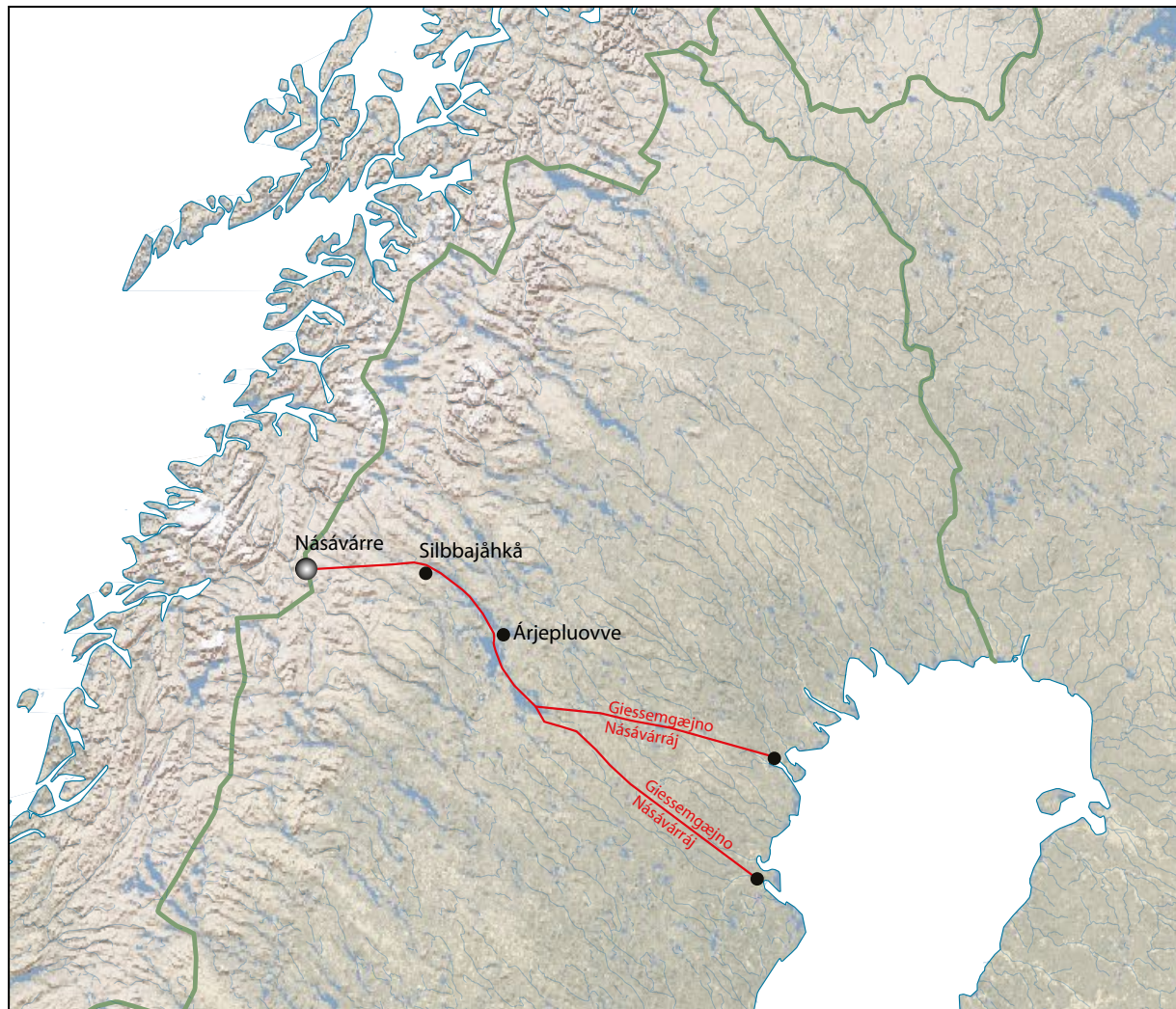

Johan Graana nammatjála jagen 1657.

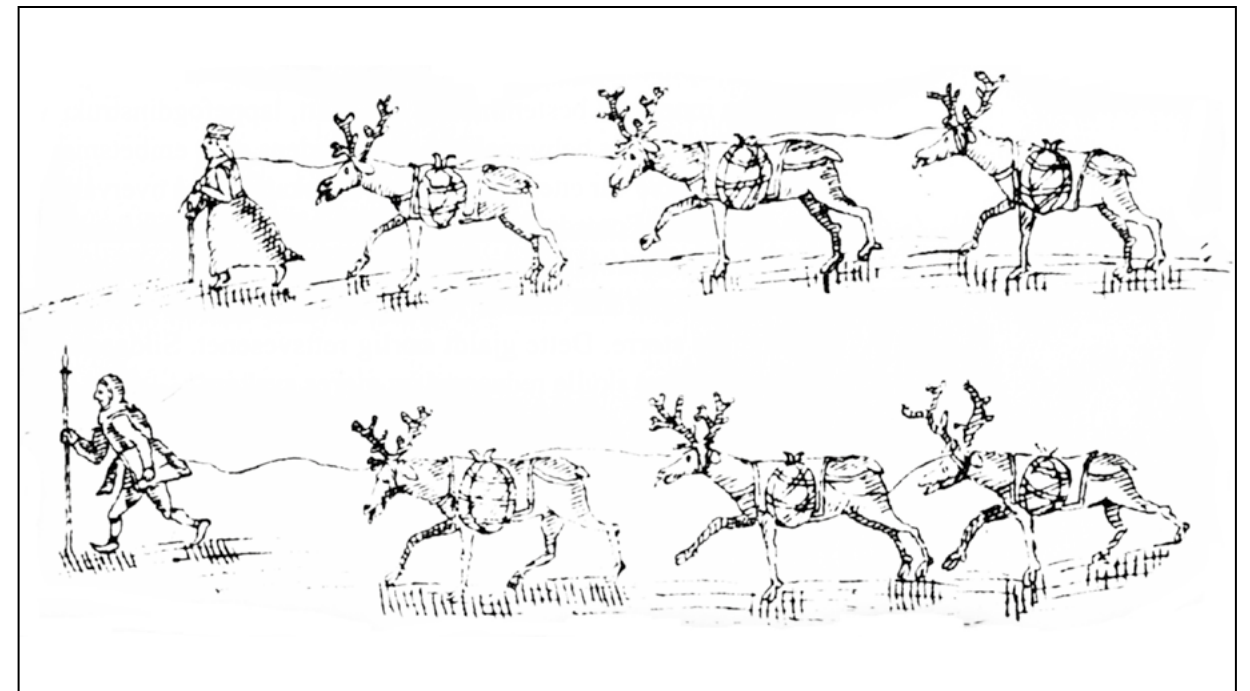
Ednamgirje loabedij buorijt jali ávkijt ádviesajdiddijda gudi sihtin jáhtet ja árrudahttet Sáme sijdajda. Ettjin dárba hava værov mákset 15 jahkáj, ij ga dan manjela ienep gå sáme. Dasi duodden bessin doarrodievnastusás gudik goassak. Javladuváj gal ettjin galga sám-ij rievtesvuodajt dæssjedit. Valla gilpos huoman sjattaj sijdaj buorij jali boannudagáj badjel, danen gå ednamgirje lij ávdemusát kolonisierimberustimijda: dat galgaj stáhta gruvvoerustimijt gáhttit ja vieledit girikko dájmajt. Sáme sielo galggin lánestuvvat, ja guovlo galggin ienep viesajdiddijjt oadtjot, javladuváj sáme-ednamgirjen. Guovlo ma lidjin ájdámiehtse, galggin ednambargguj bargaduvvat ávkken. Ja gruvvodájma galggin jáhtuj biejaduvvat gånna lij máhttelis.

Nássjá silbbagruvvo

Lij ájnas joarkket gruvvodájmajt ma lidjin 1630-lågon álgaduvvam Násáváren Bihtáma Sámen. Ja oajválattja ettjin sámijis berusta silbav rákkådijn. Sáme hæhttujin barggat oarjjen, suvddin málmav hiergijnisá gruvvos Silbbajåhkåj, gånna suddadin málmav. Sáme gæhttjalin vuostedit. Gujddijin ja gæhttjalin vuornnot barggamis, valla ittij lijssi. Jus sáme ettjin jegada, de stråffujin sijáv buojk návti: Tjuollin guokta rájge jiegnaj, tjadnin lábtjev sáme tjebedij, tsåggjin suv rájggáj ja giessin suv bajás nuppe rájge tjadá ja navti jægodij.

Násávárre silbav ájtsaj sábmme Jöns Persson jagen 1634. Gruvvodoajmma álgaduváj jagev manñela.

Sáme fievrrimin málmav noadehiergij Násáváre gruvvojs Silbbajåhkåj. Tjuorgas muhtem kártan suláj 1640.

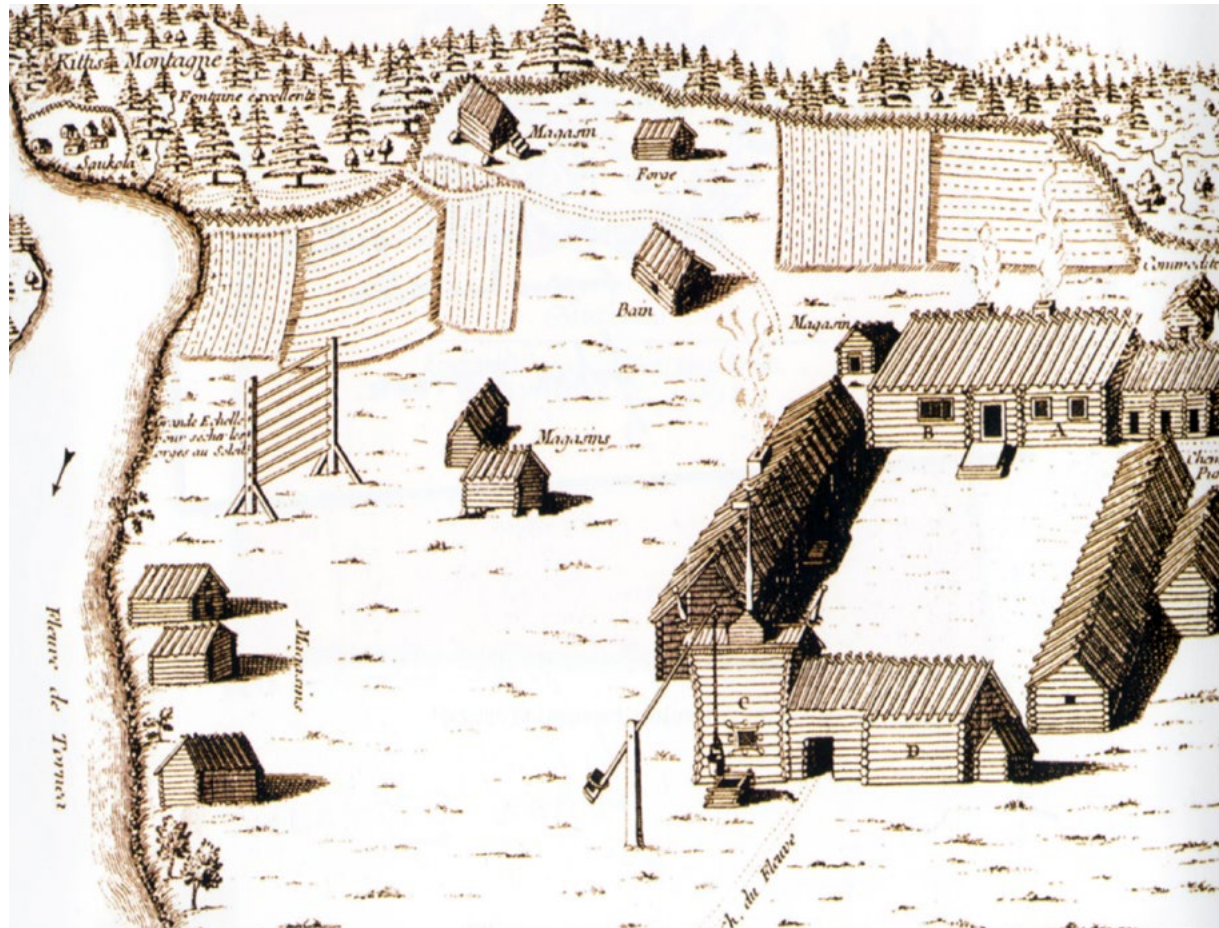
Jus Sáme sihtin nággobargov garvvet, de lij ájnna bierggim báhtarit nuortas nuorttalap Sábmáj jali Gielasa badjel Vuona merragáddáj. Vuonan hæhttujin vuornnot ahte ettjin desti sidá máhttsat silbbagruvvuj barggen ja ettjin galga vahágijt dahkat Vuona bielen. Jagen 1659 oahpestin nágin sáme Vuona doarroålmåjt Silbbajåhkåj, mav boallidin.

Násá silbbagruvvo garrasit vájkkudij sámij iellemij ja rievtesvuodajda. Nággobarggo vájkkudij ællosujttuj mij lij sjaddamin ájnas æládussan Bihtáma ja Julevu Sámen. Gruvvodoajmma lij ájnas oasse Sáme kolonisierimis, ja dasi duodden lij máhttelis sámijt adnet barggofábmon. Jage 1673 Sámeplakáhtta giieldij sámijt jáhtemis Vuodnaj, ja dát gártjedij sijá jáhtemijt.

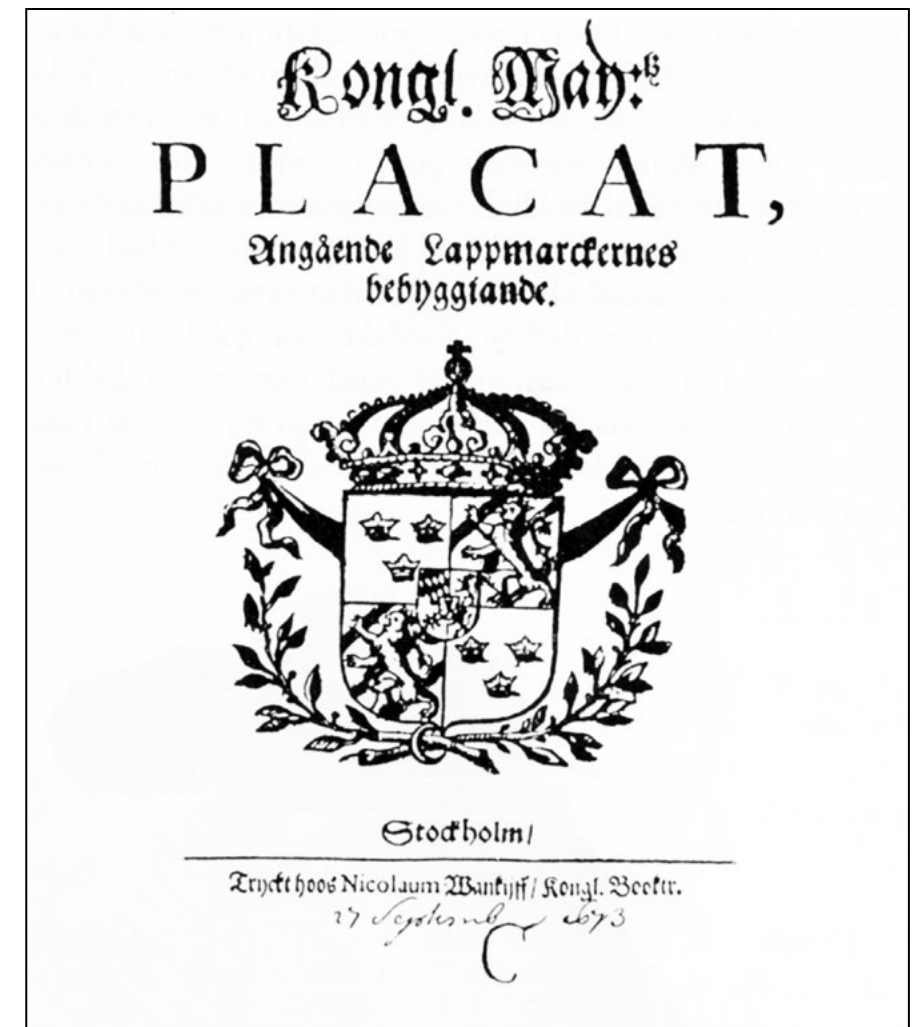
Jage 1683 Vuovddenjuolgas galgaj aj gruvvodájmajt huksat, danen gá gruvvo dárbahtin muorajt. Njuolgasusá vuodon lij dat dádjadus jut miehtse majt e ane ja maj ávdås e mávse værov, gulluji stáhttaj.

Gruvvodájma gâjt galgaj kolonisierimav ávdedit. Valla nav ittjij dáhpáduvá. Oajválattja oadtjun unnán ádviesajdiddijt Sáme sijdajda jádâtjit. Állim Svieriga merragáttén lijgge ulmutja, gudi lulun máhttám árrudahttet Sáme vuovdijda ja tjærojda. Dáj gássjelisvuodaj diehti sjaddin manjela stuoráp doaro aj, majda Svierik sehkanij.

Jage 1673 Sámeplakáhtta ittijj vatte fártav jali valludagáv koloniserimij. Danen oajválattja áđástuhttin dav. Nav de mierredin mierredin jage 1695 Sámeplakáhtav. Mærrádusáj lidjin áđá værronjuolgadusáj, sámesundij dájmaj ja Sáme tsieggim, ma de galggin ednambarggokoloniserimav mávtástuhttet.

Ednambarggokolonisierima diehti dáhpaduváj goahtetsieggim jali fásstaårrom ja priváhta ednamåmastime riektá Sámen. Gávva vuoset ádviesajdiddij ednambarggoståbjtt Duornosvåkken, tjuorgadum jagen 1736. Gehtja gá ábmudagá birral gárdde! Sáme gal ettjin dárbaaha ednamgirjev tjælldáj. Sidjij lij ájnas «såbadit» gadnihij ja dakkárrattjaj gá árudagáv válljijin. Tjuorgas: Riginaud Outhier, Paris 1744.

Sámeplakáhtta 1673.

Sáme galggin ájn ienep værov mákset. Sámesundij ájnnašamos barggon dássta duohku lij værov gájbbedit ja sámij jáhtemiijt váksjodit. Sijá jáhtemiijt galggin gártjedit. Sámes sámij undij fábmó sámijda galgaj gievrroduvvat. Ájnnašit guoskaj dát riektá-doajmmaj jali duobbmofábmodussaj. Sijda duobbmofábmodusáv galgaj háddjit ja hæjodit.

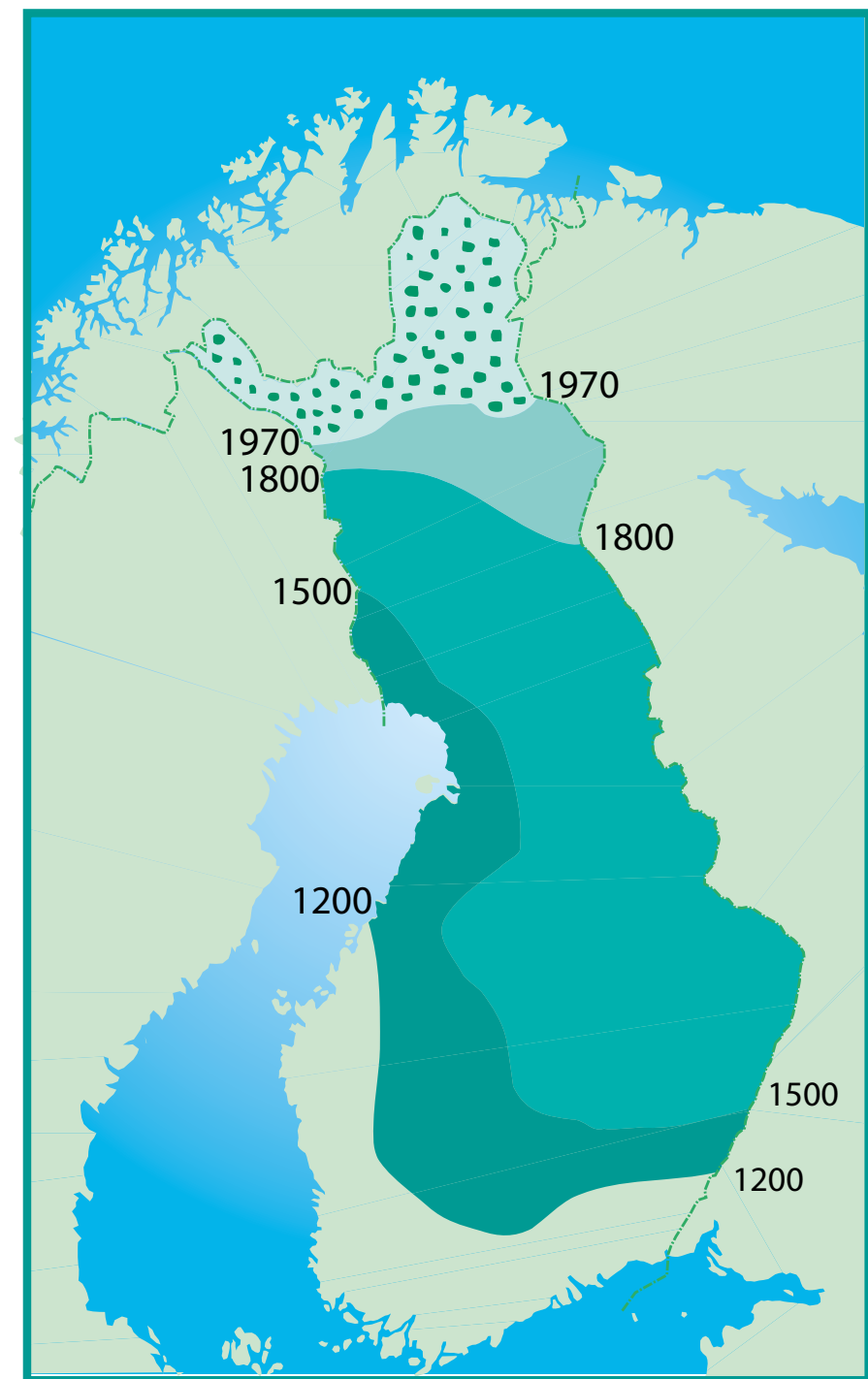
Sámeplakáhtta nannij ádviesajdiddjij jali kolonistaj værrofriddja-
vuodav ja vælggogissan dagáj sijáv sáddjitjit ja sujtjitjed ednamijt,
ietján láchppin ietjasa riektájt ádviesajdiddjen. Ádviesajdiddje
galggin aj vuovdij boalldemav giehpedit, mij lij ilá vijddánam
Giepmá Sámen váj vuovde lidjin gáhtomin. Dási máhttep lase-
dit jut vuovdij boalldem Giepmá Sámen láchpa-láchpan háddjij ja
gámedij dán guovlo siiddajt.

1690-lågon ij lim kolonisierim ájn vijddánam nuorttalap sisednama sijdajda. Ádåstuhteduvvam sámeplakáhtta gal ittij mávtåstuhte nav állo ádåviesajdiddijjt jádátjit nuortas, dagu oajválattja lidjin vuorddám. Birrusij 1700 ja muhtem jage ávddålijguovlluj lij sámij iellemvuohke ja dábe ájn mij mierredij dájñ guovlojn. Dåssju duopen dáppen gávnnujin ádåviesajdiddijj ståbe.

Jage 1749 Sámeplakáhtta jali sáme-ednamgirjje ávdedij kolonisierimav. Danga ednamgirjen tjielggiduváj sáme ja ádåviesajdiddje ettjin gilpustalá sæmmi boannudagáj ja luondo buorij nanna. Dåssta duohku galggin ádåviesajdiddje binnebu tjuollat ja guollit. Farra galggin árrut ja sujttigoahetet slihturijt, vaj lulun sjaddat ienep ednambarggoståbe Sábmáj. Moattelåk jagen kolonistaj stábij låhko lassánij viek ålov Bihtáma ja Duornnusa Sámen. Jage 1749 mærrádusá diehti sáme aj árrujin ádåviesajdiddjen. Dan diehti bargaj ájnñasit Pehr Högström, guhti lij Jiellevåre báhppa.

Jage 1749 sáme-ednamgirjje sjattaj ednambarggokolonisierima njuolgadussan gitta 1800-lågo låhpa rádjáj.

Ádåviesajdiddje boalldin vuovdijt gudnan ja sáddijjin farra ednambarggugj ávkken. Suoman dát ájn dáhpáduváj 1800-lågon, dagu gávva vuonet.

Kolonisierima vijddánibme nuortas Svierik-Suoma bielen. Suláj jahkelågo.

- Suláj sáme árroma rádje
 Kolonistaj bájke s. jagen 1751

- Kolonistaj bájke s. 1800
 Suláj sáme árroma rádje

Æládusá rievddagáhti

Dagu ávddála lip nammadam, de rievddagáhtin sijdaj æládusvuoge 1600-lågon. Tjuollam ja gåddebivddo náhkågáhtin garra ano, oasástallama ja kolonisierima diehti. Sæmme ájgen ællosujtto ja sáme álggoednambarggo ællájin.

Dimbarbarggo lij viehka ájnas æládus bivddosijdajn. 1600-lågo nalluj hiejtij vaddnembivddo nuorttalamos sijdajn. Tjævrrá ja nuorjjobivddo gæhppánij. Sturámus rievddadus lij huoman dálusj gåddebivddo hiejtij. Aktisasj gåddebivddo någáj. Dát hæjodij sijda sissjålasj avtamielakvuodav ja såbalgisvuodav ja sijda fámov aj.

Gå tjuollam ja gåddebivddo gæhppánin ja sjaddagáhtin lijggeælådussan jali duoddeælådussan, de ij lim desti nav ájnas gå ávddála suodjalit sijdaj ednamij ádåboahhtij jali kolonistaj vuosstij. Farra sjattaj dárbbbo ietjá æládusájt ávdedit. Dát dâhpáduváj aj danen gâ ulmusjlåhko lassánij Sámen.

Frånska mannojuogos sárggom Duornnusa Sáme boatsojsijdas jagen 1736. Riginaud Outhier, Paris 1744.

Ællosujtto ávddån ja vijddån

Ællosujtto sælldásit ávddånij Sámev miehtáj, ájnnsit sisednam sijdajn. Bivddosijdaj ednama gárttjun, ja nav vijddånij boatsoj-æloj jáhtem merragátte sijdajda. Navti dáhpáduváj duola degu *Guovddagæjno*, *Ávjováre*, *Dæno* ja *Ohcejågá* sijdajn 1600-lågo låhpa rájes. Bihtáma ja Julevu Sámen ja Várjjaga sijdajn dáhpáduváj dát vehi ávddåla. Dássta sjaddin stuorra gássjelisvuoda merragátte sijdajda. Sijá ednamijda ihtin boatsojælo, ma vijdes ednamijt dárbahtin *boatsojsijdajda*, ma lidjin tjuodtjelam. Aj muhtem merragátte sáme sujttigåhtin boahhtsujt, ja muhtema sjaddi viehka boandá, duola degu Várjjaga sijdan. Merraguovllo-sijda gæhttjalin ánodit viehkev Danmárko-Vuona oajválattjajs boatsojsijdaj vijddånimev vuosteldittjat. Valla oajválattja doarjjun farra boatsojsijdaj oabllomav merragáddáj dajna dájvuojn dát luluj ávkken sidjij rijkarájá tjielggidusån nuorttalap Sámen, mij dáhpáduváj jagen 1751.

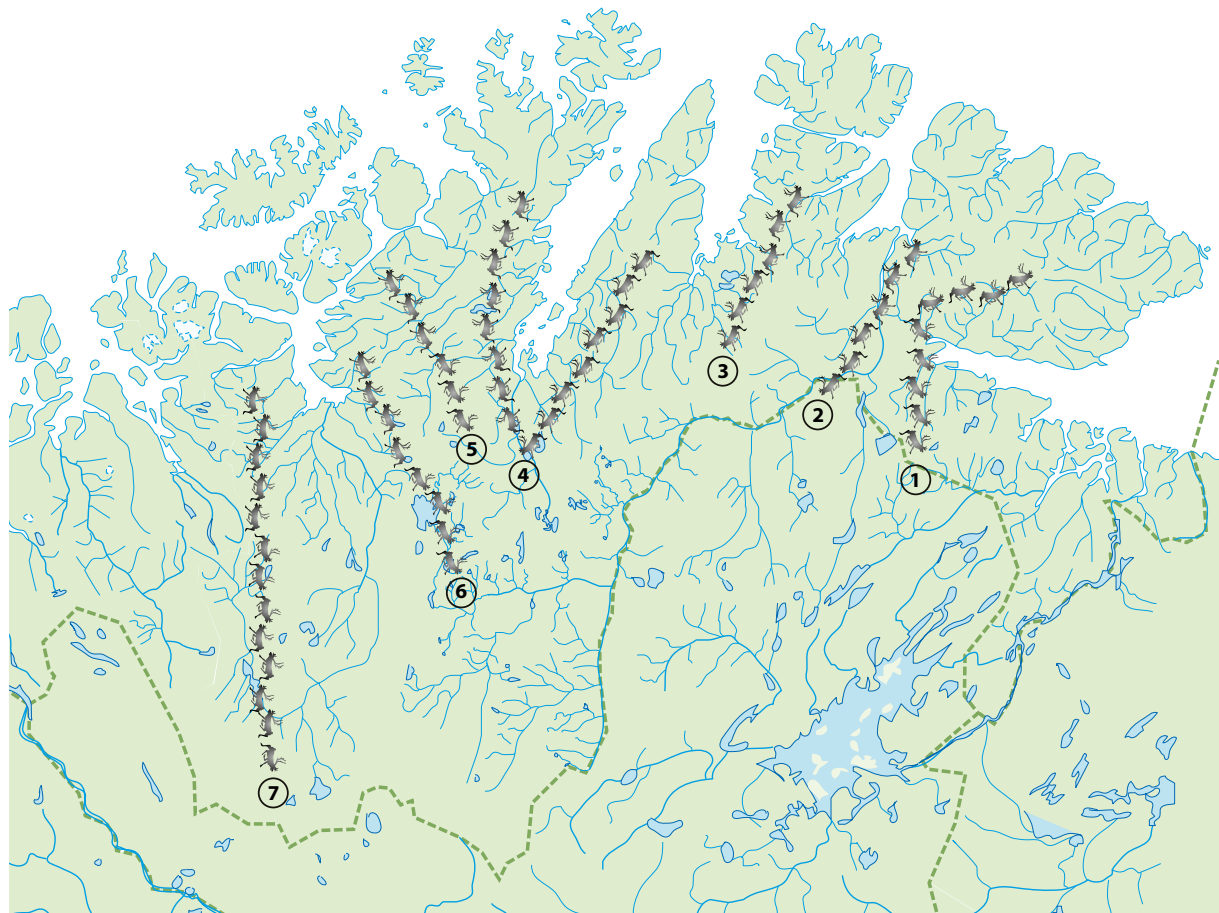

Várjjaga sijdan muhtema sjaddin viek ælloniehke. Várjjaga sáme hiergij. Lilienskiolda 1690-lågon

Gåvvå: Mats Andersson

Boatsojsijda sjaddin ájnas institusjávnnán Sámev miehtáj. Da rievddadit sijdaj rájiit, organisasjávnnámálav ja ednamij anov ja rievtesvuohtadåbdo. Aj sijdaboadnje doajmma rievdej. Dat oattjoj stuorep ávdásvásstádusáv danen gá hæhttuj duodden oajválattjajt dievnngoahet. Sijda ávdástibmáj duodden sán sjattaj aj oajválattjaj *sámelænskan*.

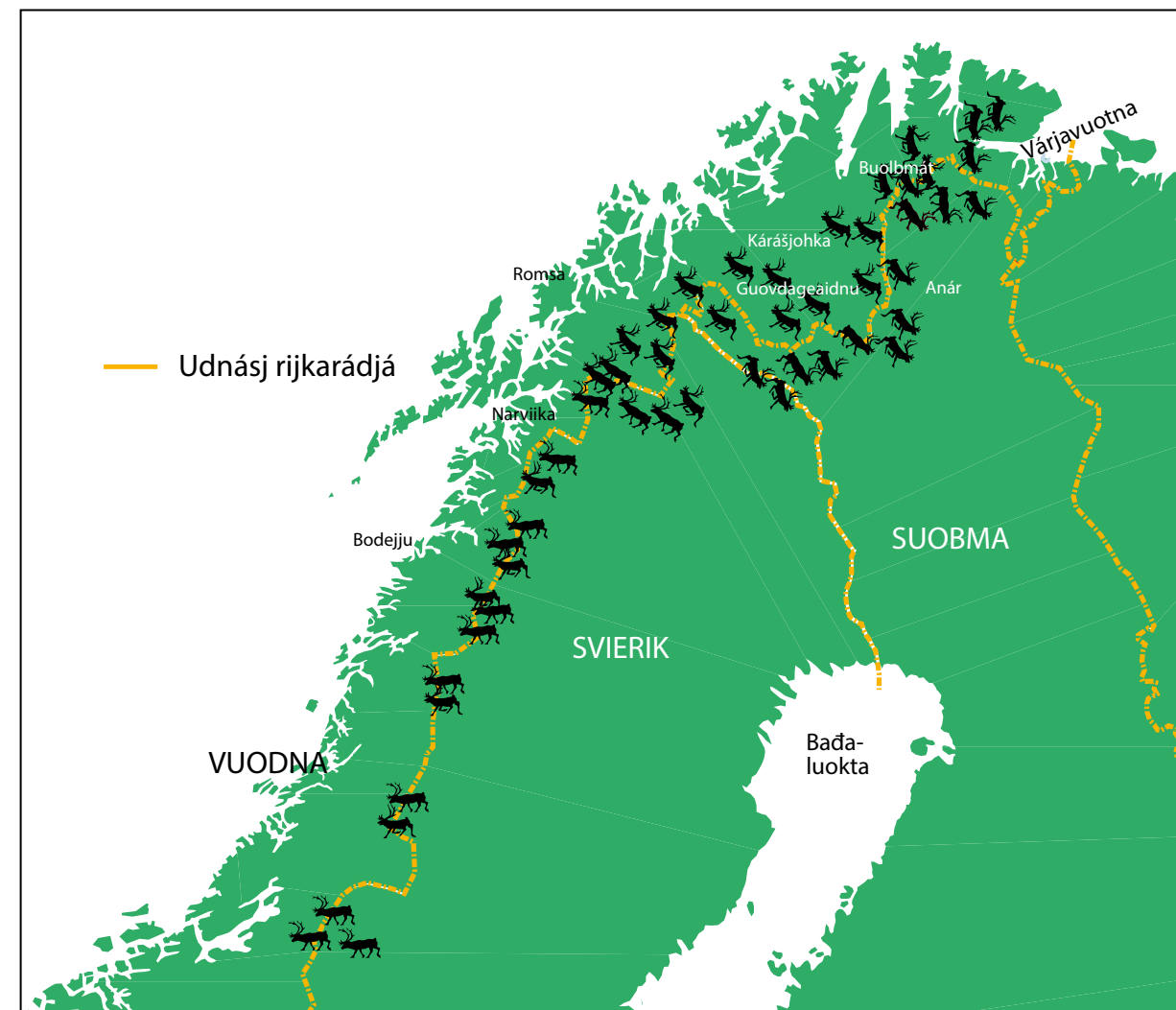

Boatsojsijdaj jáhtulagá nuortamus Sámen, Finnmárkon, suláj jahke 1700. Kártta I dagáduvvam sáme misjonerra Thomas von Westena diedoj vuodon. Sán dagáj gálmma mano nuortamus Sábmáj, jage 1716, 1718-19 ja 1722-23.

1. Várjjaga ællosáme.
2. Buolbmága/Dæno ællosáme.
3. Áttánjågå ællosáme
4. Levnja-guovlo ællosáme.
5. Sválesnuore ællosáme.
6. Ávjovåre ællosáme.
7. Guovddagæjno ællosáme.

Jagen 1750 lidjin Svieriga oajválattjaj diedoj milta dallusj Duornnusa Sámen, Čohkkirasa rájes Ohcejågå rádjáj, 25.500 boahttu. Anára sijdan lidjin sæmmi jage 62 boatsojfamilja gejn lidjin tjoahkkáj 500 boahttu.

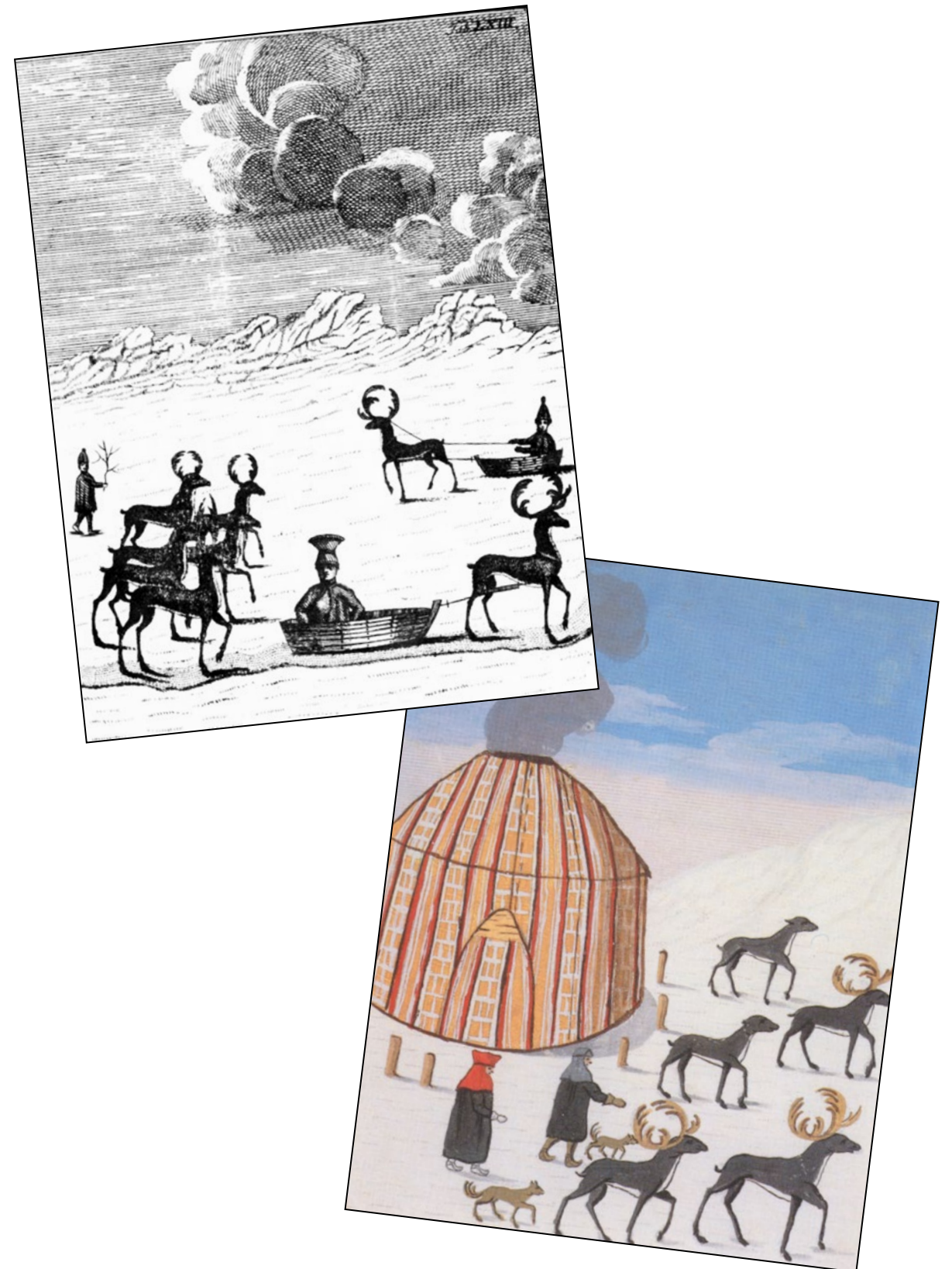
Guovddagæjnnon lidjin 40 boahttufamilja gejn lidjin tjoahkkáj suláj 4000 boahttu. Ávjovåren vas lidjin 18 boahttufamilja gejn lidjin 1100 hekka. Boatsojsijdaj familjajn ællim ájn nav állo boahttu. Danen sijda ulmutja duodden muorrijin ja guollijin.

Boatsojsijdaj jáhtulagá, sajáduvvam ávdđål rijkarájá mierredime jagen 1751.

Knud Leem lij Levnja ja Ávjováre ja Áltá misjonerran 1728-1734. Jage 1752 nammaduváj Seminarium Lapponicum profæssurin. Dá tjuorggasa li viettjaduvvam suv girjes «Finnmarkens Lapper», mij almoduváj jagen 1767. Tjuorggasijt la O. H. Von Lode dahkam Knud Leema tjielggidusáj miltá. Tjuorggasa li viek imálattja. Tjielgas la ahte von Lode ij la dábddám sámijt jali sáme kultuvrav nav buoragit. Huoman tjuorggasa li huj ássjálattja ja tjielggiji viehka buoragit dallusj ællosujtov, man birra Leem tjállá girjenis. Leem, 1767.

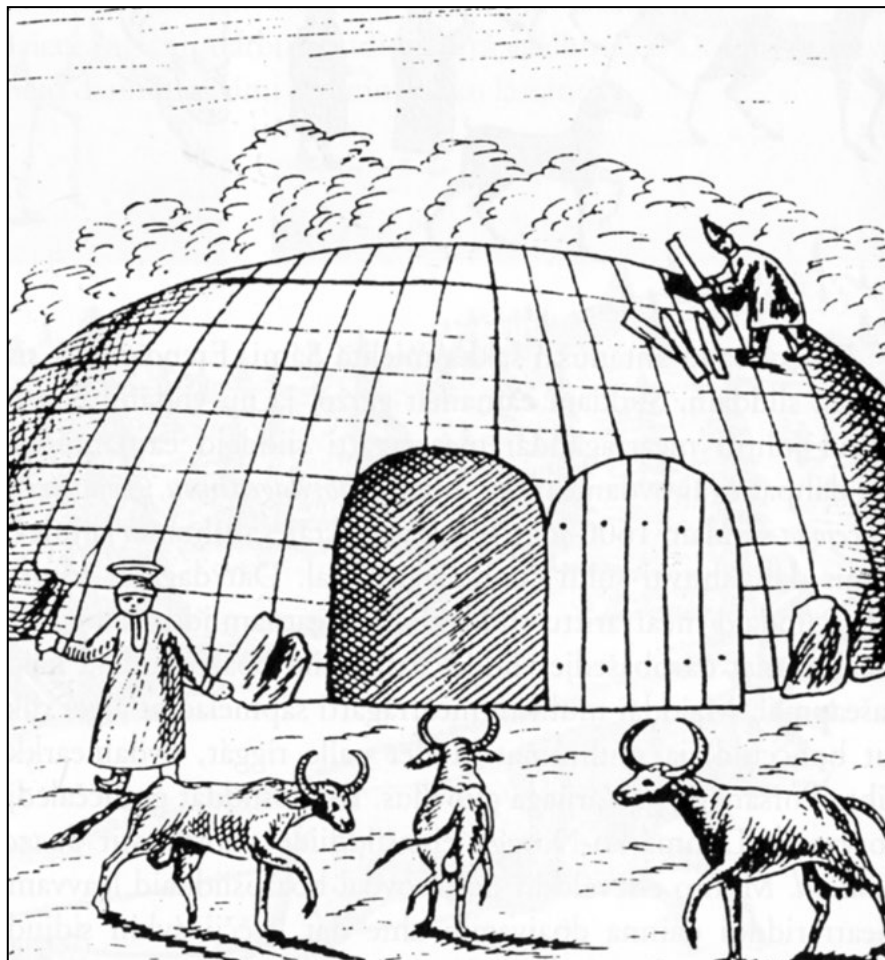
Merrasáme álggin aj slihturij

Merragátte sijdaj iellemvuohke aj rievddagådij 1600-lågo nalluj. Vuonaga jali látte buktin åmijt merragátte sijdajda, dagu Várjjagij 1600-lågo ålgon. Suobmelattja jali guojna vas buktin åmijt duola degu Guovddagæjnnoj, Ávjovárráj, Dædnuj ja Ohcejåhkåj 1700-lågo nalluj.

Stuora nuorttarikaj doarro (1709-1720) dagáj muhtem suobmelattja báhtarin doaros ja årrujin nuortta Sáme ædnovákkijda ja vuonajda. Suobmelattja sámájduvvin ja viessogåhtin sábmén.

Åbbånagi sijdaj iellemvuohke garrasit rievdej dán ájge, ja dát dagáj stuora gæssjelisvuodajt aj nuorttarikajda gå rijkkarájáv tjelggidahttjåjin Sáme tjadá.

Slihtura. Leem 1767.

Merrasámij slihtura. Nissun båhtjemín gusáv. Knud Leem, 1767.

Ednam ja slihtura lij sjaddam ájnas æládussan Várjjaga sijda sámijda 1600-lågo lårpan. Gåvvå vuoset suojnneståvråv. Lilienskiold, 1690-lågon.

Rijkarádjá 1751 ja Sámekodisilla

Maŋŋela *Stuora nuorttarijkaj* doaro (1709-1720) Dánmárko-Vuodna ja Svierik guorrasin lāhpalasj rijkarájáv mierredit. Rijka sjehtadin biedjat barggij rádjekommisjávnaŋj tjielggjit rájev dālusj ráfesjiehtadusáj ja rádjegirrijj vuodon.

Barggo ij lim nav álkke gā ālgos lidjin jáhkkām. Esski jage 1734 sjehtadin ālles rádjegatjálvisáv tjielgadi oarjját nuortas. Ájnnasik ājnas lij tjielgadi ja rijkarájáv mierredit nuorttalap Sáme tjadā, gānnā nav gāhtjodum aktisasjguovloj badjel lidjin rijdo ja stuojme. Dánmárkko-Vuona vuojnno lij duola dāgu *Guovddagæjnno*, *Ávjovárre*, *Dædno* ja *Ohcejåhkå* lidjin dālutjis juo læhkām Vuona ednama. Esski maŋemus ājge lij Svierik dājt fāmujn vālldām.

Svierik lij girkkajt tsieggim ja āsadam duobbmofābmodusáv dājda sijdajda ja miejnnij da lidjin Svieriga ednama. Svenska vuosedin duola dāgu birkālaŋ vidnudagājda āvdusj ājges ja miejnnijin birkāla lidjin dājt ednamijt vālldām Svieriga āvdās.

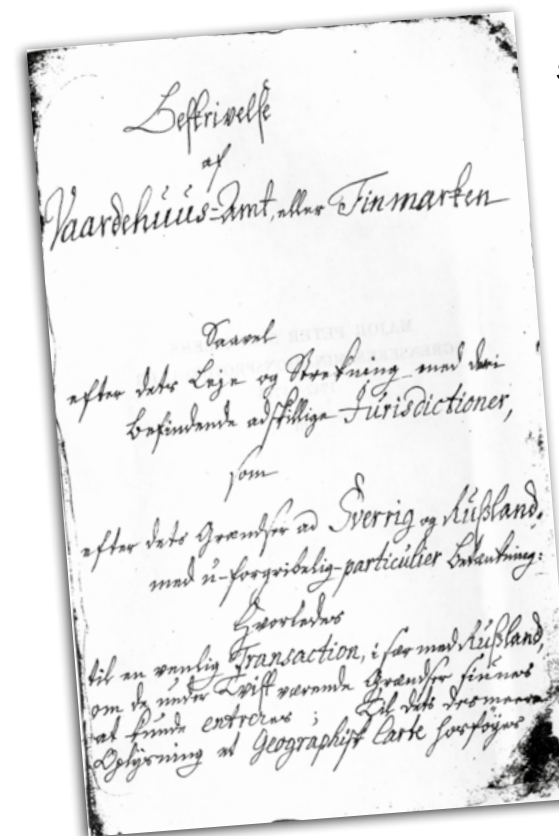
Rijka sjehtadin Ednamtjavelgav mierredit rijkarádján gitta udnāsŋ Finnmarko rádjáj. Dat lij luondulasj. Dat rájes lij gāssjel tjuovvot dav njuolgadusáv, danen gā ednam vijddānij stuorra duoddarin. Aj dāppe lij māhttelis gāvnnat tjāhtjejuogov, valla ij val ednamtjavelgav mij luluj læhkām luondulasj rádjē.

Dánmárko-Vuona rádjekommisjávnaŋ jādediddje, major Peter Schnitler manāj Sáme tjadā jagijn 1742-1745 dutkatjit rádjegatjálvisāj. Sān lij dat vuojnos ahte rijkarájā nuorttalap Sáme tjadā galgaluluj dan vuodon mierredit gāktu sijdaj ulmutja adnin duoddarav. Danen ieredij sāmijt sierra juohkusijda ma lidjin: *Vuona merrasāme*, *privatijva Vuona ællosāme* ja *aktisasj ællosāme*. Suv vuojnno lij aj aktisasj ællosāme galgalulun Vuodnaj gullut. Guovddagæjno, Ávjovåre, Dæno ja Ohcejågå sijdaj ællosāme adnin ednamijt navti jut gidān jāhtālin boahthsujisā merragāddāj giesseårdagājda.

Tjāvtjan sij ruopptot jāhtin dālvveårdagājda ma lidjin sisednamin. *Ællosāme* «aktisasjguovlojn» māhttin *ællobargojisā joarkket jus besalulun ieme jāhtulagāj*t bisodit. *Boatsojsijdaŋ jāhtema lidjin ājnnasamos sivvan jut āvvā duoddarav vaddin Vuona hāllduj*, tjāllā dābdos histāvrrādutke Gudmund Sandvik.

Sjehtadalādijn rijkarájā badjel jagen 1751 vuojtij Dánmárko-Vuona vuojnno. Dan sivvan lij ierit ietjān ālggorijkapolitihkalasj dille, mij lij ienep āvkken Dánmárkko-Vuodnaj gā Svierigij. Dav anij Dánmárkko-Vuodna āllāsit.

Rijkarádjá avtalāhkāj luoddij Sámev, ājnnasit boatsojsijdaŋ miehtāj Ednamtjavelga ja aj Dænovākke ja Vårjaga guovlon. Boatsojsijdaŋ ednama ja ulmutja guovte stāhta vuollāj juogeduvvin. Valla rijka ettjin sidā hāddjit ja biejsstet dāŋ sijdaŋ sajāduvvam jāhtulagāj ja rievtesvuodajt. Danen rádjēsjehtadus oattjoj tjuovvusav, nav gāhtjodum sámekodisillav, mij aj la gāhtjoduvvam Sāmij Magna Cartan, ietjā bāgoj javladum: *Sāmij rievtesvuodaj vuodogirje*. Dat galgaj liehket sāmimi stuoves ja nanos gā rádjēsjehtadus. Sámekodisilla galgaj *Sáme nasjávnaŋ bisodimev* suoddjit ja ællosāmijda jāhttet rievtesvuodajt adnet jāhtulagāj ma ādā rijkarájáv rasstijin. Valla hāhttuujin vālljit stāhtaboargārvuodav.

Schnitlera «Vardehuus-Amt»-tjālos.

- 1751: Danmárkko-Vuodna ja Svierik sjehtadin rijkarájájt Sáme tjadá gitta Golmmešoajvváj Lulle-Sáme duohkáj.
- 1809: Svierik láhpij Suomav, mij sjattaj Ruossja tsára stuorra hertugvielliden.
- 1826: Vuodna (-Svierik) ja Ruossja (-Suobma) sjehtadin rijkarájáv Lulle-Sáme allesijdaj tjadá, mij sjattav Sámev luoddit guoktáj.

Stálo subtsas

Sáme báhppa Lars Levi Læstadius (1800-1861), guhti lij Fránka diedaekspedisjávna oahpestiddjen Sáme tjadá jagen 1839, subtsastij duola degu dáv subtsasav Stálo birra gá lidjin iehkedis tjáhkkihimen dállogádden. Subtsas la dan birra gáktu sábmestálov biehtij vaddnem-bivdon. Jali ietjá bágoj javladuvvam: Gáktu sáme li hæhttum adnet sluogasvuodav ja fámojt gá li vasjulat-tjaj vuosstij dárrom, jali gáktu nárriji sundijt gudi nággijin sámijt mávsátjit værojt gånågisá stáhttaj.

Stálo-subtsasa li dan birra gáktu de galgaj hiehtedilen ulmutjahttet, gá lij sáhka doarroma birra buore ja bahá gaskan:

Stálo lij viermijt biedjam maj ájgoj vaddnemijt bivddet. Unnin dábbelij miehtsen lij dálлим, nuoladam ja viellidam vuojnastittjat. Vaj diehtá goassa værmáj la dæhppum vaddnem mav máhtta gitta válldet, lij sán tjadnam hárpov (aláv) værmáj ja tjadnam dav bielluj mav lij biedjam dasi lahusij gånna iesj vellahij. Gá biello tjuojaj, de diedij sán viermen la vaddnem, ja vájku iesj lij aj oaddám, de gulláj jienav.

Muhtem sábmestálo lij dáv gánstav vuojnnám, ja gá Stálo lij oaddám, de manáj sábmestálo ja hárpov ráhttij. Stálo gáhtjadij viermev áhpatjit, valla dæppe ij lim mige. Dan báttá lij sábmestálo háhppidam Stálo biktasij dállogá bálkestet. Gá Stálo ruopptot báddij, de vuojnij divna biktasa li buollám ja suhtaj allasis gá lij læhkám nav tjuorbbe ja ietjas biktasijt dállogá luojttalam gá lij viehkalam viermev áhpatjit.

Gá lij dállogádden liekkadallam oanegattjav, de guláj Stálo biello vas tjuodjagáddij. Sán vas værmáj gáhtjadij, valla ij lim ga dán bále vaddnem viermen. Madi lij gáhtum, de sábmestálo viehkalij jádditjit Stálo dállogá, ja gá Stálo ruopptot báddij de nav sælldát goaloj. Niedastis giedajis gálggigáddij máno guovlluj ja javlaj: «Gehtja Áhtte, bárrnát galmma!» Valla dassta ij lim ávkke ja Stálo jámas galmij.

(Gálldo: Roald E. Kristiansen: Davviguovlluid eamiálbmogiid oskkut ja sámi dološ osku. Sámegejellaj: Berit Margrethe Oskal. ČállidLágádus 2004.)

DANMÁRKO-VUONA STIVRRIMA VUOLLÁJ

Maŋŋela 1751 nuorttalamos sáme sijda sjaddin Danmárko-Vuona stivrrima vuolláj. Da lidjin duola degu Guovddagæjnno, Ávjovárre/Kárásjåhkå ja Dænovákke alleoasse, mij gáhtjoduváj Buolbmát. Ádå stáhta tjadnasibme gal álgon ittij hiereda dáj guovloj æládusájt ja jáhtemijt. Valla dássta duohku gal hæhttujin vieledit ádå oajválattjaj riektávuogádagáv jali -årðnigav ja girikko-dåjmajt.

Danmárko-Vuona gånågisá skierre Dædnogátten. Rijkarådjámerkka tjuoladuvvam jagen 1766.

Dálla galggin Vuona sunde Vuona lágajt ja njuolgadusájt bærráj-gæhttjat. Vuona báhpá máhttin binnáv sámegiela dile birra dáppe. Valla ruvva vatteduváj giella ja áhpadusláhka mij gieldij adnemis sámegielav hálajn ja áhpadusán (gehtja b. 204-205).

Jage 1760 mierredin oajválattja lårpadit Guovddagæjno ja Ávjovåre guovvamåno oasesmårnånav, danen gå sihtin kontrollierit sámij oasåstallamijt ja unnedit Svieriga bieles oasesålmåj oasåstallamijt dáppe. Vuojná bivddosijda ájge lidjin oasesmårnån sajájduvvam duola dagu Guovddagæjnnu ja Ávjovårráj. Maŋŋela 1751 Svieriga oasesålmå joarkkin dån oasåstallamav dáppe. Hans Dahl, guhti lij Guovddagæjno ja Ávjovåre báhppan jagijn 1755-1759 ja åroj Guovddagæjnon, subtsas Svieriga Duornnusa oasesålmå båhtin diehki sámij oasåstalåttijt. Oasstin sámij duola degu duolijit, muottåjt, gisståjt ja gåbmagijt. Dåjt gålvojt máksin dudnoj, dubåhkajn ja buollemvijnajn.

Ij dåssju dat. Svenska oasesålmå joarkkin oasesmanojt gitta Stuorruvuona oasesmårnånij Vårjjagin. Ámtmånne Hammer sidåjt dåjt oasesmanojt lårpadit, danen gå da vahåguhttin Vuona bieles oasåstallamav. Ij lim sáme ålmugij buorren dåt oasåstallam, danen gå oasesålmå nárrijin sámijt oasstet buollemvijnav, jugådin sijáv ja de vas sijáv skælmådin oassåsin.

Stuorruvuona oasesmårnån lårpaduváj jagen 1760. Ádå oasesmårnån åsaduváj Ceavccagærggáj jagen 1784, ja 1800-lågon jådedij Nordvi-famillja dav oasestimev. Gåvvå vuoset Nordvi oassåsav Ceavccagiergen, gåvviduvvam jagen 1870. Oalges bielen «hotælla ja dånvervuorkká».

Påsta suvddem

Vuona bielen ásaduváj poasstajuogedibme 1600-lågon. Poassta suvdeduváj sihke mera ja ednama milta. «Duottarpoassta» duohtan dagáduváj gånågisálasj mærrádusá baktu jagen 1789. Dálven poassta suvdeduváj gierishiergij ja tjuojga, giesen vádtse, noade-hiergijn ja jáhkávantsajn. Duola degu lij jagen 1833 sisednama poasstarukto návti: Áltá – lešjávrrer – Mollesjåhkå – Kárásjåhkå – Buolbmát – Gollesuolj.

Per Klemetsen (Outakoski)

Eilert Sundt, guhti lij Vuona vuostasj sosiolåvggá, manáj Finn-márkon giesen 1863. Sån alvaduváj man guhka gaska dáppe lidjin ja gáktu da ulmutijit ja bájkijt ieredin. Danen rámpoj ulmutijit gudi bierggijn mannat dáj gaskajt ja jávsádin gási galggin. Nágin dákkár lij Kárásjågák Lemet-Piera, Peder Klemetsen (Outakoski), gev iejvvij dán manon ædnogáttan. Jage 1822 sån lij biejaduvvam virggáj suvdátjit pástav Kárásjågås Áltáj ja Kárásjågås Buolbmátij. Dála lij sån dievnum poasstaålmman 41 jage ja lij muhtem máno ávddåla vijmak dâhkkidam hiejjtet virges 79-80 jage vuorrasin.

Vájku sujna lij læhkám garra ja stuorra barggo, de lij hæjos sábmie giehtoj Sundtaj. Poasstaduvddem ij lim oadtjum heva báلكáv, ja dasi duodden lidjin sujna 10 njålme biebbmat. Sujna ællim nav galla hiergev ma dájda guhka manojda dârbahuvvin, de hæhttuj álu lájggit duodde vuojánijt. Subtsastij aj muhtem máno lij Poassta-departemænnat sáddim åhtsâmav oadtjot vehi pensjåvnåv.

Danmárkka-Vuodna doarjju ádviesajdiddijit

Danmárko-Vuona oajválattja berustahttjåjin ienebut ednambargo kolonisierimis. Nuortta Sáme merragáttan ja vuonajn lij láttijn ednambarggo dâssju duoddeælådus. Sijá oajvveælådus lij guollim. Dasi duodden nievres økonomijalasj ájge 1700-lågon ájttin láttij merraguovloårromav.

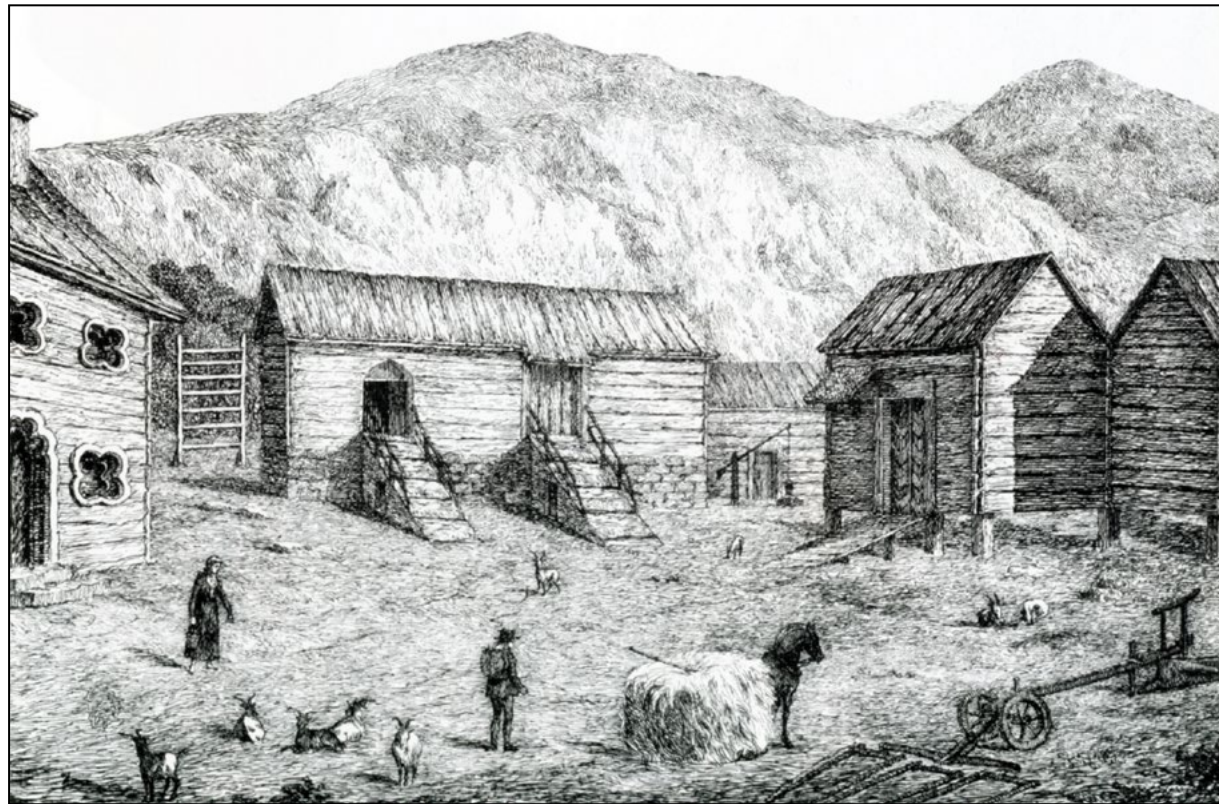
Gå Sundt bádj ruopptot Kristianiaj, mij lij dalloj Vuona oajvvestáda namma, de guovladij Poasstadepartementan guláskuttatjit PieraLemeha ássje birra. Dáppe oattjoj dav diedov jut Lemet-Piera lij oadtjum «15 Spd. Gratiale». Sundt tjállá Folkevennenij:

Ham faar nok et Gratiale af 15 Spd. Peder Klemmetsen er hans navn. Siden han faar Gratiale, og siden han ikke faar det større, saa kan man vel sige, at Peder har været tro i det Lidet.

Dálven oasesålmma ja poasstaålmma gesadin gálvojt ja pástav hierggerájdoj. Tjuorgas: A winter in Lapland, 1827.

Sáme lidjin tjanáduvvam juogu de ællosujttuj jali tjoahke-ælådusájda. Duodden muorraluoddmij ja guolástibmáj de manjela gá lij manemus pástav suvddám, de sujttijn vehi slihturijt jali åmijt, ja jáhtålin ájn tjieldes tjælldáj jageájgij milta. Dáj gáktuj oajválattja vuojnnin guojnajt ávkken dâssedit ja ávdedit ednambarggoårromav merragáttijn nuorttan. 1700-lågo milta vuojn lidjin suomagielaga, gejt guojnnan gâhtjudin, jáhtem ájnna-sit Råmså guovlluj ja ednambarggokultuvrav buktám manenisá. Vaj ednambarggo luluj ávddånit, de oajválattja mierredin jage 1775 ednambarggolágav, mij máhttelisvuodav vattij priváhta ednamav åmastit nuortta Sámen jali Finn-márko ámtan.

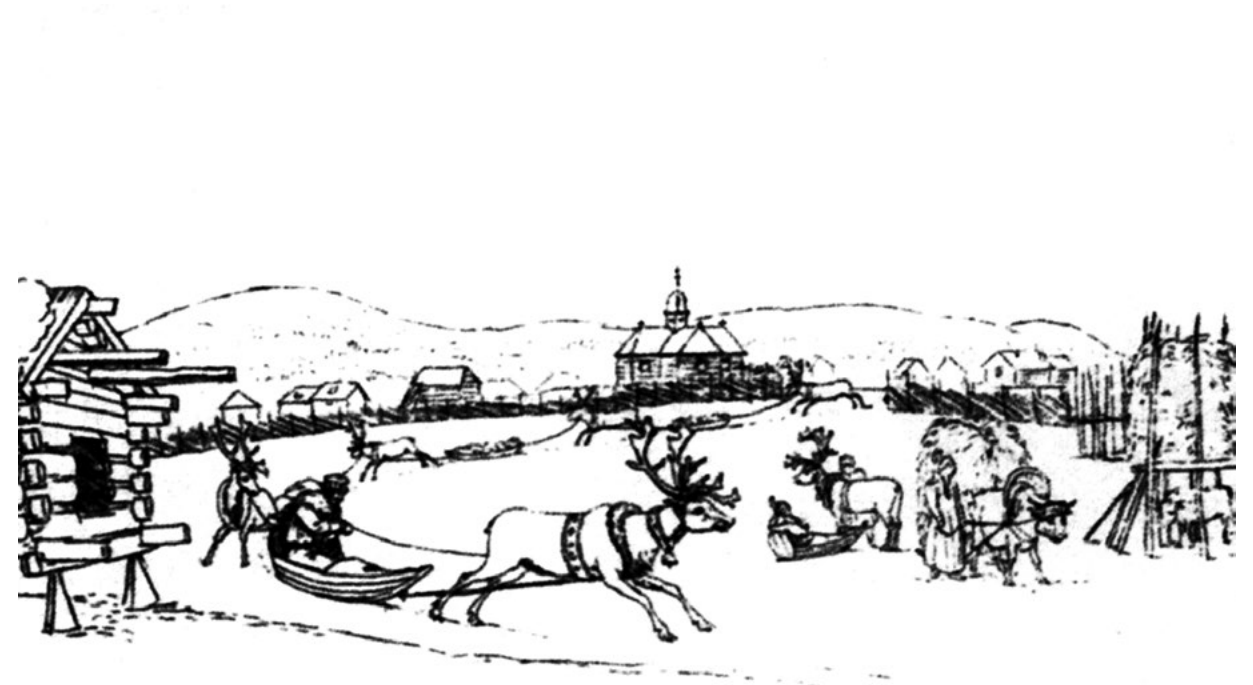

Kolonistaj stáhpe sis-
Råmsån.

Guojna buktin aj ednam- ja slidordájma Dænovággáj. Sij bessin diehki jáhtet Sámeplakáhta diehti, man birra l ávdebun tjáledum. Vuostasj ádviesajdiddje familjajnis bádi Duornosvákkes Kárásjjágá baktu Buolbmátij 1730-lágo álgon. Sån lij Beaska-Heike, jali suomagiellaj *Peski-Heikki*, gut lij sámeverregijs. Gierraga sábmén sjaddin.

Dalloj juo árrun birra jagev Dænovákken tjáhtjegátteulmutja, gei oajvveæládus lij luossaguollim, jávrreguollim ja miehtsim. Dalloj lij oajvveárron Ruossja-Suoma bielen, mij lij Ohcejágá suohkan. Valla Ohcejágáijn lidjin giessesaje Vuona bielen, majt adnin. Valla 1800-lágo milta moattes jáhtin Vuona bælláj. Akta sivájs lij ulmusjlágo lassánibme Ohcejágá suohkanin ja ruossjaballo aj. Vuojná Ohcejágá suohkan lij Suoma nuorttalamos sámesuohkan, ja jagen 1809 lij Suobma sjaddam Ruossja vuollásasj rijkkan jali stuorrahertugvielliden.

Stáhta nammadin virggeulmutjiijt gudi galggin garrasit stivrrit sáme suohkanijt. Dakkára lidjin duola degu báhpa.

Kárásjjáhká 1827-28. Muhtem guojnnafamilja báhtin Kárásjjáhkáj 1720-lágon. Siján lidjin slihtura. Tjuohtejage manjela sijá gierraga lidjin sámájduvum ja stuovesárron sjaddam. Gávva vuonet ierit ietján hierggerájdov ja stuovesárronis-sunav, guhti l suojnijt giessemin vuovsájn, mij lij stuovesárruj vuoján.

Báhpa stáhta guhka giehtan

Báhpa ruvva sjaddin stáhta guhka giehtan. Siján lidjin moatten lágásj dájma. Áhpadusá ávdás vásstedin, ja galggin vájvánijda jali hæjojda gehtjadit ja ulmuttij varresvuoda dilev gáhttit. Dasi duodden galggin sæbrrat dikkijda, ja galggin viehkedit sundev tjuovggidit álmuga iellemav ja ábmudakdilev. Galggin girkkogirrij tjállemav háldadit, buojk tjállet riegádimijt, hejajt ja jábmemijt. Bærrággæhttjin ietjasa báhppasuohkanij álmukláhkámijt aj.

Jage 1751 rájes jage 1813 rádjáj lidjin Guovddagæjnno ja Ávjovárre/Kárásjjáhká aktisasj báhppasuohkan. Jagen 1813 da sjaddin Tjudegiette (Porsángo) báhppasuohkana vuolláj. Jagen 1851 sjattaj Guovddagæjnno sierra báhppasuohkanin ja Kárásjjáhká vas jagen 1872. Muhtem jage ávdála, jagen 1866, lij Kárásjjáhká iereduvum sierra suohkanin.

Morten Clemetsen (1832-1909), Guovddagæjnno. Sån gulluj dâbdos Luhkkár-berrahij ja bargaj viesso-májgev kloahkkarin ja âhpa-diddjen. Sån lij aj muhtem gaskav suohkanoajvve.

Jagen 1814 lij Vuodna sjaddam Svieriga vuolláj. Dalloj ásaduváj Vuona-Svieriga uniávnna, mij vibáj 1905 rádjáj.

1800-lâgon, âvddâl gâ dárojduhttempolitiikka garraj jahketjuode lâhpan, dâssju duolloy dálloj válljijin sámev suohkana njunnju-tjin. Jagen 1859 válljiduváj vuostasj bále sábmme Guovddagæjno suohkanoajvven. Sån lij Ole Isaksen Hætta (1822-1912), guhti jage 1856 lij nammaduvvam Bikkejávve várredâbe jádediddjen. Dan âvddâla lij barggam suohkana lænskan, valla hæjtádaláj Guovddagæjno stuojmij ájge jagen 1852.

Aj Ávjováren ja manjela Kárásjjågân âvdâstin báhpa rijka oajválat-tjajt juohkkalágásj vidjurin. Sáme âhpaduvvin viehkeâhpadiddjen ja girkkodievnárin. Muhtema lænskan nammaduvvin, duola degu Anders Johnsen (1819-1899), guhti lij Kárásjjågâ lænska jagijn 1845-1868. Sån bargaj aj girkkolávllon ja âhpadiddjen. Mathis Isaksen – Luhkkár (1827-1904) bargaj âhpadiddjen 1851 rájes gitta suláj jage 1900 rádjáj. Sån lij aj suohkanoajvven jagijn 1867-1893. Sån lij tjiehpes âhpadiddje vájku ij lim âhpadiddjeskávláv vádtsám. Sån sárnneij sámegiellaj gånâgis 2. Oscarij, dalloj gâ nuortta Sáme manádjijn guossidij Suohpanjárgav vuolle Dænon giesen 1873. Mathis Isaksena bárnne lij dâbdos girjetjálle Matti Aikio, guhti dâssju dárogiellaj tjálij.

Luhkkár – Mathis Isaksen (1827-1904) lij guhkijt Kárásjjågâ suohkana âhpadiddje ja lij aj jagijn 1867-1893 suohkanoajvve. Gâ Vuona-Svieriga gånâgis Oscar 2. manáj Finnmárkon giesen 1873 ja guossidij Suohpanjárgav vuolle Dænon, de lij Luhkkár suohkana juohkusijn dâppe buorástahttemin gånâgisáv. Dánna oasse suv hâlas gånâgissaj:

Ármmogamos gånâgis!

Badjeednama sáme ja ædnogátte sáme sávvi dunji ármmogamos gånâgissaj, âvvâ vájmonisá buorisboahtem diehki! Adnep dáv árm-mon Jubmelis, jut mijá buolvajda le vatteduvvam vuojnnet gånâgisá árudijáv, majt sáme ælla gudik goassak âvddâla vuojnám.

Dâlusj subtsasijs diehtep mij, jut árvo milta li 350 jage dallutjis gâ muhtem gånâgis la Sámeednama âhpenjárgajt guossidam, valla ij subtsastuvá, jus dallusj sámijda vatteduváj dat vuorbbe ja guddne jut gånâgisá árudijáv bessin vuojnnet, ja mij ienep la, vil suv Allavuodajn ságastit, navti gâk midjij la dáhpáduvvam uddni. Gånâgisá lahkanimev Sámeednamij adnep mij duodastussan suv Allavuoda ja gieres vájmo mielav aj mijáj sámij vuosstij, dagu dan vuollegamos sajen daj vuosstij avtadum rijkaj sinna; dagu e lulu gånâgisá lávke njuolggam diehki guovlluj, gâ ij la gieresvuohta daj-da unnemusájda, mij luluj suv lávkijt vuojedam diehki.

Diehtep ja dâbdâstip mij lip danen vuolemus sajen ulmutjin daj aktiduvvam rijkaj sinna, ja gâ mij huoman uddni vuojnne, jut suv Allavuoda sidot la vuojnnet ja ságastit vil suv unnemusáj, de lip galla ávon âlles vájmos, ja mij ja âvvâ sámeálmuk sávrap sunji, mijá iehtseduvvam gånâgissaj, moatte gierde buorisboahtem.

Jubmel, guhti stivrrij gånâgisá lávkijt diehki, sån luluj vaddet vuor-bev ja buorissjivnnjádusáv divna dajda liegga sávamijda, divna dajda vissjalis bargojda ja divna dajda gieres ásadusájda, majt suv gånâgisálasj Majestiehta máhtáluluj adnet, ja ávkken gávnnat ásadit Boatsojsáme ja Dædnogátte Sámij dile buoredime diehti. Dagu ietja lip unnagattja, návti li miján aj smávva vánesvuoda, vájku ietjáláhkáj lulujma sávvat, ja majda lulujma dárbaht Duv gånâgisálasj Majestiehta viehkev, valla dan birra ep sidá huoman sárnnot Dunji, o gånâgis, uddni dan âvvobæjváma nanna, valla ienep sárnnot návti:

Oskar boahdá,
Badjána mov vájmmo ja gehtja
majt ávddåla illa vuojnnám!
Ij ietjá gånågis
Duv náv ármmogisát, gærrásit oahpásmuvvam.
O, ávvo ja guddnebiejvve!

Gånågis Oskar boahdá,
Badjána mov vájmmo, gå suv
Vijsesvuohť vuojná suv luottajn!
Ij gæsásta sán hesta vogn' manjáj
Ájn rijkan sán iesj sihtá
Dåbdddát dan ålgomus tjiegajt!

Gånågis Oskar boahdá,
Sán gájkaj dilev åtsåt,
Vil Sámiť guhkken sán åhtsá,
Gejn ælla sadjásasj dikken.
De hærráj sán loahpádusáv vaddá,
Vålldá kruvnos ja ráddi suv rijkan!
Viessus gånågis Oskar!

*Luhkkár sárgoduvvam giesen 1851. Akvarælla:
Skåhtalasj Francis Campbell guhti Sámev
guossidij sihke 1851, 1852 ja 1862.*

*Finnmárko ámtadigge
1868. Gasskarájdo gáro
rabdan: Mathis Isaksen,
Kárásjjågå suohkanoajvve.
Gasskarájdo oalges
rabdan: Ole Isaksen
Hætta, Guovddagæjno
suohkanoajvve.*

Hárjjidusá

1. Mij lij gáttij rievvoma sivvan?
Majt dát bivddosijdajda merkahij?
2. Manen máhttep javllat ahte Svierik lij ávdemusán
Sáme kolonisierimin?
3. Majt sisadná jage 1673 sáme-ednamgirjje jali sáme-
plakáhta?
4. Gåktu vájkkudij Násá silbbagruvvo ålgadibme
sámijda?
5. Tjieggi jage 1695 sámeplakáhta sisanov.
Gåktu dát vájkkudij sámij årromij?
6. Tjieggi bivddosijdaj æládusáj rievddama sivájt!
7. Gåktu dát vájkkudij bivddosijda fábmuj jali vælldáj?
8. Manen gåhtjuduvvá Sámekodisilla Sámiť
rievtesvuodaj vuodogirjjen?
9. Manjela jage 1751 rádjiesjiehtadusá sidáj
Danmárkko-Vuodna ådåviesajdiddijť doarjot
gudi sihtin Sábmáj årrodahttet. Manen?

Girkko, misjávnná ja áhpadus

1700-lågo álggogietjen sjattaj Svieriga misjávnnádoajmma dábmarabbo. Dan diehti vijddánin girkkotsieggima nuorttan, ja jage 1701 tsieggiduvvin girkko Guovddagæjnnuj ja Ohcejáhkáj ja hállastábásj Ávjovárráj. Vuona bielen nammaduváj Thomas von Westen sámemisjávnná njunnjutjin. Misjávnná lij álgadam Misjávnnákollegiumav Københámnan.

Guovddagæjno girkko, mij tsieggiduváj jagen 1701.

Tjuorgas vuoset Kárásjgá bájkev manna girkko vuojnnu mij tsieggiduváj jagen 1807. Vuostasj girkko jali hállastábásj lij tsieggiduvvam jagen 1701. Skillingsmagasinet 1880-lågon.

Sihke Svierigin ja Danmárko-Vuonan dájma sámemisjávnná pietisma vuojnjanin. Sámij sielojt vuojtij risstalasjuohtaj gá ájllis tjállusijt áttjudij sámegiellaj ja áhpadij ja sárnnedij sámegiellaj.

Pietisma ájgegávdda vibáj 1700-lågo loahppaj. Dat rájes *tjuovggidusájgegávdda* ja rasjonalisma ráddigádj misjávnná ja áhpaduspolitihkav Sámen. Danmárko-Vuona bielen girkkooajválattja vuostedahttájain sámegiela anov misjávnná- ja tjuovggidusbargojn, ja jage 1802 aj nágáj Misjávnnákollegiuma ávdásvásstádus sámemisjávnnáv jádedit. Suláj 1820 rájes 1860 rádjáj oajválattjaj vuojnno vehi loadtjánij sámegiela ano hárráj áhpadusán. Valla suláj 1860 rájes vuojnno állu ietjájduváj, ja dallutjis gitta 2. værál-dadoaro rádjáj oajválattja vuojedin garra dárojuhttempolitihkav mav maŋnela tjelggip.

Svierik nanni misjávnnáv

Stuora nuorttarikaj doaro (1709-1720) maŋnela bádj friddja-vuodaájgge, ja ulmutja vuojnnegáhtin tjuovggadap boahhteájgev. Svenska oajválattja doarjjogáhtin misjávnnáv ájnnasit dan diehti váj sámijt nannusappot tjadni Svieriga rijkkaj. Oajválattja mierredin jagen 1723 skávlánjuolgasáv, mij galgaj risstalasjuodav ja áhpadusáv ávdedit sáme guovlojn. Skávlá tsieggiduvvin ja báhpa galggin buktet sámástit. Báhpa galggin aj máhttet tjuovvot boatsojsijda jáhtemájgev. Skávlájn galgaj liehket risstalasjuoda áhpadus sámegiellaj. Danen lij dárbbu ásadit ienep sámegiela oahppogirijit ja dakkárattjajt. Sáme galggin aj bessat svierigadárogielav oahppat jus sihtin.

Nuorttalamos skávlá tsieggimbájke badjel ettjin guorrassa. Sáhka lij goappá bájkkáj galgaj skávláv tsieggit, Guovddagæjnnuj vaj Ohcejáhkáj. Skávlá tsieggiduváj gájt vijmak Ohcejáhkáj jagen 1728, valla esski jagen 1743 vuorbástuvvin skávláv jáhtuj oadtjot.

Álgon lij gássjel oadtjot mánájt skávláv váttstáttit, valla muhtem jage maŋnela gáhtjudallin gájt gáktasa nuora álgget skávláv. Muhtema báhtin gitta Guovddagæjnos, buojk *Par Mickelsson Manga* (Magga). Ávjováres Ohcejáhkáj vas hæhttujga vielljaguovtes *Nils* ja *Anders Parsson Nikki* (Nikkinen) vuolget váttstáttit «Skávlájádediddje Hærrá Anders Helander» skávláv. Skávlá láhpaduváj jagen 1750.

Vuostasj báhppan lij *Anders Helander*, guhti jage 1743 rájes lij dáppe barggam áhpaddiden. Sån gæhttalij sámegielav vieledit ja sárnnedij sámegiellaj aj. Valla ienemusát sån gal sárnnedij suomagiellaj. Helander guossidij aj vuolle Dænov sárnnedimen girkkon mav Thomas von Westen lij tsieggim. Dalloj sån gal garra-daláj Danmárko-Vuona oajválattjajda.

Máttajávrrer l læhkám Ohcejågá girkkobájkke dân dálutja rájes. Gávva vuoset girkkostábátjijt Máttajávren, gávviduvvam 1900-lågo álgon.

Anders Helandera maŋŋela bádiij *Henrik Wegelius*, guhti lij Ohcejågá báhppan 1757-1765, gal vissjalit bargaj sámegiela vuosstij ja gáhtjudij dav «bednagagiellan». Sån ávdedij suomajduhttemav, mij Fellmana ájggáj vibáj. *Jacob Fellman* lij Ohcejågá báhppan 1820-1832, ja sån doarjoj ja anij sámegielav tjuovggidusbargon. Sån vikkaj sámegielav oadtjot áhpadusgiellan, valla suv bajep oajválattja vuosteldin dav. Suobma lij sjaddam Ruossja tsárta hertugvielliden jagen 1809, ja maŋenagi vatteduvvin njuolgasusá ma giellidin sámegielav adnemis áhpadusán ja girkkon.

Máttajávrrer l læhkám Ohcejågá girkkobájkke dân dálutja rájes. Gávva vuoset girkkostábátjijt Máttajávren, gávviduvvam 1900-lågo álgon.

Guovddagæjnno lij sjaddam sierra girkkosuohkanin jage 1673, ja dan vuolláj sjaddin Ávjovárre ja Ohcejáhká. Guovddagæjno vuostasj báhpa árrun Mázen. Vuostasj báhppa guhti girkko-bájkkej árruj, lij *Johan Tornberg*. Suv maŋŋela lij suv viellja Anders Tornensis (S 1625-1705) gen ájge girkko tsieggiduváj (1701). Anders Tornensis lij bargális báhppa, valla sån lij narik ja iesjåjvak. Sån lij agev rijddalimen bájke ulmuttij guollejåvrij ja slådjogiettij nanna, sáhtoj ja rievtesvuodaj nanna. Suv árbbasj ij lim makkirak buorep. Diggegirje subtsasti doarromij, juhkalis-vuoda, buollemvijna vuobddema ja illastimij birra báhppagoaden. Akta sunnu bárnij, *Johannes Tornensis* (riegádam 1690) jádij Návuodnaj ja sjattaj Thomas von Westena barggoguoymmen ja katekiehttan. Ietjá bárne árrujin bájkkej ja sijá gierraga uddni gulluji Guovddagæjno Tornensis-berrahij.

Guovddagæjno girkkosuohkana svænska báhpaj hållamgiella lij ienemusát suomagiella, valla sij sárnnedin sámegiellaj aj.

Nágin báhpa ja katekiehta lidjin viek juhkke. Akta dajs lij Muonio katekiehtta Kollström. Javlaájge 1848 Guovddagæjnok Anders Bær suvdij katekiehtav Kollströmv Muonioniskes Áltáj. Dánna oasse dat manos:

Vuoddájma Kollströmain maŋŋela javllabasij Áltáj. Kollströmin lij dat gádnosaj buollemvijnnagággá badjel lahkijn vijna sinna majt lij Muoneváren váll-dám. Gå lijma bohtám Roavvotluohká vuolláj, de báhppa Kollström váldij vijnnagákkas bajás ja gáhtjuj mov allasis snjårrat jugástagáv. Snjoarrijiv jur báhppaj jugástagáv. De ájn vuolgijma ja bádiijma sjevnjudattijn Luossačaza nali. De ganugijma ræjnnuhittjat munnu hiergijdimme. Buorádalájma danna ietjama báhpaj dav báttáv gá hierge guohtun, báhppa vijnnagákkaj ja mån vas lájbbevuossaj ja vuodjaskáhpoin. De ájn vuoddájma ja bádiijma Skárjåjåvråttij nali, de báhppa vasten tjuorvoj mov ganugit ja bohtet allasis snjårrat jugástagáv. Snjoarrijiv jur vasten jugástagáv báhppaj. Báhppa sjattaj nav gárramijda, jurra gierrisin bisoj. Gå Biggejåvråttij lahkanaťájma, de nágin bále tjuorvoj mov ganugit ja bohtet suv duollitjijt, gá sån lij vierralam garnjelbiele nali gierrisin váj nuppijn giedajn adnal gierisrabdas gitta ja nuppijn giedajn vas garnjelijn doarju ja gieseduvvá garnjelbiele nanna.

Thomas von Westen – «sámij apoasstal»

Danmárko-Vuona bielen nammaduváj 1700-lágo álgon Thomas von Westen sámie oajvemussan misjávnnábarggij, mav stivrrij Københávna Misjávnnákollegium. von Westen ásadij misjávnnábijrajt gitta Várjjaga rádjáj, tsieggidahtij skávlldábátjijt, hálladábátjijt ja girkkojt ja majduk Unjárggaj, Dædnuj, Nuorttasijddaj ja Mázej. Álgadij misjávnnáskávláv, *Seminarium scholasticum*, mij galgaj misjávnnábarggijt áhpadiť gudi máhttin Sámen manádit ja áhpadiť ja sárnnedit sámegiellaj. Roandema bissma Peder Krogh vuosteldij von Westena giellapolitihkav, ja gæhttalij áhpadusáv ja hálajt dárojuhttet von Westena jábmema (1727) manjela.

Valla Thomas von Westena giellavuojnno vas vuojtij 1740-lágon, ja áđá misjávnnánjuolgadusá dættodin sámegiela anov tjuovggidusbargon. Ásaduváj vas áđá misjávnnáskávláv, *Seminarium Lapponicum*, mij galgaj misjávnnábarggijt áhpadiť ja ájlistjállagijt ja oahppogirijt dájmadit sámegiellaj. Dan jádediddjen nammaduváj Knud Leem.

Thomas von Westen.

Bissma Peder Krogh.

Knud Leem

Knud Leem lij læhkám Thomas von Westena oahppe Roandemin. Sámegiela læhkáma manjela barggagáđij misjávnnábáhppan, vuostatjin Porsángo ja Lágesvuona guovlon 1725 rájes ja ja de Áltá suohkanbáhppan jagijn 1728-1734. Gå dan manjela lij barggam báhppan oarjie Vuonan muhtem jagev, de máhtsaj Roandemij jádedittjat misjávnnáskávláv *Seminarium Lapponicum*av. Sån bargaj von Westena vuojnjanin gitta jámij jagen 1774.

Sæmmi jage (1774) *Seminarium Lapponicum* læhpaduváj ja áđá dárojuhttemvuojnjan vibáj 1800-lágo álggij. Dán ájgegávdan guokta dånksa lijga bissman ja gájbbedijga divna hálá ja áhpadus galggjin dárogiellaj dáhpaduvvat, jali jus állu riehta dånskagiellaj. Nubbe dan guoktásin miejnij sámegiella ij ávvánis hieba gáváđittjat vuojnjalasj ájádusájt ja ássijjt.

Dávk Knud Leem sárnnedimen sámijda álggoájmo ávdán.
Leem 1767.

Biret-Ánde – Anders Porsanger

Misjávnnápolitihka rievddama sjattaj vájvven duola dagu báhppaj *Biret-Ánde – Anders Porsanger* (1735-1780), vuostasj nuortta-sábme guhti alep áhpav váldij. Biret-Ánde lij Leaibevuonan riegiadam Porságon jagen 1735 ja hevvaniij aktan familjajnis gá lij vanntsamanon Danmárkkuj tjavtjan 1780.

Biret-Ánden lidjin buorre láhkámij ja oahppamij vaddása. Dav ájtsaj Roandema bissma Gunnerus gá lij nuortta Sámen manádimen jagen 1751. Gá Knud Leem nammaduváj misjávnnáskávlá *Seminarium Lapponicum* jádediddjen ja profæssurin, de sidáj sáme barggoguoimev guhti máhtij sihke dánška ja sámegielav ja máhtij suv viehkedit oahppo- ja báhkogirjebargujn. Danen sjattaj Biret-Ánde bisma viehkken.

Bissma Gunnerus

Roandemin Biret-Ánde dájmaij guokta ájgegávda. Vuostatjin jage 1752 rájes muhtem jage ávddálijguovlluj dan báttá gá lij misjávnnáskávlá oahppen, ja ja de jage 1766 rájes jage 1770 rádjáj. Sån láhkágádjij teologijav Københávnan jagen 1759 ja váldij teolávggá dutkamav jagen 1761 buorre karakteraj. Sæmmi jage nammaduváj Várjjaga ja Dæno guovloj misjávnnábáhpan.

Sihke Leem ja Roandema bisspa rámpojga Biret-Ánde máhtulasjvuodav, ja danen bisspa sidáj Biret-Ándev máhttsat vas Roandemij Leemav viehkeditat guhti dálla lij skibás ja vuorastuvvam. Valla bispa vuojno Biret-Ánde hárráj jáhtelit rievdej gá Biret-Ánde gájbbedatjáj ienep bálkáv bargo ávdás. Ij dæssju dat. Biret-Ánde sidáj aj sjaddat Seminarium Lapponicum profæssurin Leema manjela. Bisspa dálla miejnnij Biret-Ánde lij sjaddam ilá stuorrásin, iesjbuorren ja bievregin. Bievregin sån gal ihkap lij aj sjaddam. Sån lij agev ruhtaniedan ja gájbbedij agev báلكálasádusáv, dav báttáv gá badjelij váldij duoddebargojt dasi duodden majt Leema ávdás bargaj. Danen bisspa oajvvadij Misjávnnákollegiumij jut lij nuoges gá Anders Porsanger boahhteájggáj sjaddá dæssju lektávrrá ij profæssurin, danen gá dákkár virgev máhtáluluj sunji dahkat ienep gáloj ja tjævllodit suv viessogoadátjit guoros iellemav.

Biret-Ánde lij ihkap mihás ulmusj, ij lim bádnjåmin ja vuornnomin. Danen oattjoj gássjelisvuodajt suv bajep oajválattjaj, gudi sámijt dáhkkin dievnárin valla e jádediddjen.

Vuordedijn nammadimev ádå virggáj vuolgij Biret-Ánde Københávnnaj jagen 1770 ja lij dáppe 1771 ádåjakmánnuj. Danmárko grevva Holstein lij Biret-Ándev gáhttum boahtet dåhku viehkeditat ungára gielladutkev Sajnovičav, guhti lij vehi sámegielav oahppam manádijn nuorttalap Sámen nágin jage ávddåla. Sån lij gávnadam sámegiella ja ungargiella lidjin fuolkkegiella. Valla ij lim dudålasj sámegiella tjållemvuogijn ja sidáj adnegoahdet tjållemvuogev mij lij ungáragiella lagábun. Dån bargon de galgaj Biret-Ánde suv viehkedit.

Garra-Jorta

Suláj sæmme bále gá Anders Porsanger lij Islándalasj *Olav Josephsen Hjort* (1740-1789) misjávnnáskávlá *Seminarium Lapponicum* oahppen. Bisspa Gunnerus lij suv skávliláj áttjudam. Maŋŋela váldij teolávvggá dutkamav Københávnan nievres karaktieraj. Jage 1770 nammaduváj Porsángo sámij misjávnnábáhppan. Jage 1774 sán biejaduváj Guovddagæjnnuj, gánná lij báhppan 1780 rádjáj. Sán jámij jagen 1789.

Olav Josephsen Hjort gáhtjoduváj Guovddagæjnon *Garra-Jorta* danen gá sán nav garrasit vuosteldij pietistalasj ásskolabudallamav mij lij Duornosvákken álgaduvvam ja vijddánam Guovddagæjnnuj aj. Dá ásskoulmutja gudi ienemus oassáj lidjin ællosáme, gáhtjoduvvin *Tjuorvvon* danen gá sij tjuorvvun duoppen dáppen, sihke girikko lahka, saljojn, gádiŋ ja ietjasa boatsojsijdajn. Sij ávttijin ulmutijt birra járgestit ja buorádusáv dahkat. Garra-Jorta ittij lijkku sidjij álgon. Sijájt juohkka sajen oagodij, sjávvunij sijáv ja sijáv gielidij aj girkkuj boahtemis.

Garra-Jorta doarjoj állásit dárojduttemav, jali jus állu riehta dánskaduttemav. Vuosteldij sámegiela anov áhpadusán ja hálajn. Sán aj manáj sáme familjaj milta ja ribádij sijájs sámegiela girijit, majt duola degu Seminarium Lapponicum lij ásadam.

Misjonerra Morten Lund (1686-1755) nuorttasámegiellaj Luthera katekismusasj mav sán járggálj ja mij jage 1728 almoduváj: Dat lij vissásap adnemin Guovddagæjnon dalloj gá Garra-Jorta dáppe bargaj báhppan.

Jens Andreas Friis (1821-1896), guhti lij Oslo universitiehta sáme ja suomagiela profæssor, tjálij girjev Lajla birra. Girjen gávviduvvá Laagje ja Garra-Jorta ságastallam skávliládáben. Laagje I boahám viettjatit Lajlav ja Melletav. Sán buolvvet uksaguorraj gulldalit-tjat manáj láhkámav. Átsánis sán ráhtti vuoras sámegiela-dárogiel katekismusav vaj bæssá oahppij láhkámav tjuovvot. Ij lim nav moadda jage dallutjis gá gulldalij gá maná áhpaduvvin sámegiellaj. Mujttáj man tjábbát dat tjuojaj bælljáj gá sámegiellaj javllin. Valla dát, majt dálla javllin, gal lij vasste suv bælljáj. Sán gáhtjat Garra-Jorta lusi (AaS hiebadam sámegiella):

- Gulá, gieres báhppa! Álla gus dujna ienep sámegiela girje majt máhttep adnet, dagu dákkárav. Sán ráhtti átsánis girjev mij lij sassnevuossatja sinna.
 - Vattesta munji dav de gehtjav, javlaj báhppa. Gá Laagje gálggij sunji girjev, de biedjalij dav bievde nali.
 - Mujna ælla ienep dákkár girje, sán javllalij.
 - E gus boade ienep?
 - E boade. Dássta duohku galga dán ja ietjat maná dárogielav oahppat.
 - Manen galggá dárogielav oahppat? Lip dudálattja gielajnimme.
 - Danen gá dárogiella I buorep, boandáp ja ávkkásap giella.
 - Duv giella I vuollegis giella gá boahhtsuj birra ságastip, duod-darij ja duobddágij birra, bieje tjuovga ja ijá sjevnjneda birra ja divna ássij birra ma mijá bæjválasj iellema dárbojda gulluji. Le gus duv giella boandáp? Ij de, duv giella I viek hädjo midjij.
 - Ij la dássju nuoges bæjválasj dárbojt duhtadit, javllá báhppa.
 - I galga vajálduhtet jut ávdemusát galga ájádallat ietjat jáme-gahtes sielo dárbojt.
 - Na-a, javla duohtavuodav, javllá Laagje vuollegattjat. – Galggap ávdemusát ájádallat mijá jámegahtes sieloma badjel.
 - Dalloj la buorep jus dárogielav áhpa ja lågå dárogielav.
 - Ij gus Jubmel-áhttie dádjada divna gielajt?
 - De dádjat, valla áhpa suv buorebut dábddát ja máhtá buorebut sujna aktijvuodav oadtjot dárogiela baktu.
- La gus sámegiella nav fuonos giella jut Mijá hærráma ij visjá gullat dav? gatjåt Laagje ja mujttá majt bissma Bang lij sárnum.
- Ij la, valla máhtá moadda dárogiel girijit oadtjot ma e gávnnu sámegiellaj. Oattjo tjuohte dan sadjáj gá dáv avtav.
 - Manen ehpit vatte midjij ienep?

- Danen gá galggabihtit dárogielav oahppat nav vaj máhttebihtit oadtjot nav moadda gá ber sihtabihtit.
- Bátse dalloj varrásin, mudárt Laagje ja ánot girjes ruopptot.
- Dánna l dunji ietjá, stuoráp ja buorep girje dárogiellaj, javllá báhppa ja gálggi sunji dav.
- Iv dav lágeda, sidáv ietjam girjjám.
- Válde dáv. Váldáv duv.
- Iv lágeda duv girjev. Vatte munji girjám.
- I dav oattjo.
- Iv gus oattjo dav! Báhppa, dán suddoda. Sidá mujsta válldet muv gieres ábmudagám. Sidá mujsta rievvot muv ájnna dávverav mij la muv gærrásamos mav guottáv átsástam gánná dal manáv, ja mav ienep árvon anáv gá iellemam. Iv duv goadev girjám dagi guode.
- Jubmela namán, de maná váldátjit dav ja maná álgus, báhppa suhtojs tjuorvi.

J. A. Friisa Lajla-girje
álgusj. 1952-prienntidus

Peder Vogelius Deinboll (1783-1874),
gávviduvvam jagen 1863.

P. V. Deinboll

1800-lágo álgon girkkooajválattjajda tjielgaj dárogiellaj sárnneidit ja áhpadit ij lim sámij tjuovggidusdásev bajedam. Farra lij boasto guovlluj mannam. Dán ájge sjatta jNuorttalij-Vuodna sierra bisspaguovllon ja virggáj nammaduváj bisspa guhti sámij tjuovggidusbargos berustahttáj. Buorre barggoguoymmen áttjudij bisspa *P.V Deinboll*, guhti nammaduváj Tjáhtjesuollu báhppan Lulle-Finnmáarkkuj jagen 1816. Deinboll válljiduváj Stuorradikke ájrrasin 1821 ja 1824. Sihke báhppan ja politihkkárin sán garrasit ratjáj tjuovggidusbargov ávdeditat, ájnnasit sámij gaskan. Sán lij dan áskon jut tjuovggidus ja sárnneidibme galgaj sámij ietjasa giellaj dáhpáduvvat. Danen lij dárbo sámegiellak báhpajt ja áhpadiddijit áhpadit ja oahppogirjiit ja ietjá girjálavjuodav áttjudit sámegiellaj.

Deinboll ævtodij sierra áhpadiddjeskávláv vuododit Finnmarko gáktuj. Bisspa doarjo oajvvadásáv. Navti Vuona Stuorradigge mierredij áhpadiddjeskávláv álgadit, mij Trondenesan doajmmagádij Råmså ámtan jagen 1826. Dalága manñela ævtodij bisspa skávláv jáhtet Buolbmátij, danen gá same ettjin sidá áhtsát Trondenessaj. Dav vuosteldij Nils Vibe Stockfleth, gen birra manñela tjielggip. Skávlå jádeduváj Råmså stádaj jagen 1848, gánná dat la læhkám dat rájes.

Áhpadiddjeskávlå galgaj aj sajev vaddet sámegiellak oahppijda ja dasi duodden áhpadit sámegiellav látte oahppijda gudi sihtin sámegiellak guovlojn barggat. Skávlå muhtem láhkáj járkij giella ja áhpaduspolitihkav majt *Seminarium Scolasticum* (1714-1727) ja dan manñela *Seminarium Lapponicum* (1752-1773) lidjin dájmadam.

Dájt ásadusájt lidjin álgadam báhpa gudi nannusit jáhkkín misjávnnábarggo sámij gaskan galgaj sijá ietjasa giellaj dáhpáduvvat ja jut same galggin dákkár barggaj áhpaduvvat.

Nils Joachim Christian Vibe Stockfleth (1787-1866).

Nils Vibe Stockfleth

Deinbollav tjuovoj *N.V Stockfleth*. Sån bådij báhppan Tjáhtjesuolluj jagen 1825. Dâppe sån bargaj báhppan muhtem jage ávddâl gâ åtsâj Nuorttasijda báhppavirgev. Jage 1832 rájes lij sån Oslo uni-versitiehtha sámegeiela áhpadiddjen ja dutken.

Degu Deinbolla nav aj Stockfletha bælostij sámij rievtesvuodav oattjotjijt áhpadusáv sijá ietjasa giellaj. Jagen 1848 oattjoj oajválat-tjajt mierredittjat ahte galggá sámegiela máhtov dættodit gá virggáj biedji báhpajt sáme guovlojn. Sån aj doarjoj guojnagiela anov guojnagiela guovlojn Nuorttalij-Vuonan. Sån miejnnij oajválattja galgalulun guojnajt sæmmiláhkáj giehtadallat gá sámijt. Moattes gudi suv doarjjun misjávnná- ja tjuovggidusbargo sámij hárráj, ettjin dâhkida guojnajt galgaj sæmmiláhkáj giehtadallat. Guojna lidjin Vuodnaj jáhtâm iesjmiellusattjat, ja danen ettjin galga sierra rievtesvuodajt oadtjot. Sáme lidjin dáppe agev árrum ja danen galgaj sijáv buorebut giehtadallat.

Álgon doarjjun Vuona oajválattja Stockfletha giellapolitihkav, valla 1800-lågo gasskamutto rájes vuostelatjáj Vuona Stuorradigge sámegiela, ja ájnnsit suomagiela anov áhpadusán ja sárnijn.

Jage 1851 Stuurradigge juollodij rudájt foandaj mij galgaj dárogieloahpo nannimav doarjjot. Dårjav oadtjun álgos skávlå ma galggin sámemánájda áhpadit dárogielav guovlojn gånna lij máhttelis dárogielav nannit. Guovlojt gáhtjudin *dárojduhttemguovllon*, ja dat lij nuorttalamos Vuona merragádde. Valla manenagi foandda, mij lij oadtjum namáv *Finnfondet*, juollodij rudájt dájmajda ma galggin dárogieloahpov nannit suomagielaigij gaskan.

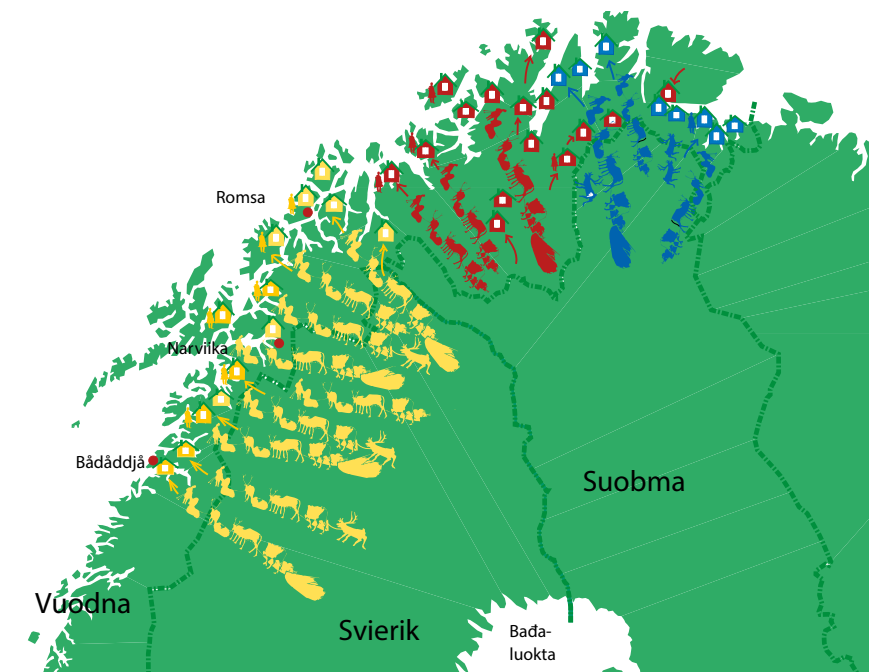
Stockfletha giellavuojnno vuojtádallagådij, ja dárojduthttempolihkka vuohhtugådij. Maŋenagi jahketjuode mássoma ájggáj vaddin oajválattja lágajt ja njuolgadusájt ma dættodin dæssju dárogielav galgaj sárnijn ja áhpadusán adnet. Sámij ájnna lánestibme lij sjaddam ládden. Oajválattjaj dárojduthttempolitihkka garraj.

Ællosujto vijddánibme dagáj gássjelisvuodajt oajválattjajda

Jage 1751 rádjiesjiehtadusá ja sámekodisilla milta bessin ællosáme rijkarájáv rasstit. Navti ællosujtto nanniduváj ájnnasamos sámæ æládussan ietjá sámæ æládusáj gáktuj ma ettjin oattjo sæmme láchkasuodjalimev.

Ællosujtto garrasit ávddânatjáj 1800-lågo álgo rájes. 1830-lågon Vuona (Vuona-Svieriga) ja Suoma (Suoma-Ruossja) oajválattja gâtsedahtjin boatsoijsijdaj jáhtemijt rijkarádjáguovlojn. Suobma lij Ruossja vuolláj sjaddam jagen 1809. Vuona bielen badjánij «ruossja ballo». Manen Ruossja nav berustahttjáj rádjeguovlo ællosujtos. Lidjin gus danna tjiegos berustime, buojk vijdedi rijkav gitta Finnmárko merragáddáj buorre háksahámnajt áttjudittjat. Finnmárko ámtmánne dábdâstij dav 1840-lågon: *Sámij diehti gal ihkap e bieja nav állo fámoijt dasi, valla danen gâ li tjiegos ájggomusá, majt gæhttjali vigedis ássijj duohkáj tjiehkát*. Ruossja sidáj aj Suoma bielen bisodit sámij rievtesvuoda duola dagu guolli-mij Várjjagavuonan. Dav lidjin Sámekodisilla milta dahkam.

Suoma bielen lidjin gujddim Vuona biele ællosámij jáhtålímij gitta Ánarjávre duohkáj. Da ájttin Ánara sámij iellemvuogev ja bierggimav.

Sáme árruma málsom
1800-lágon. Muhtem
ællsujttofamilja árrujin
merragáddáj ja sisedna-
ma tjoahkkebájkijda.

Ællosujttofamillja giessetjielden Fálán. A Winter in Lapland, London 1827.

Ællosáme giesseárudagán Máhkarávjun (Magerøya).
«Norge i tegninger», 1848.

Guovddagæjno ællosábme Erik
Eriksen Eira (1767-1844).
A Winter in Lapland, London
1827.

Geologa Keilhau guossit Rávdná-Niljas Biehtára – Peder Nilsen Banne (bir. 1762-1843) jagen 1827, ja tjállá sán lij Lulle-Finnmárko boandámus ælloniehkke. Sujna lidjin gaskan 6 000 ja 10 000 boahttu, javllin ulmutja. Giesijt lij suv árudahka Várnjárgan gánná sujna lij boatsojgárdde áldoj báhjemij. Dálven sán jádij rijkarájá rastá gitta Anárjávre duohkáj, gánná suv dálvveárudahka lij.

Báhppa Stockfleth guossidij suv dálvveárudagáv 1828 guovva-máno, ja árvvalij suv ælon lidjin 8 000 hekka. Gá Stockfleth jávsádij suv lávdagoahtáj, de alvadu váj man unne dat lij. Jáhkij hæjos ulmutij lávdagoahte lij dát. Valla da állo bednaga ja tuvsánij milta boahttu ma lidjin daggu lahkabirrusijn, subtsastin sán lij boandás ælloniehkke. Sán iesj buolvvedij lávdagoaden, gánná aj lidjin suv guokta bárne ja guokta niejda. lemet ja suv ietjá máná lidjin ietjá lávdagoaden. Sán lij állo boahttujdis lárkkam moatte sierra ællon ja danen sujna lidjin moadda lávdagoade.

Ællosáme famillja dálvveárudagán, prienntiduvvam Keilhau girjen jagen 1827.

Rájáj stieggim 1852

Rijka ettjin guorrassa, ájnnašit danen gá Ruossja-Suobma ittjij dâhkkida Sámekodisillav sjehtadallama vuodon. Dutkam la vuosedam Vuona-Svieriga sjehtadalle ettjin sidá guorrasit Ruossjain «ruossja balo» diehti. Vuodna-Svierik ittjij dâhkkida Ruossja gájbbádusájt. Ruossja-Suobma de tjevtastij ierit Sámekodisillav ja stieggij rájev ragátmáno 15. biejeve jagen 1852. Vuona bielen ettjin desti Finnmárko ællosáme besa rasstit rijkarájá rastá nuorttalap Suobmaj.

Vuodna-Svierik dagáj dav sæmme. Ruossja-Suoma boatsojsáme ettjin besa desti rijkarájáv Finnmárkkuj rasstit. Dasi duodden Ohcejohka ja Ánar ettjin desti oattjo loabev guolli Finnmárko vuonajn.

Dæno tjáhtjádagán gal joarkeduváj aktisasj luossabivddo muhtem ájge vil berustik rijkarájás. Valla gá dárojuhttem garraj, dát aj buorkoduváj (g. b. 211).

Vájjkudusá ællosujttuj

Rádjestieggimin lidjin sihke oanep ja guhkep ájggásasj vájkudusá ábbá Finnmárko ællosujttuj. Tjoahkkáj lidjin Finnmárko ællosámijn birrusij 50 000 boahhtsu. Siján lidjin dálvveårudagá Suoma bielen. Rádjestieggim dagáj massin ájnas dálvveednamijt. Dat vájjkudij duola degu Unjárga ja Buolbmáta boatsojsijda navti jut lågev jagen, 1850-1860 ájgegávdan, binnoj boatsojlåhko dáppe birrusij 15 700 boahhtsus 9 300 boahhtsuj.

Rádjestieggim ittjij vájjkuda dâssju Finnmárko ællosujttuj. Dat vájjkudij aj Suoma biele ællosámijda. Siján lidjin birrusij 15 000 boahhtsu majna lidjin giesseguohtomednama Finnmárko merragáttén. Massin divna dâjt ednamijt. Muhtem Ohcejágá ællosáme jáhtin nuppe bælláj Dæno ja árrujin tjáhtjegátteulmutjin. Muhtema jáhttájin boahhtsujisá Eanodagá-Gárasavvuna guovlluj mij ittjij dagá ávkev dâj guovloj ællosujttuj.

Bekjendtgjorelse.

Den russiske Keiser har bejtemt Straf for det Tilfælde, at norske Papper med sine Ateen-bjerte eller disse sigte uden Begjere betræde det finske Landets Grænsange. — Denne Straf skal bestaae deri, at Ateenbryters Eier ved den finske Højed eller Pens-mant fratages en Tiendepart af sine Ateen og desuden saa mange Ateen, som udfordres til at erstatte den Skade, disse maatte have gjort. — Ateenbryters Eier vil da blive forelagt en Tid, inden hvilken han skal have fort sine Ateen ud af Finland, og bliver han ilagt samme Straf, dersom han ikke til den Tid er kommen over Grændsen med Ateenene.

Hver Højegrændsen gaar efter en Elv eller andet naturligt Mærke, bliver denne Straf anvendt, saasnart Ateenene ere komne over Grændsen. Hver Højegrændsen ikke har et saadant naturligt Mærke, bliver Straf ikke anvendt, med mindre Ateenene ere komne i Miel ind i Finland.

Dette skulde jeg herved bringe til samtlige Højefinners Kundskab.

Hinmarks Amt 22de Juni 1853.

Harris.

Died'etabme.

Ruossjaadnam keisar le gielddam daroarnam sabmeladsljaid boennidasek laddearnam guottom sajidi doahvomest, mak sudaji gullujek; jos si oftanaga boennidasekguim daihe sin boennid varidallasi bottek laddearnam guottomsajidi, de si shjadedek lisa rangashtusa vuollai. Dat rangashtus, maid keisar le asatam daihe bigjam sudaji, gutte su gotzhjoma bagjelduolbma, le. atte laddearnam valdde daihe leusmanne eitt valdda boennid eigadest logadas oase su boennid ja dasa vela dam made boennid, go gahbeduvujek mavset dam vahaga, maid si lek dakkam. Ja de visses aigge mærreduvvu boennid eigaadi, mast son galga doahvot boennid laddearnamest eitt, ja son shjadedek samma rangashtusa vuollai, jos son oftanaga boennidseguim i lek boattam rajid bagjel dam mærreduvvu aiggai. Gost rika ragje manna joga mield daihe ærra lundulash markka mield, adnujuvu dat rangashtus dakkavidi, go boennid lek boattam raje bagjel. Jos daggar lundulash markka i lek ragjen, de dat rangashtus i adnujuvu, aundal go boennid lek boattam hanagullam hale laddearnam sisa.

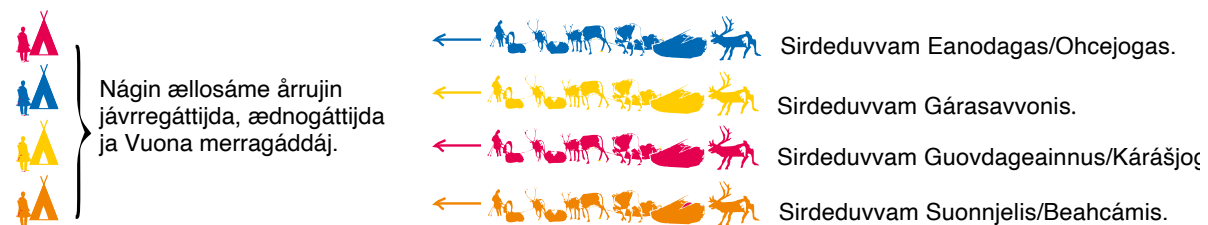
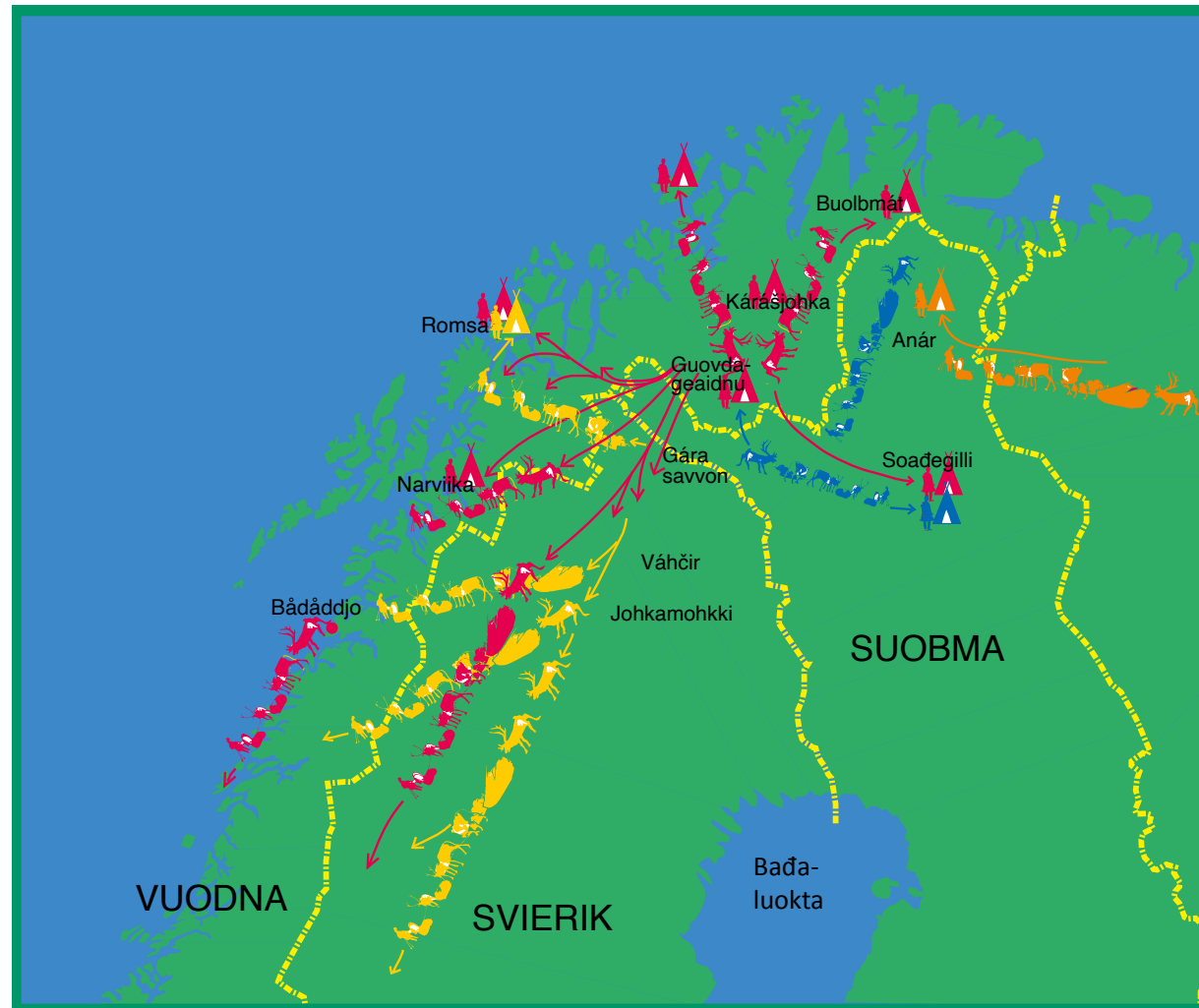
Dam keisar gotzhjoma lem mon adnam gaduegasvuottanam died'etet buok sabmeladsljaidi.

Sameardnam Amt 22. Juni 1853.

Harris.

Rádjestieggim almoduváj sihke dáro- ja sámegeiellaj.

Rádjestieggim vájkkudij aj navti jut tsieggiduváj vuostasj boatsoj-gárdde, mij manáj Várjagavuona Vuonnabadás Skiippagurra baktu Dædnuj. Gárdde galgaj hieredit boahthsujt mannamis Suoma bælláj. Dáppe lidjin mierredam 10 prosenta rijkarájá rass-tim boahtsujs galggin stáhta hállduj váldeduvvat buohhton.

Ællosámij jáhtema jage 1852 rádjestieggima manjela

Jage 1852 rádjástieggima manjela tsieggiduváj vuostasj boatsojgárdde mij Várjavuonna Vuonnabadás manáj Dædnuj, mij dánna l gávviduvvam 1900-lågo álgon.

Muhtem Guovddagæjno ællosáme válljijn Svierigij jáhtet. Ájge-gávdan 1853-1873 vargga 300 ælofamilja jáhtin Gárasavvuna guovlluj. Siján lidjin badjel 20 000 boahtsu. Duodalasj láchko littjisj dávk vil stuoráp. Svenska stáhtaviesádin sij máhttin joarkket adnet giesse-tjieldijisá nuortta Råmså merragáttin ja suollujn.

Jáhtem vájkkudij nuorttalamos Svieriga ællosujttuj, danen gá Guovddagæjno ællosámijn lidjin stuorep ælo gá Gárasavvuna ja Čohkkiras sámijn. Guovddagæjno ællosáme nappu buktin sierra ællosujttovuogev manenisá. Giesseárudagáj dibddin boahthsujt liehket ienep friddja. Suládahttin boahthsujt.

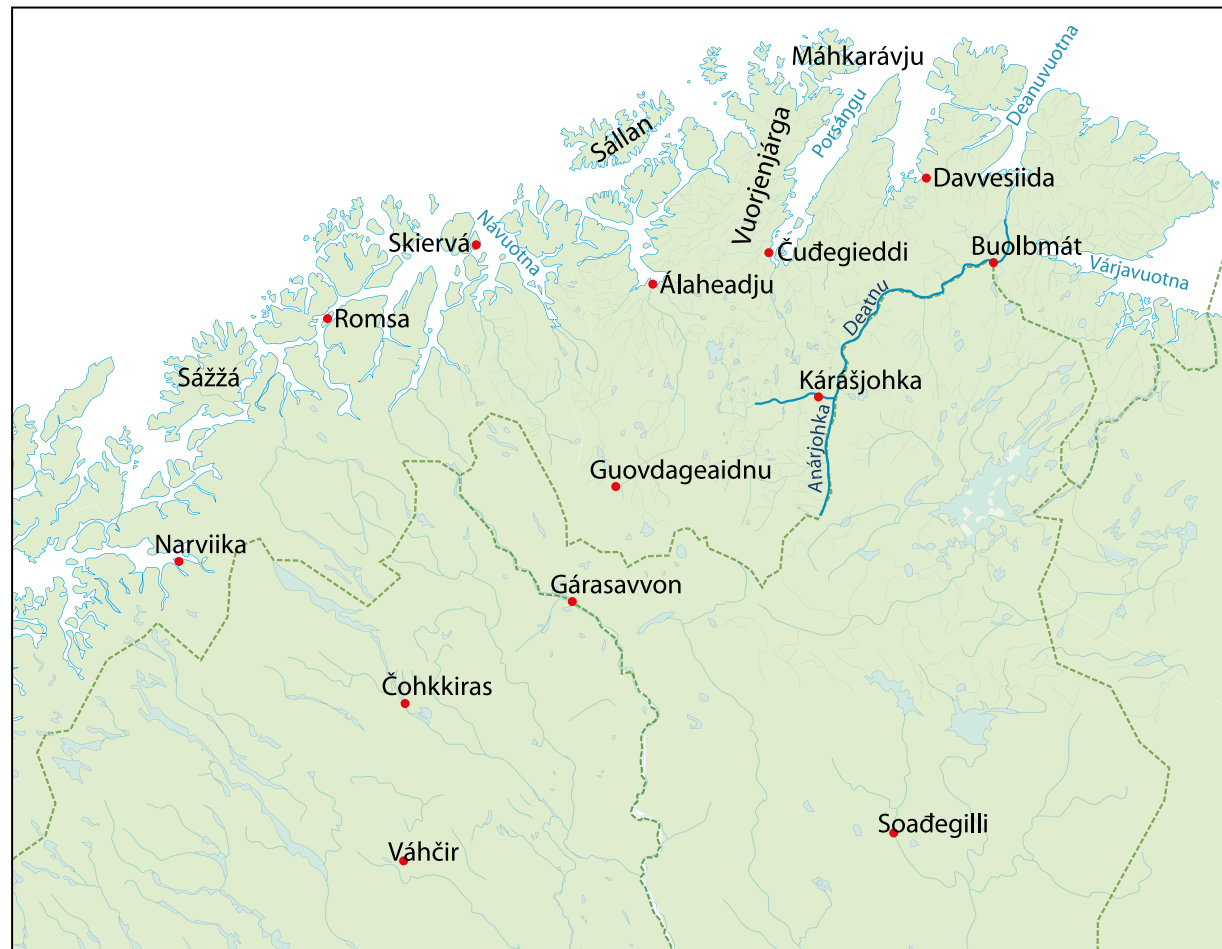
Gárasavvuna boatsojsijdajn ællim nav állo boahtsu. Giesse-tjielden barggin 2-3 familja aktan. Juohkka famillja ræjnnuhij ietjas boahthsujt, ja ræjnnuhiddje lidjin boahthsujt lahka. Lij aj dáhpen boarkkit luovvasijt (ránojt ja tjermagijt) ælos, ja ræjnnuhit dæssu áldojt. Dát lij ájnas danen gá guottedime manjela báhtjin áldojt ja adnin ávkev boahttsumielkes.

1860-lågo milta rievddagádij dát ællosujttovuohke. Dálla familja vuorjját lárkkin sierra. Áldoj báhtjem ij lim desti nav dábálasj. Jahketjuode láchpagæhtjáj lij áldoj báhtjem vargga náhkâm. Dát dagáj familja máhttin gieseájge árrót nágin gaskav ietjá sajen gá boahtsu, ma lidjin friddja.

Guovddagæjnos ettjin jáde dæssju Svierigij, valla Vuona merragáddáj aj, ja muhtem familja jáhtin suollujda, buojk Skiervváj (Skjervøy). Dalloj bessi buorebut sæbrrat guollimij, sierraláhkáj sájdev guollijin. Dájna jáhtemijn ihkap doajvvun gæhppadappot bessat sájddejuorajda, maj badjel Skiervá guollára lidjin sijáin rijddalam. Merraguolle lij dan ájge huj ájnas oasesgálvvon Ruossja pomávrråoasástallama aktijvuodan. Ruossja oasesálmma jáli pomávrrå giesen lánudin guolev jáfojda ja ietjá gálvojda, dalloj gá Nuortta-Vuona oasesálmma ettjin oaste guolev. Pomávrrå-oasástallam vibáj gitta 1917 rádjáj; dalloj Ruossja stieggij rijkarájáv.

Rádjástieggim ihkap vájkkudij vil ienep Kárásjjágá boatsojsijda gá Guovddagæjno. Moattes jáhtin merragáddáj. 1860-lágo milta állo Kárásjjágá boatsojsáme jáhtin Čuđegæddáj ja Nuorttasijddaj (Nordkapp). Valla ettjin jáde merragáddáj ávddál gá boatsojláhkko lij nav binnum váj ettjin desti bierggi ællosábmen. Dav tjelggi ámtmánne jahkediedádusájnus.

Ællosámij jáhtema merragáddáj. Njárgaj, vuonaj ja suolluj namá.

Muhtem sijdajn lij ájn dáhpe áldojt báhjet. Kárásjjágá nissun báhjemijn áldov giesseárudagán, gávviduvvam 1900-lágo álgon.

Rádjástieggima maŋŋela tjuodtjelin gássjelisvuoda aj boatsojsijda gasskaj Guovddagæjnos lulás. Kárásjjágá boatsojsijda gujddi-gáhtin Guovddagæjno sijda nárrágáhtin sijáv giesseduobddágijda Máhkarávju ja Vuorjenjárgaj, ja dasi duodden aj sijá dálvetjieldijda. Kárásjjágás muhtem ællosujttofamilja vas jáhtin Buolbmáta ællosijda Dæno allebælláj, ma lidjin báhtsám «ávddasin» maŋŋela gá Ohcejágá boatsojsijda massin dájt ednamijt jagen 1852.

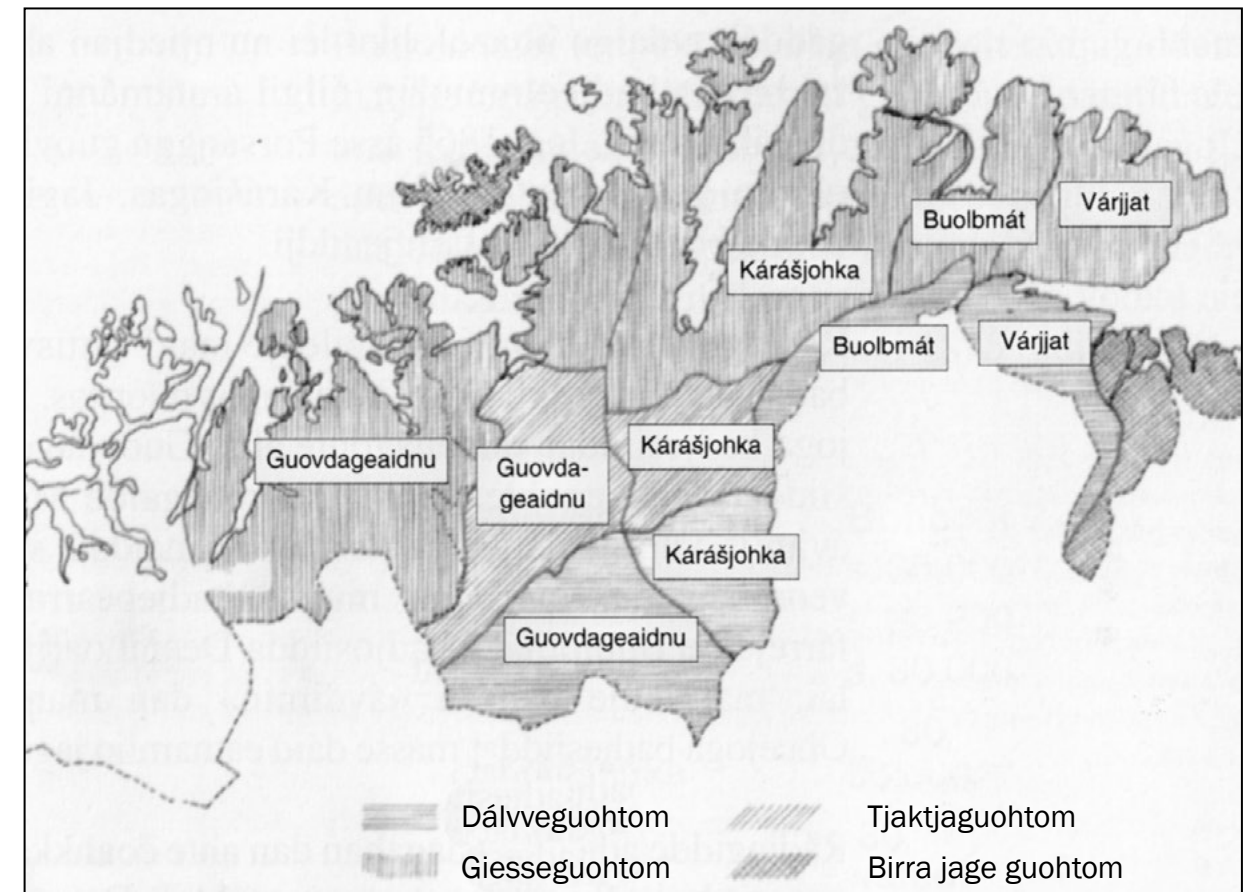

Buolbmáta ællosábme jali ælloniehkke Láve-Piera Niljas – Nils P. Måsø (1890-1966), gahperahtá, gávviduvvam familjainis ja fuolkij ávddála doaro. Suv áhttje, Láve-Piera – Pera J. Måsø (1865-1938) jádij familjainis Kárášjågåas Buolbmátij 1900-lågo álgon.

Jage 1852 rádjástieggim ittji dássju boatsojsijdaht háddji, valla aj familjajt ja fuolkijt. Ávddål 1852 lij buojkulvissaj muhtem ællosámijn aktisasj dálvvetjiellde Guovdagæjno/Gárasavvona guovlon vájku lidjin gálmå sierra stáhtaj viesáda. Dæno guovlon vas lij Bieski-vieljatijijn aktisasj sijdda vájku ællim sæmmi rijka viesáda. Rijkkarájajt rasstijin.

Vaj aktisasj siiddastallam luluj náhkåt állu, de Vuona oajválattja mierredin jage 1854 ællosujttolágav, mij galgaj garrasit stráffut Vuona biele ællosámijt gudi Suoma bielen válldin sámij boahttsuj Vuona biele guohtomijda. Valla dát dáhpe gal ittij någå dakka-vide. Lågev jage manjela ájn muhtem Suoma biele ællosáme luojttin boahttsujdisá fuolkijisá fáron giessetjælldáj Finnmárko merragáddáj.

Jage 1854 láchka galgaj aj ietjá gássjelisvuodajt tjoavddet ma lidjin Finnmárko ællosujton tjuodtjelam. Láchka giellidj adnemis sisednamijt giesen. Da galggin dálla aneduvvat dálvveguohtomguovllon. Ednama de juogeduvvin *giesseårudahkan* ja *dálvveårudahkan*. Guovddagæjno ja Kárášjågå ællosujto gáktuj mierreduvvin aj tjaktja- ja gidáguohtomguovlo. Mærrádusáj diehti tjáhkanin giesijt viek állo boahttsu merragáddáj. Danen oajválattja vuojnnin dárbulattjan mierredit tjelgga rájajt tjieldij gaskan ja gási guhtik boatsojsijdda máhtij jáhtet.

Boatsojsujttoláhka mij mierreduváj jagen 1854, giellidj adnemis sisednamijt giesen. Ednama dálla juogeduvvin *giesseårudahkan* ja *dálvveårudahkan*.

Jage 1888 boatsojsujttoláhka, mij nappu guoskaj dássju Finn-márkkuj, vattij dáv máhttelisvuodav. Láhka aj vælggogissan dagáj mærrkot divna boahthsujt ja vattij lárkkimnjuolgadusájt aj jus ælo masstin.

Jage 1854 ja jage 1888 boatsojsujttolága huksin ællosujto berustimijt. Da muhtem mudduj gáhttijn guohtomednamijt ja jáhttin árdnigav æládussaj. Vásij guhkev ávdđál gá Finnmarko ællosáme gierddagáhtin mærrádusáj ja lágaj diehti ma guosskin ællosujto ja ednambargo vidjurijda, dagu boatsojsáme Råmså guovlon oarjås gierddagáhtin 1880-lågo rájes. Da mierreduvvin værámus dárojuhttemájgen.

Kárásjjågå ælloniehke giesseårudagán, gávvidum jagen 1867.

Ællosámij árbbedábálasj gábmá

Vuostatjin gá sisi manná, la uksa. Da ma li birra, li loavddaga. Ádnárisá li oajvemuora, ja avllemuorra mij daj tjadá manná. Doaresmuorra vas gassko, ja de li dæhkága: ájn boassjodæhkága ja gasskadæhkága. Rájgge baddjen la riehpénrájgge. Riehpéná birra l nálesj, hársås goaroduvvam. Gassko l árran, guovte bielen árrana la luojtto, ja de vil la uksagiehtje ja boassjo.

Sáme jáhti Alaskaj

1800-lågo lårpan jáhtin muhtem sáme, ájnnsit Kárásjjågås ja Guovddagæjnos, Alaskaj dievnnutjit Amerijka stáhtav. Sij galggin ællosujtov áhpadit Alaska iemeálmugij. (Lågå ienep Alaska sámij birra girjen: Sáme dievnastusán Alaskan. ČállidLágádus 2009)

Kárásjjågák Samuel J. Balto (1861 1921) jádij Alaskaj jagen 1898 bargatjit boatsojvájnnsin. Balto, guhti 1888-89 lij rass-tim Ruonáednamav Fridjof Nansena ekspedisjavná sebrulattjan, rámmu Alaska iellemav. Sån vissjalit sáddij tjállusijt Nuorttanaste-avijssaj.

Sujna lij guhka tjálos Nuorttanasten nr 22 ja 23 jagen 1912. Dalloj lidjin suláj 30 000 boahhtsu Alaskan. Dáppe vargga ettjin gávnnu stálpe, e suollaga gudi vaháguhtti. Dálvve lij suláj sæmmi-lágásj gå Sámen. Dáppe lidjin állo gátte ja buorre guhtoma. Båråmusáv áttjudin árudagá álggolin, gå dasták miehtsijn lij nuoges luhtok ja jágájn állo luossa.

Dánna oasse Samuel J Balto tjállusis Nuorttanasten jagen 1912: Mr. Ole Andersen!

Dálla anáv astov tjálatjit dijá bládáj. Dálla lav dáppe Alaskan árromin muv 14. jahkáj namálattjat dat rájes gå Kárásjjågås vuolggiv. Vuolggiv aj dan juohkusa fáron gudi Amerijkkaj viettjaduvvin, stáhta mávsojn ællosábmen ja poasstavuoddjen. Sij galggin inuihtajt áhpadit boahhtsujt giehtadalátjit jná Lij dan jage 1898 gå Alaskaj bádijsa, gánná galgajma doajmmasimme...

Vuojnáv avtav familjav guhti diehki bádijsa sæmmi ájge gå mij aj ja guhti Alaskaj ganugij. Suv namma I Per Andersen (Lindi) ja áhkásj Sofie. Sunnun la stáhpe merragátten. Gidán gå luossa boahtegoahdá vuodnaj, de biedjaba viermijt tjáhtjáj bivddema diehti, ja ij la guhkep viermij lusi gå hágalbirssujn vuohtjá. Danna suvddá dat álmáj luosav gáddáj degu sájde. Áhkká tjáhkáj gætjo bieje ja sláhkki luosaj ja sáj dajt gájjkádibá benabiebmon. Gå náv libá avta mánov barggam, de libá 6-700 dálldá tjijnnim ja de la gal jahkáj biebbmon ja biejaduvvá vil ruhta aj báñkaj.

Silldá aj la dáppe ja rievsaģis viek valljen; goade badjel háledi stuora doahkken 100 500 Oanegis báttán vuohtjá vájk man ednagav.

Dat vuoras nissun álu subtsastij dav dilev ja æládusgæjnov, mij dáppe lij, gánná sán bajás sjattaj, namálattjat Gárásjjågån. Akta stáhpe, gánná lidjin gálmma gusá, bargaj ijá biejevev aktan familjajnis ittij vil ávvánis muossádam vuojav ge ávvá jagen, navti dávk lij. Dat lij dássju barggat. Dáppe ij lim ber guolijt oadtjot. Valla gal dáppe gávnnu valjes, vájk man stuora familjaj...

Vielljalattjat

S. J. Balto

Elgon Wash. Amerika

Per Andersen (Lindi), riegádam 1853, jámij Alaskaj. Ællobargge, gállerrágge. Váldum 1887 nuppát bále árbátijjn: Sophia Nilsdatter Šuoššjávrrre, riegádam 1843. Sáj jádijga Alaskaj, gási libá goappátja jábmám.

Samuel Balto hiergijn, gávviduvvam Nomen birrusij 1903. Gávva: O D: Goetze.

Hárjjidusá

1. Tjieggi Svieriga sámemisjávnnápolitihka oajvveulmijt 1700-lågon!
2. Svierik mierredij jagen 1723 skávllánjuolgadusáv. Gåktu galgaj dat liehket ávkken sámijda?
3. Gåsi tsieggij Svierik nuorttalamos sáme skávláv?
4. Gåktu dájma skávlá?
5. Guhti lij skávlá vuostasj áhpaddje.
6. Manen báhppa Wegelius gáhtjudij sámegielav «bednagagiellan»?
7. Gåktu organisierij Thonan von Westen sámemisjávnnáv Vuona bielen?
8. Biret-Ánde – Anders Porsanger (1735-1780) lij vuostasj nuortak guhti alep áhpaddusáv váldij. Gåktu sjattaj sán gierddat Danmárko-Vuona misjávnnápolitihka rievddama vuojnjanav?
9. Islánda Olav Josephsen Hjort (1740-1789) lij muhtem ájge báhppan Guovddagæjnon. Manen dáppe suv gáhtjogáhtin Garra-Jorta?
10. Tjieggi oanegattjat guhti P V. Deinboll lij?
11. Nils Vibe Stockfleth (1787-1866) bádij báhppan Finnmárkkuj jagen 1825 ja bælostahhtjáj sámij rievtesvuodav oattjotjit áhpaddusáv sijá ietjasa giellaj. Manen?
12. Álgon oajválattja doarjjun Stockfletha giellapolitihkav, valla 1800-lågo gasskamutto rájes Vuona oajválattja vuosteldahhtjáj sámegiela anov áhpaddusán ja hálajn. Manen?

13. Ællosujtto garrasit ávddánij 1800-lågo álgo rájes. Tjieggi manen navti dáhpáduváj!

14. Tjieggi nuorttasáme boatsojsijda jåhtulagájt ávddála 1852 rádjástieggima!

15. Gåktu vájkkudij jage 1852 rádjástieggim boatsojsijda?

Duodde hárrjjidusá

Máhttet ællosujto buojkuldagájt

Ællosujton li állo sierralágásjuoda majt hæhttu diehtet. Gå ræjnnuhiddje boahotá lãvdagoahotá, ja gå nubbáj tjieggi guohtoma birra, gåktu boahttu bierggiji ja gåktu fierdda lij, de dasi gájbbeduvvá máhtto amás ulmutjis dav dádjadittjat.

Boahttusj guohtom la ávkkás nuorttaguovloj luonnuduj nav guhkev gå guohtomednam ij guorba. Gidá-giese muohttagav suddadattijn boatsoj manná rahhtá manen ja bievla milta. Gidáguohtoma buoremus sjatto li vuovdde- ja gieddesino, stárro, sávttasino ja iesjguhtiklágásj suojnnesjatto ma árrat ruonudi. Iesjguhtiklágásj jieggiesuojne li dárbulasj guohtomsjatto. Sierga ja soahkelasta ja ietjá lasstamuora li mávsulasj guohtom. Buorre gidáguohtomin buojddu boatsoj gå bæssá ráfen guohtot. Miese aj sjaddi gå áldojn la buorre guohtom ja li mielkká.

Tjavgjabælláj boatsoj guorri guobbarijt, ja aj njuohtso ruohtsajt. Tjavgjan bárrå rissijt, daghasijt ja sarrelastajt. Dalloj guohtogoahotá vistev aj.

Tjálos la viettjaduvvam muhtem kultuvrramáhto girjes. Dat subtsas ællosujto giella l viek boandás. Lågå duola degu Nils Isak Eira girjev: «Bohcuid luhtte», Dat 1994. Tjále essayav (2-3 biele) sijdastallama birra.

SÁME LIDJIN SUOHPÁDISRÁSE VUONA EDNAMIN – GALGGIN ÁLLÁSIT ASSIMILIERIDUVVAT

Vuona gånågis nuortta Sáme – «Finnmárko ámastiddjen»

Napoleon-doaroj maŋŋela Vuona stáhta dille állásit rievda. Jage 1814 Vuodna luovvanij Danmárka fábmodusás ja mierredij ietjas vuodolágav. Valla Danmárka gånågisá sadjáj sjattaj Svieriga gånågis aj Vuona gånågissan ja mierredahttáj Vuona álggorijka-politihkav. Dáj rievddamij diehti Vuona oajválattja hæhttujin vas háldadusáv tsieggigoahtet ja nannit aj nuorttalap Sámen. Dá lidjin muhtem ájggáj buorren sámijda navti jut oajválattja dáhkkidn báhpaj rahtjamusájt ávdedit ja adnet sámegielav áhpadusán ja tjuovggidusbargon. Valla nuorttalamos Sáme jali Finnmárko ednamij rievtesvuoda hárráj gal Vuona ráddidus sárno jage 1848 tjuovvovattjat:

Riekta Sábme (Finnmárkko) la dâlusj rájes gullum gånågissaj jali stáhttaj, danen gâ álggoálgon dâppe li árrum jáhtte álmuk, sámegudi ællim stuoves árru. Maŋenagi diehki árrun ádviesajdiddje, gudi e riekniduvá ednamâmastiddjen.

*Fredrik Stang (1808-1884), nammaduváj stáhttaráden jagen 1845
Sân ja ietjá stáhttaráde mierredin jage 1848 jut nuorttalamos Sábme, Finnmárkko lij dâlutja rájes gullum stáhttaj.*

Nasjonalissma bájnnegoahtá Vuona sebrudagáv

Nasjonalissma tjuodtjelij Fránska revolusjavná ájge 1700-lágo lāhpan, ja 1800-lágon vijddánij Eurāvpāv miehtáj. Aj Vuonav bájn-nij nasjonalissma 1800-lágo nalluj. Lij vielggis europalasj guhti lij ideálla, ájnnsit nuorttarijkalasj ulmusj guhti lij tjuovggis ja gāen-na lij guhka oajvveskálltjo. Vuona historihkkára ja girjjetjálle sihtin ávdedit Vuona rájnna dābijt ja vuogijt ja oadtjot ulmutijt vuosedittjat duohta ájtteklāndav, na Vuona gieresvuodav. Sij guddnedin Vuona histāvrāv ja sihtin dav dahkat dābddusin dālutja rájes. Ednambarggo aneduváj kultuvra guovdátjin. Bāndor-æládus lij Vuona gierggejuolge.

Historihkkár Rudolf Keyser (1803-1864) almodij jage 1839 girjev manna sán tjieggij vuonagijt māttoj ja berajaktijvuodaj birra. Vuonaga lidjin Vuona vuorrasamos álmuk jali «iemeálmuk», ja dārogiella lij vuorrasamos ja rájnnsamos giella Vuonan. Dav sāmme doarjo nubbe historihkkár P. A. Munch (1810-1862). Sunnu histāvrālasj dutkama vissjalit aneduvvin Vuona stáhta tsieggimij.

Sunnu vuojno milta lidjin same amás álmuk. Sij lidjin jáhtte ulmutja gejn ij lim «doarroma gievrrodus» ja viessun «primitijva» iellemav. Dán álmugin ij lim mige buktet Vuona stáhtta tsieggimij. Sāmmilāgātja lidjin guojna, gudi sāmme berrahij gullujin gā sáme. Guojna lidjin «biellevillda tjuhteulmutja», ja sijá kultuvran ij lim ávddānam fábmō.

Danen sjattaj ájnnsin sihke sámijt ja guojnajt dārojuhttet. Gā dārojuvvi, de oadtju iellemgievrrodusáv ja bierggiji Vuonan. Sāmij hárráj sárno Johan Sverdrup (parlamentarisma áhtte): *Sāmij ájnna lānestibme l sjaddat lādden.*

Dát politihkka sjattaj sebrudakvuojnnon duola degu Vuonan ja oattoj namá sosiáladarwinissma.

Dájdđára sárggun tjáppa luondo gávájt ma galggin vuonagij identitietav nannit. J.F.L. Dreier, 1826.

Båndor-æládus Iij Vuona kultuvra gïerggejuolgge. Lito-grafijja vuoset båndorstábátjav Jæren-guovlon Oarjjelij Vuonan. J.M. Calmeyer bir. 1830.

Lij ájnas tjalmostahttet tjáppa bunad-biktasijt. Båndorpárre Valdres-guovlon. Sárggum J.F Eckersberg.

Dákkáriin gá merrasáme næjtson ittij galga liehket sáme boahhte-
ájgge Vuonan. Miejjnijn dárojuhttet. «Fisherlapp», Čorgaš,
Hopseidet. Sárggum: Campbell giesen 1852.

Ij ga dán Kárásjjågå ællosujttobáhtjan lim vissa boahhteájgge Vuonan. Sárggum: Campbell giesen 1852.

Sosiáladarwinissma

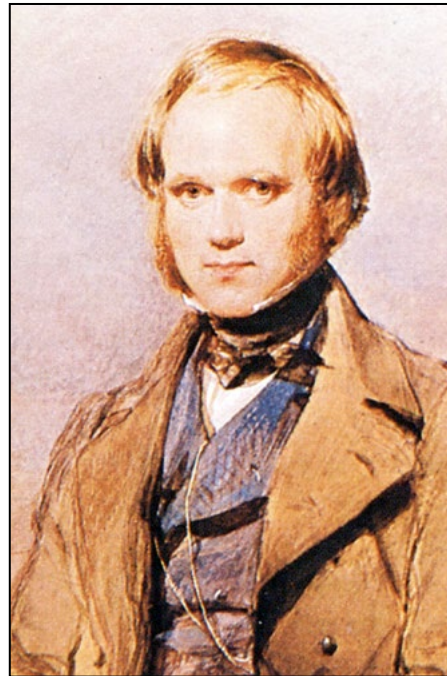
Ienjiils luonndodutke Charles Darwin (1809-1882) almodij girje
«Nálij álggoboahtem» jagen 1859. Moattes alvaduvin suv árvva-
lusáj diehti. Darwin miejjnij sán máhtij duodastit jut ulmusj lij
lâhpalasj ladás guhka ávddânbmerájdón. Juhtusa ja ulmutja lidjin
ájgij tjadá ávddânam «luondulasj tjuolldema baktu». Dat gâhtjo-
duvvá evolusjâvnnân. Darwin iesj lij sosiáladarwinissta. Sán miejn-
nij «villda ulmutja» vierttijin manenagi gâhtot gá europalasj sivilisa-
sjâvnnâj tjadnasin. Dasi duodden miejjnij árbálasjvuoda dutkam
máhtij almodit ulmutjiit gejn lidjin stuora rubbmelasj ja psykalasj
vánesvuoda, ja nav gæhttjalit sijáv hieredit oadtjomis mánájt.

Muhtem sebrudakdutke hiebadin de Darwina oajvvadusájt
ulmutij sebrudahkaj. Gievramus tjerda bierggiji ja sjæbttjá hev-
vani. Bajemus dásen lidjin vielggis ulmutja gudi nav gâhtjodum
sivilisasjâvnâv ávdâstin. Dát ávddânimvuojnno sjattaj sebruda-
kvuojnnon Eurávpán 1870-lågo rájes ja mij la gâhtjoduvvam
nammadusájn sosiáladarwinissma. Dát sebrudakvuojnno jali
ideologijja mak vattij sivilisieriduvvam tjerda ja morálasaj
rievtesvuodav ja vælggogisvuodav bajedittjat «primitijva tjerda-
lasj ulmutjiit».

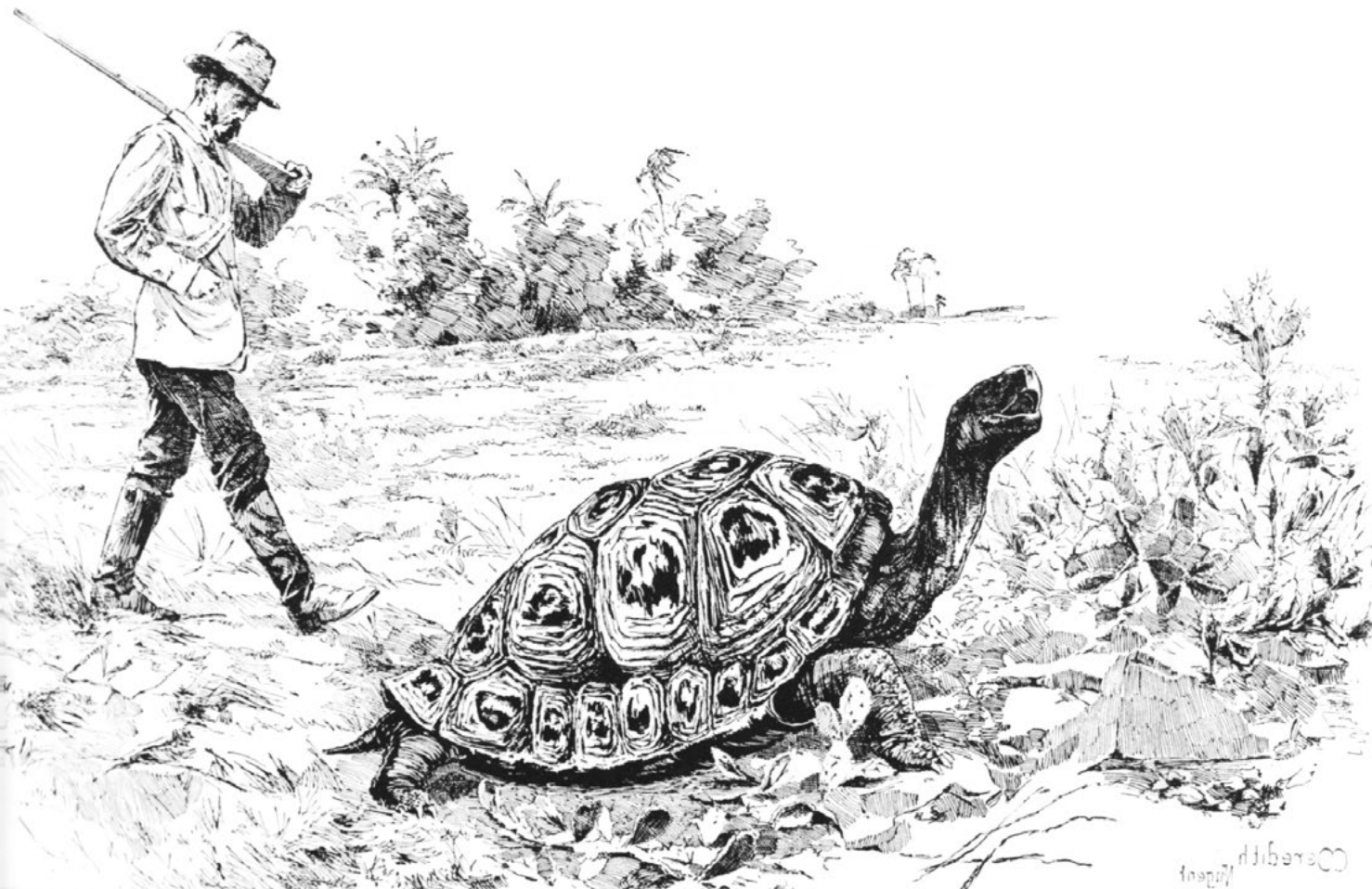
Sosiáladarwinissma vájkkudij aj nuorttarijkaj láchkamærrádusájda,
dutkanij ja ábbânagi praktihkalasj politihkkaj 1880-lågo rájes. Dat
vattij oajválattjajda tsoaptsev miejjnit jut sáme gullujin bæjssko
tjærddaj ja kultuvrraj man «ávddânime låga» duobbmijin hevvanit-
tjat. Sijá ájnna lânustus lij sjaddat ládden.

Sosiáladarwinissma guhka giehta lij imperialissma, rasissma,
fascissma ja nasissma maj birra l tjáleduvvam oahppogirjen
«Ulmotja ájgij tjadá 2», TjállijAlmmudahka 2011.

Charles Darwin (1809-1882),
brihtalasj luonndodutke.

Darwin dutkamin juhtusijt Galapagos guovlon.

Suoma ballo dárojduhttemav ávdedij

Dutkij gaskan li læhkám moadda vuojno dan hárráj manen Vuona oajválattja jádedin garra dárojduhttempolitiikav sámij ja guojnaj jali láddelattjaj vuosstij. Moattes li dáv guoradam skávlá ja áhpa-duspolitiikka tjuovgan. Histávrrådutke Knut Einar Eriksen ja Einar Niemi almodijga jagen 1981 vuodulasj, histávrrålasj dutkamav dárojduhttempolitiikka birra. Dutkamin *Suoma ájtto* (*Den finske fare*) sâj buojkodibá sihkarvuhtapolitiikkalasj sivájt dárojduhttema vuodon. Ulmmen lij dárojduhttet nuortta rádjeguovloj láddelattjaj jali guojnaj, danen gâ lidjin sjaddam sihkarvuhtapolitiikkala-sj ájtton Vuona oajválattjajda. Manen dav miejnnijga? Ájnnsit 1860-lågon láddelattja ihtin rádjåguovlojda Lulle-Finnmårkkuj ja nuortta-Råmssåj. Sij båhtin gitta Gasska-Suoma rájes. Suoman lij dalloj hiehtedille ednambargojn. Moattes lidjin hæjo. Lidjin sjatto-dis jage, ja danen moattes vuolggin náikko diehti nuortas Nuort-tamera merragáddáj – Ruijaj – gånå gullam lidjin guolijs ja bieb-mojs la galle.

Dát lij akta dajs stuorasuoma
kártajs ma Vuonav balldalin.
Dát kárta almoduváj suome-
gíel ájggetjállaga ávddå-
bielen «Aito-Suomalainen»
(«Rievtes suobmelasj»).

Láddelasj Aleksanteri Korhonen guhti Suomas jádij Várjjagavuona gáddáj Njávddamij (Neiden). Gávviduvvam 1920-lågon.

Buolbmáta sámenissun Juhánaš-Marit – Marit Johansdatter (r. 1828), suojnijt tsábbmemin. Gávviduvvam 1900-lågo álgon.

Láddelattja lidjin nappu bohtám Suomas, mij jage 1809 rájes lij hæhttum Ruossja tsára stivrrima vuolláj. Ja Vuona oajválattja gæhttin aj Ruossjav stuorámus ájtton. Nav guhkev gá Suobma lij Ruossja stuorrahertugvielliden, de gæhttin láddelattjajt jali guojnajt Ruossja guhka giehtan ja váksjárin jali spiávnán. Navti Suoma ballo badjánij Vuonan valla dav sihtin oajválattja tjiehkusin adnet. Danen hæhttujin ietjá sivájt gávnnat ja almodit dárojudhttemij, mij 1870 rájes garragádij ja nanniduváj suláj 1880 rájes. Ij dássju dat. Sámijda aj vájkkudij dárojudhttem.

Oajválattjajda sjattaj gássjel sámijt ja guojnajt ieredit, ájnnasit rádjeguovlojn, gánná árrun lahkakkoj, ja sijá árrum ja iellem vargga lij sáemmilágásj. Danen oajválattja tjadádin vargga sáemmi dárojudhttempolitihkav goappátij juohkusij vuosstij, vájku sámijn lidjin moadda bælostiddje, ájnnasit báhpaj gaskan. Bælostiddje, dagu Stockfleth, tjuottjodin sáme lidjin guovlojnisa árrum dâlusj rájes ja danen lidjin siján iemeálmukrievtesvuoda. Guojna lidjin ádâboahhte.

Oajválattja vuosteldahtjin Stockfletha vuojnov danen gá Stockfleth sidáj sáemmiláhkáj giehtadallat guojnajt gá sámijt. Oajválattjaj dárojudhttemvuojnno lij tjielgas, valla dat galgaj ietjá nammadusájn almoduvvat ja álliduvvat: namálattjat iednegiela, jali dárogiela áhpadusá politihkkan. Jus dárojudhttem galgaj álliduvvat, de dat galgaj guhkev dáhpáduvvat, luondulasj «ávdđánibmen», ij tjavgga, garra politihka baktu.

1880-jagij rájes dáro ádviesajdiddje ednambargge sámeguovlojn oadtjun buorre doarjjagijt ma aj galggin sáme ællosujtov ja árbbedábálasj miehttse bargov gártjedit. Stuorasebrudahka berustahttáj aj dálla ienebut Sáme miehtsijs ja duoddarijs. Dáppe gávnin málma, ja dan diehti vas dahkagáhtin ruovdde-rahtijt gruvvoja.

Ofuohta ruovdderahtijt biggijin 1900-lágo álgon. Muhtem dáro histávrrådutke tjálij dan birra duola degu:

«Munji árru tjelggamin jut ruovdderahtijt tsieggim sjaddá váralat-tjan sámij boahtteájggáj dáj guovlojn. Iejvvijiv muhtemijt dát tjerdas dán guovlon ja sij degu dádjadin sijá ájgge I náhkámin, ja jut Ofuoahotá várijn ij lim desti árádahtte ij sidjij ij sijá boahthsujda. Sivilisasjávnná ij la vájmulasj. Suovajnis ja strávvijnis sán njæjddá sjierves tjerda ednamij berustik sijás. Ep agev dádjada gáktu dat dáhpáduvvá ja manen navti galggá liehket. Valla navti gájt la..»

Álgon dárojuhttempolitihkka ávdemusát giellapolitihkka. Valla manenagi tjanáduvvin dasi ietjá sebrudaksuorge, dagu ednambarggokolonisierim, gæjnnobargo, skávlåinternáhtaj tsieggim, medijádájma, doarrodievnastus jnv. Ja jahketjuohtemålssoma rájes dárojuhttema dájma aktiduvvin.

Dáruiduhttinpolitihka diehti vuostasj bále misjávnná ja njunnjusjoajválattja ettjin guorrasa sáme vidjurijn. Stáhttafámo vuojno sjattaj dássta duohku najágin. Dat merkahij duola degu jut stáhta juollodime misjávnnáj ja sáme-giela tjállusij áttjudibmáj lāhpáduvvinn. Stáhtta ittjij juolloda rudájt rámadav sáme-giellaj prienntidittjat. Dav lij sáme-giellaj járggálam Jáhkusj-Lásse – Lars Jacobsen Hætta tjivvahijn Akershusa lanen 1854-1867. Misjávnná dálla hæhttu luohedit iesjmiellusasj dárjajda. Danen vuododuváj Norsk Finde-Mission jali sáme-giellaj Sáme misjávnná jagen 1888. Dav vuododij Johannes Skaar (1828-1904), guhti lij namma-duvvam Nuortta-Vuona bisspan jagen 1885. Skaar ittjij doarjo oajválattjaj dárojuhttem-politihkav, ja danen sáme gáhtjudin sáv sáme-bisspan.

Johannes Skaar (1828-1904), «sámebisspa». Gávvá vuoset girje álgutjav mij la tjáleduvvam suv birra.

Nuortta-Råmså báhppa Eriksen ittjij sámijt manenik ane. Jage 1903 válljiduvái Barggijbelludagá ávdås Vuona Stuorradiggáj. Dalloj muhtem avijssa gatjádij suv ulmutij aktijvuoda birra Nuortta-Vuonan:

Muhtem bákjijn gal la ulmutijjn unnán máhtto, valla guollárijn dāppe nuorttan la buorre jiermme, ájnnasit siján gudi li látte. Dāppe li gal edna sáme. Sij li gāssjelis ulmutja, sij ii lājke ja ælla jærmma.

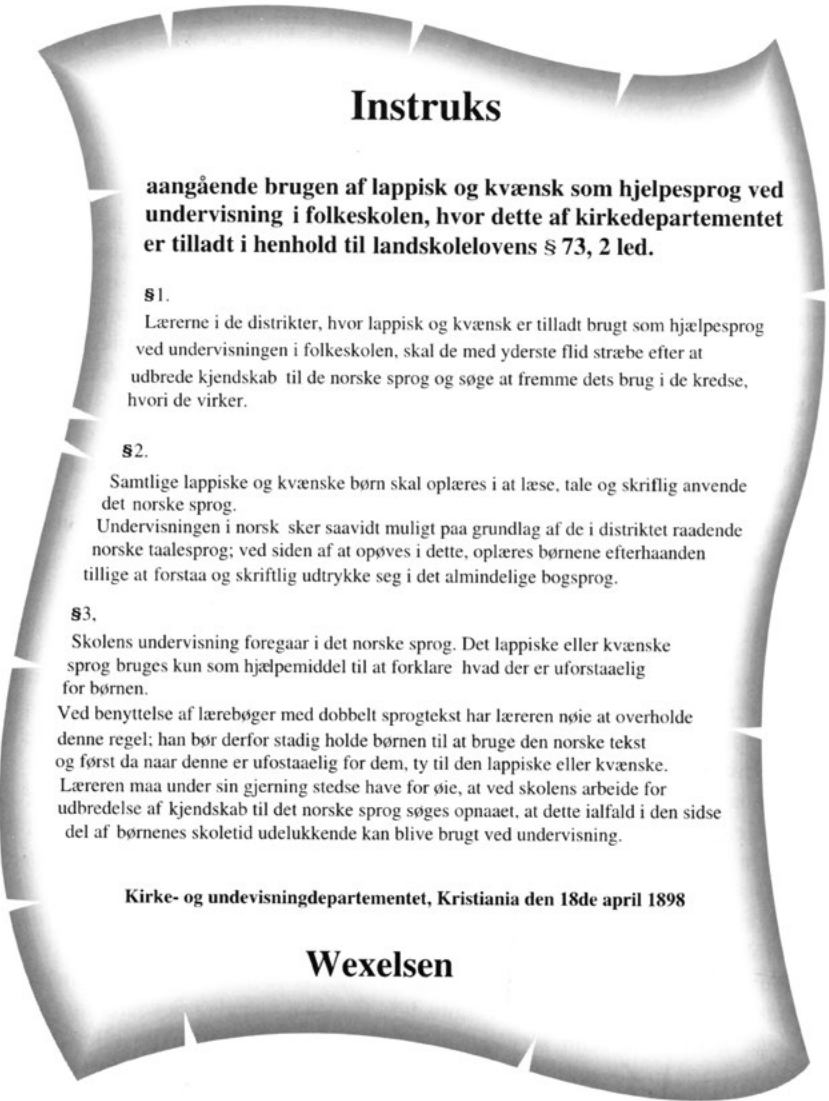

Skåvlå lidjin ájnna dárojuhttemin

1800-lågo gasskamutto rájes Nuortta-Sáme merragádde lij mierreduvvam *dárojuhttemguovllon*. Dáppe nanniduváj dárogiela áhpádus. Jage 1880 oajválattja mierredin skåvllånjuolga-
dusáv mij gieldij adnemis sáme- ja suomagielav áhpádusán. *Dát njuolgadus sjattaj moadda jage ávddålijguovlluj dárojuhttema vuodogirjjen*, tjállá dutke Helge Dahl girjenis «Språkpolitikk og skolestell i Finnmark 1814 til 1905», Oslo 1957.

Jage 1898 skåvllånjuolgadus nannij 1880 njuolgadusáv ja lij fámon gitta 1959 rádjáj. Danna mierreduváj sáme- ja suomagielav besaj dåssju viehkken adnet risstalasjuoda áhpádusán jus ietján ittijj guládalá oahppij. Dállá lij ávvå Nuortta-Sábme sjaddam dárojuhttemguovllon.

Jage 1898 skåvllånjuol-
gadus mij gieldij adnemis
sámegiela sáme skåvlåjn

Oajválattja gártjedahtjin sáme- ja suomagiela áhpádusáv áhpadid-
djeskåvlån, mij lij Trondenesis jådeduvvam Råmså stádaj jagen
1848. 1850-lågo álgo rájes lij vuojn ruhtaviehkijn bessam låhkåt
sáme- ja suomagielav áhpadiddjeskåvlån. Oahppe oadtjun nav
gåhtjodum friddjasajev skåvlån. Dasi bessin aj sámegiela ja
suomagielaga. Friddjasaje árník manenagi gártjeduváj ja låhpa-
duváj låhpalattja jagen 1905. Dan ávdås bargaj ájnna Bernt
Thomassen, guhti jagen 1902 nammaduváj Finnmarko skåvllå-
direkterran. Virgge ájnna ásaduváj dan diehti jut dárojuhttemav
galgaj gåtsedit ja nannit. Ájna oassen skåvllådirekterra bargos
lij stáhttainnåhtajt tsieggit dárojuhttemguovlojda. Internåhtaj
tsieggima álgaduvvin Oarjje-Várjagin, mij lij rádjåguovllo. Vuona
oajválattja adnin internåhtatsieggimav dáppe viehkken dáro kul-
tuvra ja rijkarájá nannimij.

Sisnelap Sábma lij dárbo internåhtajt dahkat vaj dárogiela
dåppe aj luluj gievrrot. Dav máhtij buoremusát dahkat tjoahkki-
dijn sámemánajt internåhtaj dárogielak áhpadiddij áhpadussaj.
Gå Vuona Sturradigge 1900-álgojagijn juollodij sierra bálkká-
lasev Guovddagæjno ja Kárásjgå åhpadiddijda, de galggin
lasádusajt oadtjot dåssju látte. Manenagi gå Guovddagæjno ja
Kárásjgå sámegiela vuoras áhpadiddje hiejjtin, de biejaduvvin
dåssju látte sijá sadjáj. Nav tidåhpåduváj Buolbmåta suohkanin
aj.

Chr. Brygfjeld tjuovoj Thomassena manela ja gåtsedij dáro-
juhttemav 1920-lågo álgos gitta 1935 rádjáj. Sån vuosteldij
divna sámij gájbbådusajt. Sujna lidjin tjieggga rasistalasj vuojno
ma ávddån båhti duola degu dát tjállusis njunnjusj oajválattjajda:

*Sámijn ælla læhkám fámo ja ij miella gielasa adnet tjållem-
giellan... Muhtem ulmutja gudi vil gávnnuui iemesáme tjerdan
li dállá nav guorranam ja bæjsstanam vaj vargga ij la doajvvo
åttjudit sijajt buorep dilláj. Sij li vuorbedime ja gulluui Finnmarko
ienemusát bátsádallam ja hæjomus álmugij ja li sjaddamin
stuoremus juohkusin skajij ásadusájda.*

Bernt Thomassen, Finnmarksko skåvllådirekterra 1902-1920. Sån lij garra nasjonalissta ja gátsedij vissjalap dárojduttemav sámequovloj skåvlåjn.

Guovddagæjno internáhtta, mij lij tsieggidum jur skåvllåmánájt dárojdutátjit. Dæssju risstalasjvuoda áhpasán besaj áhpaddidje adnet sámegeielav viehkkegiellan. Internáhtta boaldeduváj doaroájge.

Guovddagæjno skåvllåmáná jur doaro manjela. Rivggo áhpadimen.

Ládde Lyder Aarseth (1886-1951), bådij áhpaddidjen Guovddagæjnnoj jagen 1913.

Sarvesvuona (Kolvik) skåvllámáná gávviduvvam jagen 1933. Merrasáme skåvllámáná sjaddin garra dárojduthtempolitihkav gierddat.

Kárásjjägá skåvllámáná stáhkamin, gávviduvvam doaro ávddála.

Buolbmága skåvllámáná, gávviduvvam 1920-lågon. Skåvllådirekterra garrasit májtij Buolbmága áhpaddidjev Hans Baukop guhti dárojduthtema njuolgadusájt vuosteldij.

Buolbmága internáhtta lij manemus internáhtta mij dárojduthtema namán dagáduváj, jagen 1938.

Skávlik-Heandarát (Henrik Olsen Erke, 1843-1895), guhti lij Buolbmágin riegádam, bargaj moadda jage áhpaddidjen ja katekiehttan Dæno guovlon. Ittij dárbahta værámus dárojuhttema ájgev vásedit. Dánna suv girje iemedises Caganvuonan davep Dænuvuonan tjáleduvvam gálgádismáno 12. bieje 1868:

Gieres áhkátjam!

Návti duv gijtváv gá la munji sáddim dav lummagirjev man sinna mov Almanáhkka lij.

Dav uhtsa vuossatjav mán iektu oadtjuv Guhtor-Ovllá giedas, gá sán bádi ráhkusij. Iektu lij 18át sádnábiejve. Subtsastit iv majdik diede dunji. Varrásin lav dán rádjáj viessum. Boahtte bierjedagá la vil vahkko dallutij gá Caganvuonan álliv. Da, da Caganvuona ulmutja li juo munji viek gærrása. Dakkár ulmutijt iv la gávnnam gássták gá Olleš-guovtes áhkásj huoman libá. Lav danna sunnu stáben degu stábenam. Sáj libá náv buore mov vuosstij, jut biebbmaba mov degu mánáska vájku dav javlav dárbbamahttasin, sunnus bárrát aktelt. De subtsastibá luondoska, jut sunnun la dakkár garra hállo ulmutijt viehkedit, ja sunnuj e biebmoma boade jus soames amuk la sunnu stáben ja dat galggá aktu juohkka hárráj. Dán rádjáj iv la ietjam nanna ietjádav adnám gá dássju káfajt ja jáffobiehkijt.

Dasi duodden li dálla mov skávlán lágev skávlámáná, gejn ietjanisá ij la ávvá mige bárrát, sijá hæjosvuoda diehti. Valla sáj vil biebbmaba dá 10 máná. Jubmel luluj buorissjivnnjedit sunnuv dan ávdás sihke ájgen ja ihkeven ájgen.

Mannin illim munji girjev tjállám dan uhtsa vuossatja sisi. Iv máhte gullat duv birra ságajt, jut gáktu dán væjá. Barga dán aj munji girjev tjállet ..(daggu li muhtem bágo gáhtum).. gen milta sáddip dav Njeareveadjáj. 20át sádnábiejve jáhkáv lav juo Njeareveadjen.

Dálla lav mán ávon gá dákkár guhka tjaktja la. Littjisj má fiekse juo gærggam. De vieso varrásin gieres áhkátjam, ja ale vajáldahte manov mij miján la dán ilmen dán. Adnala giedajdat bajás náv gá Moses dagáj vájaldattijn dán værállda ájdámiehtsen. Mujte mij lip jáhtte ulmutja ja manoj nanna alme Kanaana bájjkáj.

Vieso Hærrán

Sárno varrudagájt mov fuolkijda jus sij lulu vissjat gullat, valla ájnnsat vuonemim ja Máre sibjugij.

Dænovákke stuovesárro galggin dárojuhtteduvvat Vuona bânndurin

Dárojuhttem vájkkudij Dænovákke stuovesárro sámijda aj. Dat guoskaj ednamvuobddemij ja luossabivdduj.

Jagen 1902 mierredij Sturorradigge jut stáhta ednam ittij galga vuobdeduvvat ulmutijda gudi ettijn dárogielav buvte. Dat vájkkudij ájnnsat Buolbmága ja Kárásjjágá suohkana stuovesárro sámijda Návt javlav stáhttaráde W Konow:

Mijá ednam la dát, Vuona ednam, stáhta ednam. Hæhttu dav vieledit gá ednamav vaddet, jut dat galggá Vuona tjerdalasjvuodav nannit.

Láhka diedon ittij hiereda sámijt sjaddamis ládde ednambarggen. Ulmmen lij farra sámijt oadtjot hilgotijt sámavuodav ja ládden sjaddat. Láhka ádstuhteduváj 1965, valla giellagájbbá dus sihkoduváj ierit.

Oajválattja mierredin aj luossaguollimlágajt ma oajválattjajda vaddin fámov háldadit Dæno luossaguollimav. Rádjeviesajdiddje sámegoappátij biele Dæno lidjin dálutja rájes hárránam aktan luosav guollit. Sámekodisilla milta (1751) Ruossja-Suoma ja Vuona biele luossaguollára aktan háldadin luossaguollimav. Luossaguollim tjanáduváj gádjida marjenagi gá da oadtjun ednamgirjev ednamábmudahkaj. Sij gálgádin ja gáldin aktan. Vuovdaguoika guovlon bruvkkujin aj Ohcejágá ja Kárásjjágá sámie snjilltjamánon Dænov stieggit *rastábuodoj*. Dáv aktisasjivdov gal sámie ietja láhpadin 1860-lágon. Gáldem, duhastibme ja gálgádibme gal joarkeduvvin.

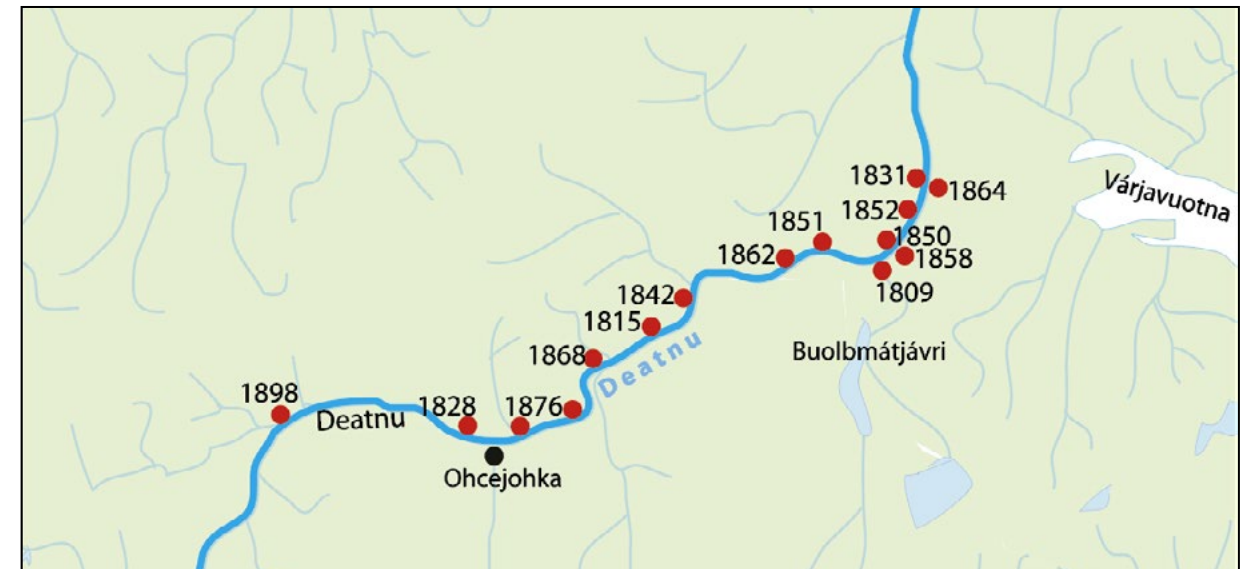
Gá ienngils turisstaoaggo boahtegáhtin Dænuj 1800-lágo gasskamutto rájes, de hæhttuin mákset oaggomdivudav tjáhtjádagá stuovesárro luossaguollárijda. Dat dáhpáduváj tjáhtjádagá rádjáguovlon gánná lidjin buoremus oaggomsaje.

Valla ruvva Ruossja-Suoma ja Vuona oajválattja sihtin sámij háldadimrievtesvuodav ja aktisasj guollimvuogijt láhpadi. Nav de báhtin jagij 1872 ja 1873 luossaguollimlága ma de giellidin gáldemav ja duhastimev.

Ja de Vuodna mierredij jage 1888 luossalágav mij luossaguollim-rievtesvuodav tjanáj ednamábmudahkaj. Láhka vieledij tjáhtjádagá stuovesárro luossaguollárij rievtesvuodajt. Rievtesvuodta tjanáduváj goahtáj. Valla dárojduthtempolitihkka garraj ja jage 1911 gånågisálasj mærrádus tjanáj luossabivddorievtesvuodajt ednambarggij. Jus ájgggu værmástallat, de hæhttuji sláddjit unnemusát 2000 kg ájvijs jahkáj. Oajválattjaj ulmmen lij Dænotjáhtjádagá sámijt dárojduthtet Vuona ednambarggen. Oajválattja válldin hálldusisá aj luossaguollima háldadimrievtesvuodav. Dat vibáj jage 2011 álgguj. Dalloj Vuona ráddidus mierredij ádå Dæno luossaguollimlágav (guovvamáno 4. biejve) mij vijmak vattij Kárásjjågá ja Dæno luossaguollárija rievtesvuodav Dæno luossaguollimav háldadit.

Avtse ulmutja stivrra la válljiduvvam mij de galggá Dænotjáhtjádagá luossaguollimav háldadit. Vidás båhti Dæno suohkanis ja nieljes Kárásjjågá suohkanis.

Dænotjáhtjádahka

Dænotjáhtjádagá bájke ma 1800-lågo milta sajájduvvin. Jahkelågo dalloj vuosedi gå vuostasj ednambargo Vuona bielen tjáleduvvin ednamgirjjáj. Gådjida de luossaguollima rievtesvuoda (viermmim) tjanáduvvin.

Ienñjils «luossalorda» båhtin Dædnuj Áltá baktu. Muhtem skottlåndak gen namma lij John Francis Campbell (1821-1885) guossidij tjáhtjádagáv sihke jagijn 1851, 1852 ja 1862. Dav tjállå girjenis «Frost and fire», mij almoduváj jagen 1865. Manojnis sån dagáj tjåppa akvarellajt. Gåvvå jali akvarælla vuoset suv ja suv oaggomrádna campingsajev Leavvajågá guovlon 1851 bårggemåno. Gåvå oalges bielen la suhkke Johanas guhti bådij Kárásjjågås.

KARL, Ibmel ámuost dáča ja vuota, gothalažai ja Vendalažai gonagas;

Diettevassi áddlep: Dam laga mielde mi áddujuvvum læ 29ad bæive april manost 1871 ja masa tæjeluovu, mærreduovu dáča bielo tæce dáhui bivdo diiti Dænost* nuft:

§ 1.
Dæno tæccen daihe Dæno bivddoragjai gulla:
a. Skieččanjokka, Anarjokka ja dam joatka — Dædno dam golgedæbmai merri.
b. Dak dam tæccai daihe daida jogaidi boatte oalgejogak, daia muddui, man muddui viessa dittu, atto luossa [didde] daidi goargno.

§ 2.
Aigest 14ad bæive rajast september manost 15ad bæive ragjai april manost galgga læt gildujuvvum luosa (didde) daihe guvča bivddemest daihe guddemest mainago vuoin daihe áddemest daihe diktet bivddosid, mak luosa (didde) ja guvča varas læk bigjum, (tæcca) orrot, ja nuft galggik maida buok buodok læt guddai valdum, rissik 20ad bæivai september manost ja tæoldak, oarrajoulgik ja gædgik læs bæivai december manost.

§ 3.
Æreb dam oudalest namatuvvum nige, man siste gildum læ bivddemest, gildujuovu vela mainage vuoin bivddemest golgædagain ja nuftin tæd tina rajast lavardaga ækked tæd tina ragjai soðnabæivo ækked.

§ 4.
Fierhine, mi rakaduvvum læ luosa (didde) ja guvča bivddo varas, gildujuovu ádnemest, jos dat njuoskæsen læ baskeb go 2¼ tumma tæolmai gaskast. Dat giældos tæbmoi tædda 2 jago gæčest oðnost.

§ 5.
Bivddosin, man slajast juo læžžik, rakaduvvum tæovča, soavvel ja njaga varas, mi galga tælmek læt baskebut go 1 tumma tæolmai gaskast, goas dat læ njuoskæsen, æigo galga dak guolletilajak bivdujuvvut læs bæive rajast oktober manost læs bæive ragjai december manost.

§ 6.
Goldin, nuftgo maida duhastæbme ja livastallam galgga læt gildum.

§ 7.
J oktage galga vuordet, oastet daihe vuostnivaldet luosa (didde) ja guvča, mi bivdum læ dam nige siste, goas dævalažat læ gildum (§ 2). Jgo dast galga oktage bivddet daihe vuordet luossa- daihe guvčævæjekid, mak æi læk uccemussan 10 tumma gukkæžæk.

§ 8.
Oalgejogain ja dam oastet Dænost, mi ragjan i læk nubbe rika vuostai, bisso fænost, mi oallæfævle (guovdæž) harrai læ mærreduovu 28ad bæive april manost 1866 áddujuvvum lagast dam §§ 2 ja 3 siste, dæddeke nuft, atto dat 50 alanaž gaska mænež tæst gutteduvvu 100 alanen.

§ 9.
Dam oastet Dænost, mi guorte rika gaskast læ ragjan, i galga bivddos daihe buoddo bigjujuvvut rasta oallæfævle (guovdæž). Jos bivddosak guovtebmæ gæddest bigjujuvvujek, do galgga dai fævlemus geči gaski bæccet uccemussan vidadas oasse joga gordolagast ravæson, goar jokka læ guorde tæccet, ja muddoi uccemussan 100 alen joga gukkudaga mielde lokkujuvvum. Dak mærrædusak æi guoska golgedæbmai daihe vuostastallami.

§ 10.
Æmbe 2 buodo gildujuovu juokke bivddo oktan ádnemest.

§ 11.
Niemmanjærgæčæ ja Stanganæssa vuodnælebbui Dænonjælmæ vuostai i galga bigjujuvvut kilænuotæ daihe dam sullæžæž bivddos luosa oudi. Dak dævalažat ádnujuvvum ojangosiermek (buodok) mattik logo ja bæiki harrai ádnut nuft moft dam ragjai.

§ 12.
Jos guttege, gæst vuogædvuotta i læk jogast bivddet, galgæž mattet oaggot luosa (didde) ja guvča, do gæibeduovu, atto súdnji læ loppe áddujuvvum súndest (valdest), mi i mæte áddujuvvut mæra go 2 speise rajast 15 speise ragjai manno væro vuostai, ja dam bagjili, atto daggar loppe ožujuovu maida nubbe rikast goggo jokka læ guorte rika gaskast ragjan. Dat værræ ádnujuovu æmtman (hærræ) lagadusa mielde bagjeligæččæmi jogast. Rekegdægoim mænnoðuvvu æmtman mærrædæme mielde.

§ 13.
Rikkosak æanin daihe dægoim bagjeligæččæ vuostai lokkujuvvujek dæsi rikkosiguim politibævælegji vuostai.

§ 14.
Mæid buok guoskælažæk vuollegæžæmusat galggik doattalet.

Stockholma ælæstast áddujuvvum 4ad b. Mæi m. 1872,

Min gieða ja rika sæila vuolde

KARL.

R. Kierulf.

J. Aall.

Jage 1872 Vuona bielen luossabivddoláhka lij sámegiellaj járggåluvvam. Járggåliddje lij sámegiela ja suomagiela profæssor Friis.

Gálldem lij Dænotjáhtjádagá luossaguollárij aktisasj guollimvuohke. Dat giældeduváj 1872-73. Tjuorgas: Isak Johansen.

Duhastibme dáhpáduváj tjævtjan gæ sjevnujædæhttjáj ja ávddål gæ Dædno gælmij. Dat giældeduváj 1872-73. Tjuorgas vuoset duhastimev Áltæænon 1730-lågo álgon. Tjuorgas: Knud Leem.

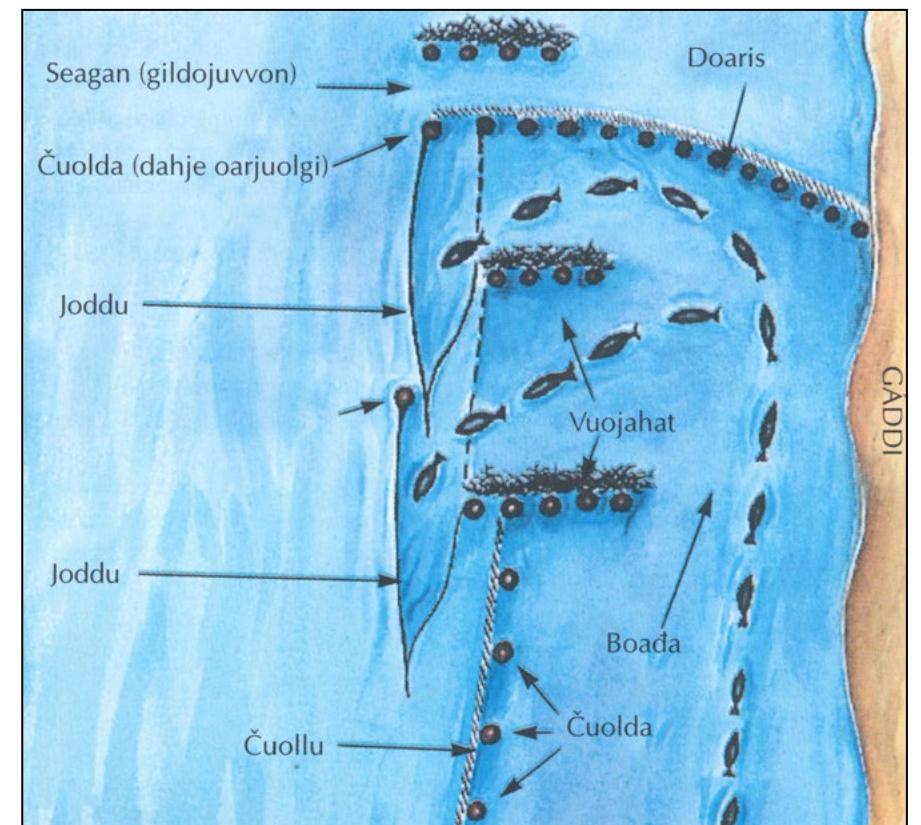

Jage 1911 luossabivddoláhka tjanáj viermmimrievtesvuodav ednambargguj. Jus ájggu værmástallat, de hæhttuji sláddjit unnemusát 2000 kg ájvijs jahkáj. Ednambarggostáhpe Sirbmán.

Buodom la viek boares
luossabivddovuohke
Dænon mij ájn la anon.

Buodo ja dan buojkuldagá.

«Dæno juogos» mij ævtodij áddå Dænotjáhtjádagá luossabivddoresolusjåvnnåv, mav Ráddidus dâhkkidij guovva-máno 4. bieje 2011. Håldadibme biejaduváj Kárásjjågá ja Dæno luossabivddij hállduj. Gåro bieles: Kjell Sæther, Kárásjjågá suohkan; Reidar Varsi, Dæno viermmebivdde; Edvard Nordsletta, Dæno viermmebivdde; Audhild Schanche, Sámedigge; Heidi Ekstrøm, Birássuodjalimdepartemænnta, jádediddje; Karl-Arne Larsson, Norges Jeger og fiskeforening; Ingrid Nordal, Dæno luossabivddosiebrre; Frank Martin Ingilæ, Dæno suohkan.

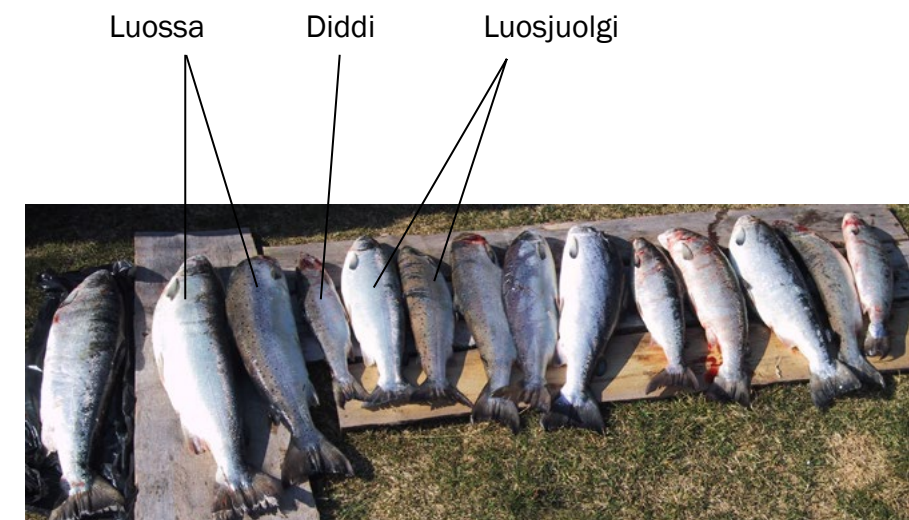

Oaggom la viek ájnas Kárásjjågá ja Dæno luossabivddijda gejn ij la viermmimrievtesvuohta (luossabreava). Guovlo oaggo ja viermmebivdde máksi simbolalasj jahkedivudav luossabivdo ávdås. Turissta-oaggo hæhttuji jándur-divudav mákset. Gåvvå vuoset guovlo vanås-oaggov ja turissta-oaggov Ohcejågá guojkan.

Luosa nammadusá

Luosan li buojkulvissaj sierra nammadusá ma álldarav ja sjiervev tjieggiji:

- *Diddi* la luosasj mij la gitta 3 tjilu rádjáj, ja goarŋnu Dædnuj mihhtsamárraájge.
- *Linddor* la luosasj vehi stuorep gå diddi.
- *Luosjuolgi* la 3-6 kilosaj luossa.
- Luossa I guolle mij la jáksám «ållesálldarav», dajs 6 tjilujs bajás.
- *Ninŋelisluossa* I luossa mij gådå ja manna li miedema.
- *Goadjin* la luossa manna I guoksa.
- *Čuonžá* la buojdes luossa mij ij la gådoguolle; danna ælla miedema, ij guoksa, ja goarŋnu jáhkåj tjavtjan.
- *Vuorro* I luossaguolle mij árru badjel dálve jágån.
- *Šoaran* árru badjel dálve ænon, manná merraj gidán ja goarŋnu buojdesguollen ædnuj manŋetjavtjan.
- *Guvttja* I guolle mij dárogiellaj gáhtjuduvvá sjørrret.
- *Gudjor* la guvttja mij la árrum badjel dálve ænon ja manná merraj gidán.

Svieriga biele sámij ællosujt- to Vuona bielen galgaj gártje- duvvat

Vuodna sidáj Svieriga biele ællosujtov gártjedit Vuona biele ednambargoj diehti. Ájnnasit Råmså ámtan (fylkan) lidjin ællo-niehke ja ednambargge ednamij badjel rijddalahttjám. Návti ittij máhte joarkket. Jagen 1883 sjehtadin de Vuodna ja Svierik aktisasj *sámelágav* mij galgaj ællosujtov gártjedit ednambargoj diehti. Svierigij lij dát láchka ávkken gá dat regulierij Svieriga biele ællosámij guohtomrievtesvuodajt Vuona bielen.

Vuona bielen láchka guoskaj ájnnasit Råmså ámtaj jali fylkkaj. Dat vattij máhttelisvuodav boatsojtjieldijt jali *boatsojbijrajt* ásadit. Lága diehti soajttin álles sijdda jali bijrra sjattat buohttidusájt mákset jus boahttu duolmmun jali guodun ednambarggijt bældojn ja gieltijn. Mañenagi gá boatsojbijra ásaduvvin, de nammaduvvin *sámesunde* ællosujtov gáhttitjit. Finnmárkkuj nammaduváj sámesunnde esski jagen 1929.

*Svieriga bielen ællosáme
famillja giesseårdagán
lvgo (Lyngen) guovlon
Nuorttalap Råmsån.
Áhttje mánájis lãvdagoade
ålggolin, dávvera snuorrij
gatsostuvvam. Turistajt
dávkk vuorddemin.*

leddne guovtijn mánájn, njuorakmánná gierkkamin.

Vuodna mierredij duodde sámelágan ællosujtov ájn vil gártjedit

Vuodna ij lim dudálasj 1883-lágajn. Dat anij dav ilá slájevven regulierit sissnjálasj ællosujttoássijit ednambargo vuoksuj. Danen oajválattja mierredin jage 1897 *duoddesámelágav*. Dálla ij lim loahpe barggat boahttsuj boatsojbijraj álggolin ednamámastiddij loabe dagi.

1890-lágo milta báhtin muhtem regulierima ma garrasit vájkkudin oarjjesámij ællosujttuj. Jage 1894 oajválattja mierredin boatsojbijraj rájijt dan láhkáj jut ájnas boatsojguohtomednama sjaddin boatsojbijraj álgusjbælláj.

Dáv nannij jage 1897 láhka, mij aj dagáj máhttelissan gielldet ællosujtov visses guovlojn sihke boatsojbijraj sissnelin ja álggolin alma buohto dagi. 1900-lágo álgon Vuona oajválattja garrasit gártjedin oarjjelamos ællosámij guohtomednamijt.

Oarjjelsáme familja
Steinfell, Derga ja Jåma,
gávviduvvam 1900-lágo
álgon.

Svierik dæssju ællosámijt dáhkkidij

Aj Svieriga bielen lij dárbbbo ádå lágajt vaddet. Vuostatjin buktin jage 1886 lágav mij guoskaj stuovesårro ja ællosámij aktijvuohtaj. Ja de bádij jage 1898 láhka manna lidjin dakkir ássje dagu gánnå ja goassa besaj boahttsuj barggat. Dasi duodden lidjin danna njuolgasusá man vuodon mierredin buohttidusájt vahágij ávdås majt boahttsu lidjin dahkam. Ábbálattjat Svieriga stáhtta anij állo fámojt regulieritjit ællosujtov, mav dæssju sáme æládussan dáhkkidin. Ietjá sáme gudi ettjin gullu ællosujttuj, vajálduhteduvvin.

Svenska stáhta ællosujttopolitihkka nappu sjattaj ienep rahpasin gå Vuona stáhta. Dav dagáj ællosujttosjiehtadus mav Vuodna ja Svierik gaskanisá dahkin. Vuona ællosujttolága vaddin ednambarggijda ienep rievtesvuodajt Vuona boatsojguohtomguovlojn gå majt Svieriga lága vaddin Svieriga biele tjieldijn jali tjærojn.

Boatsojsijda rijkarájá rasstima máhttin dan láhkáj vájkkudit jut nuppe rijka mærrádusá máhttin nuppe rijka ællosujttuj vájkkudit. Dájn ássijn Vuona ja Svieriga berustime ællim avta dásen. Svieriga biele ællosámijn lidjin stuoráp boatsojguohtoma Vuona bielen gå Vuona biele ællosámijn Svieriga bielen. Vuodna lij dán ájge mannamin álgus VuonaSvieriga uniávnås, mij dáhpaduváj jagen 1905. Danen dat anij juohkka vejulasjvuodav vuosedittjat danna lij iesjmierredimfábmo ja fábmodus Svieriga gáktuj ja besadij divna Svieriga rievtesvuodajt ma lidjin Vuona bielen. Gå Vuodna ájn nagáj gártjedit Vuona biele ællosámij rievtesvuodajt Vuonan, de lij danna mak vuodo njávkastittjat Svieriga biele sámij rievtesvuodajt gis Vuonan, namálattjat gældátjit boahttsujt rijkarájáv rasstimis.

Svierik vas sidáj dav gártjedimev hieredit. Svierigin diedon lidjin álggorijkapolitihkalasj sivá bisodittjat rievtesvuodajt Vuonan. Dasi duodden rádjástieggim luluj gártjedit Svieriga biele ællosámij guohtomednamijt Svierigin. Guohtomrijdo jádeduvvin oarjás oarjjel-sáme boatsojbijrajda jali tjærojda. Dá sjaddin vájvven ja noaden Svieriga stáhttaj. Dán ássjen Svieriga stáhtta bælostij Svieriga berustimijt. Sámij berustime ællim nav ájnasa.

Huoman la tjielgas jut Svieriga sámepolitihkka 1800-lågo lårpá-gietje rájes nuppe værárdadoaro rádjáj lij buorep gá Vuona. Gájt ællosámij vuoksuj. Dav nannij jage 1908 *riikabiejve-mærrádus*. Dat dættodij oajválattja galggin *gáhttit ja suodjalit jáhttesáme álmuga iellemav ja ællosujtov ávdedit, ja de viehkedit ietjá sámeguohkusijt besadit sijá gássjelis dilijs*.

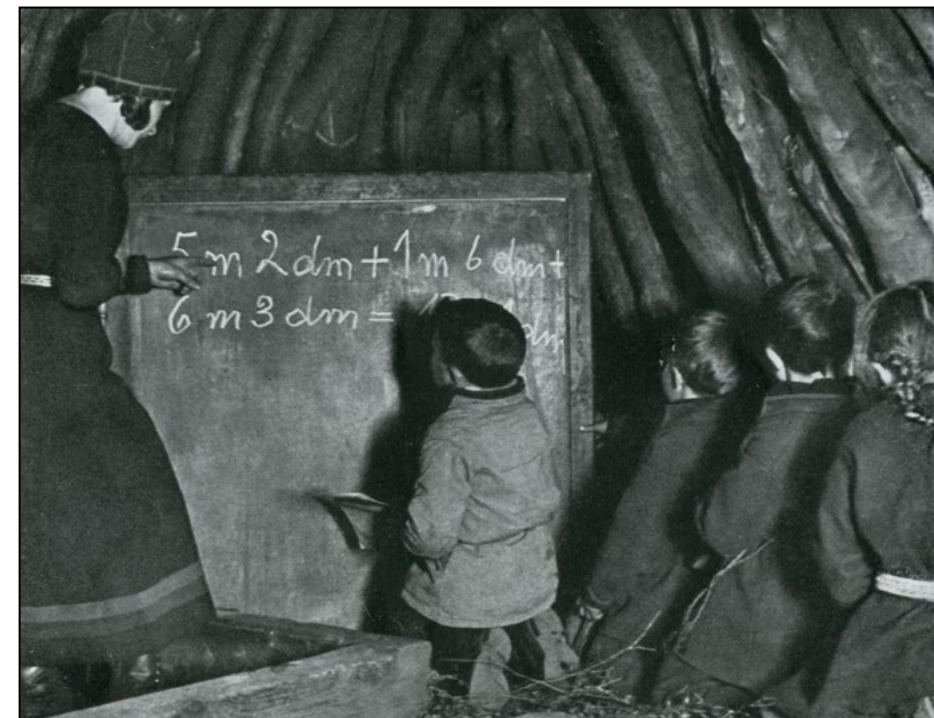
Dåssju ællosámijn lij boahtteájgge danen gá lidjin friddja jali luonndovijdes ulmutja, gudi miehtsijn ja duoddarijn viessun. Ietjá sámegalggin svænskan sjaddat. Dáv politihkav gæhttjalin oarjjelsáme siebre ja daj njunnjusj Elsa Laula vuostedit. Da ettjin sidá hájedit sámijt, man birra manjela tjieggip. Danen oajválattja hiebadin dájmajt ma sijá iellemav vieledin. Ij nav vaj galggin rudálattjat ávdđánit ja nav gáhtjodum sivilisasjávna iellemav rievddat guovlluj ja dássáj. Sij galggin gámájn ja lårdagádijn vies-sot ja árrot. Máná galggin goahteskávlåjt vádtset, vāj e åhtsåla ierit sámegmiehtse ja duottariellemis. Ietjá sámij máná galggin Svieriga skávlåjt vádtset.

Katekiehtta «Báhppa Ándaras», Anders. J Sarre (1832-1913) oahppijis.

Svenska stáhtta ásadij goahteskávlåjt vāj ællosujto máná ettjin galga åhtsålít sámegduottariellemis ierit. Goahteskávlå Vazáza (Vittangi) guovlon, gávvidum jagen 1932.

Oahppe rieknimin, gávvidum jagen 1939.

Vuona-Svieriga ællosujtto-konvensjåvnå

Dagu lip ávdđálin tjielggim, de lidjin Vuodna ja Svierik sjehtadam jage 1883 aktisasj ællosujttolágav mij regulierij boatsojsijdajt ma rijkarájáv rasstijin. Dat lij fámon sæmmilágátjin gitta jage 1905 rádjáj. Dalloj Vuodna luovvanij sierra rijkkan, ja nav Vuodna ja Svierik guorrasin ádå boatsojguohtomsjehtadusáv mij lij fámon jage 1919 rádjáj gå ádå sjehtadus vas sjehtadaláduváj.

Ávdđál gå rijka 1919 ællosujttokonvensjåvnåv sjehtadin, de rijka rijddalin ja dágástallin garrasit, ájnnašit boatsojguohtomednamij nanna sis Råmsån. Dáppe Vuodna sidáj guohtomednamijt gártje-dit nav álov gå ber máhtteliš vāj sjattaj sadje ednambarggij ja vuovddetjuollamij. Svierik vuosedij ájnnašit nuortamus boatsoj-bijrajn jali tjærojn ællim giesseguohtomednama Svieriga bielen. Vuona oajvvegájbádus lij rájáv stieggit állu, valla dav gal Svierik ittijj dâhkkida makkirak láhkáj. Svierik huoman dâhkkidij suollujs ja muhtem guovlojs gæssádit fylka alleoasen. Rijka aj guorrasin bajemus boatsojlågo báhtsám giesseguohtomednamij gáktuj.

Konvensjåvnå vâjkkudij jut Svieriga biele nuorttalamos boatsoj-sijda massin ájnas giesseârudagâjt Vuona bielen. Nav hæhttujin náikko diehti boatsojlågojt unnedit. Huoman oajválattja miejnnijin nuortalamos vuomijn ájn lij sadje ienep boahthsujda ja mierredin nággjåhtemav. Muhtema gæhthtjalin vuostedit dav, valla hæhthtu-jin stuorra sâhkoj diehti vuollánit. Muhtem Gárasavvuna guovlo boatsojsáme sjaddin de oarjås jáhthtâ oarjjelsáme guovlojda.

Nággjåhtem Muhtem Gárasavvuna ællosáme nággiduvvin jáhthtâ oarjås gitta oarjjelsáme guovlojda.

Gáktu nággjåhtema vâjkkudin. Gárasavvuna sâbme Jonas Andersson Blind fállá snuvsav Árpapluove sâbmáj Jonas Eriksson Steggo. Goappâtjagâ gulluba LuoktaMavas tjerruj jali tjælldâj. Sunnu gulâdal-lamgiella lij svierigadârogiella. Gávvidum jagen 1945.

Svieriga biele ællosámij giesseguohtom-
rievtesvuoda Vuona bielen

Jahke	Geografijjalasj guovlo	Jåhttámájgge Vuodnaj	Boatsojlåhko
1883	Åvvå rádjáguovllo	01.05	80 000
1905	Råmsså ja Nordlånnda	15.06	«Dagu læhkám»
1912	Råmsså (visses guovlo)	15.06	30 000–40 000
	Nordlånnda	01.05	Dájs 8 000-20 000
1919	Råmsså (visses guovlo)	15.06	Tjoahkkáj 39 000
		01.05	Dájs 16 000
	Nordlånnda	01.07-31.08	Oasse 39 000 lågos

(Gálldo: Norsk utenrikspolitikks historie, bd. 2)

Nordlánda, Helgelátte ællosáme gávviduvvam 1900-lågo álgon. Gåro bielen Elsa Laula Renberg, ja suv duogen suv boaddnje Thomas Renberg. Elsa lij Svieriga bielen riegádam ja sebraj organiseritjit 1917-sáme rijkatjåhkanimev, gehtja bielev 248.

Muhtem guovlojn sjaddin giellagássjelisvuoda, ájnnsat oarjjelsámij ja nuorttasámij gaskan Dearnna guovlon. Gå ájggun vehi guládallat, de hæhttujin sijá nievres svierigadárogielav ságastit. Aj sijá guovte lågásj ællosujto mājvårasstin ja dahkin rijdojt.

Svieriga biele sámij boatsojguohtoma Nordlåndan ja oarjjelsáme guovlojn ællim nav vijddása, ja sjehtadaládiijn ettjin dagá dakkár gássjelisvuodajt gå Råmså fylkan. Vuona biele ællosámijn ællim sierralågásj guohtomednama Svieriga bielen. Råmså ja Nordlánda guovloj ællosáme gudi sihtin guohtomednamijt Svieriga bielen, oadtjun juohkka jage mierredum duobddágijt vuovddeednamijn Norrbottenin ja Vesterbottenin. Ræjnnuhimájgge lij gålgådismáno 1. bieje rájes vuoratjismáno loahppaj.

Jage 1919 ællosujttokonsensjåvnnå lij Vuodnaj ájnas danen gå dat nannij Vuona stáhta nasjåvnnådåbdov sáme guovlojn nuorttan. Sáme rievtesvuoda gártjeduvvin. Vuodna sjattaj ienep láttij rijkkan.

Ællosáme nuorap Gárasavvuna guovlo biktasij, gávviduvvam jagen 1939.

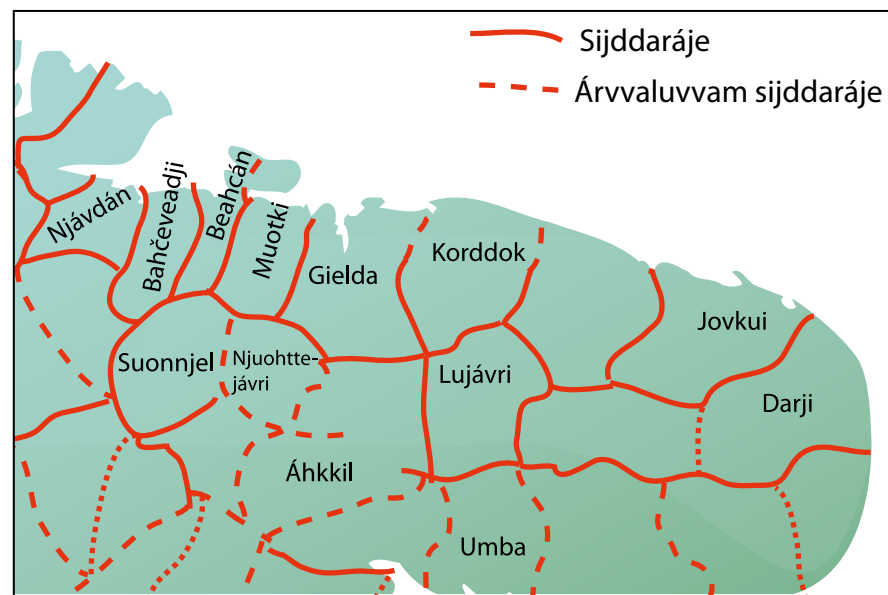
Gálldásáme – gierddam álmuk

Gálldásáme li guovlojdisá adnám dálutjis. Sij lidjin ednamijdesa juohkám gaskanisá vuogálattjat. Sijdaráje álu tjuovvun tjáhtje-juogojt. Oajvvetjátjádahka lij sijda ájnnašamos bierggimguovllo.

Váiku muhtem sijdajn lidjin boahttsu, de ællosujtto ij lim stuorámus ja ájnnašamos bierggimvuohke. Dat lij oasse sijdaj miehtsimis ja guollimbierggimvuoges.

Jage 1826 rijkarájá sjehtadusá milta Vuodna ja SuobmaRuossja juogadin gálldásábme sijdaj Njávddamav (Neiden), Báhcveaji (Pasvik) ja Beahcánav (Petsamo). Goabbá rijka oattjoiga suláj lahkev Njavddamis ja Báhcveajis. Ienemus oasse Beahcánis hæhttuj Ruossja vuolláj. Ádå rijkarájáv ij lim loahpe rasstit boahttsuj. Sjehtadus vattij sijda ulmutijda gudá jahkáj rievtesvuodav adnet juogeduvvam guovlojt dagu ávddål. Gálmå jage duogen galggin de mierredit goappá stáhta viesádin sihtin. Njavddama gálldásáme sjaddin Vuona stáhtaviesádin, ja Beahcána ja Báhcveaji gálldásáme bissun Ruossja vuolláj.

Beahcánsijdda

Gálldásáme sijda.

Beahcánsijda oajvveguovllo lij ávvå Beahcánjågå tjáhtjådahka. Sijdda lij guhkke ja siegge. Dan ráddnåsijda lidjin Muotke-sijdda lullen, Suonjel-sijdda oarjján ja Báhcveaisijdda allen. Beahcánsiidan lij merraguollim aj ájnas. Sijdda ámastij lahkev Giehkirnjårgas (mij uddni gullu Ruossjaj).

Sijdda oadtjogådjij vuostasj gássjelisvuodajt 1820-lågon. Dalloj nårrååhtin nuorttasáme ællosáme duodaj sijdav guovlojda gási muhtem familja lidjin juo 1700-lågon nårråm. Dålla muhtem nuorttasáme familja jåhtin ájn nuorttalabbo, gitta Beahcánsijddaj. Siján lidjin stuora ælo, suláj 6000-10000 boahttsu. Dåt garrasit vájkkudij Beahcánsijda iellemvuohkáj. Dålla sjaddin boahttsujt ræjnnuhit vargga birra jånndurav. Ettjin desti assten dagå guollit. Sijda ulmutja aj bålkkigåhtin Vuona bielen hæjos merrasámijt ræjnnuhiddjen, vaj ietja asstin ienebuv guollit. Valla dát ittjij lim lijssimin. Gálldásáme ja nuortaga masstadin boahttsujdisá. Ja mañenagi unnoj gálldásámij boatsojlåhko, ja nuortagij ælo vas stuorrun. Låhpan gevej nav jut gálldásáme biedjin tjårrågattjajisá nuortagijt boatsojgæhttjij.

Gálldásámij ællosujttuj vájkkudij aj kolonisierim mij gæjvvanij sijá sijdajda 1800-lågo milta. Beahcánsijddaj gæjvvanajtjin ávdemusát suobmelattja 1800-lågo gasskaráje rájes. Ja de båhtin ruossja, gárjjela ja aj vuonaga jali látte. Merraguollim aj gártjoj dán ájge. Ádå Beahcánkloastar gájbbedij kloasttarriektájt ja luossaguollimsajijt, dagu lij læhkám kloastara álgoájge. Aj vuonaga ášadin guovlluj oasesguovdátjijt, ma tjoahkkáj hæjodin gálldásámij iellemvuogev ja árbbedábijt.

Beahcána kloastar

1900-lågo værâldadoaro ja daj vájkkudusá maŋutjissaj háddijj ja biejsitj Beahcânsijdav. Jage 1920 ráfesjiehtadusá milta hæhttuj ienemus oasse Beahcânsijdas Suoma vuolláj. Suobma lij sierra rijkkan sjaddam jagen 1917. Dalloj viessun sijdan 76 gâlldåsáme. Suobma gal gæhttalij doarjjot sijda ælâdusájt ja oadtjot ællosujtov juolge nali. Valla ájnas giessetjielden, Giehkernjárgan, lij lahkke sjaddam Ruossja bælláj. Bierggimvuodo lij garrasit hedjunam. Ja maŋemus vahágis dáhpáduváj nuppe værâldadoaro ájge. Dagu Suonnjelsijda ednama, de sjaddin Beahcânsijda guovlo aj doarrosalljon. Ja ulmutja báhtarin guovlojnisa. Doaro maŋela sjattaj Beahcán Sovjetlihto vuolláj ja ulmutja ettjin desti sidá jáhtet ruopptot. Beahcán ja Báhpčeveaisijda ulmutja oadtjun ádâ árromsajijt Anárjávres lulasj bælláj muhtem mijla Čeavetjávres (Sevettijärvi) oarjás.

Suonnjelsijda gâlldåsáme

Báhpčeveaisijdda

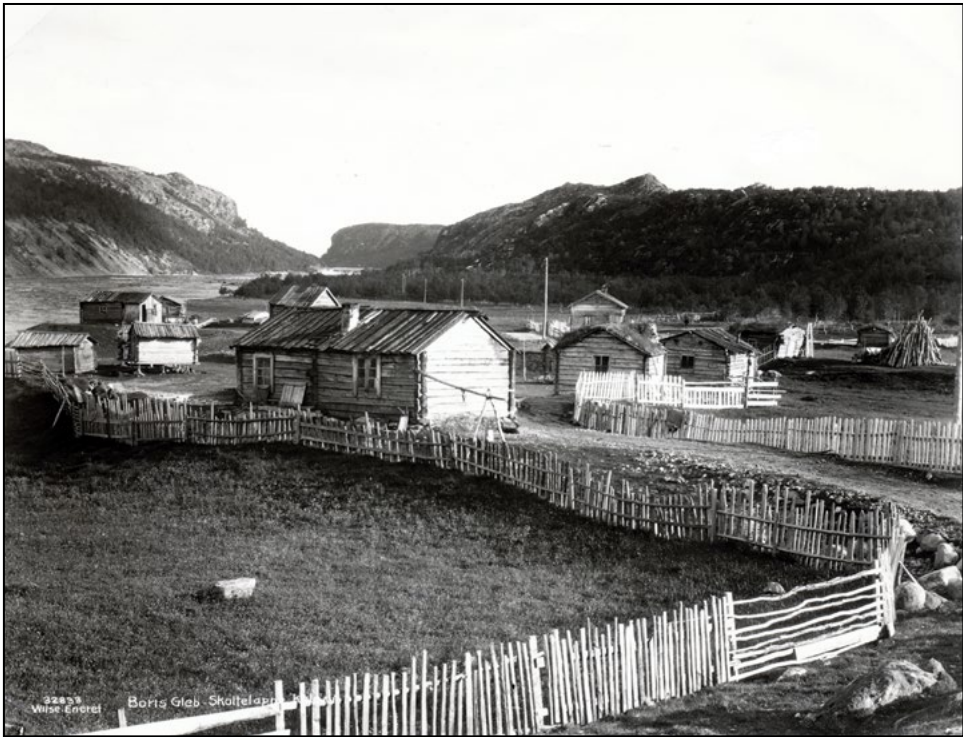
Jage 1826 rádjesjiehtadusán oadtjun Suobma-Ruossja ja Vuodna goabbák suláj lahkev Báhpčeveaisiiddas. Sijda viesajdiddje gudi dál-la lidjin Ruossja stáhtaviesáda, bessin gal ájn jáhtet merragáddáj Báhpčeveaivuodnaj ja Ruovdavuodnaj luosav guollitjit árbbedábálasj luossasajijnisa. Sij joarkkin árbbedábálasj ælâdusájt aj Vuona bielen. Merraguollim lij duoddeælâdussan luossaguollimij ja sávttadoajmmaj. Sij válldin sávtsajdisa maŋen luossaguollimsajijda Vuona bælláj.

Rádjásjiehtadusá maŋela árrujin ienep ádviesajdiddje Báhpčeveaisijddaj, ja rijdo álggin. Ádviesajdiddje vuodjelahtjin gâlldåsámijt sijá luossaguollimsajijs. Gâlldåsáme moaddi vuoŋnnin goade gânnâ sij guollidijn árrun, lidjin gajkoduvvam gâ gidán báhtin luossaguollimsajijdisesa.

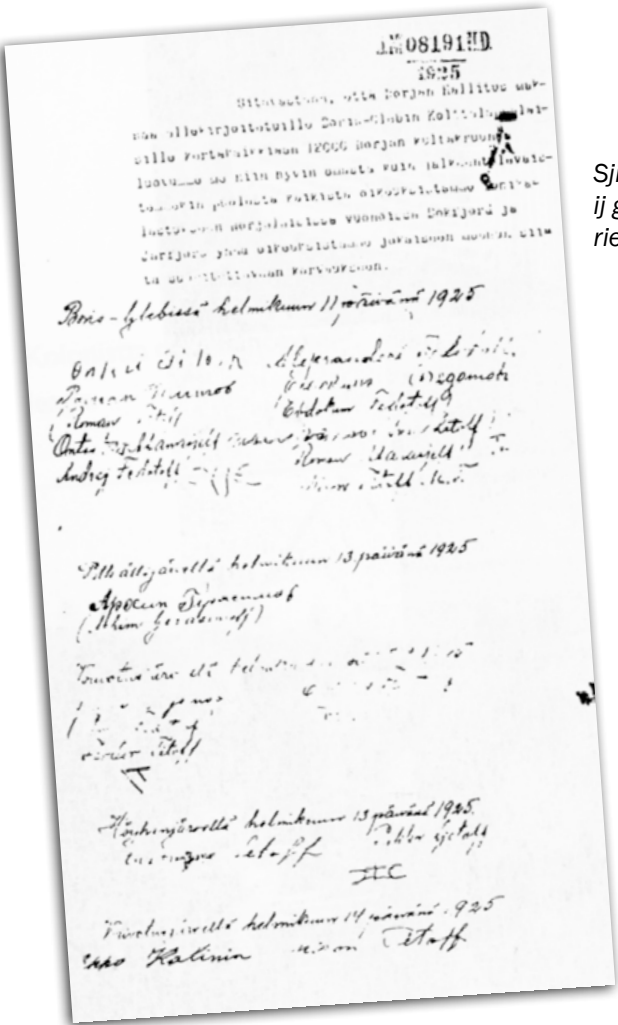
Vuona ádviesajdiddje miejnnigáhtin Báhpčeveaji gâlldåsámijn ællim makkirak rievtesvuoda anátjit Vuona bieles guovlojt. Ja 1900-lågo álgon Vuona oajválattja gártjedahtjin sijá guollimrievtesvuodajt Vuona bielen.

Báhpčeveaisijda gâlldåsábme Lavran familjajnis luossaguollimsajen giesseårudagán Oarjjel-Várjjagin. Sån ja iehtjâda suv sijdan láchppin divna luossaguollimrievtesvuodajt Vuona bielen 1920-lågon.

Geavnnis (Boris Gleb) Báhčeveaiváken, gálldásámij tjiellde.

Sjiehtadus Vuona stáhta ja gálldásámij gaskan mij gálldásámij guollim-rievtesvuodajt lāhpadij Vuona bielen.

Kolonisastastāhe Báhčeveaiváken.

Vuostasj værárdadoaro manjela Ruossja biele Beahcánsijdda hæhttuj Suoma vuolláj (Tartu ráfesjiehtadus 1920), ja sijda viesajdiddje sjaddin Suoma stáhtaviesádin. Jage 1918 Suoma doarroálmma ietjasa vuolláj válldin Ruossja biele Báhčeveajev, ja sijda dájma hádjánin. Suoma doarroálmma hieredin gálldásámij tjaktjaguollimav ja ællobargojt, ja boahttsu hádjánin.

Vuona oajválattja dálla miejnnijin Báhčeveaji gálldásámij guollim-rievtesvuoda Vuona bielen lidjin lāhpaduvvam, danen gā lidjin mālssum rijkaviesátvuodav. Vuona ja Suoma oajválattja sjiehta-dallagāhtin tjoavdátjit gāssjelisvuodajt. Vuona fālaldahka lij Suobma luluj gāhttjot Báhčeveaji gálldásámijt hiejtedit divna sijá rievtesvuodajt Vuona bielen. Dan ávdās Vuona luluj mākset 18.000 krāvnā (12.000 gāllekrāvnā) Suoma stáhttaj, mij galgaluluj adnet jahkāsasj rænnton «gálldásámijda buorren». Muhtem lāhkāj gálldásáme nāggiduvvin dāhkkidit fālaldagāv, ja tjavtjan jagen 1925 māvsiј Vuodna 18000 krāvnā Suoma stáhttaj.

Njávddamsijdda

Njávddama gálldásáme ájn ráddijin állásit guovlojnisa 1800-lågo álgon. 1800-lågo ládde-kolonisierim ittij vájkkuda Njávddam-sijddaj. Dat ájnnasit vájkkudij Báhčeveaisijddaj, navti gáktu lip ávddálin tjelggim. Valla sijddaj árrujin manenagi guojna, ja ruvva lidjin stuorra ieneplågon. Jage 1845 árrun 45 guojna ja 28 gálldásáme Njávddamsijdan, jage 1869 árrun 138 guojna ja 11 gálldásáme.

1800-lågo milta nuorttasáme ællosáme jáhtegåhtin sijda ednamij tjadá gitta Beahcána duohkáj. Álgon dá ettjin dagá gássjelisvuodajt njávdán-gálldásámij æládusvuohkáj. Valla manenagi gá nuorttasámij ælo stuorrun, de gárttjogåhtin Njávddama gálldásámij guohtomednamav ja gálldásámij iellemvuohke ja kultuvrra gierdda-gådj. Unjárga ja Várnjárga merrasáme aj árrujin gálldásáme bájkijda.

Ællosábme Ole Banne, suv iemet Marit ja nejdda Ingá. Sån ja ietjá Várnjárga ællosáme adnegåhtin Máttavárjjaga sisednamijt guohtomguovllon jage 1852 rijkarájá stieggima manjela.

1900-lågo álgo rájes sijdda hádjánatjáj. Njavddam-gálldásáme láhppin vuostatjin luossaguollima akturiektáv, ja de láhppin aktisasj ednamav gártje birra. Låhpan vil ællobargov láhppin, mav iehtjáda válldin hálldusisá. Nuora jáhtegåhtin guovlojstisá, muhtema Girkkonjárggaj, gånna álgaduváj gruvvodåjmadibme jagen 1906. Ja dán dilen sijá giella aj gáhtogådj.

Nuppát væråldadoaro manjela njávdán-gálldásáme li dikkij jali riektátjåhkanimij baktu gæhttjalam ruopptot oadtjot rievtesvuodajdisá, ájnnasit ællosujttuj. Dán rádjáj la tjelggam siján li dasi rievtesvuoda, ma ælla goassak sijájs váldeduvvam.

Gálldásáme nuohttimin.

Guoládaknjárga gálldásáme

Guoládaknjárga gálldásábme sijdaj árbbedábálasj iellem rievdda-gádj 1800-lågo gietjen. Dalloj boahtegáhtin komia stuora boatsojæloj dâhku. Ja nav álgij rijddo ednamij ja æloj badjel.

Dan ájge ruossja barggagáhtin gæjnov aj Biehtár-stádas nuortas Guoládagá ja Murmánska stádajda, gâsi jáhtegáhtin ienep ulmut-ja. Ja sáme nággiduvvin hiergijisá gálvojt giesset gæjnnobarggijda. Subtsastuvvá hierge jábmin tuvsánij milta lássá lássáj diehti.

Industrialisierim, gruvvodájma ja stádaj tsieggima dahkin sáme hæhttujin nákkaj vuolen vuolgget guovlojstisá. Nággogáhtema vihpin guhkijt, ájnnsit manjela gâ Sovjetlihtto kommunisma ideologijja vuodon kollektivisierigádj sijdajt. Dálle galggin sijdaj ednama, jágâ, jávre, boahttsu jnv gullut álmugij, jali praktihkan stáhtaj jali aj belludahkaj. Sáme gudi ettjin duhtada kollektivisierimav, stráffuduvvin ja biejaduvvin giddagissaj. Nágina gáddujin.

Ienemus oasse Guoládaknjárga sámij åru dálle stuorâp bájkijn ja stádajn. Badjel lahkke åru Lujávren, mij la gassko njárga. Moattes barggi boahttsuj. Dav bargov stivrriji komia ja ruossjaga. Sámij dille l viehka nievres stuora juhkalisvuoda diehti. Jage 1989 vuododuváj Guoládaknjárga sáme siebrre man barggon la ierit ietján gæhthtjale sámij sosiála dilev buoredit ja nannit ja ávdedit sijá kultuvrav.

Sovjetlihtto kollektivisierij Guoládaknjárga ællosujtov ja hierge vierttijn stáhttaåbmudahkan stáhta fievrro-dárbojt dievnnut.

Hárjjidusá

1. Vuona biele dárojduhttempolitihka vuodon lij Suoma ballo. Tjieggi dan duogátjav!
2. Tjieggi buojkuldagáv sosiáladarwinissma. Gáktu aneduváj dat ávkken dárojduhttemij?
3. Tjieggi jage 1880 ja 1898 dárojduhttema skávllå-njuolgadusáj sisanov. Man guhkev lidjin da fámon?
4. Guhtimusj lij Bernt Thomassen?
5. Manen galggin Dænovákke stuovesårro dárojduvvat Vuona bânndurin?
6. Goassa gielleduvvin luossaguollimvuoge gáldem ja duohasteapmi Dænon – ja manen?
7. Manen galgaj Svieriga sámij ællosujtto gártjeduvvat Vuona bielen?
8. Vuodna ja Svierik sjehtadin jagen 1883 aktisasj sámelágav. Mij lij lága ulmmen?
9. Vuodna mierredij jagen 1897 duoddesámelágav. Masi dat galgaj liehket ávkken?
10. Vuodna ja Svierik dâhkkidin jagen 1919 aktisasj ællosujttokonsensjåvnåv. Tjieggi dan duogátjav!
11. Gáktu vájkkudij Vuona–Suoma/Ruossja rijkarájá sjehtadus jagen 1826 gálldásábme sijdajda?
12. Tjieggi Báhcveaisijda gálldásámij jáhtulagájt ávddål vuostasj værâldadoaro. 1920-lågon sij lâhppin luossaguollimsajit Vuona bielen. Manen?

«VIESSUS SÁME ÁLMMUK!» – DÁROJDUHTTEMA VUOSTELDIBME

Sáme áhpadiddje njunnjutjin

Sij gudi vuosteldin dárojduttemav nuorttalap Sámen, lidjin iene-musát áhpadiddje. Sij lidjin oahpov válldám Rámsá áhpadiddje-skávlán.

Áhpadiddje Anders Johnsen Bakke (1819-1884), Skiervás (Skjervøy), lij akta dajs vuostamusájs guhti gujddij sáme máná e oattjo nuoges buorre áhpadusáv sámegiellaj. Skávlá oajválattja álgodin sámegielav. Dát politihkka hæhttu láhpaduvvat.

Dan báttá gá áhpadiddjen lij Návuonan, Ánde Jovnnabárnne almo-dij sálmmagirjev sámegiellaj. Girje galgaj sámegiela áhpadusán aneduvvat. Gá sán hiejtij áhpadiddjen jagen 1883, de guovlo skávlástivrra ævtodij láttev nammadit dan virggáj. Ittij máhte sámegielav. Dárojduttem lij merragátte guovlon garragohtám.

Dæno ja Unjárga skávlástivrra gal biedjin virggáj sámegielak áhpadiddijt vájku Finnmarko skávlådirekterra Thomassen ittij dav sidá. Sáj lijga Per Fokstad ja Isak Saba.

Guokta sáme áhpadiddje gudi lijga njunnjutjin sámeполи-
tihaklasj bargojn 1900-lågo álgon, lijga Isak Saba ja suv
áhpadiddjeskávlá venak Anders Larsen. Barggájga de
aktan dárojduttempolitihkav vuosteldittjat. Barggon
sjattaj vuosteldimev organisierit. Nav bæggá vuostasj
bále namma Sáme siebrre. Diedon ij lim dalloj dábalasj
sámesiebrijt vuododit dalloj. Aj sáme avijsa almoduvvin.
Da lidjin lájddijiddjen. Ájnas lij sámev oadtjot válljiduv-
vam Vuona Sturradiggáj ja dáppe vájkkudit dárojdutht-
tema vuosstij.

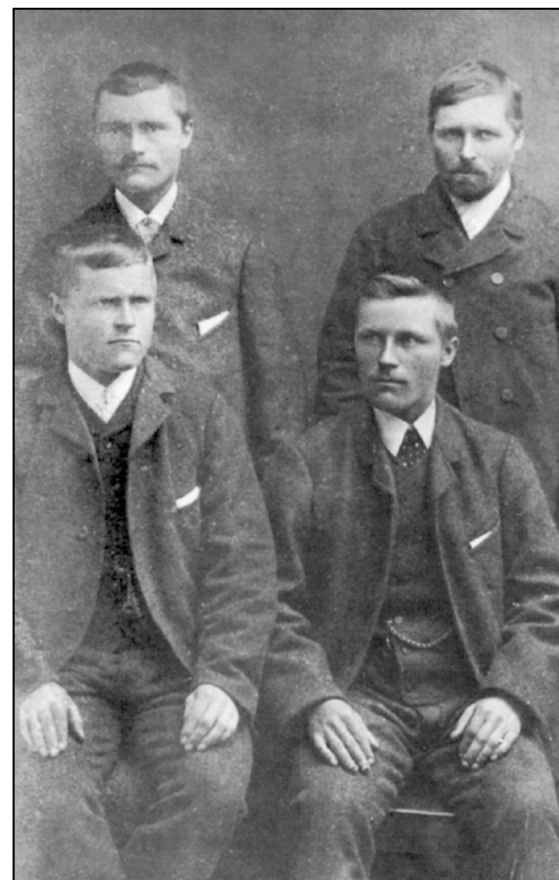
Ánde Jovnnabárnne (1819-
1884) ásadij ietjas girjealmmu-
dagá baktu sálmmagirjev «Kris-
talæš Salbmagirji» jagen 1860.
Sán lij iesj ienemus sálmajt
jårggålám sámegiellaj.

Sábme Vuona Sturradiggáj

Jage 1903 tjállá Isak Saba Anders Larsenij ja oajvvat sáj galga-
lulujga aktan barggagohtet politihkalattjat:

*Mij sáme hæhttu guhtik guojmmásimme áskeldit ja iehttset
guhtik guojmáma degu vielja. Dat la vuolggám sámeálmuga
mávsulasj máttos. Viessus sámeálmuk!... Oattjo jáhkket
sárnnedav muv skávlámánájda gá Mosesa histávrváv áhpadav.
Iv mäsja merustallamis egyptagij ja israelattjaj vidjurijt, dasi mij
dáhpaduvvá sámij ja láttij gaskan. Gev lulujda viehkedit, sámijt
vaj láttijt, jus lulujda vuojnnet sámev ja láttev doarromin? gatjá-
dav. Ja ávvudaláv gá agev oattjov vásstádusáv: Sámev! .. Dál-
la galgaluluj aj oadtjot állessjattugijt vásstedit sæmmiláhkáj. Ja dasi
duodden galgalulun aj liehket sárnnoma ma bákti, ja avijsa ja
diedon sámegiellaj.*

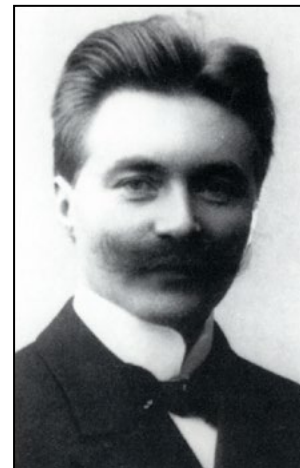
Anders Larsenij lij luondulasj vuolgátjit fárruj dán politihkalasj barggaj. Juo sæmmi
jage, javllamáno 28. bieje 1903, tjáhkaniin muhtem Návuona sáme siebrev vuododittjat
mij ierit ietján galgaj dájmadahhtjåt sámegiela avijsav. Tjáhkaniibme tjadáduváj Silvetváhkin
Návuonnan, ja avijsa namma sjattaj Sagai Muittalægjen. Ánde válljiduváj siebre tjállen
ja avijsa dájmadiddjen, ja suv viellja, Lásse, njunnjutjin. Lásse bargaj vissjalit Barggijbellu-
dagán Návuona guovlon. Ánde dájmatatjáj avijsav sijdanis Riehpovuonan gánná sán lij
áhpadiddjen.

Návuona sáme siebrre vuododuváj jagen 1903.
Siebrre almudahhtjáj Sagai Muittalægje-avijsav. Gáván
siebre vuododiddje Larsen-vieljatja.

Aviisan lidjin guokta dájma. Dat galgaj ádâsiht ja álmuktjuovggi-dusáv gilvvet Vuona bieles sámijda, ja dat galgaj sámij politihkalasj berustimij bielev rahtjat. Viehk ájnas lij guovdásj oajválattjaj oadt-jot dárojduthttempolihkav rievdatjit, gâ dat lij tjavggam Sámev miehtáj. Ándi-gáttsen lij jáhkko jut ássjâlasj diedo lulun sâdjât oajválattjajt sámij bælláj. Gâ oajválattja ávdâdâla lidjin badjel gæhttjam ja sámijt álgodam, de lidjin dav dahkam gâ lidjin nav diehtemahttâsa sámij vidjurij birra.

Ánde vuojnij máhttelisvuodav oadtjot Isak Sabav válljidum Vuona Stuorradiggáj 1906 válgan. Navti avijssa 1905 javllamáno ævto-dij Isak Sabav Finnmárko Barggijbelludagá ja sámij ævtodussan Stuorradiggeválggaj. Navti sjattaj aktisasjbarggo sosialistaj ja sámijuohkusa gaskan. Issát iesj vuojnij dáv aktisasjbargo luondulattjan sosialisma prinsihpaj vuodon, danen gâ:

Unjárgak Isak Saba – Sápp-Issát (1875–1921), sámie stuorradiggeájjas 1906-1912. Sânn duola degu tjálij sámie berraha lávllagav, mij vuostasj bále almoduváj Sagai Muittalægje-avijsan vuoratjismáno 1. biejeve 1906.

Dán rijka ietjá politihkalasj belludagá li barggam gádodittjat sámie tjerdav dán ednam nalta. Sosialisma ij dav sidá. Dat sihtá vielljavuodav tjerda gasskaj.

Issát aj sebraj válggaj sierra sámepolitihkalasj prográmmajn, manna nammaduvvin ájnnašamos sámie ássje maj ájgoj Stuorradikken barggat. Issát de válljiduváj Barggijbelludagá ja sámij ájrrasin Vuona Stuorradiggáj gânnâ lij guokta ájgegávda (1906-1912).

Isak Saban ij lim nav álkkes barggo liehket sámij ávdâstiddjen ja bælostiddjen Stuorradikken. Ittij oattjo nav állo ájggáj stuorradiggeájgegávdanis. Suv belludahka ittij ga lim doarjjomin sámekultuvra ávdâdânahttemav. Ságastattijn Stuorradikken jagen 1911 sámegiela profæssovirge ásadimen Oslo universitiettaj (man virggáj Konrad Nielsen nammaduváj manjela), de belludagá stuorradiggejâdediddje Nuortta-Râmsâ báhppa Alfred Eriksen javlaj:

.. dán álmugijn, jali dán tjerdan manna l sáhka, ij la nav ájnas sadje mijá álmuga gaskan, jut dat ánsit profæssovirgev.

Ællosujtoássijn Barggijbelludahka doarjoj politihkav mij sidáj nav álov gâ máhttelis gártjedit ællosujtov, mij lij hieredussan ednam-bargo ávdâdnibmáj Nuortta-Vuona vuonajn ja miehtsijn. Isak Saba belludakrádna lidjin dâssju látte, gudi rijka sosiáladarwinismav doarjjun sámie giella ja æládusássij giehtadaládjijn, vájku dat moatte dáfon ittij hieba sosialisma ájádussaj ja vuojnnuj.

Moatte jahkáj nuorttasámij politihkalasj rahtjamusá manjela gujddiduvvá gâ Sagai Muittalægje-avijssa hiejtij doajmmamis 1911 javllamáno, ja Isak Saba ittij desti válljiduvá Stuorradiggáj jagen 1912.

Isak Saba jage 1906 válga sámepro- grámma oajvvetjuokka:

1. Jubmeldievnastus galggá sámegiellaj dálkkuduvvat sáemmi álov gá ávddál.
2. Ásko oahppogirje, rámát ja sálmmagirje, galggi ájn sámegiellaj gávnnut.
3. Merrabivdde galggi ájn bessat oasástallat ruossjaj sáemmi álov gá ávddál.
4. Gæhttjalit sjehtadit Suoma, Ruossja ja Svieriga oajválattjaj boatsojræjnnuhimrievtesvuodaj hárráj, nav vaj Vuona bielen sámé uhtsa divuda ávdás máhtti boahthsujdisá ræjnnuhit dájñ rijkajn jus hæ-jos fierda ja dálke dahki nievres guhtomijt ja dan diehti bukti niedajt Vuona biele sámijda.
5. Sámijn galggi liehket sáemmi máhttelisvuoda gá láttijn ednamijt oasstet.

Isak Saba jage 1906 stuorradiggeválga sámeprográmma mij lij dárogiellaj.

Samernes program.

(Tillæg til Det norske arbeiderpartis ordnære stortingsvalgprogram for Arbeiderpartiet i Finnmark fylke).

1. Skolesaken.	hvor der ogsaa foredrages samisk kultur.
a) Folkeskolen: Samisk skal være undervisningssprog for alle samiske barn hele skoletiden ut i alle fag undtagen norsk. Norskundervisningen skal begynde først fra barnets 12. aar. Undervisningen foregaar for det norske	b) Stipendier for samisk ungdom som vil søke universitetet, den tekniske høiskole eller Landbrukshøiskolen.
	c) Eget professorat ved Universitetet for det norske

Vuona ja Svieriga bielen oarjjel- sámé vuododin sámé siebrijt

Sihke Svieriga ja Vuona bielen oarjjelsámé vuododin sámé siebrijt vuosteldittjat oajválattjaj ællosujttopolitihkav, mij lij sidjij garrasit vájkkudam. Oarjjelsámé politihkka lij danen ællosujttopolitihkka.

Jage 1904 vuododuváj Fatmomakke sámé siebrre. Njunnjutjin lij Elsa Laula, nuorra, oajvvás sámenissun. Siebre njunnjutja vuododin sáemmi jage rijkaoorganisasjåvnnåv *Lapparnes Centralförbund*, mij ádåstuhteduváj jagen 1918. Rijkaoorganisasjåvnnåv álgadij aj avijsav Lapparnes Egen Tidning manna ilmmiin vihtta nummara ájgegávdan 1904 javllamános gitta 1905 snjilltjamánnuj. Jage 1919 rájes dat almoduváj namájn *Samefolkets Egen Tidning*, mij uddni ájn la dájman namájn *Samefolket*.

Elsa Laula-gádtse gæhttjalin oajválattjajt oadtjot fievrreit politihkav mij luluj vaddet rievtesvuodajt divna sámé ælådusájda, ij dæssju ællosujttuj. Dan hárráj sán tjálij girjátjav mij Rijkabæjvváj sáddiduváj. Tjállusines sán bælostij divna sáméjuohkusij tjáhtje- ja ednamrievtesvuodajt. Sáme álmugin ámastin ednamijt ma lidjin sáddjimrájá badjelin. Valla sáddjimrádjá-mærrádus ittjij hiereda ednambargo vijddánimev sáddjimrájá badjelij. Ja rádjá suodjal-ij dæssju ællosámij adnemriektájt. Mærrádus ij lim heva. Sáme gudi ettjin ámasta boahtsujt, hæhttuin Svieriga bájkijda jáhtet ja dáhku hedjunit ja hávkkat. Girje lårpan sán ávttij sámijt sebratjit vuododittjat sámé siebrijt ja aktisasj, gievrar organisasjåvnnåv mij luluj rahtjat divna sámé ælådusáj bielen.

Svenska oajválattja ettjin guorrassa Laula-gáttse ávttjimúsájda.

Lapparnes Centralförbunda stivrra gávviduvvam Stockholm-stádan siebre vuododattijn jagen 1904. Gåro bielen nubben, tjálle Torkel Thomassen (1881-1940) guhti lágav lågåj ja sjattaj jurisstan; ja de njunnjusj Elsa Laula (1877-1931).

Elsa Laula tjálos, mav Svieriga
riikabæjvváj sáddij.

Tjállusines sán bælostij divna
sámejuohkusij tjáhtje- ja ednam-
rievtesvuodajt. Sáme iemeálm-
mugin ámastin ednamijt ma lidjin
sáddjimrájá badjelin, tjielggij ierit
ietján.

Aj ednambargge kolonista garrasit moajttin Elsa Laula bargojt ja dagojt. Navti oajvveorganisasjavná álggorahtjamusá fámoduvvin ja gujddiduvvin. Akta sivájs máhtta aj liehket dat gå Elsa Laula jádij Vuodnaj ja vállduj Helgelánda guovlo Tomas Renberg nammasasj boatsojsámijn.

Valla Elsa Laula Renberg gal ittij hiejte sáme æládus- ja riektá-ássij barggamis. Bådnijinis sebrajga vuododittjat sáme siebrijt Trøndelága ámtajn ja Helgelátten. Vuododuvvin marjenagi Søndre Trondhjems Amts Lappeforening, Nordre Trondhjems Amts Lappeforening, Helgelandske Samiske Forening, Brurskanken Samiske Lag ja Brurskankens Samiske Kvindeforening. Siebre buoragit guládallin ja almodahttjájijn bládev Waren Sardne, mij 1910 ja dárogiellaj boahtegádij.

Elsa Laula Renberg sidáj nuorttasámij vidjurijda oahpástuvvat ja barggagoahtet sijáj siegen vuosteldittjat dárojduttemav. Giesen 1911 vuostasj bále nuorttalap Sámen manádij. Subtsastuvvá sán oattjoj buorre aktijvuodav ájnnsat vuodna- ja merraguovlo sámij sámevuodav ávdedit. Sidjij lij vuojn vájkkudam dárojduttem-politihkka sæmmi garrasit gå oarjjesámijda. Sæmmi jage, 1911, vuododuvvin sáme siebre Porsáŋŋgugj, Dædnuj ja Buolbmátij. Jage ávddála lij Kárásjjágá sáme siebrre vuododuvvam.

Vuona bielen oarjjesáme, ájnnsat Helgelándas oarjás, ællim dudálattja ællosujttolágájn mij bádi jagen 1897. Sij sihtin aj vájkkudit ádå ællosujttoláhkaj, mav oajválattja lidjin gárvedimen ja mij galgaj guoskat divna Vuona biele ælosámijda. Láhkaássje sjattaj aj viek ájnnsin vuostasj sáme rijkatjáhkanimen Roandemin jagen 1917.

Uhtsa-Jovvna – John Johnsen jr. (1872-1925), Hillágurra, sebraj vuododittjat Buolbmáta sámesiebre. Sán vállj-
duváj siebre tjállen. Sån bargaj Buolbmáta suohkana
ruhtavásstediddjen. Gáván aj suv oabbá, Jovvna-Liisá –
Lisa Johnsen.

Buolmak Samesærvest.

Vuoddalogost 1911 dam 1. janu-
ar dimo 4 m. g. vuoddoduvvui Buol-
mak Samisærvve, valldo (general)
čoaaggalmas dollujuvvui, sagga sardnu-
juvvui, vuoddolaka bajaslokkujuvvui,
lattok sisačallujuvvujegje ja njuolga-
tusadoallam (stivrrijubme) valljijuvvui
særvve vuoddodægje bokte, S. A. Sa-
muelsen, Tanast.

Njuolgatusa doallami valljijuv-
vujegje:

1 oudastolmai (formand) Henrik
Aslaksen Vanasgieddest Varreolmajen
Anders Eriksen Hormast, čallen (sek-
retæran) John Johnsen junr. Hiillagu-
rast, kasseraren Erik Andersen Buol-
magest, ja bærraigæččen (revisoran)
S. A. Samuelsen, Tanast.

Særvvai šadde sisačallut 30 latto
gæk buorrendovdde, dokkitegje ja
vuostaivaldde buok daina olguslokk-
juvvum ja olgussaddijuvvum 17 pa-
ragrafain vuoddolagast, mi fabmosis

Nuorttanaste tjállj siebre vuododime birra.

Sáme rijkatjáhkanime majt oarjjelsáme ásadin

Elsa Laula Renberg lij aj njunnjutjin ásadimen vuostasj sáme rijkka-tjáhkanimev, mij lij Metodista-girkkon Roandemin guovvamáno 6.-9. bievvij jagen 1917. Ásadiddjen lij *Brurskankens Samiske Kvindeforening*, man njunnjusj lij Elsa.

Ællosujto láhkaássje sjattaj aj ájnnašamos ássjen tjáhkanimen. Dáhpádus vijddát gulluj ja dagáj stuora berustimev Vuona avijsaj gaskan, vájku lij værárdadoarro. Lidjin tjáhkanam suláj 150 sáme, ienemus oarjjelsáme ælloniehke. Svieriga biele lidjin boahtám suláj 20 ælloniehke, valla nuortalamos Sámes Finnmarkos dássju guovtes: Kárásijjágå ællosábme Klemet Mathisen Somby (1868-1942) ja Unjárga suohkana ruhtavásstediddje John Roska (1876-1956). Sáj ávdástijga Finnmarko ællosámijt. Tjáhkanime jádediddjen válljiduváj Elsa Laula Renberg, ja sadjásasj jádediddjen Roska.

Tjáhkanime rabádijn Elsa Laula Renberg dættodij sámij aktisasj berustimijt rijkarájáj badjel ja javlaj ierit ietján:

Miján sámijn ij la læhkám aktisasjbarggo, ep la oahppam aktan barggat tjærddan. Uddni mij vuostasj bále Svieriga ja Vuona biele sáme gæhttalip aktan barggat.

Dási ettjin oajválattja lijkku, gå tjáhkanibmáj lidjin aj boahtám sámesunde ja ráddidusá ællosujttogáhttár Kristian Nissen ássje-giehtadallamijt tjuovotjit. Kristian Nissen bargaj njuolgga vuosstij sámij rahtjamusáj sábatjit aktisasj oajvvadusájda. Sån njuolgga javlaj nuortta- ja oarjjelsámijn ællim aktisasj berustime buojk áhpadusássijn. De ij lim nav imáj jut jur Elsa Laula Renberg gáhtjudij suv ja ietjá sámesundijt gudi lidjin tjáhkanimen, oajválattjajs sáddidum politijjan.

Elsa Laula Renberg ja Daniel Mortensson ejga oarjjelsámij ællosujto boahteájge hárráj guorrassa. Mortensson, guhti lij Røros-guovlos, sidáj dættodit ulmmelasj ællosujtov, mij bierggobuvta-dimev dættodij. Laula Renberg javlaj dibddit dajt sámijt gudi sihti, biergov buvtadit, valla dibddip mijáv gejn la suláj 100 boahttsu sámij árbbedábálasj iellemav viessot.

Daniel Mortensson ittij doarjo sámegiela áhpadusáv skávlåjn. Sáme máná galggin dássju dárogielav oahppat. Daj birra sån tjálij Warren Sardne avijsanis. Oarjjelamos sáme lidjin juo moatte láhkáj viehka mudduj dárojuhteduvvam.

Tjáhkanibme vállij láhkajuohkusav mij galgaj 1897 ællosujttolágav *gehtjadit ja rievddadusájt ævtodit ma vieledi sámijt ja ælloniehkij berustimijt, váj sáme bessin bierggit jáhttesábmen Vuonan boahteájgijda*. Gáhttjun Svieriga biele sámijt tjuovotjit juohkusa bargov. Dát oajvvadus gergaj jagen 1919.

Tjáhkanime ásadiddje: gáro biele: Ellen Lie, tjáhkanime tjálle; Anna Löfwander Järwson, tjáhkanime «ruhtaministar» ja Elsa Laula Renberg, tjáhkanime jádediddje.

Vuostasj sáme rijkatjåhkanibme, mij lij Roandemin 6.-9.2. 1917.

Muhtem avijssa almodin dáv tjuorggasav jahketjåhkani-
mes. Sárnneståvlån Unjárgak Johan Roska. Oalges
rabdan tjåhkkåhimen Kárásjgååk Álet-Lemet – Klemet
Somby.

Álet-Lemet – Klemet Somby sárgoduvvam tjåh-
kanimen. Sárggum: Astri Aasen.

Oarjelsábme Daniel Mortensson guhti ittij doarjo
sámegiela åhpadasáv skåvlåjn. Sån dajmadij avijsav
Waren Sardne 1910-1913 (mij vas ilmaj 1922-1927).

(Waren Sardne)

Ællosujto láhkaássje lij aj guovdátjin rijkatjáhkanimen Roandemin 1921 guovvamáno. Lidjin ienemusát oarjjelsáme gudi tjáhkanibmáj sæbrrin. Dássju akta lij Finnmárkos boahtám: Ingá-Biehtár – Petter Nilsen Banne, Unjárga ællosábme. Tjáhkanimev stivrri-jin látte ámmátulmutja: ællosujttogáhttar Kristian Nissen, guhti tjáhkanimev jádedij, skávlájádediddje Bernt Thomassen (guhti ávddála lij barggam Finnmárko skuvledirektevran, 1902-1920), ja sámesunde. Tjáhkanimen sáme oadtjun unnán ájggáj, vájku guovtes sámesundijs doarjojga sámij gájbbádusájt rievddadit oajválattjaj láhkaoajvvadusáv váj luluj ællosujtov buorebut sujttit. Esski jagen 1933 vatteduváj ádå ællosujttoláhka mij lij ábbå rijka gáktuj.

Rijkkatjáhkanibme Roandemin 1921 guovvamáno. Gávå gassko: Unjárga ællosábme Ingá-Biehtár – Petter Nilsen Banne.

Rijkkatjáhkanibme Svieriga bielen 1918

Svieriga biele oarjjelsáme gudi Roandema tjáhkanibmáj sæbrrin 1917, ásadin muodugasj tjáhkanimev Staaren (Östersund) 1918 guovvamáno. Guovdátjin lidjin ællosujtto- ja áhpadusássje. Daniel Mortensson sebraj tjáhkanibmáj.

Tjáhkanibme vas mierredij hekkav bássit Lapparnas Central-förbundaj, mij ij lim doajmmam moatte jahkáj, ja avijsav almu-dahttját. Navti almudahttjáj avijssa *Samefolkets Egen Tidning* 1919, mij uddni ájn almoduvvá namájn *Samefolket*.

Dán dáhpádussaj ettjin lijkku Svieriga oajválattja, ájnnasit danen gá tjáhkanime ásadiddijn «lij aktijvuohta sosialistaj». Dalloj vuojn lij sosialissta revolusjávnnå vijddánam Euråvpåv miehtáj. Ja sámijn gal lij aktijvuohta sosialistaj. Daniel Mortensson, tjáhkanime ságastalle, gáhtjudij ietjas sosialisstan, ja Finnmárko sáme giellaberustiddje lidjin aktisasjbargov álgadam látte sosialistaj, mij lij buktám Isak Saba lij välljiduvvam Vuona stuorradiggáj jagen 1906 Barggijbelludagá prográmma nanna. De Svieriga oajválattja aj vuojnijn hæhttuvin gáhttigoahetet sámepolitihkalasj tjáhkanimijt ja dajt stivrigoahet.

La iehpetjielgas lidjin gus Svieriga oajválattjaj gátsadime dan sivvan gá oajvveorganisasjávnnå ittij dájma sáme biektelis, politihkalasj organisasjávnnån. Esski nuppát væråldadoaro manjela buorránij aktijvuohta oajválattjaj ja sámij gaskan, manjel gá Svieriga sámij rijkasiebrre lij vuododuvvam jagen 1950.

Sáme rijkkatjáhkanibme Staaren jagen 1918.

Nuorttasáme vuododi rijka-organisasjavnáv

Nuortta merrasáme lidjin garra dárojuhttembiekkav gierdda-gohtám. Merragátte skávlájn jurra desti gulluj sámegiella. Dat lij gielleduvvam. Dav ettjin máhte desti dáhkkidit merrasámij njun-
njutja. Sij lidjin gullam Roandem-tjáhkanibme jagen 1917 lij buora-
gít vuorbástuvvam.

De biehtsemáno 9. bieje jagen 1919 tjáhkanin badjel 100 sáme Bonjákasaj Dædnuj. Ienemusoasse bāhtin Dænos. Ráddidusá ællusujttogáhttar Kristian Nissen lij aj bohtám. Tjáhkanimev rabádijn dænok PávvelNiljas – Nils Pavelsen (1863-1958) javlaj sámegiella lij dálle sjaddam vuorbedis dilláj, danen gā skávláláhka giieldij adnemis sámegielav skávlān:

*Mij sáme lip akta viek uhtsa tjærdda dán mijá ednamluoda nanna, gudi lip læhkām rijdo nævvon. Vájvve I vuojnnet muhtem oasse láttijs sihti ierit rievvot mijávdivrrasamos ja gærrásamos ábmudagáv, iehtjama iednegielav... Diedon galggap mij oahp-
pat dárogielav buorijn mielajn, valla ij garra náikko vuolen. Garra dárojuhttem skávlájn ij la beru buorissjivnnjádusáv buktám, valla aj garrudusav.*

Sámegiela hárráj tjáhkanibme sárnoj tjuovvovattjat:

- Sámegiella galggá aneduvvat divna ásskoāhpadasán sámemánájda divna jahkedásijn.
- Sámegiella galggá áhpadasán aneduvvat sámemánájda gājt gālmma vuostasj jage.
- Dárogiela áhpadas sámemánájda galggá sæmmiláhkáj dáhpáduvvat gā amás giela áhpadas Vuona skávlájn.

Javllamus sáddiduváj Vuona ráddidussaj.

Sæmme giese rijkaorganisasjavná Sáme Sentralsearvi vuododuváj. Marit-Lemet – Klemet Pedersen Solbakken, Rávtoš-njárgas Porsángos, válljiduváj njunnjutjin; tjállen John Haug, Nuortta-Råmsås ja ruhtadoallen LemetLemet – Klemet Klemetsen Hætta, Guovddagæjnos.

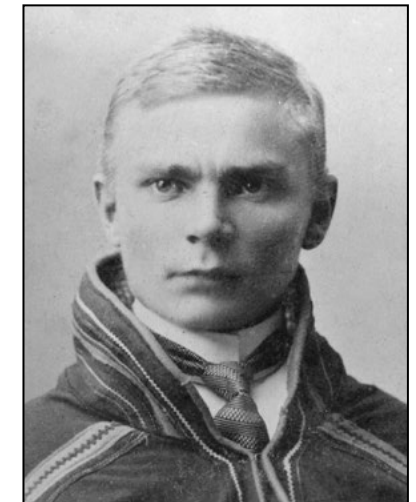
Siebrre galgaj doajmmat rijkasiebrren ja barggat divna sámij ássijj. Dat gæhttjalij aj barggat ællusujtojn láhkaássijjn, mij lij sæbrráj állu ádā ja amás. Vuojná oajválattja lidjin dábdādam lidjin gárvedimen ádā ællusujttolágav mij galgaj ávvā rijkav gābttjāt. Láhka vatteduváj jagen 1933.

Dænok Pávvel-Niljas – Nils Pavelsen (1863-1958) buoris-
boahtema hālav sárnoj sáme
tjáhkanimen Bonjákasaj biehtse-
máno 9. bieje 1919.

Porsángok Marit-Lemet – Klemet
P. Solbakken (1878-1926), Sáme
sentralsearvi njunnjusj.

Guovddagæjnos LemetLemet –
Klemet Klemetsen Hætta (1883-
1955), Sáme sentralsearvi
stivrrasebrulasj ja ruhtadoalle.

1920 rijkatjáhkanibme Bonjákasaj

Sáme sentralsearvi ásadij rijkatjáhkanimev Bonjákasaj Dænon snjilltjamáno 10.-12. bievjijt 1920. Badjel 100 sáme lidjin bohtám. Aj oarjesábme Elsa Laula Renberg lij tjáhkanibmáj bohtám. Sujna lij vuogas hālla, manna dættodij sáme hæhttujin aktan barggat várjallittjat sijá árbbedábijt ja rievtesvuodajt. Dav dættodijga aj siebre njunnjusj Marit-Lemet – Klemet P Solbakken ja tjälle John Haug. De ij lim imáj jut tjáhkanimes bāhtsijdjij sámij tjerdalasj mārjdis, dagu muhtem avijša aj tjállin. Ásadiddje dahkin slávgáv aj masi lij tjáleduvvam: *ledne tsáhke varddá gā ietjas máná e sidá suv dābddāt*. Nav garrasit lij dárojuhttempolitihkka vájkkudahttjām sáme familjajda.

Tjáhkanibme válljij sáttajuohkusav mij galgaj Vuona oajjvestádaj vuolgget «sárnotjit sáme ássijjt» ráddidussaj. Duola degu galgaj sáttajuogos sierra sáme ájrrasijt gájbbedit Vuona stuorradiggáj. Sáttajuohkusa sebrulattja lidjin: Nils Pavelsen, Dæno; Klemet P Solbakken, Porsánggo; Josef Isaksen, Kárásjáhká; John Haug, Nuortta-Råmsås ja Elsa Laula Renberg Nordlānnda. Miján ælla diedo dan birra sjattaj gus sáttajuogos guossidit oajjvestádav «sáme ássijjt sárnot».

Ávddål Bonjákaša riikkatjáhkanime giesen 1920 Piera-Jovsset – Josef Pedersen Baukop, Sarvvesvuopmi (Kolvik) sáme siebre ávddáulmusj, sáddij dáv tjállusav Nuorttanaste-avijssaj (07.06 1920). Dánna prienntip vuostasj oasev tjállusis:

Iellem jali jábmem!

Sáme vielja ja oappá! Diehtebihtit mijá gaskan la dálla dakkár vissjalis buolle, beraj lihtudis mij barggá tjoahkkitjit ja aktij tjaná-tjit divna sámijt, guhkken ja lahka, avtan doahkken, avtan álmumukin vāj gáhtti ja suodjal vuojnjalasj árbev, ávddål gá sámeálm-muk állu massá suv «árbbesilbajdis» ja dávverijdes. Suodjalime gáktuj mijá uhtsa ja hæggarahppen berrahattjav, guhti huoman la dálátij starjjam tjadá divna vuostemannamij ja doarádallamij jahketjuodij tjadá. Guhti I starjjam huoman viesotjit, ja ávddánam dan dætto vuolen majt garra luonndo ja álmumuk li midij rásskim, guhkes mujtodis ájge miehtáj. Sáme vuolus-duolmmijiddje li ávddála imájdallamijn sjaddam ájttsat jut «biejve bárnijn», sámijn la dakkár sávres hægga ja iellem. Sij li agev hevvanime rabdan læhkám. lednegiella lij dat tjiegos «giejdde fábmo», mij la mijáv várjjalam hádjusimes ja mijáv adnalam tjoahken gitta udnásjga bæjvváj. lednegiella, dat gájk stuoremus ja gærrásamos majt akta ulmusj árbbi suv ájttegijs! Dat la berraha «árbbesilbba!». Dat la dat ájlis árbbesasse mav bierrip gáhttit dagu hekkama. Jus gielama massep, de massep divna! Histávra basstelis bena dalloj sihkku ierit mijá namáv histávra bláde nanna... Allop ávvánis dibde návti gevvat!

Sáme riikkatjáhkanibme Bonjákaša Dænon giesen 1920. Ávddálin háhtta oajven: Marit-Lemet – Klemet P. Solbakken, Sáme sentralsearvvi njunnjusj. Duogen slávggá masi lij tjáleduvvam: ledne tsáhke varddá gá ietjas máná e sidá suv dábddát.

Sámelissta 1921 stuorradiggevalgajda

Sáme sentralsearvi organisierigádij sámelistav aj 1921 stuorradiggevalgajda. Lij ájnas almodit avijsav mij luluj tjuovggit válggabar-gov. *Sagai Muittalægje* lij lāhpadvvam jagen 1911. Navti riegiádij Samealbmug-avijssa, man dājmadiddjen válljiduváj Piera-Jovsset – Josef Pedersen Baukop (guhti lij njunnjutja, Marit-Lemeta, viellja).

Avijssa almodij lista ævtodusájt ja ávttij sámijt jienastittjat Finnmarko sámelistav – *Samernes liste*. Lista njunnjutja lidjin: Ole Erik Tapio, Buolbmát; Per Fokstad, Dædno; Josef Isaksen, Kárásjáhká; Klemet Klemetsen Hætta, Guovddagæjnno ja Klemet Pedersen Solbakken, Čuđegiedde. Lissta oattjoj binná jienajt, ja vargga 50 jage gállin ávddål gá Finnmarko sáme vas ásadin sámelistav stuorradiggevalgaj (1969).

Buolbmát Jávo-Erke – Ole Erik Tapio (1867-1935), lij Finnmarko sámelista njunnjusj 1921 stuorradiggevalgajda. Sån lij oasesálmáj, girkkodálkká ja lij aj muhtem ájge Buolbmáta suohkana suohkanoajvve.

Samealbmug.

Stuorradiggeválga 1921. Sámelista jiena Finnmárkon

JIENA		
Suohkana	Låhko	Prosænnta
Guovddagæjnno	15	19,0
Áltá	7	0,5
Fálesnuorre (Kvalsund)	5	1,9
Porsáŋngo	26	6,8
Kárásjjáhká	108	44,4
Dædno	63	14,1
Buolbmát	47	41,6
Unjárgga	76	23,5
Oarjjelij-Várjak	63	4,5
Gáŋgavijjka	8	0,2

Gálldo: Regnor Jernsletten: Samebevegelsen i Norge. Ide og strategi 1900-1940. Universitetet i Tromsø, 1986.

Dæno sáme politihkkára gæhttjali barggijbelludagá baktu politihkkit

Sáme sentralsearvi sjávvunij ruvva, gá siebre ájrrasij gaskan lidjin ulmutja gudi lāhpalāhpan gāmedin dan dājmajt. Ettjin oajvá-lattja ga gehtja tjáppa tjalmij dán rijkavijddásasj organisierimij.

Jage 1924 stuorradiggeválgajda sáme vas gārvedin, valla dán bále sierra sáme programmajn mij lij lasádussan Barggijbelludagá programmaj. Lasádusáv lidjin dahkam «Dænok belludakvenaga». Programmaj duodjár lij āhpaididje Per Fokstad, guhti 1921 lij sámelista nuppádin ævtodussan. Dālla sān gæhttjalij sáme politihkav fievrrit Barggijbelludagá baktu, dagu Isak Saba aj lij barggam nágin jage āvddāla.

Programmaj sulástij sámelista jage 1921 válggaargumentajt ja -āssijjt. Ájnnašamos tjuokka lidjin: skāvllāāssje, ednambarggo, āellosujtto, virggeulmutja, sáme gielak bājkkenamā ja diehtujuohkentjāllaga. Duodden āellosujttuj, mij lāhkasuodjalimev ānssidij, divna tjuokka dættodin man ājnas sáme giella I. Duola degu lij ājnas oadtjot giellagājbādusáv sihkoduvvam ierit 1902 ednambarggolāgas, mij dārogiela māhtov gājbbedij dassta guhti galgaj āttjudit nav gāhtjodum stāhttaednamav oasstet Finnmárkos. Stuorradikken ij lim aktak guhti berustij várjjalit sáme gielav ja kultuvrav. Dārojduttem lij garram.

Per Fokstad tjālij sierra sáme āhpadusplānav aj mav Dæno sámesiebrre jagen 1924 sādij Parlamentasj skāvllājuohkusij, mij lij nammaduvvam jagen 1922 tjelgadittjat Vuona skāvllāvidjurijt. Āhpadusplādna lij huj dievalasj ja dættodij divna āhpadus sáme guovlo skāvlājn galgaj sáme giellaj dāhpādusvat, duodden dārogiellaj āhpadusān. Āhpadusplādna sāddivuvāj Girkko- ja āhpadusdepartemænnatj jagen 1923 ja dat nammadij sáme allaskāvlā āsadimev aj. Parlamentasj skāvllājuogos sādij āhpadusplānav gulāskuddamij ierit ietjān Finnmárko skāvllādirekterraj, mij plānav dagāj dāssjen ja jallan. Sān ierit ietjān tjālij:

Åhpaddidje Per Fokstad la vissjalis sámegiela bælostiddje ja luluj sihtat sámegiela anov skåvlån, girkkon, dikken, suohkanij, fylkaj ja stáhta háldadusájn. Suv boahhteájge niehko la jut sámie oadtju åhpadasáv skåvlån iednegiellasisá, de ávddåni vissjalis kultuvrra-álmugin... Suv vuojno la sámie máhtti ja bierriji ávddånit kultuvrraálmugin manna l sierra giella ja girjålasjvuohta. Dát ájådus máhttå suv vuojno milta ålliduvvat gå sámegiella oadtju sæmmi árvov gå dárogiella skåvlåjn, girkkon ja háldadusájn. Sån luluj sihtat aj sámie allaskåvlåv, masi sámie lulun bessat ålkkebut, ja diedon sámie giella ja kultuvra várjjalime ja nannima gåktuj... letjå bágoj javladum: gåjbbådus jut Vuodna galggå sámie vuojnålasj kultuvrav ávdedit, mij ij gávnnu. Ulmusj máhtåluluj dáv gåhtjudit tjåppa ájådussan, valla dát la dåssju ájådus mij ij la jåvsådahte.

Aj Buolbmåta åhpaddidje Hans Baukop sáddij 1926:s departemænnatj oajvvadusáv rievddadit skåvllålgav, nav vaj sámegiella anov aj vieledij. Valla sihke Fokstada åhpadasplådna ja Baukopa låhkaoajvvadus hávkkinn dárojudhttembiekkaj sisi.

Marit-Hånsa – Hans Baukop (1889-1963), åhpaddidje ja klåhkar. Sån lij Porsångon riegådam, váttsij åhpaddidje-skåvlåv Voldan Sámemisjåvnå ruhtaviehkijn. Lij åhpaddidjen Buolbmåtin 1925-1945. Doaro maññela sån familjajnis jådj Osloj gåsi sån jåmij.

Påvvel-Niljas Piera Per Fokstad (1890-1973), åhpaddidje ja sámie filosåvffå, vuolle Dænos. Sån tjålij sámie åhpadasplånav (1924) mav Dæno samesiebre namån sáddij Girko- ja åhpadasdepartemænnatj. Åhpadasplånan oajvvadij sámegiella åhpadasáv nannit skåvlåjn. Skåvllå-oajvålattja hilggun oajvvadusáv, danen gå dárojudhttempolitihkka galgaj joarkeduvvat.

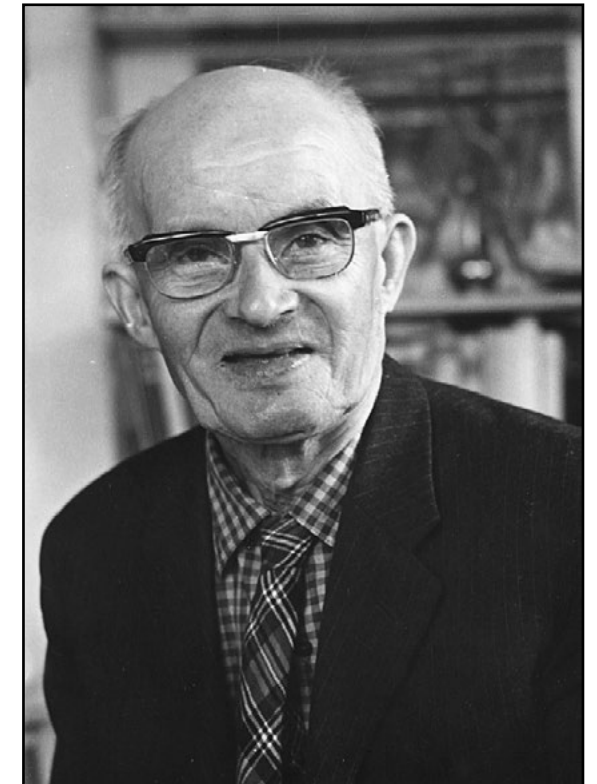
Piera vissjalit tjålij tjållusijt avijsajda ja åjggetjållagijda. Dånna muhtem biektelis bágo ma almoduvvin Sabmelaš avijsan:

Da ulmutja gudi e allasiså berusta sijå ietjasa dilijt gåtsedit, e sjatta viehkev oadtjot goassak dajt gievrap ulmutijis. Sij badjelgehtjaduvvi. Valla sij vuodju aj ietjasa dåbdojda. Ja dat la bahåp dille.

Jus sámie e ålge væhkkålakkoj sijå ietjasa åssjev gåtsedit ja dav ávdedit, de balåv mijå åjgge tjærddan sjaddå oanegasj. Gå akta ulmusjtærdda ietjas bålkes, gå ij suv tjerdistis ane árvov, de låhppå ietjas sissjålasj fábmojt.

Giella l vājmo dålkkå, sielo gåvvå. Sámegiella dålkku mijå dåbdojt. Dat la mijåv råhkådallamgiella, mij vājmonimme båktjasijt Jubmelij dålkku. Dat la mijå ráfe buoråstahttemgiella. Dav gielav sihtap gullat mijå mañemus hekkaråhttimin.

Sabmelaš 19.08.1940.

Suoma biele sámij dille

Doaro ávdđála lidjin sáme ássje Suoma bielen vuorbedis dilen. Sámegiella ittij heva aneduvá skávlájn ij ga vuojnjalasj dievna-stusájn. Suobma besaj Ruossja fábmodesás ja anij divna fámoj-dis suoma gielav ja kultuvrav nannitjit ja ávdeditjtat. Maŋŋela gá sjattaj sierra rijkkan jagen 1917, de aneduvvin gis állo fámo sisriika rijdojda. Dán dilen hávkkin sáme ássje. Da dássjånibmáj mannin, lij oajválattjaj vuojnno.

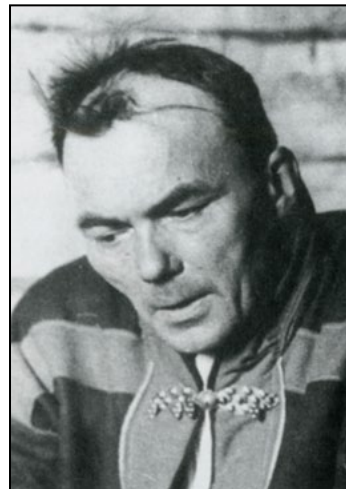
Sámij bælostiddje ettjin gal dáhkkida oajválattjaj badjelgæht-tjamav. Maŋŋetjavgatjan 1932 muhtem suobmelasj profæssura ja dutke tjáhkanin Helsinki universitiethtaj vuododittjat Sáme tjuovggidussiebrev man barggon galgaj liehket buojk kursaj ja dutkama almodibme. Álggostivran lidjin profæssura Vainö Lassila, Paavo Ravila, Frans Aima ja dáktára M Mustakallio ja T. I. Itkonen. Stivrra ruvva ævtodij Suoma ráddidussaj sáme dájmajt majt galgaluluj ruvámusát állidit, ierit ietján:

- stáhta ruhtadárjajn sámegiela ábc girjev almodit.
- stáhta ruhtadárjajn sámegielak avijsav almodit
- stáhta bielen sámegiela kursajt suobmelattjajda fállat, dagu pasienntasujttárijda ja báhpajda, gudi sáme birrasijn ja vidjurij barggi
- divna lága ja njuolgadusá ma sámijda ja Sábmaš guosski, galgalulun sámegiellaj prienntiduvvat.

Ábc-girje ja ietjá almodime ruvva sjaddin siebre ájnnašamos barggon. Ja juo jage 1934 jahketjáhkanibme besaj ávvudallat siebre Sabmelaš-avijsa vuostasj nummara almodimev. Jagev maŋŋela oadtjogádj Sabmelaš stáhtas ruhtadárjav.

Johan Nuorgam (r. 1910), Idjajávres Anáris, sáme kultuvra berustiddje ja ávdeditjdje. Sån sjattaj vuorbedisvuoda diehti vuolgget jagen 1931 Idjajávres Helsinki sujtut. Boatsoj lij suv tjálmamáj tjevtjastam vaj tjálmadibmen sjattaj. Helsinkin lij vihta jage, ájnnašit danen gá lij dutkij sáme giela ja kultuvra rádevadden. Fáron lij vuododimen Sámi Čuvgehussearvvi ja álgo rájes lij vissjal siebre barggon. Gá Sabmelaš-avijsa almoduvvagádj (1934), de lij avijsa dájmadahkaj stuora viehikken. Profæssor Paavo Ravila vattij álgus girjev: «Dološ dábit ja vierut Idjajávrii guovlluin Anáris» (1934) majt Johán lij sunji subtsastam. (Almoduváj nuppádis jagen 1982).

Johan Nuorgam nuortas jádj Anarij jagen 1936. Doaroj maŋŋela lij fáron vuododimen Sámiid Lihtu mav máttijt jagijt aj jádedij.

Ufuohtá sámesiebrre 1921 – 1925

Birrusij 1920 rahtjagáhtin muhtema Bálágin sámesiebrev vuododit Ufuohtá guovlluj-guovlluj. Njunnjutjin gájt lidjin áhpadiddje Nils Johnsen Sarri ja Henrik Kvandal ja ællosábme Pehr Tuuri. Javllamáno 21. bieje 1920 vuododuváj Ufuohtá sámesiebrre. Tjáhkanibme lij Kalvásen-skávlán gánná Kvandal lij áhpadiddje. Nils Johnsen Sarri válljiduváj njunnjutjin ja Henrik Kvandal tjállen. Dalá maŋŋela lij stuoráp tjáhkanibme. Dalloj lidjin tjáhkanam lagábuj 40 sáme. Tjáhkanimen tjelggij Pehr Tuuri sámij dilev birra Svieriga bielen. Pehr Tuuri lij jagen 1920 jáhtám boahhtsujis Čohkkiras Ufuohtá guovlojda. Sån vuojn sebraj sáme rijkatjáhkanibmáj Staaren (Östersund) jagen 1918 ja dábdáj buoragit ælloniehkij gássjelisvuodajt rádjáguovlojn.

Ufuohtá sámesiebrre oattjoj buorre aktijvuodav oarjelsámij ja anij *Waren Sardne* avijsav diehtjuohkembargon.

1924 guovvamáno mierredij siebrre sierra *sámelistav* ásadit dan jage stuorradiggeválgajda. Henrik Kvandal guossidij jahkásasj Májajávrii tjáhkanimev ávtjimin oarjelsámijt sebratjit lisstabargguj. Dasi vuolgij fárruj Elsa Laula Renberg guhti sjattaj lista nuppádin ævtodussan. Lista njunnjutjin lij Henrik Kvandal. Lissta oattjoj dássju badjelasj 100 jiena, mij lij Kvandalaj vájvven. *Sáme ælla vil nuoges láddam aktan bargattjit*, sjuohket *Waren Sardne* avijsan 01.11 1924.

Kvandal-gádtse gæhttjalin ádá sáme rijkatjáhkanimev organsierit, maŋŋela gá lidjin Finnmárvon guossidam giesen 1925 æjvvalimen Sáme sentralsearvvi vuododiddij Porsávgon, Dænon ja Unjárgan. Valla ássje bátsij, ælla ga miján diedo manen. Ja Ufuohtá sámesiebrre aj hiejtij doajmmamis.

Henrik Kvandal familjajnis. Henrik Kvandal lij riegiadam jagen 1865 ja jámij 1950 basádismáno, 85 jage vuorrasin. Famillja bargaj boahhtsuj valla lidjin árrudahttjám Kvandalen-bájjkkáj lahka Bjerkvika. Henrik barggagádjij ræjnnuhiddjen, valla láchpan suv famillja nágáj. Át gaskav lij Lofáhtan guollimin, valla dáppe gal lij suv buoremus ájgge «dallos gá besaj gáttien liehket», subtsastam la.

Sån válldegádjij oahpov ja váttisij áhpadiddjeskávláv Elverumbájkén 1894-1896. Bargaj áhpadiddjen sihke Lágesvuonan, Ivgon ja Divtasvuonan ávddál gá árruj márkosáme Kalvásenbájjkkáj jagen 1902. Muhtem jage ávddála lij válldum bájke nejt-sutjiijn Eline Johnsdatterijn, guhti lij 12 jage sujsta nuorap. Dáppe Henrik bargaj áhpadiddjen desik vuorastuváj.

Henrik Kvandal vissjalit sáddij tjállusijt Samefolkets Egen Tidning ja Waren Sardne avijsajda. Waren Sardne-dájmáiddje Daniel Mortensson guossidij suv giesen jagen 1922 ja tjálij avijsanis duola degu návti suv birra:

Kvandal la 55-jahkásasj álmáj ja muv stuorrudagán. Sån la goarves. Sujna li skávtjá ja sujna li tjáhppisrusjgis tjálme ja tjáhppisrusjgis vuopta. Gápptáj tjágná bæjvállattjat. Sån la tjiehpes tjálle ja tjiehpes diktatjálle. Dán jage la oadtjum stáhtastipendav dutkatjit Ufuohdá guovlo árrumav, æládusájt ja subtsasijit. Sujna l hálvva stuorra sijda girjjevuorkká, gánná gávnna vijssudagá gáldojt. Rámádav dábddá ja buoragit máhtta. Sån la læstadiánalasj áskulasj dagu ienemus Ufuohdá sáme.

Sån berustij aj sáme histávras ja almodij gálmma girje dan birra: Samefolkets historie I-III. Gá suv manemus girje almoduváj jagen 1947, de lij iehpedahttjám sámij boahhteájge hárráj. Dárojduvvá gus sáme kultuvrra állu? La gus mijá ájgge náhkámin?

Pehr Tuuriha gáván gáro bielen, ja de Henrik Kvandal ja suv iemet Eline. Pehr Tuuri jádjij Svieriga biele Dálmás Vuona bælláj Ufuohdá guovlluj boahhtsujis. Manñela jádjij Alaskaj gánná bargaj ræjnnuhiddjen.

Dárojduhttempolitihkka lij garram ja vuosedij gássjel lij adnalit hekkán Vuona biele sáme siebrijt, ma oanegis ájgen hiejtten doajmmamis. Dasi duodden muhtema jádediddjijs jábmin dán ájge. Ja Waren Sárdne-avijssa aj láchpaduváj. Vuojnunagi lidjin nahkam sámijit hávkkadit álmugin, gájt Vuona bielen, jáhkkin vissjalamos dárojduhte. Dav tsoavtsoj Finnmarko skávlládirekter-ra. Valla aj muhtem dutke lidjin dan vuojnon, duola degu lappologa J. Qvigstad guhti jagen 1935 dábdástij: *Gá sáme gáhtu, de merkaj adnegáhti látte biktasijit, viessomvuogev ja gielav ja hiejtten sámástimes, de ládden anáduvvi.*

Valla nav ittij geva – állu. Dan birra tjieggip boahhte kapihttalijn.

Hárjjidusá

1. Manen lij Anders Larsenij ja Isak Sabaj luondulasj sæbrrat bargatjit aktan dárojduthtempolitihka vuosstij?
2. Gåktu organisierijga dav bargov?
3. Isak válljiduváj Vuona Stuorradiggáj jagen 1906. Sån lij válggaj sæbrram sierra sámepolitihkalasj prográmmajn. Manen?
4. Elsa Laula Renberg lij njunnjutjin organisierimin oarjjelsáme siebrijt. Tjieggi suv sámepolitihkalasj berustimijt!
5. Goassa lij vuostasj sáme rijkatjåhkanibme? Tjieggi tjåhkanime oajvveássijit!
6. Riikkatjåhkanimen oarjjelsámeguovtes Elsa Laula Renberg ja Daniel Mortensson ejga guorrassa oarjjelsámij ællobargo boahhteájge hárráj. Manen? Tjieggi sunnu vuojnojt!
7. Goassa vuododuváj vuostasj sáme rijkasiebrre? Mij lij dan namma?
8. Gudi lidjin siebre duogen?
9. Majt oattjoj siebrre ájggáj sámepolitihkalattjat?
10. Manen hiejttin sáme siebre doajmmamis 1920-lågo lårpan?

Duodde hárrjjidusá

Diehto I fábmó

Dát báhko bierriluluj juohkka skávllåuvsa badjel tjuodtjot. Danen gå made ienep ájgge vássá, dade ienep duohtan gávnaduvvá, jut diehto I fábmó. Dålusj ájgijn vuorjjåmusát mijå ednamin máhttin låhkåt ja tjållet. Dalloj ulmusj bierggij huj buoragit, jus ij máhttam stávit avtav aj bágo, ij gå ietjas namáv tjållet. Våjk man hædjo suv girjålasj diehto luluj, de ittij huoman sjatta skåmo vuollåj, jus dåssju ietjån lij dåjmalasj ja låjes ulmusj.

Valla dålla ij la desti navti. Dålla ienep gåjbbeduvvá gå jut ulmusj máhtta guollit, ednamav barggat, slihturij gehtjatjit, muorrit, giedajis duodjuhit ja nav vil. Dålla gåjbbeduvvá moatte lågås girjålasj diehto, våjku mij iellemdilijt ietjån lulun. Ja gå ájgge vássá, ienep ja ienep gåjbbeduvvá. Dij, gudi dålla lihpit vuorrassa ja tjuorggada, buoremusát diehtebihtit gåktu gåjbbåduså ájge milta li stuorrum ja stuorrum, jut iellem ij la desti nav avtagerdak gå dijå nuorravuoda ájge lij.

Dålen girjålasj diehto lij buorre ja sávadahtte. Dålla I dårbulasj. Dan diehti ij ulmusj desti iesj mierreda galggå gus diedov åmastit vaj ij. Dålla diehto någgiduvvá ulmutja nali. Ståhtta I åssjev válldåm hålldusis. Dålla ij la desti æjgådij mielan, sidåtji gus mánåjdiså skávllåj såddit vaj e. Sij hæhttuji nav dahkat dajna gå lårhka nav gåhttu.

Ja lisj dåvk sihke buorre ja åvkålasj ja dårbulasj jut nav la. Danen gå æjgåda ålu e ietja dådjada mij la mánåjda stuoråmus åvkken. Moadda æjgåda dåssju åjådalli dasi, mij la sidjij gæhppadamos. Ja sijå mielas vuojnnu degu li buoragit bierggim almma diedo dagi, de vil mánå aj máhtti sæmme låhkåj bierggit. Valla dat la boasstot. Åjgåda e bierri åjådallat mañus, dan dile ja dan gåjbbåduså nali ma dalloj lidjin gå ietja lidjin nuora. Valla bierriji agev åvddålijguovlluj åjådallat, dan åjge ja dile ja dan gåjbbåduså nali ma sjattatji gå mánå stuorru. Ja bierriji mujttet dade mañen gå ájgge vássá, de iellemdille rievddå, ja gåjbbåduså stuorru.

Dát tjålos lij Same Usteb-avijsan jagen 1899. Li gus då åjåduså åjn uddni åjggeguovddeliså? Tjåle essayav, 2-3 biele!

SÁME DÁHKKIDUVVI SIERRA ÁLMMUGIN DÁROJDUHTTEMA LÁHPADIBME 1945-1980

Sáme oahpestiddje válldi ávdåsvåsstådusáv

Nuorttarijkaj – Vuonan, Svierigin ja Suoman – li oajválattjaj vuojno sámij hárráj maŋŋela doaro ednagit rievddam dan gáktuj mij lij dáhpaduvvam ávdđåla doaro. Dålla galggjin njunnjusj oajválattja válldet ávdåsvåsstådusáv várjalimes ja sáme kultuvrav ja sebrudakiellemav ávdedit. Diedon dat ittij dáhpaduvå sæmme jáhtelit divna riijkaj. Lidjin stuorra sieraduså riikkas riikkaj sámij organisierimij, sámedpolitihkalasj árbbedábij, sámij árronij ja ulmusjlågo hárráj. Ja ienemus sáme árrun Vuonan.

Sáme gudi lidjin njunnjutjin vájkkudimen dárojduttema láhpadibmáj, dåbđdin buoragit sámij rahtjamusåjt gådodit oajválattjaj mieladis dárojduttempolitihkav mij lij doaro ávdđåla. Sij dåbđdin aj buoragit stáhtasebrudagáv ja ieneplågov jali látte kultuvrav. Duodden buoragit dåbđdin sáme sebrudagáv ja sámij gierddamusåjt låsemus dárojduttemåjge. Buoragit diehtin gåktu sámegiela dille lij ja gåktu stáhta politihkka lij sámij økonomiijalasj iellemdilláj ja tjerdalasj iesjdåbđduj vájkkudam. Sáme lidjin ietja ålggám bilkkedit gielasa ja kultuvrasa. Lij noaden sábmien liehket, ja moadda æjgåda lidjin hæjttám sámåstimes mánåjdisesa, vájku ietja lidjin sámegielaga.

Dáv ettjin sámij ådå oahpestiddje máhte dáhkkidit. Sidjij lij åjnas juohket diedojt oajválattjajda man vuorbedis dilen sáme sebrudahka moatte gáktuj lij. Sámiijn ællim makkirak rievtesvuoda sábmien. Sijå berustime ettjin vieleduvå. Stuorrasebrudagå berustime lidjin mærrådusåj vuodon. Jus návti galgaj joarkket, de sáme gielan ja kultuvran ij lim boahhteåjgge.

Jus dåt barggo galgaj vuorbåstuvvat, de sámij oahpestiddje gåvnadin åjnas lij hekkav båssistit sáme siebrijda ma lidjin sjåvunam ávdđål doaro. Barggo hættuj buoragit organisieriduvvat. Valla ij lim nuoges barggat sáme siebrij baktu dåssju rijka sinna. Danen åsaduvåj jagen 1956 Nuorttarijkaj Sámeråde mij galgaj liehket *såmegatjålvisåj aktisasjbargo orgåna Suoma, Vuona ja Svieriga gaskan*.

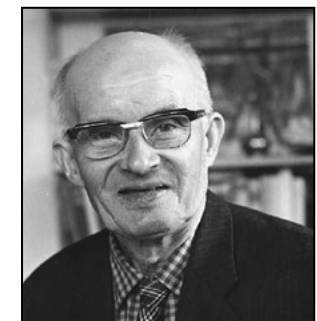
Vuona bielen lidjin njunnjusj oahpestiddje duola degu Heandarát-Hånsa – Hansa J Henriksen, Pávvel-Niljas Piera – Per Fokstad, Hans Guttorm ja Hjalmar Pavel. Svieriga bielen lidjin njunnjusj oahpestiddje Israel Ruong ja Per Idivuoma, ja Suoma bielen gis Biehtår-Ånde – Pekka Lukkari ja Oula Aikio. Sijå bargo lidjin vuodon dasi mij la gåhtjoduvvam *Sáme lihtudissan*.

Sáme lihtudiså bargguj sæbrin akademijjalasj sámerådna gudi viehka mudduj sæbrin hábbmitjit nuorttariikkalasj sámedpolitihkav, duola degu konservåhtor/profæssor Asbjørn Nesheim, profæssor Gutorm Gjessing ja fil.cand. Karl Nickul.

Sáme oahpestiddje 1950 ja 1960-jagijn:

Heandarát-Hånsa – Hans J. Henriksen (1903-1977). Finnmårko sámeråde håldaduså bæjvålasj jádediddje 1953-1964 ja Vuona sámeråde håldaduså jádediddje 1964-1971. Gehtja ienep suv birra bielen 275.

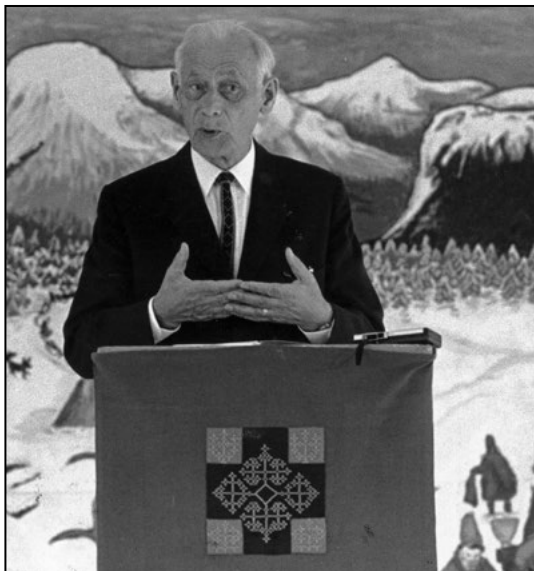

Pávvel-Niljas Piera – Per Fokstad (1890-1973), Dædno. Sáme filosoaffa. Gergaj åhpaddjeskåvlån Råmsån 1912. Vuolle Dæno Dårosuollu åhpaddiddje ja maŋŋela rievtor. Gattsaj lasse oahpov ålggorijkan: Danmårkon, Englåndan ja Frankrijkan. Barggijbelludagå åjrrasin lij sån Dæno suohkana suohkanoajvven 1937-1948. Finnmårko Sámeråde njunnjusj 1953-1964. Sáme- komitiedja sebrulasj 1956-1959. Gehtja ienep suv birra bielen 261.

Hans Guttorm (r. 1927), Kárásjjáhka. Sån lågáj Oslon ja sebraj vuododittjat Oslo Sáme siebrev (mij rievddaduváj Sáme Siebrren jagen 1951). Lij

moadda jage Sáme siebre ruhtavásstediddje. Bargaj muhtem ájge Sijddoajmmaskávlá áhpadiddjen Guovddagæjn on ja dan manŋela vidnudakbagádallen. Sån lij Sámeálmuga lista njunnjusj jage 1969 stuorradiggeválgajda. Sån lij Kárásjjágá suohkana suohkanoajvve 1972-1975 ja 1980-1983.

Israel «Isse» Ruong (1914-1985), Árjapluovve. Sáme ideologa, dutke ja politihkkár. Gehtja ienep suv birra bielen 277.

Hjalmar Pavel (r. 1922), Dædno. Sån lågáj lágav Oslo universitetan ja sjattaj jurisstan buorre karakteraj. Bargaj álgon vuostasjtállen Ednambarggodepartementan. Nammaduváj

duobmárin Áltáj jagen 1956. Dan manŋela virggájbiejaduváj juridihkalasj tjállen ja rádevadden man barggosadje lij Ednambarggodepartemænnta. Suv ávdásvásstáduš lij duola degu barggat ællobarggo ja Dænotjáhtjádagá luossaguollimássijit. jagijn 1965-1992 lij Luondoháldadimdirektoráhta kontávrrájadediddje. Sån sebraj vuododittjat Oslo Sáme siebrevjagen 1948, mij rievddaduváj Sáme Siebrren jagen 1951. Sån lij Sáme siebre tjállen 1953-1956. Sån ávdástij Sáme siebrev nuorttarikalasj konferánsan Jáhkámáhen 1953, gánná mierreduváj vuododit nuorttarikalasj sámerádev mij Kárásjjágán dáhpáduváj jagen 1956.

Per Idivuoma (1914-1985), Láttévárre. Ællosábme.

Biehtar-Ánde – Pekka Lukkari (r. 1918), Ohcejohka. Álmmuuskávllááhpaiddje. Berustij ájnnsit giella ja kultuvrraássijs. Novellajt, divtajt ja kultuvrrapolitihkalasj tjállagijt tjálij. Almodij lávllomgirjev «Lávllaga» ja láhkåmgirjev «Låhkåmusá».

Oula Aikio. Vuohčču, Soađegilli. Ællosábme ja sámepolitihkkár.

Sáme rádna gudi sæbrin ávdedittjat sáme gielav ja kultuvrav:

Asbjørn Nesheim (1906-1989), Oslo. Vuona Álmmukdávvervuorká sáme ássudagá konserváhtor ja jádediddje 1951-1976. Duodden lij sáme giela ja kultuvra profæssor Oslo universitetan 1959 rájes. Sámekomitea njunnjusj 1956-1959. Sáme siebre njunnjusj 1951-1952 ja siebre «Sáme Ællin»-tjállaga dájmadiddje 1952-1970.

Gutorm Gjessing, Oslo. Professor. Sáme siebre njunnjusj 1956-1959.

Karl Nickul. Fil.cand., Helsinki.

Sámegiella vieleduvvá

Vuona bielen rijka skávlåoajválattja gehtjadahtttjájín sámegiella áhpadásá máhttelisvuodajt aj. Giesen 1947 gáhttoj Girkko- ja áhpadásdepartemænnta sáme ássjedåbdiijt Råmssåj sámegiella áhpadásgatjålvisåjt tjielgadittjat. Ávddål Råmså tjåhkanime departementa virggeulmusj guossidij Svieriga bielen jáhttesámeskåvlåjt sijå áhpáduhdilijda oahpásmuvátjit.

Tjåhkanimen guorrasin hilggot dárojduhttemav mij lij læhkám rijka skávlåpolitihkkan 1850-lågo rájes. Ja de tjåhkanibme dættodij stáhta ávdåsvåsstádus lij sámegiella áhpáduhdárbojt tjoavddet. Dat ittij galga desti vatteduvvat misjåvnnåsiebrij ja ietjå organisasjåvnåj hállduj. Vijddåsappot lij dárbbå áhpádiddje-áhpadásáv nannit mij luluj gárvedahttet áhpádiddijt barggat sámegiella guovlojn. Tjåhkanibme aj vuojnij ájnnasin jut Vuona ja Svieriga oajválattja lulun dâhkkidit aktisasj nuorttasámegiella tjållemvuogev, mij dâhpáduvåj jagen 1950 (Bergsland-Ruonga tjållemvuohke). Jagev manjela almoduvåj Margrethe Wiig sámegiella ábc-girje.

Oajválattja vaddegåhtin stipendajt aj sámijda gudi sámegiella oahpov váll-din Råmså áhpádiddjeskåvlån. Sij vælggogissan dagåduvvin áhpádittjat vihtta jage sámegiella guovlon. Jagen 1952 álgaduvåj sijdadoajmmaskåvlå Guovddagæjnnuj ja jagen 1954 rabåduvåj rádevadde virgge duoje ja duodjekursajda. Dan virggåj namma-uvåj Lauri Keskitalo.

Margrethe Wiig sámegiella áppesgirji mij jage 1951 almoduvåj: Tjåleduvvam Bergsland-Ruonga tjållemvuoge milta, mij jagen 1950 dâhkkiduvåj.

Káråsjjågå skávlåstivrra sårnoj jut dárojduhttem galgaj joarke-uvvat:

Ássjiv navti vuojnnep ahte sámegiella álmuk la oassen Vuona álmugis. Vaj stuovesårrosåme økonomijjalattjat ávddåni buoragit, de sihtap sidjij áhpadásáv man ulmmen la dievva dárojduhttem.

Káråsjjågå skávlåpolitihkav ja dárojduhttemav állåsit stivrrijin muhtem látte, gejj njunnjusj lij Hans Rønbeck.

Råmså tjåhkanibme vállij sáme skávlåjuohkusav mij de galgaj vijddåsappot barggat áhpadásgatjålvisåj. Jagev manjela ævtodij juogos duola degu ájnas lij ásadit sámegiella oahppogirjijt, sámegiella áhpadásáv álgadit áhpádiddijda ja diehtajuohkemttjållagijt ásadit sámegiellaj.

Girkko- ja áhpadásdepartemænnta guorrasij sáme skávlåjuohkusa oajvvadásajda gåjt buoredin ájn sámegiella áhpadásáv sáme guovlojn. Dåjt lidjin aj gåjbbadam Oslo sámij siebre ja Vuona ællosámij Rijkasiebre – VÆR. VÆR gåjbbadij aj sierra sámeskåvlåjt ællosámij mánåjda.

Oslo sámij siebre vuododimtjåhkanimen Oslon 1948 guovvamåno. Gåro bieles: studænnta Thor Frette, Káråsjjåhkå; studænnta Hjalmar Pavel, Dædno; Samuel Balto, Káråsjjåhkå ja Ole Klemetsen Hætta, Guovddagæjnno.

Vuona Ællosámij Rijkasiebrre vuododuváj Roandemin 1947 gálgádismáno. Njunnjutjin válljiduváj oarjjelsábme Lars Danielsen ja sadjasasj njunnjutjin Anders Bær, Kárásjjáhká. Gávvá vuoset jahketjáhkanimev Rørosin jagen 1953.

Vuododuváj de sierra *Sis-Finnmárko* skávljáráde, mij ájnnašit galgaj oahppogirijit ávdedit ja ásadit. Skávljáráde ittij heva ájgás boade danen gá skávlástivra binnáv berustin ráde oajvvadusájs. Ájnnašit Kárásjjágá skávlástivrra vuosteldij ráde bargojt.

Oajválattja gávnadin dárbbu lij sierra orgánáv vuododit mij luluj oajválattjaj sámeássij rádevadden. Jage 1953 de vuododuváj *Finnmárko Sámeráde*. Ráden lidjin vihtta sebrulattja ja dan njun-
njusj sjattaj Per Fokstad. Ráde dájmadahka ásaduváj Tjáhtjesuolluj ja dan jádediddjen nammaduváj Hans J. Henriksen. Ráde tjadádij stuorra tjelggidusbargojt ja ævtodij tjoavddusij. Dasi duodden dájmadahka viehkedij sámijt sosiála ja vidnudakbagádallam ássijn ja biejadij sáme nuorajda skávlástipendaj.

Heandarát-Hánsa – Hans J. Henriksen

(1903-1977), riegádam Fanasgietten Dænon.

Heandarát-Hánsa lij Finnmarko sámeráde háldadusá bæjválasj jádedid-
djen 1953-1964 ja Vuona sámeráde háldadusá jádediddjen 1964-1971.

Heandarát-Hánsa lij Fanasgietten riegeádam jagen 1903 ja jámij Oslon jagen 1977. Sån vierttij barggat værámus dárojuhttempolitiikka ájge.

Nuorran bargaj stábe svájnnasin, gieladij ja luosav guollij. Sån lij skávl-
tjiehppe ja danen sáddiduváj Osloj rámatškávláj. Dáppe sjattaj profæssor Konrad Nielsena giellabarggen.

Manep væráltdoaro manjela dárojuhttempolitiikka náhkágohtá. Dalloj vuododuvvin sáme organisasjavná. Oajválattja dárbašin aj orgánáv jali ása-
dusáv mij sáme ássij bargaj. Navti ásaduváj *Finnmarko Sámeráde* jagen 1953. Barggosadje lij Tjáhtjesuolij.

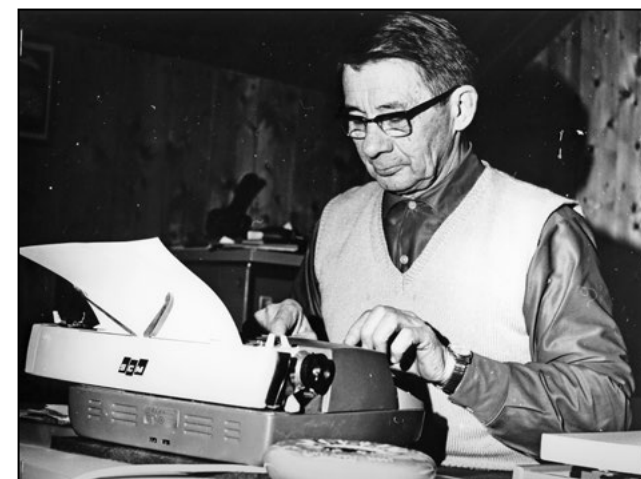
Heandarát-Hánsa nammaduváj Finnmarko Sámeráde bæjválasj jádedid-
djen sæmme jage. Ráde njunnjutjin válljiduváj Per Fokstad, Dænos .

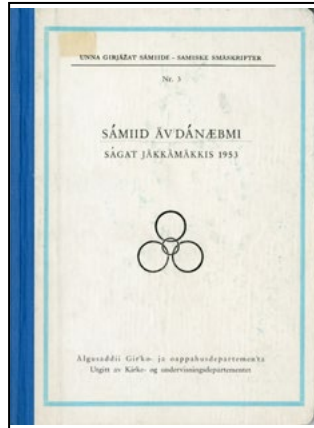
Duodden Ráde bargojda Hánsa bargaj aj sosiála ja vidnudakbagádallam ássij. Suv ávdásvásstádus lij aj bagádit sáme nuorajt válldet alep áhpadusáv. Hánsa dáv kontávráv jádedij jage 1964 rádjáj. Dalloj ásaduváj *Vuona Sámeráde* mav sån stivrrij gitta dallutij gá jámij jagen 1971.

Hánsa sebraj vuododittjat *Nuorttarikaj Sámerádev*, mij Kárásjjágán vuododuváj jagen 1956. Sån jádedij ráde Vuona juhkusav máttijt jagijt. Hánsa sebraj aj Oslo sámij siebre vuododibmáj jagen 1948.

Hánsa lij profæssor Konrad Nielsena giellatjiehppe 1953 rádjáj. Sån viehke-
dij profæssurav stuorra báhkogirjebargojn: *Lappisk ordbok* (1932-1962).

Hánsa dárogielas sámeigiellaj járggálij oahppogirijit, mánágirijit, láhka-
tjállusij, divtajt, vuoŋŋalasj tjállusij, sálmajt jnv Hánsa sebraj álgadittjat *Sáгат*-avijsav jagen 1956, ja muhtem ájge sån dájmadij dav. Hánsa oattjoj *Vuona kultuvrráde* guddnebálkáv ja Gånágisá medáljav gállen jagen 1974.

Girkko- ja áhpádušdepartemeanta almodij girjev sámegiellaj Jáhkâmáhke tjáhkanime ságaj. Jårggåliddje: Heandarát-Hánsa – Hans J Henriksen.

Sáme nuorttaguovlo dásen barggagáhti

Sáme njunnjusjoahpestiddje vuojnnin dárbbon aktan barggát nuorttaguovlo dásen. Jagen 1953 de lij stuoráp sámetyáhkanibme Sámi almmukallaskávlán Jáhkâmáhken Svierigin. Bisspa Bengt Jonzon, guhti lij skávllástivra njunnjusj, rabáj tjáhkanimev javladijn duola degu:

Ælla goassak ávdđála náv álos gudi sáme kultuvra ja æládusá vidjurij barggi oajválattjaj, ásadusáj, organisasjåvnåj ja ietjá dájma, tjáhkanam nav edna sámij váj aktan guoradallap ja árvustallap sámij bierggimvuoge vidjurijt ja æládus ja kultuvrra-gatjálvisájt.

Moadda sáme tjáhkanibmáj særrin. Aj Vuona, Svieriga ja Suoma virggeulmutja særrin tjáhkanibmáj. Tjáhkanimen duola degu tjelggiduváj állu vuodulasj tjelggidusá birra mij lij dagáduvvan sámij dile birra Suoman 1950-lågo álgon. Vuona ja Svieriga bielen lij binná dagáduvvan dan hárráj. Dájn rijkajn aj hættujin sæmme láhkáj tjelggit, javladuváj tjáhkanimen.

Sáme tjáhkanibme Jáhkâmáhken jagen 1953. Gáro bielen nubben: Hjalmar Pavel, Dædno; Hans J. Henriksen (1903-1977), Dædno; Per Idivuoma (1914-1985), Láttvárre; Israel Ruong (1914-1985), Árpapluovve, Asbjørn Nesheim, Oslo; ja de suobmelasj virggeulmusj, ja oalges rabdan suobmelasj Karl Nickul, Helsinki.

Israel «Isse» Ruong (1914-1985), riegádam ja bajás sjaddam Árpapluoven Svierigin. Sáme ideologa, dutke ja politihkkár. Sån váldij áhpáduš oahpov ja muhtem ájge lij jáhttesáme áhpáduš Čohkkirasin.

Isse dutkaj bihtámsámij iellemvuogijt ja kultuvrav ja váldij dáktárgrádav jagen 1944. Sån lij Uppsála universitietta sámegiela ja etnologija dosænnan 1947-1967 ja de profæssurin.

Sån sebraj álgadimen Svieriga sámij rijkasiebrev ja dan njunnjutjin lij 1959-1967. Sån sebraj vuododittjat Nuorttarikaj Sámerádev jagen 1956.

Jagijt 1960-1973 dájmadij Samefolket-bládev. Gávva vuoset Isse sárnnomin Sámekonferánsan Ánarin jagen 1959.

Tjáhkanime ságastallama ja oajvvadusá duodastin man dárbusj lij ásadit sáme rádev mij luluj barggát nuorttaguovlo dásen. Konferánsa vállij juohka rijka gáktuj juohkusav ma galggin ássijit gárvedahttet boahhte konferánsaj.

Nuorttarikaj Sámeráde de vuododuváj nuppát nuorttarikalasj sámekonferánsan Kárásjågån jagen 1956 sáme vidjurij aktisasj-bargo orgádnan Suoma, Vuona ja Svieriga gaskan.

Nuorttarijkaj Sámeráde sebrulattjan válljiduvvin jagen 1956:

Vuona biele:

Áhpadiddje Edel Hætta Eriksen, Guovddagæjnno Ællosábme Johan Mattis Eira, Guovddagæjnno Ællosábme Johan Johnsen, Fuoldás, Nordlânnda Rádevadde Hans J. Henriksen, Tjáhtjesuolj Vuostasjtjálle Hjalmar Pavel, Oslo

Svieriga biele:

Jáhttesámeskávlá bærráigæhttje dr. Israel Ruong, Uppsála áhpadiddje Carl Johansson, Jiellevárre Ællosábme Per Idivuoma, Látevárre Ællosábme Anders Åhrén, Frostviken

Suoma biele:

Fil. cand. Karl Nickul, Helsinki Ællosábme Oula Aikio, Vuohčču, Soađegilli Áhpadiddje Hans A. Guttorm, Vuovdaguoika Nuorttarijkaj Sámeráde politihkka garrasit rievda 1970-lágo álgo rájes. Dasi vájkkudin nuorra sáme politihkkára ja studenta. Jagen 1971 mierredij Jielleváre sámekonferánsa sáme kultuvrra-

*Sámekonferánsan
Heahtán jagen 1968.
Gáro biele: Nils Jernslet-
ten, Dædno; Israel
Ruong, Uppsála; Karl
Nickul, Helsinki ja Reidar
Suomenrinne, Ohcejáhká.*

politihkalasj prográmmav, mij vuodov dagáj sámij nuorttarijka-
lasj aktisasj barggij. Konferánsa válljij giellanammadusáv mij
vissjalit ja sávret bargaj sámijt oattjotjit guorrasit aktisasj tjállem-
vuohkáj. Ja vijmak jage 1978 giellanammadus buvtij aktisasj
nuorttasámegiela tjállemvuoge oajvvadusáv sámekonferánsaj
mij dav dáhkkidij. Jagev maŋŋela Vuodna dáhkkidij tjállemvuogev
skávláadnuj, ja Suoman sáemmiláhkáj dagáduváj. Svierigin aj
adnegáhtin sáemmi tjállemvuogev. Aj julev- ja oarjjelsámegiela
tjállemvuoge dáhkkiduvvin 1980-lágon.

Jage 1980 Sámekonferánssa, mij lij Råmså stádan, dáhkkidij vuodulap sámepolitiikkasaj prográmmav, mij dáj bágoj álgaduvvá:

Sáme tjerdalasj vuodoækto

Mij, sáme, lip aktisasj tjerdda, e rijkaj rájá galga mijáv doadjet tjerda aktijvuodav.

Miján li iehtjama histávrrá, árbbedábe, kultuvrra ja giella. Æjgádjstema li árbben oadtjum ednam- ja luondoboannudagájt ja æládusriektájt.

Mijá nanos rievtesvuohta ja ávdedit æládusájimme ja sebrudagájimme aktisasj ævtojimme milta, ja mij aktisattjat ájggop ednamijdema gáhttit, luondoboannudagájdimme ja tjerdalasj árbáma boahhte buolvajda.

1970-lågon sáme sæbrin aj rijkajgasskasasj iemeálmugij aktisasjbarggij, gå lidjin fáron vuododimen *Iemeálmugij Væráldarádev* (WCIP) jagen 1975. Jagen 1977 lij Væráldaráde nuppát konferánssá Gierunin. Navti sáme sjaddin oassen stuoráp rijkajgasskasasj iemeálmuklihtudisás.

Iemeálmugij væráldakonferánssa Austrálian jagen 1981.

Austrália konferánsan jagen 1981. Oarjiesábme Ingvar Áhren buorástahhtemin iemeálmuk nissunijt.

Jage 1956 Sámekomitiedja – ájgge sámij bælláj jårgijdj

Finnmárko Sámeráde, Sáme siebrre ja Vuona Ællosámij Rijkasiebrre sáddigáhtin oajválattjajda ienep ja ienep árvvalusájt ja oajvvadásájt gáktu sáme sebrudagá vuododárbojt tjoavddet ja ávdedit sámij rievtesvuodajt. Nágin látte dutke sæbrrin aj ávtjimusáida.

Ássje ságastaláduváj Vuona radio ráde tjáhkanimen, man sebrulattjan lij Ørnulv Vorren. Sån lij Råmså Dávvervuorká konserváhtor ja bajás sjaddam Njavddamin Oarjje-Várjagin. Sån lij tjállám tjieggidusáv «SAMENE I NORGE. En utredning i tilknytning til Norsk Rikskringkastings sender på samisk». Danna oajvvadij vijdedit sámegielak radiosáddagijt ma dåssju duolloy dálloj gullujin. Ássje jårgijdj sámij bælláj. Vuona radiojådediddje tjálij de girjev Girkko- ja áhpadosdepartemæntaj snjilltjamáno 7. bieje jagen 1955 ja oajvvadij biedjat bargguj juohkusav mij luluj tjielgadit sámij boahtteájge dárbojt Vuonan.

Ørnulv Vorren, Njavddamin Oarjje-Várjagin bajássjaddam, Råmså dávvervuorká konserváhtor. Kringkastingsrádet-sebrulattjan jagen 1955 ævtodij vijdedit sámegielak radiosáddagijt ma dåssju duolloy dálloj gullujin. Suv oajvvadásá diehti nammaduváj Sámekomitiedja jagev manjela sáme vidjurijt tjielgadittjat.

Girkko- ja áhpadosdepartemænnta gehtjadij oajvvadásáv jagev ávdđál gá de nammadij Komitiejav mij galggá sáme vidjurijt tjielgadit. *Komitiedja galgaj prinsihpalasj bielijt tjielgadit sebrudagatjálvisájs ma sámijda guoski.* Ja de galgaj ævtodit konkreta økonomijjalasj ja kultuvralasj dájmajt vaj sjaddá máhttelis sámijt tjiehpebun dahkat sebrudagán bierggit.

Galggá mielan adnet nammadusá sebrulasj Per Fokstad la subtsastam komitiedja nammaduváj manjela gá sån persávnálattjat lij tjadádam «sit-Down»-strejkav stáhttaráde kontávrån Oslon.

Sámekomitiedja

Ávdđarájdon gáro bieles: Nordlándá fylka sámesunnde Peder Hagen; nammadusá tjálle Erland Aalde, Girkko- ja áhpadosdepartemænnta; konserváhtor Asbjørn Nesheim, njunnjusj, Oslo; Finnmarks Sámeráde njunnjusj, áhpadiddje Per Fokstad, Dædno. Manjep rájdon gáro bieles: Vuona Ællosámij Rijkasiebrre njunnjusj, ællosábme Paul Danielsen, Meråker; Kárásjjågå suohkanoajvve, áhpadiddje L. Lind Meløy; Guovddagæjno suohkanoajvve, lænsska Arvid L Dahl; Porsángo suohkanoajvve, liknikhoavdda Hans A. Opstad; Sáme siebre njunnjusj, profæssor Guttorm Gjessing, Oslo.

Lij vuostasj bále oajválattja duodaj hæhttujin prinsihpalasj bielijt tjielgadi sáme álmuga vidjurijs Vuonan. Tjielgas lij departemænnta sidáj sihke gielalasj, kultuvralasj ja æládusøkonávma ássjedåbdiijt tjielgadittjat sámij boahhteájgev Vuonan. Komiteija njunnjutjin nammaduváj konserváhtor Asbjørn Nesheim, Oslo. Komitedja oattoj rievtesvuodav Finnmárko Sámeráde háldadusá jádediddjev adnet Hans J. Henriksenav rádevadden dárbo milta.

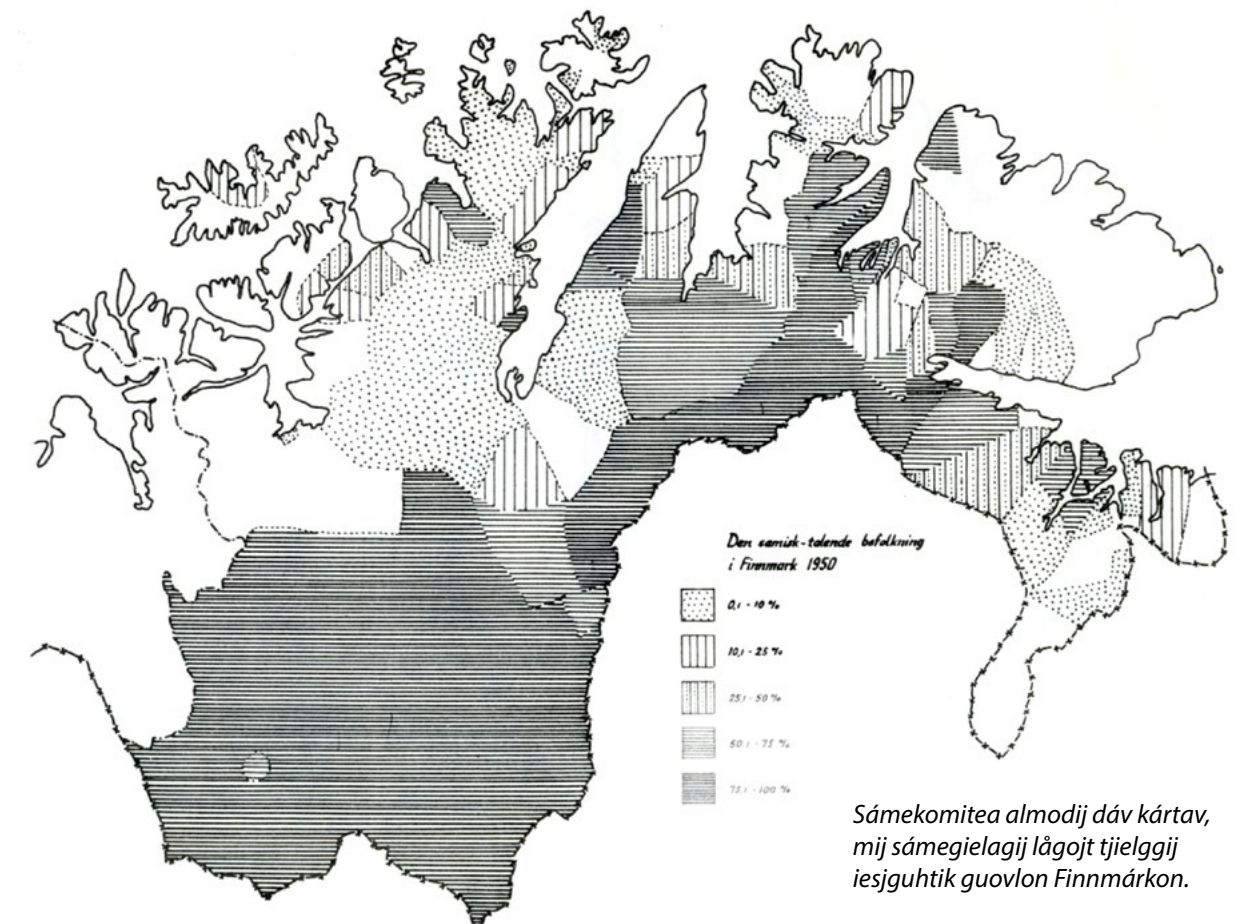
Komitedja mij bargonis állij jagen 1959,, árvvalij oajválattjajda állu dárojuhttempolitiikhav guodet. Duola degu sámegiela hárráj sárnoj komitedja:

Jus sámegielan galggá liehket máhttelisvuohta rijbbat, de hæhttu dat aneduvvat guovlon gånna sámegielaga li ieneplågon. Dákkár guovllo l sis Finnmárkko, gånna li Guovddagæjno, Kárásjjågå ja Buolbmáta suohkana. Aj Unjárgga, Dædno ja Čuđegiedde (Porsáŋŋgo) gullujii sáme guovdásj guovlluj.

Dánna nammadip oajvvetjuokkajt majt komitedja ævtodij oajválattjajda tjadádit:

- gáhttit sáme gielav ja kultuvrav
- áhpadusfálaldagájt buoredit ja áhpadiddjeáhpadusáv nannit
- sierra sáme joarkkaskávllåsuorgev ásadit
- áttjudit ienep sámegiela oahppogirijjt
- stipænndaårdnigav ásadit sáme nuorajda
- vieledit sámij riektávuojn
- Nuorttarikaj Sámerádev dáhkkidit, mij lij vuododuvvam jagen 1956 sámij rádevadde orgánan
- dáhkkidit sámegiela máhtudagáv gå ulmutijjt nammadi háldadusvirgijda sáme guovlojn.

Sihke Vuona Ællosámij Rijkasiebrre ja Finnmárko Sámeráde doarjjun Sámekomitea oajvvadusájt. Aj Sáme siebrre, manna dálla lidjin bájkálasj siebre sihke Oslon ja Kárásjjågå, doarjoj dájma oajvvadusájt. Guovddagæjno suohkan aj doarjoj komiteja prinsihpalasj vuojn.

Valla Finnmárko látte politihkkára ja avijsa gal komiteja oajvvadusájt garrasit vuostálasstin. Sierralágásj tjoarvváj lij Kárásjjågå suohkanoajve ja ládde Hans Rønbeck. Bæssájtjåhkanibme Kárásjjågå jagen 1960 mav sán organisierij la dábidos. Tjåhkanibmáj lidjin boahтам 89 gulldaliddje, ja 87 sijájs doarjjun oajvvadusáv mav maŋŋela dábddåp namájn bæssásjoajvvadus. Dat ierit ietján sárnnu:

Sáme dábddi sij gulluji rijka álmugij ja e lágeda sierrarievtesvuodajt ja sierravælggogisvuodajt rijkaálmuga gáktuj.

Tjåhkanibme ij doarjo makkirak láhkáj komiteja sáme politihka boahhteájge ulmev, ja sihtá juohkka láhkáj dájmajt vuosteldit ma galgalulun sáme sebrudagáv bisodit Sis-Finnmárkon.

Tjåhkanibme vuostelt sierra sáme orgánaj ásadimev ja sihtá låhpadit Finnmárko Sámerádev. Dá li ber dæssjen. Ep máhte ep ga sidá ávddånimev ganugahttet, mij uddni tjielggasit rievddá dan guovlluj jut dárogiela adno lassán, aj sáme sijdajn.

Garrasit sihtap dættodit jut sámegiella ij galga aneduvvat iehtjádin gå viehkkegiellan.

Gájbbedip jage 1898 Girkkodepartementa skávllánjuolgadus galggá liehket mijá bájke skávlå boahhteájge njuolgadussan.

Kárásjjågå skávllåstivrra dåhkkidij komiteja ájnnašamos oajvvadusájt, valla suohkanastivrra gal mierredij tjelggidusáv hilggot. Buolbmåta suohkan hilgoj álgon tjelggidusáv, valla gå nuppådis giehtadallin de dåhkkidij ájnnašamos oajvvadusájt. Dæno, Unjárga ja Čuđegiette (Porsångo) suohkana ettjin sidå sámegiella åhpådusáv nannit skåvlåjn. Merragåtte suohkana, gånåå årrun binnep sámegielaga, ettjin åvvånis berusta Sámekomitea tjelggidusáv giehtadallat.

Finnmarksposten 19. 5. 1960 - Nr. 57

Tilhengerne av samekomiteen forlot Polmak-møtet

FOR Å FORHINDRE AT DET BLE FATTET NOE VEDTAK

„Et folk kan ikke flykte fra seg selv”, hevdet Hans J. Henriksen

Diskusjonen omkring samekomiteens innstilling har hittil hovedsakelig vært konsentrert i Karasjok, men søndagens folkemøte i Polmak viste at saken i like høy grad engasjerer befolkningen der og vel også i alle kommuner i Indre Finnmark hvor det finnes en samisktalende befolkning. Diskusjonen dreiet seg bare om noen få linjer i innstillingen som er på nærmere 100 sider, nemlig det avsnitt

hvor komiteen foreslår mer samisk i skolen, nærmest som et utvidet hjelpesprog i forhold til hva det er nu. Samekonsulent Hans J. Henriksen gjorde det helt klart i sin innledning som ble holdt både på samisk og norsk, etter krav fra møtet, at når komiteen har foreslått mer samisk i skolen er det kun ut fra en pedagogisk vurdering, nemlig at den som behersker sitt eget sprog fullt ut, vil også kunne lære seg et fremmed sprog lett-

ere og riktigere. Henriksen uttalte at det fra samekomiteens side er uttalt at innstillingen ikke vil bli gjennomført mot en mer eller mindre enstemmig samisk opinion. Han nevnte at sameene har levet sammen med det tallmessig og kulturelt sterke norske folk og har kanskje følt at de ikke rekker langt med sitt eget sprog.

— Men likevel, sa Henriksen, — et folk kan ikke flykte fra seg selv. Hvis vi vender oss bort fra vårt samiske sprog så må vi ikke vende oss fra det i

Stor uenighet i Polmak om samekomiteens innstilling

Finnmarken 16. 5. 1960 - Nr. 57

Folkemøtet samlet fullt hus

Også i Polmak samler Samekomiteens innstilling meget stor interesse. Søndag hadde formannskapet innkalt til folkemøte på skoleinternatet for å lodde stemningen blant befolkningen før kommunestyret avgir sin uttalelse i saka til

sen gikk ikke med på det fordi dette jo i første rekke skulle være et orienteringsmøte. Det var imidlertid ganske mange som ga uttrykk for at de støttet det synet som var kommet til uttrykk gjen-

Buolbmåta suohkan hilgoj álgon tjelggidusáv, valla gå nuppådis giehtadallin de dåhkkidij ájnnašamos oajvvadusájt. Finnmarken (16.05.1960) ja Finnmark-posten (19.05.1960) tjállin álmuktjåhkanime birra mij lij Buolbmåta skåvlån Sámekomitea oajvvadusáj hárráj. Moattes doarjjun komiteja oajvvadusájt, ájnnašit Sirbmå bájke ulmutja ja Sirbmå skåvlå åhpådiddje Einar Gullichsen, guhti lij ládde. Valla lidjin moattes gudi sihtin oajvvadusájt hilggot, dárojuhttem galgaj joarkeduvvat.

Stuorradigge giehtadaláj Sámekomitea tjelggidusáv gidån jagen 1963 ja dåhkkidij dan oajvveprinsihpajt ja doajmmaoajvvadusájt. Dalloj Vuona almulasj politihka ulmme måsoduváj sámeålmuga gåktuj. Dárojuhttempolitihkka galgaj låhpåduvvat, ja sáme kultuvrra galgaj dåssta duohku várjjaluvvat.

Tjuovvovasj jagijt dæssju oase tjadåduvvin. Vuona Sámeråde vuododuváj jagen 1969, ja vuodoskåvllålhka rievddåduváj jagen 1969 nav vaj sáme oahppe oadtjun rievtesvuodav oahppat vehi sámegielav skåvlån. Valla sámij oahpestiddje ællim dudålattja oajvvadusáj tjadådime fártajn. Dat dættoduváj Vuona Sámij Rijkasiebrre vuododimtjåhkanimen jagen 1968.

Sáme politihkalasj organisierim ådåstuhteduvvá ja dåbmarabbon sjaddá

Vuona bielen lij Vuona Ællosámij Rijkasiebrre vuododuvvam jagen 1947. Dat lij ællosámijda. Jagev marjela, jagen 1948, Oslo sámij siebrre vuododuváj. Dat rievddaduváj rijkavijddásasj Sáme Siebrren jagen 1951. Siebre njunnjutja (åvddåulmutja) lidjin miehtáj 1950 ja 1960-jagij látte akademihkkára, gudi sáme kultuvra várjalimev bælostin.

Valla gå sis Finnmárko sáme sæbrragåhtin sáme siebrij bargojda 1960-lågo rájes, de oattjoj organisierimbarggo fártav jali valludagáv. Sáme siebre ma lidjin álgaduvvam, tjáhkanin Guovddagæjnnuj basádismáno 30. bieje 1968 vuododittjat rijkavijddásasj organisasjåvnåv, mav sáme ietja galggin stivrrit. Navti vuododuváj Vuona Sámij Rijkasiebrre – NSR. NSR vuostasj njunnjutjin válljiduváj Guovddagæjnok Johan M. Klemetsen. Tjáhkanibme mierredij dåssju sáme máhtti liehket NSR álles jali dievva sebrulattjan.

NSR:a vuododimtjáhkanimes Guovddagæjnon 30.11.1968. Gåro bieles: Hans J Henriksen, Vuona Sámeråde kontåvrråjådediddje; Mikkel Gaup, Máze; Marit Stordahl, Kárásjjåhkå; Peder Andersen, Porsångo; Hans Hansen, Porsångo, Olav Guttorm, Kárásjjåhkå ja Per Fokstad, Dædno.

←
NSR:a vuostasj stivrra. Gåro bieles: Hans Nergård, sadjåsasj njunnjusj, Kárásjjåhkå; Johan M Klemetsen, njunnjusj, Guovddagæjnno ja Peder Andersen, stivrrasebrulasj, Porsångo.

NSR jahketjåhkanimes Kárásjjågån biehtsemáno 22.- 24. biejvijt jagen 1969. Profæssor Gutorm Gjessing sá-gastallamin tiemájn: «Norsk kolonialisme i Nord-Norge». Heandarát-Hánsa – Hans J. Henriksen dålkkumin.

Ednambarggoministar Bjarne Lyngstad NSR:a jahketjåhkanimen Kárásjjågån biehtsemáno 22.-24. biejvijt 1969. Sån duola degu javlaj: La ájnas jut sáme aktidi fámojdisá. Ájådaláv ájnnsat organisierimij gáktuj. Giehta mij bævdđáj tjasská, ij galga tjuvde. Galggá liehket tjårmma.

NSR stivrratjåhkanibme Kárásjjågån 1973 gålgådismáno. Gåro bieles: Sadjåsasj njunnjusj Peder Andersen, stivrrasebrulasj Alf Isak Keskitalo, njunnjusj Regnor Solbakk, ruhta vásstediddje Edel Hætta Eriksen ja tjålle Johan Klemet Kalstad.

Vuona Sámiij Rijkasiebrre – NSR – vissjalit barggagádjij sáme giela, kultuvra, áhpadasá ja rievtesvuoda ássij. Juo vuododimtjáhkanimen dættoduváj sámij rievtesvuoda ednamijda ja tjátijda galggi liehket organisasjåvnå guovdåsá ássjen. Sámiij riektávidjura ællim tjelgaduvvam. Lij ájnas tjelgadij dajt, daga Sámekomitea aj lij ævtodam jagen 1959. Da dáhpáduvvin 1980 ja 1990-lågojn.

NSR njunnjutja ællim dudálattja Finnmárko stuorradikki politihk-kárij, gudi ettjin heva sáme ássijis berusta. Danen ásaduváj sierra *sámeálmuga lissta* 1969 stuorradiggeválgajda. Lista njunnjutjin lijga Hans Guttorm, Kárásjjáhkå ja Edel Hætta Eriksen, Guovddagæjnno. Lissta tsieggiduváj aj danen gå Láhpe (Loppa) sábmme ja stuorrediggeáirras Harald Samuelsberg lij Finnmárko Barggijbelludagá nominasjåvnå-tjáhkanimen hæjtádallam. Sån lij mak ilá sámij bielen Stuorradikken læhkám Sámekomitea árvvalusá giehtadaládjijn jagen 1963. Stuorradiggeájgegávdanis lij Samuelsberg Oslo Sáme siebre sebrulattjan.

Ávddål Vuona Sámiij Rijkasiebre vuododime gehtjaduvvin sáme njunnjutja ja bælostiddje niehkoværålda juhtusin ja idiedjalisstan. Valla 1970-lågo álgo rájes almulasj dágástallamijn, ájnnašit Finnmárko avijsajn, sámij oahpestiddjijt gåhtjudahtjin «ekstremisstan». Sijå ulmmen lij sáme stáhtav vuododit. Dat tjuottjodus la ájn vuohtum mañemus jagijt, ájnnašit Finnmárko avijsajn.

Harald Samuelsberg ja suv iemet Hanna. Samuelsberg lij Láhpe (Loppa) sábmme ja stuorradiggeájrass. Sån bælostij Sámekomitea oajvveprinsihpajt gå Stuorradigge giehtadaláj komiteja doajmma-oajvvadusájt gidátjáhkanimen jagen 1963.

Sáme-álmuga lissta Stuorradikkeválgajda ásaduváj Kárásjjågåñ biehtsemåno 24. bieje 1969 (sæmmi ájge gå NSR rijkatjåhkanibme lij Kárásjjågåñ). Lista njunnjutjin lijga Hans Guttorm, Kárásjjåhkå ja Edel Hætta Eriksen, Guovddagæjnno.

Edel Hætta Eriksen, riegeådam 1921. Áhpaddidje oahppo. Bargaj guhkijt áhpaddidjen Guovddagæjnnon. Jage 1977 sån nammaduváj Sáme áhpadusråde bæjvålasj jådediddjen ja bargaj dajna desik pensjåvnåj manáj. Råde lij ásaduvvam muhtem jage ávddåla ja lij Girkko- ja áhpadusdepartementa sáme áhpadasá ássjedåbdde ráde. Jagen 2000 biejaduváj ráde Sámedikke hállduj ja sjattaj Sámedikke áhpadasåssudahkan.

«Vuosedup sáme vuoŋŋanav» – ČSV-seminára Guovddagæjnon 1970

NSR ulmutja, moattes sijájs nuorra sáme studenta, tjáhkanad-
din dágástalátjit sámij vuorbedis dilev ja gáktu máhtáluluj sámij
æládusvuogijt ja kultuvrav ávdedit ja nannit boahhte buolvajda
ávkken. NSR namán, man duogen lidjin NSR Regnor Solbakk,
Sáгат-dáŋmadiddje Odd Mathis Hætta ja Vuona Sámeráde
kontávrrájádediddje Hans J Henriksen, ášadin de nav gáhtjodum
ČSV-seminárav Guovddagæjnnoj ávdđála javlaj jagen 1970.

Studenta Johan Albert Kalstad, Johan Klemet Kalstad ja Ole
Henrik Magga ságastallin unneplágo álmuga dile birra Vuonan.

Áhpadiddje Nils Jernsletten ságastaláj sámij kultuvrradájmaj
birra ma unnán vuohttuin garra dárojuhttempolitiikka diehti.
Sáme girjálásvuohta vargga ittij gávnnu. Sáme musihkka jali
juojggam ittij gullu. Juojggam lij aj gielleduvvam Guovddagæjno
skávlán. Lij suddo juojgatjit, lij skávlástivrra mierredam. Sáme
teáhtar-vuosádusá soajttemláhkáj ášaduvvin. Vuona rijkateáhtar
lij 1963 ja 1965 ášadam sáme «revijja» manna lij vehi juojggam
ja girjálásvuohta. Lij 5-6 ulmutja juogos mij sáme bájkijt guossidij
Finnmárkon. Ábbánagi, ettjin gávnnu kultuvrra-organisasjávna ma
lulun huksat dájt kultuvralasj dájmajt.

Odd Mathis Hætta gis lij biektelis ságastallam gáktu sámeássje
háldaduvvi almulasj orgánajn. Da aj dáhpáduvvi soajttemláhkáj.
NSR birri dájt ássijjt gátsedahtjat. Ij la ávkke dássju resolu-
sjávnájt sárnnot, valla aj tjuovvolit dajt. Dat mij viehket, la «kon-
frontasjávnná oajválattjaj». «Låjes máná e majdik oattjo», lidjin
suv sárnnoma maŋemus bágo.

Sáme dutkamdille lij viek guovdásj ássje semináran. Dan birra
ságastaláj Alf Isak Keskitalo. Sáme ællim makkirak láhkáj fáron
stivrrimin sáme dutkamav. Dábdos lij vájves dutkam mij lij gáldá-
sámij hárráj dáhpáduvvam nuortta Suoman. Jage 1966 rájes
1970 rádjáj báhtin badjel tjuohte dutke 16 rijkas

Anára ja Čeavetjávre guovlluj dutkat «the human biological
characteristics and the epidemiological pattern in Lapp popula-
tions». Báhtusin lij almoduvvin állo dutkamtjállusa ma vas dahkin
dutke oadtjun dosænnta ja profæssor-virgijt sihke nuorttarijkajn
ja álggorijkajn. Gáldásámijda ij lim gal dát dutkam heva ávkken.

Danen lij ájnas ášadit sáme dutkaminstituhtav mij luluj bærráj-
gæhtttjat dutkamijt sáme berustimij ja dárboj milta. Tjáhkanibme
válljij juohkusav mij galgaj vijddásappot ássijjn barggat. Juohkusa
sebrulattjan válljiduvvin:

*Alf Isak Keskitalo, Nils Jernsletten, Johan K. Kalstad, Ole Henrik
Magga, Aslak Nils Sara ja Hans Øvregård.*

ČSV-semináran Guovddagæjnon 1970 javllamáno:

*Andreas Njarga, Ole Henrik
Magga ja Maj-Lis Skaltje.*

*Marit Oskal, Inga Ravna
Eira ja Johan Albert Kalstad.*

ČSV-seminára manñela idij tjálos Guovddagæjno suohkan-vieso siejnnetábluj.

VET DU

- at en intellektuell og en same-
profet er den samme?
- at de såkalte intellektuelle nå
planlegger en revolusjon, og
som de sammenligner med
Lars Jakobsen Hætta & Co.
for 118 år siden?
- at de intellektuelle består av
akademikere og studenter og
teoretikere som ikke har noen
som helst støtte av «den tause
majoritet»?
- at de kritiserer det som dyk-
tige kommunepolitikere i
Karasjok og Kautokeino gjør,
uten at de selv har noen
alternativ eller kurs, og
- at det viktigste for dem er å
KRITISERE?

— at de videre har dannet en
Intellektuell «klikk» som nylig
avholdt et såkalt «seminar»
— lukket sådan — i vår kjære
Kautokeino?

— at de intellektuelle for alvor
mener at det er de som skal
«verge» samene mot den onde
selv, nemlig ola nordmann, og
at de nå på den måten øde-
legger det gode forholdet mel-
lom same og «ikke-samer» —
et forhold som alltid har eksis-
tert i beste velgående.

VET DU hva resultatet ble av
det lukkede seminaret som
nylig ble avholdt her? Nei,
det vet ikke vi heller — og
aller minst de selv.

(Fra Kautokeino
kommunehusets veggavis
21. des. 70.)

Ole Henrik Magga.

Aslak Nils Sara.

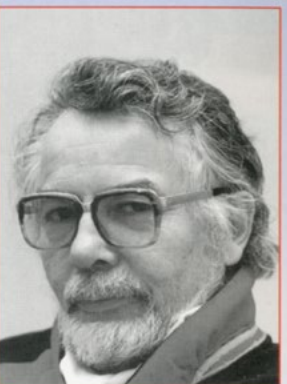
Alf Isak Keskitalo.

Johan K. Kalstad.

Hans Øvregård.

Nils Jernsletten.

ČSV-seminára válljij juohkusav mij galgaj sáme instituhta ásadimev tjelgadiť.

Oasse muhtem juogosbargos:

Grupperapport:

Gruppe: T

Hvorfor?

Hvis myndighetene først anerkjenner at det er samer i Norge
bør de også erkjenne at samene har rettigheter og forpliktelse
ut fra menneskerettighetserklæringen. Teoretisk kan man
si at samer er anerkjent som en minoritet i Norge, men en
praktisk ordning av hvordan man skal ordne minoritetens sak
har man egentlig ikke kommet fram til. Det kan man se ut fra
Samekomiteen, stortingsvedtak av 62 at det er ikke blitt
gjort noe særlig. Praktisk talt er ingenting av det realisert.
For å få sakene gjennom papirmølla og nå opp til det høyeste
plan, på kommune-, fylkes- og statsplan, så bør det finnes et
sammenbindende ledd og dette bør være en samisk organisasjon.
Det er sameorganisasjonenes plikt å finne fram til dette sammen-
bindende leddet. Det kan være et direktorat eller en ombuds-
mann.
Man bør gå inn for å bevisstgjøre samene om den situasjon de
befinner seg i i dag. Hvordan de står i forhold til majoriteten
og også det at samene blir orientert om storsamfunnet. Vi så
det som et mål å få en sterk samlende organ noe i likhet med
SSR, som har felles program. Man kan ha underorganisasjoner, hvor
de forskjellige samegrupper kan ta opp sine egne spesial-
saker og framlegge dette for en hovedorganisasjon, som igjen
fører dem videre.

Sáme njunnjutjiht ja oahpestiddjiht váksjodahttjáj

Viek ájnas ásadus Vuona stáhta dievnastusájn la nav gáhtjodum váksjomdievnastus – POT – mij galggá dakkáriht váksjot majt jáhkki sihti demokratijjav njeiddet jali tsuvkkedit. 1970-lågon váksjodin ájnnsit ulmutjiht gejt jáhkkin gullujin marksisma-leninisma-juohkusijda ma sihtin revolusjåvnå baktu Vuona stivrrimav muhttet. Sæmme ájge váksjogåhtin aj nav gáhtjodum «sáme ekstremistajt». Duola degu dáj birra tjålleba Trond Bergh ja Knut Einar Eriksen girjenisá: «Dav hemmelige krigen. Overvåkning i Norge 1914-1997, bd. 2, 1998».

Juo 1950-lågon Vuona váksjomdievnastusá politijja berustahttjáj sáme «ekstremistajs». Dalloj lidjin dakkár diedoht oadtjum jut sáme njunnjutja rahtjin ásadittjat sierra sáme stáhtav.

Dat nav gáhtjodum «sámeekstremissma» lij ájtton Vuona stáht-taj ja váksjumdievnastus – POT – ittij riehta máhte tjielggit gási dat gulluj. 1970-lågon lij POT gáht dan gátton «sáme ekstremista» gullujin marksisma/leninisma-lihtudissaj Vuonan ja sihtin sierra sáme stáhtav ásadit. Dan ávdås bargaj «sáme tjiegos organisas-jåvnå ČSV», tjielggi Oarjjelij-Várjjaga váksjumdievnastusá ássu-dahka muhtem girjen 31.12 1975 POT-jådediddjáj.

Váksjodimpolitijja ballin aj aktijvuohta lij sámenjunnjutij ja Sovjet-oajválattjaj gaskan. Vissa lidjin dáhpaduvvam tjiegos tjåhkanime sijá gaskan.

Jagen 1975 muhtem váksjodimpolitijja tjállá tjielggidusánis dáb-dos sáme njunnjutja, degu Ole Henrik Magga, Odd Mathis Hætta ja Aslak Nils Sara gullujin gároekstremissta sáme juohkusij. Sáme ekstremisma váksjom galgaj vuoroduvvat. Dat mierreduváj muhtem barggotjåhkanimen nuorttan jagen 1976. Tjåhkanime tiebmán lij: «Samiske organisasjoner og grupperinger – ekstrem politisk virksomhet». Ájnnsit galggin váksjut 20-30 sáme aktivista. Ja huj ájnas oasse dán bargos lij sámijt váksjot gudi gullujin Sáme instituhta birrasij. Aj Máze skåvlå åhpadiddje ja Sáme vuorkkádávverij bargge Kárásjjågåñ galggin kárttiduvvat. Váksjodimpolitijja lidjin viek vissjala Áltá-aksjåvnåj bále 1978-

1981. Vuojná Vuona Stuorradigge lij mierredam basádismáno 30. bieje 1978 buodot Áltá-Guovddagæjno tjåhtjådagáv. De tjuodtje-lin sáme miellavuosádusá jali demonstrasjåvnå Oslon. Gudi lidjin dáj demonstrasjåvnåj duogen? Makkir doajmma lij Vuona Sámi Rijkasiebren? POT ballo lij dáhpaduvvi sabotássja-aksjåvnå, duola degu Áltán.

Váksjodimpolitijja hiejtin hæhkkat jagijn 1983, 1984 sáme ekstremismas berustimes. Dan sivvan lij dávk politihkalasj oajválattja dálla sihtin vieledit sámij gájbbádusájt tjielgadittjat sámij tjåhtje ja ednamrievtesvuodajt. Vuona ráddidus nammadij de guokta juohkusa sámij rievtesvuodajt ja kultuvrragatjålvisájt tjielgadittjat, majna l læhkám juo dat vájkkudus jut Sámedigge ásaduváj jagen 1989.

Áltá-aksjåvnåj birra la TjállijAlmmudahka sierra tiebmágirjev almodam: «Áltá-Guovdageainnu stuimmi birra, 2010». Girje gábtjtå dáv oasev sáme ádåájge histåvrås.

Váksjomdievnastus – POT – galgaj duola degu váksjot Sáme instituhta barggiht ja sijáv gudi dan birrasij gullujin.

SØR-VARANGER POLITIKAMÆR
Fremmedavdelingen
O. jnr.

Dok.nr. 2

NOTAT

Forberedt avlevert/

Dato

Avlevert/makulert

Dato

Navn

31.10.75.

AKTUELLE OPPLYSNINGER ANGÅENDE EN DEL SAMERADIKALERE:

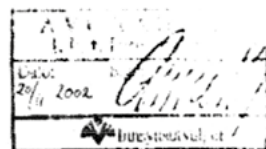
1. Fra forskjellige kilder har man samlet inn en del opplysninger om aktuelle sameradikalere, som følger:
2. Det er jo en kjent sak at i den senere tid så har yngre samisktalende akademikere stått frem i dagspressen som "frelserne" for den samisktalende befolkning. Disse akademikerne synes forløpig ikke å ha fått noen større del av den samisktalende befolkning med på de tanker, ideer og handlinger som de vil fremtvinge. Når en ser på siste valgresultat i Finnmark, hvor "Samelista" fikk kun omkring 800 stemmer, så sier det seg selv at "samebeviestgjøringen" enda ikke er kommet særlig langt. Det synes klart at i Kautokeino og Karasjok er man kommet mye lengre enn f.eks. i Nesseby og Tana kommune.
3. I august 1972 hadde undertegnede en fortrolig samtale med Denne fortalte da følgende, som kan ha interesse:

Noen av målene for samepolitikken var:

1. Å ta seg av de spesielle sameproblemene i næringslivet, så som fiske(laksefiske), sjø og vannfiske), bærplukking, reindriftsnæring, bevaring av den samiske kultur og det samiske språk.
2. På styrket det mellomfolkelige samarbeid. Her mente han samene spesielt på Nord-Kalotten.

Sameproblemene skulle løses nå, og det skulle og måtte nå bli slutt med "snakkinga". Han ville nå bruke "praktisk politikk" som virkemiddel mot de såkalte norsktalende borgerne. Med praktisk politikk mente han iverksetting av bl.a. sabotasje for å fremtvinge rettsak, hvor så "spesialister" ville stå frem og fremlegge "historiske fakta". På denne måten ville man få spredt opplysninger og informasjon om deres spesielle sak, via rettsalen og det offentlige media. Han kom med følgende eksempel: Når de norsktalende, spesielt de som var utenbygds fra, kom på vidda, med biler eller traktorer for å fiske eller plukke bær, da skulle de skyte sund bilhjulene på kjøretøyene. Dette nettopp for å fremtvinge en rettsak.

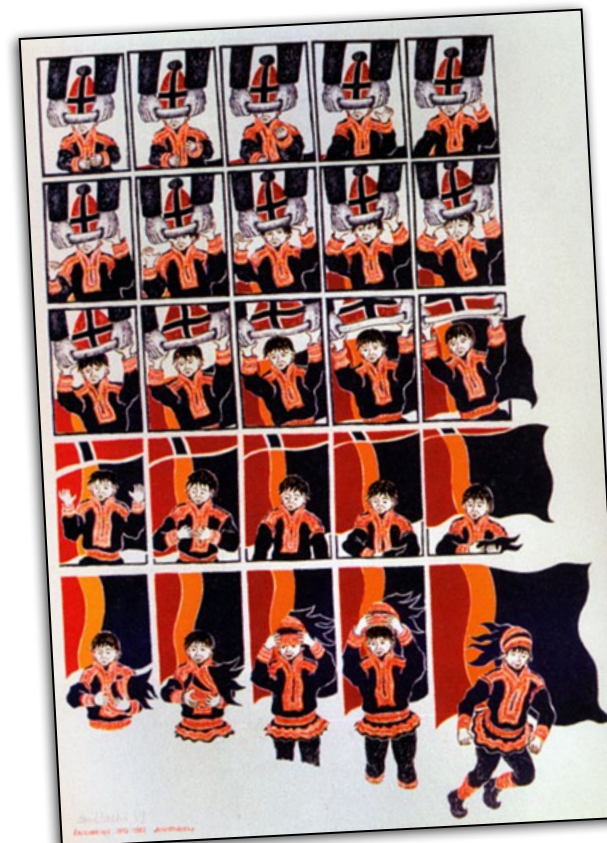
Det er snakk om en hemmelig samisk organisasjon i tilknytning til de nåværende. Her ble navn som CSV (stjult navn) nevnt.

1970-låhko – sáme kultuvrradåjmaž luorkijdibme

1970-låhko i viehka sierralágásj sáme ádåájge histávran. Dat la duodaj sáme lihtudisá badjánime ájgge, muhtem sáme kultuvrra-politihkkár dav ájgegávdav gáhtjudij. Dalloj sjaddá politihkka állásit sáme organisasjavnáj hállduj, ja guovdásj oajválattja guládalli organisasjavnáj ævtoj hárráj. Sáme politihkka állu ádåstahteduvvá. Sáme girjålasjuohta luorkudahttjá. Dábdos la girjålasjuoda seminárra Sirbmán tjavtjan jagen 1972. Dat la aj gáhtjoduvvam ČSV-tjåhkanibmen. Tjåhkanimen tjáleduvvin moadda divta ma ČSV-bokstávaj álggin. Divta almoduvvin Jurda-gat ja sánit-girjen jagen 1975. Girjev dájmadij Anders Guttormsen, guhti lij tjåhkanime oajvvejådediddje. Máttij jagij tjadá lij sán Nuorttanaste-avijsa dájmadiddje.

Nuora juojggagáhti. Juojgga gullugoahhá sihke dålusj ja ádå vuogij baktu. Sáme duodje ja gávvdájdda ællá. Sáme siebre duodjekursajt ásahtahttjá. Divna dá dájma dahki ahte sáme kultuvrraorganisasjavná vuododuvvi. Dáj birra i tjáleduvvam Sáme ájgiť tjadá 2-girjen, mij la joarkkaskávlláj.

Sámij rahtjamusá ja aksjavná mávtástuhttin dájddárij dahki duola degu plakáhtajt ma sámij subtsastin gáhttsomav ja tjuodtjelimev. Dábdon la Arvid Sveen plakáhtta jages 1981, gáhtjoduvvam «Frigjoring 1972-1981».

Hárjjidusá

1. Doaro manjela nuorttarijka vieledahttájain sáme kultuvra suodjalimev ja ávddánahttemav. Manen?
2. Goassa ásaduváj Finnmárko Sámeráde, ja manen?
3. Manen álggin sáme barggat aktan nuorttaguovlo dásen 1950-lågon? Tjielggi ájnas dáhpádusájt!
4. Nammada sámijt gudi lidjin njunnjutjin dájñ rahtjamusájn!
5. Mij lij Sámekomitea vuododime duogásj?
6. Stuorradigge giehtadaláj Sámekomitea oajvvadusájt jagen 1963. Majt sárnoj Stuorradigge ja makkir vájkkudusá lidjin dassta?
7. Goassa vuododuváj Vuona Ællosámij Rijkasiebrre ja mij lij siebre ulmmen?
8. Goassa vuododuváj Vuona Sámij Rijkasiebrre? Gudi lidjin dan álgadiddje?
9. Manen ásaduváj sierra sámelissta 1969 stuorradiggeválgajda Finnmárkon?
10. Manen tjuodtjel ČSV sámij tjoahkkimmærkkan jali buojkuldahkan 1970-lågon?

Duodde hárrjjidusá

Dát tjálos la oasásj girjes «DEN HEMMELIGE KRIGEN. Overvåking i Norge 1914-1997. Bind 2. Storhetstid og stormkast 1955-1997». Vissásit dijá skávlå guovlon li muhtema, ájnnsit gudi lidjin NSR sebrulattja, váksjoduvvam. Áhpadiddje organisieri juohkusijt ma de gæhttjali aktijvuodav oadtjot muhtemij gudi váksjoduvvin. Gatjádallit sijáv ja buktit ávddån diedádusáv klássalanján. Låhpan máhttebihtit dagástallat sámij váksjumav Vuonan.

Senere på 1970-tallet ble POTs overvåkingsarbeid i de samiske miljøene mer målrettet. Overvåkingspolitiet konsentrerte seg nå om 20–30 samiske aktivister.⁶² På arbeidsmøter nordpå i 1976 var et av hovedtemaene «Samiske organisasjoner og grupperinger – ekstrem politisk virksomhet». Hensikten med drøftingene var å avklare sameproblemet og komme fram til et koordinert overvåkingsopplegg. «Under tvil» oppsummerte tjenestemennene at det fantes en ekstrem politisk organisasjon blant samene som kunne tenkes å bruke metoder «som ligger langt over grensen for det som kan aksepteres». For overvåkingspolitiet måtte utgangspunktet for det videre arbeid være å skille skarpt mellom dem som drev mest med snakk, og «de som kan tenkes å følge opp med ulovlige handlinger». Etterforskningen av sameekstremismen skulle prioriteres, og politiet i Bodø skulle lede overvåkingsarbeidet. I første omgang skulle overvåkingstjenesten i Nord-Norge konsentrere seg om å foreta undersøkelser i samemiljøet ved Nordisk Samisk Institutt i Kautokeino.⁶³

I 1976 ble altså en omfattende kartlegging av sameaktivister innledet. Ved siden av en sjekking av ansatte ved Nordisk Samisk Institutt, ble senere bl a lærerne ved Masi-skolene, og ansatte og styret ved De samiske samlinger i Karasjok undersøkt. Samemiljøet ved Universitetet i Tromsø synes derimot å ha vært av liten interesse for POT.⁶⁴

Høsten 1976 oppsummerte overvåkingspolitiet i Bodø resultatene av etterforskningen så langt. Samene var vanskelige å komme inn på, men en så det fortsatt som meget sannsynlig at det eksisterte en samisk undergrunnsorganisasjon. Arbeidet ble derfor fortsatt gitt høy prioritet. I 1977 ble også ledelsen i Bergen Samiid Sær'vi (Bergens sameforening) undersøkt.⁶⁵

Gåvvågáldo

Arvid Sveen: 154

Aschehougs Norges historie, bd. 4, 1996: s. 47 (vuolit)

Aschehougs Norges historie, bd. 8, 1997: s. 192, 194, 195

Borg Mesch: s. 202, 224 Arbeiderbevegelsens arkiv: s. 203

Christine Hoel: s. 89 (bajimus), 96 (bajit)

Davvi Girji: s. 34, 58, 67, 75 (vuolit), 76, 84, 101 (kártá), 105, 107 (kártá), 113 (kártá), 116, 125, 128, 133, 134, 139, 148, 150, 175, 180, 185, 227 (bajit)

Deanu Musea: s. 98 (bajit)

E. Wessel: s. 181

Edel Hætta Eriksen: s. 255 (olgeš)

Guovdageainnu historjásearvi: s. 206 (vuolit), 207

Hans Kristian Eriksen: s. 87

Isak Johansen: s. 96 (vuolit)

John Arne Eidsmo: s. 28 (kártá)

Jon Ole Andersen: s. 98 (vuolit)

Jämtlands läns museum: s. 253

Kirsti Grotmol: s. 74

Kvandal fotosamling: s. 265

Loppa Kommune: s. 290

Manker & Vorren: Samekulturen 1957: s. 88, 92

Mihkku Solbakk: b. 11, 19, 45, 69, 81, 85 (bajit), 95 (bajit), 101 (govva), 107 (govva), 111 (govva), 115 (kártá), 138, 182, 212, 213 (kártá), 217, 219, 230

Minna Saastamoinen: s. 218 (bajit)

NBR:a arkiiva: s. 274 Finnmarksbiblioteket: s. 158 (vuolit), 112

Nickel arkiiva: 277, 279 Per Ola Utsi: s. 281

Nils Jernsletten: s. 271 (bajimus gurut), 293, 294, 295 (bajimus gasku, vuolimus olgeš)

Noras fotoarkiiva: s. 156, 162, 183, 184, 186 (Friis), 187, 200, 208 (vuolit), 209, 247, 255 (gurut ja gasku), 257, 260, 261, 262, 270, 273 (vuolit), 276, 291

Norsk Folkemuseum: s. 220, 221

Odd Mathis Hætta: s. 269, 273 (bajit), 275, 288, 289, 296

Per Chr. Biti: s. 295 (vuolimus gurut ja gasku)

Reidar Wigelius: s. 85 (vuolit)

RiddoDuottarMuseat: s. 95 (vuolit)

Saemien Sijte: s. 222, 228

Samemisjonen: s. 216

Sturla Brørs: s. 218 (vuolit)

Sør-Varanger Museum: s. 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238

Tromsø Museum: s. 90, 208 (bajit), 241, 242, 252, 256, 264, 282, 283

Universitetsbiblioteket, Trondheim: s. 249, 250

Várjjat Sámu Musea: s. 151

Vorren/Manker: Samekulturen 1957: s. 225, 227 (vuolit), 229

Örnsköldsviks Museum: s. 245

ČálliidLágádus - TjállijAlmmudahka - ForfatternesForlag
Pb 140, 9735 Kárášjohka - Karasjok

poasta@lagadus.no
post@forfatternesforlag.no
post@authorspublisher.no

Neahttagirjegávpi – Næhttagirjjeoases - Nettbokhandel – On line Book Store:
www.gavpi.org

Dán almmudusá bargo li dájddobarggo njuolgadusáj milta suodjalum.
ČálliidLágádusa ja tjállij sierra loabe dagá le gájlágásj ávddånbuktema ja
adnomáhttelisvuoda dåssju loahpe dan mudduj mav låhka miedet.

Såmedigge Vuonan le vaddån økonomalasj doarjjagav girjev almmudit.

© Tjålle & ČálliidLágádus 2025
Gråfalasj bargov våsstedå ČálliidLágådus
ISBN 978-82-8263579-0